

DİNİ SUALLARA CAVABLAR

**AYƏTULLAH MƏKARİM ŞİRAZİ
AYƏTULLAH CƏFƏR SÜBHANİ**

**TƏRCÜMƏ EDƏN:
AZƏR TURAN**

بِسْمِ اللّٰهِ الرَّحْمٰنِ الرَّحِیْمِ

Kitabın adı:.....Dini suallara cavablar

Müəllif:.....Ayətullah-üzma Məkarim Şirazi

Ayətullah Cəfər Sübhani

Tərcümə edən:.....Azər Turan

Nəşr edən:.....Moce-elm

Çap növbəsi:.....Birinci

Çap tarixi:.....2005

Tiraj:.....3000

964-95842-5-0

ÖN SÖZ

KİTABIN TARİXÇƏSİ VƏ MƏZMUNU

Sual təşnə və haqpərəst İnsan ruhunun aşkar bİr təzahürü, təkamülə doğru bİr qapıdır.

Sual əsrarəngiz və tapmacalarla dolu dünyanın kəşfində insanın əbədi səy və axtarırlarının nişanəsidir. Yalnız az məlumatlı və elmi məsələlərdə zəif düşüncəyə malik insanlarda suallar yaranmır.

Mütərəqqi ayinlər toplusu olan İslam dini öz ardıcılalarına nəinki sorğu-sual haqqı verir, hətta dini rəhbərlər xalqı müxtəlif elmi suallar verilməsinə təkidlə dəvət edirlər. İnsanların sualları cavablandırılarkən onların düşüncə, yaddaş, bilik səviyyəsi nəzərə alınmışdır. Dini rəhbərlər öz ardıcılalarının suallarına onların tutumu səviyyəsində cavab vermişlər. Həmin ilahi insanlardan bu günümüzdə yadigar qalmış cavablar elmi və dəyərli hekayələrin suallarına verilmiş cavablardır.

* * *

“İslam məktəbi” adlı elmi-dini jurnal mətbuat həyatına qədəm qoyduğu gündən ona saysız-hesabsız suallar ünvanlandı. Günbəgün artan suallara həmin jurnalda cavab vermək mümkün olmadığından, eləcə də bəzi suallar geniş oxucu kütlələri üçün əhəmiyyət daşımadığından bir çox suallara ayrıca bir kitabda cavab vermək qərarına gəldik.

AMMA hamı üçün faydalı olası cavablar həmin jurnalda təcridən cavablandırıldı.

* * *

Həmin maraqlı suallar və cavablar dörd cildlik kitabça şəklində “Dəftərə-entişarə-nəsle-cəvan” müəssisəsi tərəfindən dəfələrlə çap olunmuşdur. İndi isə həmin kitabçalar yenidən nəzərdən keçirilərək bir cildə toplanmışdır.

Nəzərinizə çatdırım ki, uyğun suallardan bir hissəsinin cavabını “Ön söz”ün müəllifi, digər bir hissəsinin cavabını isə əziz qardaşım cənab Cəfər Sübhani hazırlamışdır. Oxşar suallar qruplaşdırıldıqdan sonra əlinizdəki kitab ərsəyə gəlmişdir.

Bəli, bəzi suallara olduqca müxtəsər şəkildə cavab verilmişdir. Amma belə edilməsəydi, nəzərdə tutduğumuz bir cild kitab çoxcildli olardı.

Ümid edirik ki, bu kitab dini suallara əsaslı cavab axtaran insanlara yardımçı olacaq.

Qum elmi hövzəsi
Nasir Məkarim Şirazi
1418, rəcəb

Diqqət!

İstənilən bir qeydinizi və yeni sualları aşağıdakı ünvana göndərməyinizi xahiş edirik: İ.İ.R, Qum, Xiyabane-Şohəda, Mətbuati hədəf

BİRİNCİ HİSSƏ

ALLAHŞÜNASLIQ VƏ ALLAHIN SIFƏTLƏRİ

1. Necə ola bilər ki, “fəna və yoxluq” “vücut və varlığın” mənşəsi və başlanğıcı olsun?

Sual: Allahpərəstlər bu əqidədədirlər ki, Allah-təala varlıq aləmini heçdən yaradıb. Məgər “yoxluq” “varlığın”, “fəna” “vücudun” mənşəsi ola bilərmi?

Cavab: Yuxarıdakı sual materialistlərin iradlarındandır. Materialistlər maddəni qədim və əzəli qəbul etdiklərindən uyğun iradı allahpərəstlərə doğru yönəldərək deyirlər: əgər maddə sonradan əmələ gəlmişdirsə, nədən əmələ gəlmişdir və “varlıq” “heç”dən yarana bilərmi?

Uyğun sualın cavabında öncə qeyd etməliyik ki, materialistlər allahpərəstlərin “Allah varlıq aləmini heçdən yaratdı” sözlərini düzgün anlamamışlar. Onlar “heçdən”, “yoxdan” kəlmələrini “ağacdan”, “dəmirdən” sözləri kimi qəbul etmişlər. Allahın dünyanı heçdən yaratması hər hansı bir əşyanın “dəmirdən” və ya “daşdan” yaradılması mənasını daşımır. Əgər deyilsə ki, pəncərə ağacdan, maşın dəmirdən, divar daşdan düzəldilmişdir, nəzərdə tutulur ki, burada ağac, dəmir və daş hansısa əşyaları təşkil edən maddələrdir. Hansı ki, ilahi fəlsəfədə “varlıq aləmi heçdən vücuda gəlmişdir” deyilərkən nəzərdə tutulmur ki, varlıq aləminin tərkibini həmin heçlik təşkil edir. Allahpərəstlər bu ifadə ilə bildirmək istəyirlər ki, varlıq aləmi nə vaxtsa olmamış və sonradan yaradılmışdır. Yəni nəzərdə tutulmur ki, varlıq aləminin yaranışında “yoxluğun” rolu olmuşdur.

Daha sadə desək, materialistlər maddəni əzəli, qədim, ilkin bilirlərsə, allahpərəstlər bunun əksini düşünürlər. Yəni allahpərəstlərin fikrincə, materiya, bütün atomlar və zərrələr sonradan yaranmışdır. Belə bir misal çəkək: varlıq aləmini bir kitaba bənzətsək, onu geriyyə vərəqlədikcə nə vaxtsa sona çatdığına şahid olarıq. Yəni nə vaxtsa 1000-ci, nə vaxtsa 100-cü, nə vaxtsa 10-cu və nəhayət 1-ci səhifəyə çatır, görürük ki, həmin bu 1-ci səhifədən qabaq heç nə yoxdur. Uyğun irada cavab olaraq

deyilənlər kifayət edər. Eyni iradə materialistlərə də ünvanlaya bilərik. Əslində materialistlər varlıq aləmini təşkil edən atomları ilkin hesab edirlər. Yəni hansısa cisim yox, bu cismi təşkil edən zərrələr əzəli sayılır. Cisimlər, formalar isə sonradan yaranmışdır. Demək, gördüyümüz növbə-növ surətlər əslində sonradan, bir növ “yoxdan” yaranmışdır.

Məsələn, saysız-hesabsız canlılar və bitkilərin hər biri xüsusi formaya malikdir. Onların vücudları çoxsaylı atomlardan təşkil olunmuşdur. Materialistlərin ilkin hesab etdikləri cisim yox, bu cismi təşkil edən atomlardır. Varlıq aləmində mövcud olan canlılar və cansızlar isə həmin zərrələrdən sonralar vücuda gəlmişlər. Yəni bir vaxt olmamış və sonradan yaranmışlar.

Digər bir misal: əlinizə qələm götürüb lövhədə hər hansı bir şəkil çəkin. Bu şəkil əlinizdəki qələmin içindəki maddədən hasil oldu. Həmin maddə əvvəlcə də var idi. Çəkdiyiniz şəkil isə sonradan yarandı. Beləcə, materialistlərə onların öz sualı ilə müraciət edirik: necə olur ki, müxtəlif surətlər heçdən yaranır? Materialistlərin bu suala cavabını, bizə verdikləri sualın cavabı kimi qaytara bilərik.

* * *

2. VARLIQ ALƏMİNDƏKİ NİZAM ONUN XƏLQ EDİLMƏSİ DƏLİLİ OLARMI?

Sual: Allahın varlığının sübutu zamanı gətirilən ən aydın dəlil varlıq aləminə hakim olan nizamdır. Yəni bu nizamlı quruluşdan belə bir nəticəyə gəlirik ki, varlıq aləmini nəzmə çəkən, nizamlayan vardır. Biz də öz dünya həyatımızda çalışaraq nizam yaradırıq. Amma belə bir qənaətə gəlmək olmaz ki, bu dünyada mövcud olan nizam vücudların xəlq edilmə dəlilidir.

Cavab: Qeyd olunduğu kimi, Allah-təalanın varlığına ən aydın sübut varlıq aləminin obyektiv nizamlı quruluşa malik olmasıdır. Kainatın hansı nöqtəsinə nəzər salsaq, ölçü və nizamla rastlaşırıq. Nizamlı quruluşa malik olan hər bir mövcud alim və qadir bir yaradıcıdan danışır.

Varlıq aləmini idarə edən və ona nəzm verən yaradıcının onu heçdən yaratması ayrıca bir mövzudur. Bu mövzu allahşünaslıq bəhslərində maddənin əzəli olmaması yolu isə sübut edilmişdir.

Maddənin əzəli ola bilməməsi sübuta yetdikdən sonra aydın olur ki, maddə kiminsə tərəfindən yaradılmışdır. Demək, nizamlı quruluş dəlili yalnız Allahın hakimiyyətini sübut etmək üçündür. Amma varlıq aləminin heçdən yaranması maddənin əzəli olmaması yolu ilə sübuta yetirilir.

Fəlsəfədə maddənin sonradan yaranması fəlsəfi dəlillərlə sübuta yetirilmişdir. Termodinamikanın ikinci qanununun kəşfindən sonra (varlıq aləminin, eləcə də mövcudların hərərətinin düşməsi) maddənin sonradan yaranması təbiət elmlərinin qəti qənaətlərindən biri oldu.

BU MÖVZUDA XÜLASƏ BİR SÖHBƏT

Maddənin sonradan yaranmasını təbiət elmləri vasitəsi ilə ilkin sübut edən şəxs İsaak Nyuton olmuşdur. O öz mütalələrindən belə bir nəticəyə gəlmişdir ki, varlıq aləmi nizamdan nizamsızlığa doğru hərəkətdədir və elə bir gün gələcək ki, bütün cisimlərin hərərətləri bərabərləşəcək. Nyuton deyilənlərə əsaslanaraq, qərara gəlmişdir ki, varlıq aləmi sonradan yaranmışdır. Onun temperatur, hərərətlə bağlı araşdırmalarından məlum olmuşdur ki, temperatur dəyişiklikləri zamanı onun bir hissəsi istifadəsiz şəkildə düşür, yəni itkiyə gedir. İtkiyə getmiş enerjini yenidən yararlı vəziyyətə qaytarmaq mümkünsüzdür. Termodinamikanın ikinci qanunu yuxarıda deyilənləri təsdiqləyir.

Məşhur Avstriya fiziki Lüdviq Boltsman öz dərin düşüncəsi və geniş riyazi məlumatı sayəsində müəyyənləşdirdi ki, termodinamikanın ikinci qanunu hərəkət və ötürmələr zamanı ümumi nizamın bir hissəsinin itməsini göstərir. Ümumi gedişatda enerjinin bir qisminin itməsi ilə zərrələrdəki nizamın da müəyyən hissəsi itirilir.

Termodinamika enerjinin çevrilməsinin ümumi qanunlarını öyrənən elmdir. Termodinamikanın birinci qanununa görə qapalı sistemdə enerji saxlanılır və bir növdən o birinə çevrilir. Söhbətimizdə xatırladığımız termodinamikanın ikinci qanunu həm də “entropiya” qanunu adlanır. Bu qanuna görə istilik işə çevrilərkən ona məhdudiyət qoyulur, yəni itki labüddür.

Termodinamikanın üçüncü qanununa əsasən, mütləq sıfır almaq mümkünsüzdür. Söhbətimizdə entropiya, yəni termodinamikanın ikinci qanununu nəzərdən keçiririk. Bu qanunua görə istilik isti cisimdən soyuq cismə doğru hərəkətdədir. Bu cərəyan özbaşına, nizamsız gerçəkləşmir.

Əslində entropiya istifadəyə yararlı enerjinin istifadəyə yararsız enerjiyə nisbətidir. Digər bir tərəfdən entropiya artmaqdadır. Əgər varlıq aləmi əzəli, başlanğıcsız olsaydı, çox-çox qədimdən cisimlərin hərərəti bərabərləşərdi və istifadəyə yararlı enerji qalmazdı. Nəticədə heç bir kimyəvi reaksiya getməz, həyat davam tapmazdı. Amma gördüyümüz kimi, kimyəvi reaksiyalar gedir, həyat çağlayır.

Nəticə: həyat elə bir istiqamətdə dəyişir ki, getdikcə cisimlər hərərətini itirir və yararlı enerjilər tükənir. Əgər varlıq aləmi əzəli, başlanğıcsız olsaydı, bütün enerji mənbələri, eləcədə günəşin enerjisi çoxdan tükənməli idi. Eyni zamanda günəş sistemində olan bütün planetlər, eləcə də yer kürəsi müdhiş ölümə məhkum olmalı, heç bir radioaktivlik müşahidə edilməməli idi.

* * *

3. BUNCA MƏHDUD BİLİKLƏ QEYRİ-MƏHDUD ALƏMİ NİZAMLI HESAB EDƏ BİLƏRİKMİ?

Sual: Siz materialistlərin dünyadakı nizamsızlıqlar haqqında suallarına belə cavab verirsiniz: “Dünyanı və ya onun bir hissəsini o şəxs nizamsız saya bilər ki, yaranışın bütün sirlərindən aqah olsun. Hansı ki, bəşəriyyətin bilmədikləri onun bildikləri ilə müqayisədə heçə bərabərdir.” Amma unutmayın ki, materialistlər də həmin bu sözlərlə dünyanın nizamlı olması iddianıza qarşı hücum edə bilərlər. Deyə bilərlər ki, yalnız bütün varlığın sirlərindən xəbərdar insan onun nizamı haqqında danışa bilər və belə bir məhdud biliklə qeyri-məhdud aləmi necə nizamlı saymaq olar?

Cavab: Biz qətiyyənlə bu fikirdə deyilik ki, elmin yüksək inkişafı sayəsində dünyanın bütün sirləri açılmış və varlıq aləminin bütün müəmmaları öz həllini tapmışdır. Alimlər bu fikirdədirlər ki, bəşəriyyətin məlumatı artdıqca məchulların da sayı artır. Biz də bu

fikirlə şərikik. Sadəcə, sübut etmək istəyirik ki, dünyaya heyrətamiz bir nizam hakimdir. Hələ ki, elm üçün qaranlıq qalmış məsələlər haqqında mühakimə yürütmürük. Bu fikirdəyik ki, elmin işıqlandıra bildiyi dairədə ciddi nəzm və ölçü hakimdir. Bəşəriyyətin bilik dairəsi onun bilmədikləri ilə müqayisədə olduqca cüzi olsa da, bu dairə öz-özlüyündə xeyli genişdir.

Uyğun dairə alim və hikmətli Allahın vücudunun isbatı üçün kifayət edir. Elmin işıqlandırdığı milyardlarca nizamı təsadüfi və şüurdan kənar hesab edə bilmərik. Əksinə, bizim üçün işıqlanmış bu dairə varlıq aləminin bir hissəsi kimi qəbul olunmalıdır.

Məsələni aydınlaşdırmaq üçün bir misal çəkək. Təsəvvür edək ki, uzaq keçmişə aid olan bir sərđabədən çox qalın bir kitab tapılmışdır. İllər uzununu zəhmət çəkədikdən, bir çox mütəxəssis və ədəbiyyatlardan istifadə etdikdən sonra həmin bu kitabın yalnız bir neçə səhifəsini oxuya bilmişik. Əmin olmuşuq ki, bu kitabın həmin səhifələrində, həmin səhifələrin hər kəlməsində böyük həqiqətlər açıqlanır. Bu kitabın qalan hissəsindən xəbərsiz olsa da, oxuduğumuz səhifələrdən belə bir nəticə çıxarıyıq ki, kitab başdan-başə hikmətlə doludur. Oxuduğumuz səhifələri əsas götürərək kitabın çox böyük bir alimə məxsus olması qənaətinə gəlirik. Hikmətlə dolu səhifələrdən məlum olur ki, kitabın oxunmamış səhifələrində minlərlə elmi həqiqətlər mövcuddur, sadəcə, həmin həqiqətlərə hələ ki yol tapa bilməmişik.

* * *

4. ALLAH-TƏALANIN ZATINI DƏRK ETMƏK MÜMKÜNDÜRMÜ?

Sual: Varlıq aləminin yaradıcısının zəti məhduddur, yoxsa qeyri-məhdud? Bundan əlavə, öz vəzifələrimizə münasibətdə ağıl və düşüncəmiz məhduddur, yoxsa yox? Görən məhdud bir vücud qeyri-məhdud vücudun necəliyini dərk edə bilərmə?

Cavab: Uyğun sual və şübhələrin cavabında əziz oxucuların diqqətini bir neçə məsələyə yönəldirik.

Allahşünaslıq və Allahın sifətləri bəhslərində sübut olunmuşdur ki, Allah-təala “nəhayətsizlikdə nəhayətsiz” bir vücuddur. Yəni O bütün baxımlardan sonsuz və qeyri-məhduddur. Həm vücud, həm

elm və qüdrət, həm zaman və məkan baxımından məhdud deyil. Allahın olmadığı zaman və məkan mövcud deyildir. Allahın bilmədiyi həqiqət, görə bilmədiyi iş yoxdur.

Beləcə, Allah-təala varlıq aləmində mütləq, qeyri-məhdud və sonsuz bir varlıqdır. Bu məsələ Allahın sifətləri ilə bağlı bütün bəhlərin əsası sayılır. Alimlər Allah-təalanın bir çox sifətlərini həmin bu əsasa istinad etməklə sübuta yetirmişlər.

Allahın vücudundan savay varlıq aləmindəki bütün şeylər məhduddur. Bu məhdudluq həm zaman və məkan, həm də digər cəhətlərdən ola bilər.

Aydın məsələdir ki, məhdud bir vücud qeyri-məhdud bir vücudu heç zaman dərk edə bilməz. Ona görə də qeyd olunur ki, Allah-təalanın müqəddəs zatının dərk bəşəriyyət üçün qeyri-mümkündür. Biz həmin varlıq haqqında müəyyən məlumatlara malikik. Bilirik ki, O var, elm və qüdrət sahibidir və bütün kamal sifətlərinə malikdir. Amma Onun varlığının elm və qüdrət xüsusiyyətlərindən xəbərsizik. Bizim üçün təkcə Onun zati yox, həm də ətrafımızdakı bir çox həqiqətlər məhuldur. Hələ ki, bəşəriyyət həyat və yaşayışın mahiyyətini dərk etməmişdir. Bir çox mövcudların mahiyyəti bizim üçün qaranlıqdır. Biz bu varlıqları yalnız onların xüsusiyyətlərinə görə tanıyıyıq. Varlıq aləmindəki bütün mövcudların mahiyyətinin dərk olunmasını məhdud bəşəriyyətdən gözləmək yersizdir.

Əslində bizim düşüncə səviyyəimiz bir cam, Allahın qeyri-məhdud zati isə bir okean kimidir. Məgər okeanı cama yerləşdirmək olarmı?!

Heç bir vücud öz mühitini dərk edə bilməz. Məgər bətdəki körpə öz anası haqqında düzgün təsəvvürə malik ola bilərmi?! Əlbəttə ki, yox! Onların hər ikisi məhdud da olsa, biri “muhat” (mühidə olan), o birisi isə mühitdir. Təbii ki, qeyri-məhdud Allahın zatının dərk olunmasını məhdud insandan gözləməyə dəyməz.

5. ALLAH ENERJİDİRMI?

Sual: Bəziləri deyirlər ki, Allah hər yerdə olan, görünməyən və bütün mövcudları xəlq etmiş enerjidir. Belə bir tərifi düzgün saymaq olarmı?

Cavab: Allah-təalanı “enerji” adlandırmaq heç vəchlə düzgün sayıla bilməz. Belə bir yanaşma nəticəsində “Allah”la “təbiət” məfhumları səhv salına bilər. Allah bütün cəhətlərdən sonsuz bir vücutdur. O hər yerdə var və təbii mövcudların sifətlərinə malik deyil. İslam alimləri əqidə və din kitablarında dəfələrlə xatırlatmışlar ki, Allahu hər növ maddi xüsusiyyətlərdən uzaq bilmək üçün “cisim” və “maddə” qoxusu gələn kəlmələrdən çəkinmək lazımdır. Bu baxımdan, Allaha münasibətdə “enerji” kəlməsinin də işlədilməsi yanlışdır. Ona görə də deməliyik ki, Allah-təala enerji deyil, maddə və enerjiden üstündür, eləcə də, onların yaradıcısıdır.

* * *

6. NƏ ÜÇÜN KAMIL TÖVHİD ALLAHİ SİFƏTLƏRDƏN UZAQ BİLMƏKDIR?

Sual: “Nəhcül-bəlağə”nin birinci xütbəsinə Əmirəl-möminindən (ə) nəql olunmuşdur: “Kamil tövhid Allaha münasibətdə ixlaslı olmaqdır və kamil ixlas Allahu sifətlərdən uzaq bilməkdir.” Nə kamal tövhid, Allahın birliyi Onu sifətlərdən uzaq bilməklə şərtləndirilir?

Cavab: Bu məsələ Əmirəl-mömininin (ə) digər bir kəlamında öz sübutunu tapmışdır: Allahın sifətləri eynən onun pak zatıdır. İnsanların sifətləri (xüsusiyyətləri) isə onların zati ilə eyni deyil. Yəni insanın zati (məhiyyəti, cövhəri, mayası) bir şeydir, sifətləri isə zatından ayrı bir şey. Məsələn, elm insanın zatına əlavə

olunmuş bir sifətdir. Allahın sifətləri isə belə deyil. Yəni Onun elmi eynən zatıdır. Başqa sözlə, Allahın zatı bütünlüklə elm, qüdrət, həyatdır. Məhz bu baxımdan Həzrət (ə) kamil tövhid və ixlası Allahı sifətlərdən uzaq bilməkdə görür. Yəni Allahın sifətləri Onun zatından ayrı deyil və Onun sifətləri eynən Onun zatıdır.

Biz insanlar dünyaya alim kimi gəlmirik və tədricən elm əldə edirik. Demək, elm bizim zatımızda deyil, daha doğrusu, eynən zatımız deyil. Hətta bəzi zati biliklərimiz də vücudumuzun yalnız bir hissəsini təşkil edir. Malik olduğumuz güc və qüdrət də belədir. İnsan öz beyni və ruhu ilə bir həqiqəti dərk edir, əzələlərindəki güc vasitəsi ilə isə ağır daşı yerdən qaldırır. Bu baxımdan güc və qüdrət bir-birlərinin eyni deyildir. Hər iki sifət insana aid olsa da, onun zatında, vücudunda ayrı-ayrı guşələri əhatə edir.

Allah-təalanın isə zatı eynən elm, qüdrət, idraktır. Yəni Onun zatının bir hissəsini elm, digər bir hissəsini qüdrət təşkil etmir. Onun zatı büsbütün elm və qüdrətdən ibarətdir. Beləcə, Allahın qüdrəti Onun elmi ilə eynidir.

Olsun ki, bu məsələni qəbul etməkdə bəziləri çətinlik çəkə. Deyilənləri qeyri-mümkün hesab edənlər də tapıla bilər. İnsanın zatı və sifətləri eyni olmadığından o bu həqiqətləri dərk etməkdə çətinlik çəkir. İnsandakı sifətlər onun vücudunda müxtəlif guşələri tutur, bəzən isə bir-birləri ilə müxalif olurlar. Ona görə də insan zat ilə sifətin eyniliyini çətinliklə qavrayır.

Yenə də məsələni aydınlaşdırmaq üçün misallar çəkməyə məcburuq: nur və onun şüalarını təsəvvürünüzdə canlandırın. Bu nur sayəsində nələrsə aydın görünür. Demək, nurun sifətlərindən, xüsusiyyətlərindən biri aşkarlamaq, aydınlaşdırmaqdır. Maraqlıdır ki, bu xüsusiyyət nurun vücudunda xüsusi bir yer tuturmu? Yoxsa nur yalnız aydınlaşdırma xüsusiyyətindən ibarətdir?

Digər bir misal: tövhid dəlillərindən məlum olur ki, biz Allahın xilqətiyik və O bizim xaliquımızdır. Allahın elmi haqqındakı ötən söhbətlərimizdən aydın olur ki, biz Allahın “məlum” yuq. Yəni Allahın bizim vücudumuzda elmi vardır.

Sual oluna bilər ki, bizim “məxluq” və “məlum” olmağımızın hər biri vücudumuzda xüsusi bir guşə təşkil edirmi? Cavab aydındır: vücudumuz başdan-başa Onun məxluqu və məlumudur. Demək, insanın məxluqluq və məlumluq sifətləri onun bütün vücudunu əhatə edir, başqa sözlə, onun zətı ilə müttəhidir, birdir.

Bu misalları çəkməkdə məqsədimiz sifətin zət ilə eyni olması haqqında təsəvvür yaratmaqdır.¹

* * *

7. ALLAHİ KİM YARADIB?

Sual: Bu sual təəccüblü də görünə bilər. Məşhur ingilis filosofu Bertran Rassel (1872-1970) yazır: “Gənlik dövründə Allaha inanırdım və ən güclü dəlilim bu idi ki, ətrafda müşahidə etdiklərimin hər birinin səbəbi var. Səbəblər zəncirini halqa-halqa tutaraq irəliləsək və ilkin halqaya çatsaq, bu halqanın Allah olduğunu görürük. Amma sonradan bu əqidəmdən daşındım. Düşündüm ki, hər bir vücudun səbəbi və yaradanı varsa, allahın da səbəbi və yaradanı olmalıdır.”

Bu iradın ən qısa və aydın cavabı nədir?

Cavab: Qeyd etməliyik ki, uyğun irad materialistlərin ən məşhur və ən ibtidai iradlarından. Onlar sual verirlər ki, hər şeyi Allah yaratmışdırsa, bəs Allahı kim yaratmışdır?

Bəs necə olmuşdur ki, cənab Rassel çox-çox sonralar bu iradı əsas götürmüşdür? Bir şey aydındır ki, uyğun sual çoxlarını düşündürür və bu suala konkret cavab verilməlidir.

Bir neçə mühüm məsələyə diqqət yetirdikdən sonra uyğun sualın cavabı aydınlaşır:

Materialistlər uyğun sualı allahpərəstlərə ünvanlayaraq yaxalarını kənara çəkirlər. Hansı ki, allahpərəstlər dönüb materialist olsalar da, uyğun sual gündəmdə qalır və ona cavab vermək lazım gəlir. Əqidəni dəyişməklə bu sualdan yaxa qurtarmaq mümkünsüzdür. Çünki materialistlər də səbəblər qanununu qəbul

---

¹ (Daha dərin məlumat əldə etmək üçün “Xuda ra çe qune beşenasim?” kitabına müraciət edin).

edirlər. Onlar da inanırlar ki, təbiətdə mövcud olan şeylərin səbəbləri vardır. Demək, uyğun sual materialistlərə də ünvanlana bilər. Soruşa bilərik ki, hər şey maddədən yaranmışdırsa, bəs maddə nədən yaranmışdır?

Səbəblər zəncirinin nəhayətsiz olmadığını nəzərə almaqla istər idealist, istərsə də materialist filosofların hər biri əbədi və əzəli bir vücudun varlığına inanmışlar. Sadəcə, materialistlər iddia edirlər ki, həmin əzəli vücud maddədir, allahpərəstlər isə həmin varlığını Allah olduğunu bildirirlər. Aydın olur ki, cənab Rassel Allaha etiqadından daşınsa da, hansısa əzəli bir varlığın mövcudluğunu qəbul etmişdir. Həmin əzəli varlığın isə səbəbi, yaradıcısı yoxdur! Nə üçün? Çünki əzəli varlıq həmişə olmuşdur və həmişə olan varlığın səbəbə ehtiyacı yoxdur. Yalnız sonradan yaranmış varlıqlar səbəbə ehtiyacıdır. Bu nöqtələrə diqqətlə yanaşın.

Demək, əzəli və əbədi bir mövcudun varlığı hamı tərəfindən qəbul olunmuş və əqli dəlillərlə əsaslandırılmış bir həqiqətdir. Səbəblər zəncirinin sonsuzluğunun qeyri-mümkünlüyü filosofları əzəli bir varlığa, etiqada vadar etmişdir.

Məlum olur ki, ilahi filosoflarla materialist filosoflar arasındakı ixtilaf, cənab Rasselin düşündüyü kimi, “səbəblər səbəbinin” qəbul olunub-olunmaması deyil. Əslində həm idealistlər, həm də materialistlər səbəblər səbəbini, yəni ilkin səbəbi yekdil olaraq qəbul edirlər.

Bəs bu iki baxış arasındakı fərq nədir? Uyğun baxışlar arasındakı ən mühüm fərq odur ki, allahpərəstlər həmin ilkin səbəbi elm və iradə sahibi kimi tanıyır, onu “Allah” adlandırırlar. Materialistlər isə həmin səbəbi elm və iradəsiz bilir, onun “maddə”, “materiya” olduğuna inanırlar.

Bəs necə olmuşdur ki, hamının qəbul etdiyi ilkin səbəb məfhumu cənab Rasselə qaranlıq qalmışdır? Şübhəsiz ki, riyaziyyat və sosiologiya üzrə mütəxəssis olan Rassel dini və ilkin fəlsəfi məsələlərdən yetərincə məlumatlı olmamışdır. Uyğun incəlikləri duymaq üçün ilkin fəlsəfə, yəni varlıq və onun başlanğıcı mövzusu ilə tanışlıq zəruridir.

Deyilənlərdən məlum olur ki, ilahi filosofla Allahın varlığını sübut etmək üçün “səbəblər səbəbi” dəlinə istinad etmirlər. Çünki

bu dəlil vasitəsi ilə yalnız əzəli varlığın mövcudluğuna inanmaq olar. Əslində materialistlər də belə bir varlığı inkar etmirlər.

İlahi filosoflar üçün əsas məsələ ilkin səbəbi sübuta yetirdikdən sonra ilkin səbəbin elm və idrak sahibi olduğunu sübut etməkdir. İlkin səbəbin maddə kimi şüursuz yox, elm və qüdrət sahibi olduğunu sübuta yetirmək üçün ən asan yol varlıq aləmindəki nizamın, yaranış əsrarəngizliyinin, varlıq aləminə hakim olan dəqiq qanunların öyrənilməsidir.

Yuxarıda deyilənlər uyğun sualın cavablarından biridir.

* * *

Diqqət yetiriləsi digər bir məsələ budur ki, uyğun iradın əsasını hər bir mövcudun səbəb və yaradıcıya ehtiyacları olması məsələsi təşkil edir. Hansı ki, bu qanun yalnız əzəli olmayan, yəni sonradan mövcud olmuş varlıqlara aid edilə bilər. Bu incəlikləri ötürən bir baxışla duymaq mümkündür.

Günəş sistemi, canlı aləm, heyvan və insan kimi varlıqlar sonradan yaranmışdır. Tarix sübut edir ki, bütün bu sadalananlar əzəli olmamışdır. Diqqət etsəniz, hər bir xilqətin öz yaranış tarixi var.

Təbii ki, hər bir mövcudun yaranması üçün xarakter səbəblər olmuşdur. Məsələn, Laplasın (1749-1827) fərziyyəsinə görə, yer kürəsinin günəşdən qopmasının hansısa səciyyəvi səbəbləri vardır. Həmin səbəblər tam aydın olmasa da, hər halda həqiqətdir.

İlk bitki, ilk heyvan, ilk insanın yaranışının da özünəməxsus amilləri olmuşdur. Alimlər bu səbəbləri tarix boyu araşdırmışlar. Əgər varlıq aləmindəki mövcudların yaranmasını səbəbsiz hesab etsək, belə bir sual yaranar ki, nə üçün hər hansı bir varlığın yaranışı xüsusi bir dövrə təsadüf etmişdir? Nə üçün bir qrup canlı milyon, digər bir qrup canlı isə 100 min il bundan öncə yaşamışdır? Hər hansı bir varlığın bütün dövrlərdə mövcud olmasına nə mane olur? Belə bir nəticə çıxarmaq olar ki, varlığın yaranması üçün xüsusi bir dövrün müəyyənləşməsi səbəblərin mövcudluğunun ən gözəl dəlilidir. Əgər bir varlıq milyon il öncə yaranmışdırsa, demək, bu yaranış üçün konkret səbəblər olmuşdur.

AMMA əzəli və əbədi olan bir varlıq (bu varlığı “Allah” və ya “materiya” adlandırmağımızdan asılı olmayaraq) heç bir səbəbə

ehtiyaclı deyil. Onun yaranış tarixi müəyyən edilmədiyindən heç bir yaradıcıya ehtiyac yoxdur.

Əzəli və əbədi olan bir varlığın mövcudluğu onun zatından, bir növ özündən qaynaqlanır. Belə bir varlıq özündən kənardakı yaradıcıdan ehtiyacsızdır.

Hər bir canlı, torpaq və səma, bütün günəş sistemi və sair mövcudlar əzəli və əbədi olmadığından yaradıcıya ehtiyaclıdır. Səbəblər səbəbinin, ilkin səbəbin varlığı isə onun öz zatından doğur.

* * *

AYDIN BİR MİSAL

Filosoflar uyğun məsələnin aydınlaşdırılması üçün belə bir misal çəkirlər: otağımıza nəzər salıb, onun işıqlı olduğunu görürük. Özümüzdən soruşuruq ki, gördüyümüz işıq otağın özündəndirmi? Dərhal da özümüzə cavab veririk ki, xeyr, əgər işıq otağın özündən olsaydı, otaq heç vaxt qaranlıqlaşmazdı. O isə bəzən işıqlıdır, bəzən isə qaranlıq.

Tezliklə belə bir nəticəyə gəlirik ki, otaq onda şüalanan nur zərrələri vasitəsi ilə işıqlanır. Başqa bir sual yaranır: bəs bu nur zərrələri haradandır? Bir qədər düşündükdən sonra belə-bir cavab tapırıq ki, nur zərrələrinin işığı onun zatından doğur və həmin zərrələrdə nuraniyyət xüsusiyyəti var. Varlıq aləmində elə bir nur zərrəsi tapmaq olmaz ki, o, qaranlıq olmuş olsun və işığı başqasından alsın. Nur zərrəsi harada olursa olsun, işıqlıdır və işıq onun zatından doğur.

Nur zərrəsi məhv ola bilər, amma qaranlıq varlığa çevrilə bilməz. Bəs hər hansı fəzanın işıqlanma səbəbi nurdursa, nurun işıqlanma səbəbi nədir? Dərhal cavab verə bilərik ki, nurun işığı onun öz vücudundadır. Analoji olaraq “hər şeyi Allah yaratmışdırsa, bəs Allahı kim yaratmışdır” sualına belə cavab vermək olar: Onun varlığı zatından, özündən doğur.

8. ALLAH-TƏALA GƏLƏCƏKDƏ OLASI HADİSƏLƏRİ NECƏ BİLİR?

Sual: Allahşünaslıq bəhsində Allahın elmi haqqında deyilirdi: “Allah-təala gələcəkdə baş verəsi, keçmişdə baş vermiş və hazırda baş verən bütün hadisələrdən eyni dərəcədə xəbərdardır, onun xəbərsiz olduğu məsələ yoxdur. Onun elmi bütün hadisələrə münasibətdə “hüzuri” elmdir, yəni bütün hadisələr Onun hüzurunda baş verir. Keçmişin, bu günün, gələcəyin hadisələri ilə Allah arasında heç bir pərdə yoxdur.” Allahın keçmişdən və bu gündən xəbərdarlığını asanlıqla qəbul etmək olur. AMMA gələcəkdə baş verəsi hadisələrə münasibətdə problem yaranır. Axı hələ ki, baş verməmiş bir hadisə Allahın hüzurunda necə məlum ola bilər?

Cavab: Uyğun suallara allahşünaslıq bəhslərində yetərincə cavab verilmişdir. Keçmiş, bu gün, gələcək kimi məfhumlar məhdud düşüncəli və məhdud varlıqlı insana aiddir. İnsanın vücudu zaman və məkan baxımından məhduddur. Əgər insan vardırısa, bu varlığın konkret zamanı və məkanı vardır. İnsanın məkanca məhdud olması onun üçün “yaxın, uzaq”, zamanca məhdud olması isə “keçmiş, bu gün, gələcək” kimi məfhumlar yaradır. Əgər vücudumuz bütün varlıq aləmini tutmuş olsaydı, bizim üçün “yaxın, uzaq” məfhumlarının əhəmiyyəti olardı mı?!

İnsanın zamanca məhdud olması “keçmiş, bu gün, gələcək” kimi məfhumlar ortaya çıxarır. “İndi” dedikdə yaşadığımız anı nəzərdə tuturuq. “Keçmiş” “indidən” əvvəlki, “gələcək” isə “indidən” sonrakı ömür dönmimizdir. Demək, hər üç məfhum üçün miqyas insanın özüdür.

Məsələn, bizim üçün keçmiş sayılan bir dövr, keçmişdə yaşamış insanlar üçün bu gün sayılmışdır. Eləcə də, keçmişdəki insanların gələcək saydığı dövr bizim üçün bu gündür.

Bəli, zaman və məkanca qeyri-məhdud bir varlıq üçün bu məfhumların mənası yoxdur. Onun üçün keçmiş də, bu gün də, gələcək də eynidir. O hər dövrü görür və hər andan xəbərdardır.

Məsələn, yol kənarındakı otağın divarındakı dəlikdən yola baxan insan yoldan ötən karvandakı dəvələri bir-bir görə bilir.

Onun baxış borusu məhdud olduğundan düşüncəsində keçmiş, indi, gələcək məfhumları yarıır. Bu adam üçün gördüyü dövədən əvvəlki dövə “keçmiş”, sonrakı dövə isə “gələcəkdir”. AMMA otaqdan bayırda durub, karvanı müşahidə edən adam üçün bütün dövələr eyni zamanda hərəkət edir.

Başqa sözlə, zaman və məkandan ucada duran varlıq üçün bütün hadisələr əyanidir. Doğrudan da, gələcəkdə baş verəsi hadisələr hələ ki, baş verməmişdir. “İndi” dedikdə yaşadığımız an nəzərdə tutulur. AMMA bu o demək deyil ki, gələcək öz sferasında da mövcud deyil. Əksinə, hər bir varlıq öz sferasında mövcuddur və onu varlıq aləmindən silib-atmaq olmaz. Sabahın hadisəsi bu günə aid olmasa da, onun varlığı inkar edilməməlidir.

9. “ALLAHIN GÖZƏLLİYİ” VƏ “ONUNLA GÖRÜŞ” İFADƏLƏRİ NƏ MƏNA DAŞIYIR?

Sual: Allahşünaslıq bəhsində bəyan olunmuşdur ki, Allah cisim deyil və gözlə görünür. Cisim və materiya qoxulu kəlmələri Ona aid etmək düzgün sayılır. Bununla belə, rəvayətlərdə nəql olunur ki, Allah-təala gözəldir və gözəlliyi sevir. Deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarıla bilər ki, Allah göz vasitəsi ilə görünür. Çünki gözəllik gözlə müşahidə olunan bir gerçəklikdir. Digər bir rəvayətdə bildirilir ki, bu dünyada insanlardan ehtiyacsızlıq və başqalarına kömək üçün ruzi dalınca gedən insan qiyamət günü çöhrəsi ay tək parlaq halda öz Allahı ilə görüşəsidir. Bu hədisdəki “görüş” kəlməsi də Allahın cisim olması fikrini yarada bilər.

Cavab: Qurani-kərimdə və dini rəhbərlərin buyuruqlarında bəzən Allah haqqında elə təbirlə rastlaşırıq ki, bu təbirlər insanın zehmində Allahın cisim olması təsəvvürünü yaradır. Məsələn, “Allah sizin işlərinizi görür” və s. hansı ki, Allah-təalanın cismə aid xüsusiyyətlərdən uzaq olduğuna əminik. Demək, uyğun təbirlərə münasibətdə diqqətli olmalı, onların məcazi mənalərini dəqiqləşdirmək lazımdır. İslam tarixində “müçəssəmə” adlandırılmış firqələr haqqında məlumatlar vardır. Bu firqələrin adından göründüyü kimi, onlar Allahın cisim olduğunu iddia etmişlər. Belə bir əqidənin yaranmasının əsas səbəbi yuxarıda misal çəkdiyimiz ayə və rəvayətlərin düzgün dərk olunmamasıdır.

Hansı ki, Allah-təalanın cisim olmadığını açıq-aşkar bildirən ayə və rəvayətlər kifayət qədərdir. Bu ayə və rəvayətlərdə Allahın cisim olmadığı, onun müqəddəs zatının oxşarsızlığı bildirilir. Aydın olur ki, Allahın görüb-əşitməsini bəyan edən ayələrdə gözlə görmək, qulaqla eşitmək nəzərdə tutulmur. Müqəddəs buyuruqlarda “görmək, eşitmək” ifadələri məcazi mənə daşır.

Qeyd edilməlidir ki, nitqimizdə işlətdiyimiz kəlmələr gündəlik ehtiyaclarımızın aradan qaldırılması üçün nəzərdə tutulmuşdur. Biz Allah, Onun sifətləri, axirət haqqında danışarkən gündəlik işlətdiyimiz sözlərdən istifadə etməyə məcburuq. Nitqimizdəki sözlər maddi mahiyyət daşısa da, biz həmin bu sözlərlə qeyri-maddi həqiqətlər haqqındakı düşüncələrimizi bəyan edirik. Məsələn, Allah-təalanın bütün danışılan sözlərdən xəbərdar olduğunu bildirmək üçün “Allah hər şeyi eşidir” deyirik. Hansı ki, bu “eşitmə” “qulaqla eşitmə” deyil. Allaha aid edilən “görmə” də “eşitmə” kimi məcazi mənə daşır.

Beləcə, əgər deyilirsə ki, Allah gözəldir, söhbət maddi gözəllikdən getmir. “Allah gözəldir” deyərkən Onun həqiqi kamilliyi nəzərdə tutulur. Çünki Allah-təala aqlımıza gələn və gəlməyən bütün kamilliklərin sahibi olan bir varlıqdır. Belə bir vücudun insanlar tərəfindən gözəl adlandırılması təbiidir. “Allahla görüş” dedikdə isə bizim dünya həyatımızdakı görüş yox, Allahın qüdrətinin, ədalətinin müşahidəsi nəzərdə tutulur. Allahın vücudunun nişanələri və sifətlərinin təzahürləri ilə görüş Onun özü ilə görüş sayılır. Əmirəl-möminin (ə) buyurur: “Nə gördümsə, gördüyümdən qabaq, gördüyümdən sonra, gördüyümlə eyni vaxtda Allahı da gördüm.” Həzrət (ə) nəzərdə tutur ki, bütün mövcudları müşahidə edərkən Allahın elm və qüdrətini görmək olar.

10. ALLAH ÖZÜ KİMİSİNİ YARADA BİLƏRMİ?

Sual: Şübhəsiz ki, Allah hər şeyə qadirdir. “İnnəllahə əla kullii şeyin qədir”, yəni “həqiqətən, Allah hər şeyə qadirdir” cümləsi hər bir allahpərəst fərd üçün qənaətedicidir. Bununla belə, Allah-təalanın bəzi işləri bacarmadığı təsəvvür oluna bilər. Belə hallarda Allahın sonsuz qüdrətə malik olduğunu necə etiraf edək və Onu hər işə qadir kimi tanıyaq?

Bir neçə nümunə:

1. Görən Allah özü kimi bir vücud yarada bilərmə? Əgər O belə bir işi bacarsa, şəriksiz qalmaz, yox əgər bacarmazsa, qadir sayılmaz.

2. Allah-təala əzəmətli kainatı məsələn, toyuq yumurtasında yerləşdirə bilərmə? Əlbəttə ki, kainatı kiçiltmədən, nə də yumurtanı böyütmədən. Əgər desək ki, Allah-təala belə bir işi bacarmaz, hansı əsasla onu qadir saymalıyıq? Əgər desək ki, belə bir işi bacarar. Sağlam ağıl əzəmətli varlıq aləminin, kəhkəşanların və planetlərin yumurta kimi kiçik bir şeyə yerləşməsini qəbul etməz.

3. Allah elə bir varlıq yarada bilərmə ki, sonradan onu məhv edə bilməsin? O, hərəkətə gətirə (qaldıra) bilməyəcəyi varlıq yarada bilərmə? Bu iki sual da əvvəlki kimi mübahisə doğurur. Çünki “bacarmaz” desək, onun qüdrətini inkar etmiş olarıq. Hətta “bacarar” da desək, Onun qadir olması mübahisəli məsələyə çevrilər. Çünki sonradan məhv edə bilməyəcəyi bir varlığı yarada bilən mövcud da hər şeyə qadir sayıla bilməz. Yaratdığı cismi tərpedə bilməyən varlıq qadir sayıla bilərmə?!

Cavab: Bu suallar müasir insanın düşüncəsinin məhsulu deyil. Lap qədim dövrlərdə də belə suallar verilmişdir. Dini rəhbərlərə bu sayaq suallar verilmiş və cavablar da alınmışdır.

Qeyd olunmuş sualların xülasə cavabı budur ki, qüdrət nə qədər hüdudsuz olsa da, ağıl və düşüncənin təsdiq etdiyi işə aid edilə bilər. Bir növ olası işlər haqqında danışarkən qüdrət məsələsini müzakirə etmək mümkündür. Amma zəatən mümkünsüz sayılan işlər ağıl baxımından qeyri-mümkün hesab olunmuşdur. Belə işlərə münasibətdə qüdrətdən danışmağa dəyməz.

Bəzi nöqtələri açıqlayaq. Düşüncəmizi xariclə ölçdüyümüz vaxt o iki şəkildə görünür. Birinci növ düşüncələr varlığı, mövcudluğu ağıl tərəfindən inkar olunmayan düşüncələrdir. Bəzi düşüncələrin gerçəkləşməsi üçün qüdrətdən savay heç nəyə ehtiyac yoxdur. Məsələn, varlıq aləmi öz böyük əzəməti, kəhkəşanları, planetləri ilə ərsəyə gəlmişdir. Çünki onların hər birinin varlığı zəatən mümkün bir işdir. İkinci növ düşüncələrin isə ağıl tərəzisində ölçülməsinin maneələri var. Onların varlığı ağıl baxımından

mümkünsüzdür. Bu mümkünsüzlük Yaradanın acizliyi yox, həmin işlərin zəifliyinə əlçatmazlığından doğur.

Bir qədər də aydınlaşdırsaq, ağıl bəzi mövzuları süzgəcdən keçirərkən müəyyənləşdirir ki, həmin mövzuların varlığı mümkünsüzdür. Yəni qüsurlu Yaradanın qüdrətində yox, həmin mövzuların qeyri-mümkün olmasındadır.

Məsələn, çox istedadlı və peşəkar toxucudan tələb olunsun ki, gəlin köçəcək qız üçün gil və ya samandan bir köynək toxusun, həmin sənətkar bu işdən imtina edəcək. Eləcə də, mahir bir rəssamdan xahiş olunsun ki, dalğaların üzərində gözəl bir rəsm əsəri yaratsın, həmin rəssam bu təkliflə razılaşmayacaq. Çünki gil və samandan köynək toxumaq, dalğa üzərində rəsm çəkmək ağılasığmaz bir işdir və bu işlərin mümkünsüzlüyü toxucu və rəssamın istedadsızlığına dəlil ola bilməz.

Toxucu və rəssamın bu təkliflərdən imtina etməsi onunla bağlı deyil ki, onlar öz işlərində mahir deyillər. Sadəcə, onların qarşısında qoyulan şərtlər həmin işlər üçün münasib deyil.

Yuxarıda sadalanan və bu kimi başqa mövzuların reallaşmasının mümkünsüzlüyünü insan xüsusi bir ayıqlıqla dərk edə bilər. Məsələn, gil və saman toxuculuq üçün yararsızdır. Eləcə də, havanın və suyun üzərində rəsm əsəri yaratmaq olmaz. Gündəlik həyatımızda bu sayaq misallar çoxdur. Məsələn, ağıl dərk edir ki, bir şeyin eyni vaxtda həm olması, həm də olmaması mümkünsüz bir işdir. Necə ola bilər ki, bir lampa həm yana, həm də yanmaya?! Bu sayaq mövzuların mümkünsüzlüyü ağıl üçün aşkar bir həqiqətdir. Hətta xəyalpərəst adam da bu işlərin mümkünlüyünü güman edə bilməz. Ən az məlumatlı adam da bilir ki, ikini ikiyə vuranda cavab dörd olur. Cavab hansısa şəraitdə üç və ya beş ola bilməz.

Bu misallardan aydın görünür ki, ağıldan uzaq, qeyri-mümkün işlərin qüdrətə heç bir dəxli yoxdur. Mümkünsüz işləri həyata keçirməməyin qüdrətin zəifliyinə yozmaq olmaz. Yalnız varlığı mümkün olan işlərə münasibətdə qüdrətdən danışmaq mümkündür.

İndi isə əvvəlki suallara qayıdaq və görək ki, bəzi işlərin mümkünsüzlüyü necə izah olunur. Səthi bir araşdırmadan sonra məlum olur ki, bu işlərin mümkünsüzlüyünün acizliyə yozulmasının səbəbi onların qeyri-mümkün, ağıldan uzaq

olmasıdır. Məsələn, Allah kimisinin yaradılması qeyri-mümkündür. Alimlər Allahın sifətlərindən danışarkən Onun birliyini möhkəm dəlillərlə sübut etmişlər. Allahın şərikinin, Ona oxşarın mövcudluğu mümkünsüzdür. Demək, Allah kimisinin yaradılması da qeyri-mümkündür.

Digər bir sual bu idi ki, Allah özü kimisini yarada bilərmi? Bu sual başqa şəkildə də verilə bilər: Allah mümkünsüz bir işə varlıq libası geyindirə bilərmi? Allahın özü kimisini yaratmasının məfhumu budur ki, Onun yaratdığı həm mümkün və məhdud, həm də vacib və qeyri-məhdud olsun. Yəni öz-özünə yaranmamış bir şey həm də kimsə tərəfindən yaradılmasın. Bu isə paradoks, yəni ziddiyyətli bir fikirdir. Belə bir fikir ağıla uyğun gəlmir. Çünki Allahın özünə oxşar yaratdığı vücut həm də Onun məxluqu olur. Bu isə mümkünsüzdür.

“Allahın özü kimisi” dedikdə həmin varlıq bütün baxımlardan Onun kimi olmalıdır. Varlığı başqasından asılı olmayan vücut “vacibül-vücut” adlandırılmışdır. Necə ola bilər ki, bir varlıq həm “yaradılmış” olsun, həm də “vacibül-vücut”?!

Eləcə də, Allah-təalanın varlıq aləmini bir yumurtaya sığışdırması qeyri-mümkün bir işdir. Ağıl tələb edir ki, hər hansı bir şey öz qabından kiçik olmalıdır. Qabdan böyük şeyin həmin qaba sığışması mahal bir işdir. Ona görə də dünyanın yumurtada yerləşdirilməsi ağılsız bir istəkdir. Əvvəlcə deyilənlərdən aydın oldu ki, mahal işlərə münasibətdə qüdrətdən danışmaq olmaz. Qüdrət mümkün işlərə münasibətdə nəzərdən keçirilən sifətdir. Üçüncü sual isə belə idi ki, Allah sonradan məhv edə bilməyəcəyi bir varlıq yarada bilərmi? Bu sual da əvvəlki suallar kimi mahal bir işin təmənnasından doğur. Çünki Allah tərəfindən yaradılmış bir mövcud mümkün olmalıdır. Hər bir mümkün iş isə zətən fənaya məhkumdur. Fəna olmayan şeyləri isə vacibül-vücut hesab etməyə məcburuq. Belə çıxır ki, bir şey həm mümkün, həm də vacibül-vücut olmalıdır. Bu isə ziddiyyətli bir məsələdir. İki zidd şeyin bir araya gəlməsi isə ağılasızdır bir təmənnadır.

Allahın hərəkətə gətirə bilməyəcəyi bir mövcudu yaratması da ziddiyyətli bir istəkdir. Çünki Allahın yaratdığı hər bir mövcud məhduddur. Hərəkətə gətirilə bilməyən bir şey isə qeyri-məhdud

olmalıdır. Məgər yaradılmış bir şey qeyri-məhdud ola bilərmi?! Demək, bu təmənnə də əvvəlki kimi ziddiyyətli bir işin təmənnəsidir.

Bir sözlə, yuxarıdakı istəklər zətən mahal işlərin istənilməsidir. Ona görə də bu işlərə münasibətdə qüdrətdən danışmağa dəyməz. Bu işlər ağıl və düşüncə baxımından mümkün olası işlər deyil. Onların mümkünsüzlüyü Allahın qüdrətinə nöqsan gətirmir.

**Ərşi xali bilmə, bəstədirsə boy,
Bir boy qalxa bilsən, görünəsi ay.**

11. ƏZƏLİ ELM VƏ BİZİM ƏMƏLLƏRİMİZ

Sual: Allah-təala hansısa cinayətkarların müəyyən bir vaxtda hansı cinayəti edəcəyini əvvəlcədən bilir. Əgər həmin şəxs deyilən vaxtda cinayət etməzdisə, Onda Allahın elmi həqiqətdən uzaq olardı. Xəyyam deyir:

**Mey içməyimi öncə bilirmiş Yaradan,
İçməzsəm əgər, elmini haqlar nöqsan.
Bu halda insan müqəddəs sayılırmı?**

Sualın izahı: Allah-təala varlıq aləmində baş verəcək hadisələri əvvəlcədən bilir. İlk gündən ulduzların və qalaktikaların hərəkətindən, atomun daxilində elektronların hərəkətindən, meşələrdə yarpaqların titrəyişindən, dənizlərin qabarıb-çəkilməsindən, okean dibində balıqların üzməsindən məlumatlıdır.

Allah hələ bəşəri xəlv etməmiş, canilərin cinayətlərindən, əyyaşların şərəbxorluğundan, qatillərin qətlərindən xəbərdar olmuşdur. O, kimin, harada, nə iş görəcəyini bilir. Allahın bu bilgisindən sonra kimsənin başqa sayaq hərəkət etmək imkanı olmamışdır. İnsan Allahın bilgisinə qarşı çıxmaq gücündə deyil.

Bəşər Allahın bildiyindən kənara çıxsa, bu bilgi həqiqətdən uzaq olar.

Cavab: Sualda Allahın elmi haqqında qeyd olunanlar məntiqi və gerçəkdir. Yəni, doğrudan da, Allah hər şeyi əvvəlcədən bilir. AMMA Onun hər şeyi öncədən bilməsi o demək deyil ki, bəşəriyyət həmin işləri görməyə məcburdur. Belə bir düşüncə tərzii kökündən yanlışdır. Bu məsələni aydınlaşdırmaq üçün iki incə məsələyə diqqət yetirmək lazım gəlir:

1. Bəşəriyyətin seçim qabiliyyəti bütün müdrik insanlar tərəfindən qəbul olunmuş bir həqiqətdir; insanın məcbur, iradəsiz olduğunu iddia edən məzhəb başçıları da onu “azad görünən məcbur” hesab edirlər. Onlar da insanın iradə məsələsinə ehtiramla yanaşır. İnsanın bir qisim işlərdə azad olduğuna inanırlar. Ona görə də bir şəxsədən küfrəmiz sözlər eşitdikdə, övlad itaətsizlik göstərdikdə “Allah bunu bilir” deyib oturmur, cızığından çıxmış şəxsi cəzalandırırlar.

Qəbul etməliyik ki, əli qana batmış insan və ya bədəni bədə dalınca başına çəkən şərəbxor gördüyü işlərdə azaddır, onun iradəsi fəaliyyətdədir. Vəcdanı oyaq olan heç bir insan deməz ki, qatil və şərəbxor günahsızdır, onlar bu işləri görməyə məcbur olmuşlar. Məgər cinayəti ürəyin döyünməsi ilə eyni tutmaq olarmı?! İnsan nəfəs alıb-verməyə məcburdur. Qətl və digər cinayətlər isə onun iradəsindən asılı olan bir işdir. İnsanın iradə cəhətdən azad olmasını inkar edənlər də özlərinə qarşı yersiz hərəkətlər gördükdə dərhal narahat olur, etiraz edirlər. Hansı ki, onların əqidəsinə görə, pis iş görən insan günahkar deyil. Zülm edən insan bu işə məcbur olmuşsa, bəs nə üçün məhkəməyə müraciət edilir?!

2. Deyildiyi kimi, Allah-təalanın elmi həqiqəti bildirir və həqiqətdən zərrəcə fərqlənmir. AMMA nəzərə alınmalıyıq ki, bu elm xaricdən müəyyən xüsusiyyətlərlə gerçəkləşən şeyə aiddir.

Yəni insan öz həyatı boyu iki növ fəaliyyəti yerinə yetirir. Bir sıra işlər insanın istək və iradəsindən asılıdır. Bu işlər “ixtiyari iş” adlandırılmışdır. Bir qisim işlər isə “qeyri-ixtiyari iş” hesab olunur. Məsələn, damarlarda qanın dövr etməsi, ürəyin döyünməsi insanın qeyri-ixtiyari fəaliyyətlərindəndir.

Qeyd olunduğu kimi, Allah-təalanın elmi həqiqətdən zərrəcə fərqlənmir. Bizim hərəkətlərimiz zahiri xüsusiyyətləri ilə lap əzəldən Allaha məlum olmuşdur. Allah-təala əvvəlcədən bilmişdir ki, biz hansı işi hansı anda azad şəkildə görəsiyik. İkinci qisim fəaliyyətlər də Allaha məlum olmuşdur. Allah əzəldən, əvvəlcədən bilmişdir ki, hansı işləri görməyə məcbur olasıyıq.

Yuxarıda xatırladılan iki nöqtəni nəzərdə saxlamaqla veriləcək cavabın izahına diqqət yetirin.

Sübut olundu ki, bizim hərəkətlərimizin bir hissəsi iradəmizdən asılıdır və onları edib-etməmək öz əlimizdədir. Bu da sübuta yetirildi ki, Allah-təala bizim işimizin mahiyyətindən xəbərdar olduğu üçün onların ixtiyarı və ya qeyri-ixtiyarı olmasını da bilir. Başqa sözlə, bizim hərəkətlərimiz xarici xüsusiyyətləri ilə birlikdə Allaha məlumdur.

Bu iki məsələyə əsaslanaraq, belə bir nəticə əldə edirik ki, Allah əvvəlcədən filan caninin, filan saatda filankəsi bıçaqla qətlə yetirəcəyini bilir. Ən əsası isə belə bir elm, yəni Allahın əzəli elmi insanın iradəsini əlindən almır. Qatil Allahın əzəli elmini bəhanə gətirə bilməz. O etdiyi cinayətdə özünü müqəssir saymaya bilməz. Bəli, Allah onun cinayət edəcəyini bilirdi. Allah təkcə bu əməldən yox, bu əməlin azad şəkildə icra ediləcəyindən xəbərdar olur.

Allahın əzəli elmi insanın iradəsinə zidd deyil. Əksinə, bu elm insanın azadlığını daha da aşkarlayır. Allahın elmində ziddiyyət olmadığından və bu elm həqiqətlə tam üst-üstə düşdüyündən insan heç bir maneəsiz azad şəkildə hərəkət edir. Əgər insan hər hansı işi görməyə məcbur olsaydı, Allahın elmi həqiqətə uyğun gəlməzdi.

Başqa sözlə, əgər biz öz işlərimizi azad şəkildə yerinə yetiririksə, demək, Allahın elmi həqiqətlə üst-üstə düşür. Məcburiyyət isə ilahi elmlə həqiqət arasında təzad deməkdir.

Daha sadə bir bəyan: yuxarıda deyilənlərin dərkinin bəziləri üçün çətin olacağını nəzərə alaraq, sadə bir misal çəkək. Sual olunur: Allahın əzəli elmini bəhanə gətirərək, cinayətkarları

müqəssir saymayanlar aşağıdakı hallarda da eyni mövqeyi tutarlarımı?

Məsələn, bir çox müəllimlər öz şagirdlərinin gələcəyi haqqında fikir yürüdə bilirlər. Şagirdin hazırlıq səviyyəsindən xəbərdar olan müəllim onun alacağı qiyməti müəyyənləşdirməyi bacarır. Şagirdin tənbelliyindən xəbərdar olan, tövsiyələri eşidilməyən müəllim vaxtını boş-boş işlərə sərf edən bu şagirdin imtahan verə bilməyəcəyini deyirsə, onu uğursuzluğa məcbur edirmi? Şagird öz müvəffəqiyyətsizliyində müəllimin rəyini bəhanə gətirə biləmi? Əgər müəllim zəif şagird haqqında yüksək fikirdə olarsa, onun fikri imtahanda şagirdə kömək edə biləmi? İl boyu kitab üzü açmamış şagirdin müvəffəqiyyətsizliyində müəllimin proqnozlarının günahı nədir?

Ədalətli və ağıllı mühakimə yürüdən heç bir insan şagirdin müvəffəqiyyətsizliyində müəllimin rəyini əsas götürməz. Tənbel şagirdin gələcəyi haqqında fikir yürüdən müəllimin nə günahı var?! Şagird azad şəkildə hərəkət etmiş və kimsə onun qarşısını kəsməmişdir. Müəllimin onun haqqında dedikləri isə məcburiyyət kimi yozulmamalıdır.

Əlbəttə ki, bəndələrin taleyi haqqında Allahın elmi ilə şagirdlərin uğuru haqqında müəllimin məlumatları arasında fərqlər mövcuddur. Allahın intəhasız elmini müəllimin məhdud elmi ilə müqayisə etmək olmaz. Sadəcə, məsələni aydınlaşdırmaq xatirinə belə bir müqayisə aparmalı olduq. Bir sözlə, öncədən verilən məlumat insanın azadlığını əlindən almır.

Nəticə olaraq, deyə bilərik ki, Allah-təala bəşəriyyətə bir çox təbii xüsusiyyətlər vermişdir. Ona ağıl, düşüncə, iradə, ixtiyar, azadlıq əta etmişdir. İnsana həm səadət, həm də bədbəxtlik yolları aydın şəkildə göstərilməmişdir. Hər bir insan öz taleyini müəyyənləşdirməkdə azaddır. İnsan özü öz taleyini yazır və başqa biri onun üçün ömür yolu cızmaq əzmində deyil. Allah-təalanın bizim gələcəyimizdən xəbərdar olması azadlığımıza zərərəcə mane olmur. Biz Xəyyamın şerindən misal göstərdik. Bu şərdə insan öz günahı üçün Allahın əzəli elmini bəhanə gətirir. Əlbəttə ki, bu yalnız bəhanə ola bilər. Bu gün qərbdə rəvac tapmış mütləq azadlıq ideyası da həmin qəbildəndir və əslində vicdanı

aldatmaqdır. Dünya şöhrətli filosof Xacə Nəsirəddin Tusi Xəyyamın uyğun şerinə belə bir şerlə cavab verir:

**Günahı yüngül iş sayarsa biri,
Bilsin, günahkarlar içində yeri.
Günaha haqq elmin səbəbkar sayan
Alimlər gözündə axmaqdır, insan.**

12. “BƏDA” NƏDİR?

Sual: Şiə inanclarından olan “bəda” dedikdə nə nəzərdə tutulur? Bəziləri bildirirlər ki, İmam Sadiq (ə) oğlu İsmailin ölümündən qabaq onun haqqında buyurmuşdur: “Məndən sonra oğlum İsmail imamdır.” Amma İsmail dünyasını dəyişdikdən sonra həzrət (ə) belə buyurmuşdur: “İsmailin imaməti haqqında Allaha bəda hasil oldu.” Bu deyilənlər həqiqətdirmi?

Cavab: Təəssüf ki, bəda inancını şiə müxaliflərinin, hətta bəzi İslam düşmənlərinin əlində bəhanəyə çevrilmiş mövzulardandır. Onlar böyük İslam alimlərinin kitablarında zərrəcə araşdırma aparmadan bəda kəlməsi haqqında elə izahlar vermişlər ki, bu izahların şiə əqidəsinə zərrəcə dəxli yoxdur. Sonra “bəda” kəlməsini əsas götürərək, şiələyə qarşı olduqca yanlış müddəalar irəli sürmüşlər.

Əlbəttə ki, bu sayaq yanlış təfsirlər tək-cə bir alimin işi deyil. Bu iradlar daim bəhanə axtaran davakar müxaliflərin təxəyyülünün məhsuludur. Onlar daim qarşı tərəfin sözündən söz çıxarıb və öz azdırıcı izahları ilə zəhərli təbliğat aparırlar. “Bəda” düşmənlərin əlində bəhanəyə çevrilmiş kəlmələrdən biridir.

Hansı ki, “bəda” kəlməsinin həqiqi mənasını bilmək üçün aşağıdakı məlumatları səthi şəkildə nəzərdən keçirmək kifayət edir. “Bəda” kəlməsi ərəb dilində “aşkar olmaq” mənasını bildirir. Qurani-kərim zalımlar haqqında buyurur: “Həmin gün onlara yol verdikləri pis işlər aşkar olar.” (“Zümər”, 48) Ərəb leksikonunda bəzən “ondan aydın bir söz aşkar oldu” deyirlər. Çox vaxt bir işin görülməsi üçün şərait yarandığını düşünsək də, gözlənilməz hadisələr həmin şəraiti aradan qaldırır. Belə hallarda deyilir ki, “Allah bu işin olmasını istəmədi.” Amma bu yerdə “bəda”, “aşkar

olmaq” kəlməsi də işlənə bilər. Yəni Allahdan aşkar oldu ki, O bu işin olmasını istəmir. “Aşkar olmaq” o mənada işlənməmişdir ki, Allah üçün nə isə qaranlıq idi və sonradan aşkar oldu. Söhbət Allah-təalanın hansısa məsələni öz bəndələri üçün aşkarlamasından gedir. Gözlənilməyən işlərin baş verməsi hər birimizin qarşısına çıxan məsələlərdəndir. Bu isə həmin “bədə” kəlməsinə uyğun gəlir. Bəs bu söz bizim əqidəmizdə özünə necə yer tapmışdır? Biz inanırıq ki, bir çox hallarda bəla və narahatlıqlar üçün şərait yaranır, insanlar da Allaha dua etməklə, saleh işlər görməklə, bir-birlərinə yardım əli uzatmaqla bu bədbəxtliyin qarşısını alırlar. Yəni Allah insanların saleh işlərinə xatir həmin bəlaları aradan qaldırır. Bu, “bədə” hallarından biridir. Bəzən isə əksinə, xoşbəxtlik üçün yaranmış şərait insanın pis bir əməli sayəsində aradan qalxır. Nəmətlərin bu sayaq əldən çıxması da, bədə hallarındandır.

Bir çox hallarda insan öz yaxşı və pis əməlləri ilə taleyini dəyişir. Əslində bu hal insanın azadlığından danışır. İnsan fəxr etməlidir ki, onun taleyi öz əməllərindən asılıdır. Uyğun hallara münasibətdə insan səhvən Allah üçün bəda baş verdiyini düşünə bilər. Biz insanların düşüncəsi məhdud olduğundan təsəvvür edirik ki, hansısa hadisə ya hökmən baş verəsidir, ya da heç vaxtla baş verə bilməz. Amma gözlədiyimizin əksi baş verdikdə düşünürük ki, Allah üçün bəda üz vermişdir. Hansı ki, bəda Allahın məqamına layiq bir xüsusiyyət deyil. Allaha münasibətdə “bədə” yox, “əbda” kəlməsi işlənilə bilər. “əbda” isə bizim nəzərimizdən məxfi olan bir şeyin bizim üçün aşkarlanmasıdır.

Bir sözlə, bizim üçün gözlənilməyən hadisələrin baş verməsi bədədir. Yəni gizli olan bir şey bizə aşkarlandı. Allaha münasibətdə işlənilən “əbda” isə o deməkdir ki, bizim üçün gizli olan bir şey Allah tərəfindən açıqlandı. Amma bəzən Allaha münasibətdə “əbda” yerinə “bədə” işlənməsi, deyildiyi kimi, müqayisə üçündür.

İmam Sadiqin (ə) öz oğlu İsmail haqqında buyuruğu isə belədir: “Müqəddər olmuşdur ki, oğlum İsmail qətlə yetsin. Mən dua etdim ki, Allah onu düşmənlərin şərindən qorusun. Allah mənim duamı qəbul etdi və övladım qətlə yetirilmədi. İsmaildə Allahın bədası!”

Bu hədis bir çox şiə kitablarında nəql olunmuşdur. Göründüyü kimi, söhbət nə İsmailin imamətindən, nə də Allahın peşiman olmasından gedir. Amma hər fürsətdən faydalanmağa çalışan müxaliflər “bəda” sözünü bəhanə edərək deyirlər: “Şiələrin əqidəsinə görə, Allah bəzən öz işindən peşiman olur və öz qərarını dəyişir. Onların fikrincə, İmam Sadiqin (ə) oğlu İsmaili imam etmək istəyən Allah sonradan peşiman oldu.” Əslində isə şiə alimləri belə bir əqidədə olan insanı kafir sayırlar. Bu deyilənlər hara, şiə əqidəsi hara?! Uyğun iddianın sahibləri şiə mənbələrini mütaliə etmək belə istəmirlər. Həqiqəti tapmaq istəyənlər isə səthi mütaliədən sonra anlaşırlar ki, “bəda” nədir və İsmailə bağlı əhvalat necə baş vermişdir.

Ümid edirik ki, bədbinlik və təəssüb buludları İslam səmasını tərk edib gedəcək və müsəlmanlar arasında təfriqə mənbəyi olan əsassız iddialar aradan qalxacaq. İnşaallah!

13. BƏLALARIN FƏLSƏFƏSİ

Sual: Zəlzələ və sel kimi hadisələr baş verərkən bəzi insanlar bu sayaq suallar verirlər: Nə üçün sellər, zəlzələlər, ağır xəstəliklər və bu kimi hadisələr bir çox insanların həyatına son qoyur? Nə üçün belə hadisələr yer üzünün bir məntəqəsində baş verir, o birində yox? Bu bələlərin fəlsəfəsi nədir? Bu hadisələrdə həlak olanlar günahkar, sağ qalanlar isə günahsızdır mı?

Cavab: Əldə etdiyimiz məlumatlar və qədim alimlərin kitabları bəşər tarixi boyu bu kimi sualların mövcudluğunu xəbər verir. Xüsusi ilə acı hadisələr baş verən vaxt belə suallar insanları daha çox düşündürür. Dinlərin tarixini mütaliə etdikdə görürük ki, bu kimi suallara cavab tapılmaması bəzilərinə allahpərəstlikdən uzaqlaşdırmış, hətta materializmə sövq etmişdir. Çünki fəlakətli hadisələrin mahiyyətini dərk etmək üçün səthi mütaliə kifayət etmir. Bu hadisələr ilk baxışdan ikrah doğurur. Bəzən insanlar bu hadisələri təbiətin qəzəbi kimi yozurlar. Hansı ki, yer üzərində baş verən acı hadisələrin əsil mahiyyətini anlamaq üçün onlara ağıl və düşüncə gözü ilə baxmaq lazımdır. Bu halda tamamilə başqa bir nəticə əldə olunur. Bizim hadisələr haqqında əksər mühakimələrimiz nisbidir. Biz xeyrimizə olan hadisələri faydalı,

zərərimizə olan hadisələri isə faydasız hesab edirik. Heç vaxt nəzərə almırıq ki, bizim üçün zərərli olan bir hadisə cəmiyyətimiz, gələcəyimiz üçün hansı təsirə malikdir. Axı bizim üçün zərərli olan kimyəvi maddə bir çox xəstələr üçün şəfaverici təsirə malik ola bilər.

Məgər hər hansı hadisənin şəxsən bizə faydalı və ya zərərli olması həmin hadisənin qiymətləndirilməsi üçün meyar, ölçü ola bilərmi? Yoxsa bir hadisəni qiymətləndirmək üçün onun bütün təsirləri nəzərdən keçirilməlidir? Deyilənləri aydınlaşdırmaq üçün sadə bir misal çəkək: şübhəsiz ki, yağış kiminçünsə faydalı, kiminçünsə zərərli ola bilər. İnsanlar yağışa müxtəlif cür münasibət göstərirlər. Əkin sahəsini sel basmış insan fəryad qoparıb deyir ki, bilmirəm nə üçün başıma belə bir bəla gəldi. Əkin sahəsi susuzluqdan yanan insan isə, əksinə, yağışı Allahın böyük neməti bilərək, şükr edir. Amma yağışın bütün təsirləri nəzərə alınarsa, kimsə onu təbiətin qəzəbi kimi qəbul etməz və onun ilahi mərhəmət olduğu hamı tərəfindən təsdiq olunur.

Mahiyyətindən xəbərsiz olduğumuz bəzi bəlalar isə əslində böyük bir nemətdir. Məsələn, elə xəstəliklər var ki, insan bircə dəfə həmin xəstəliyə yoluxduqda onun orqanizmində bu xəstəliyə qarşı müqavimət qüvvəsi yaranır və bu xəstəlik ikinci dəfə təkrarlanmır. Demək, ilk baxışdan bəla kimi görünən bəzi xəstəliklər insanın gələcək həyatında müsbət təsirlərə malik olur.

Bələlərin digər bir fəlsəfəsi nemətlərin dəyərinin dərk olunmasıdır. İnkər edə bilmərik ki, biz insanlar nemət dəryasında qərq olmuşuq. Amma bir çox nemətlərin varlığını dərk etmirik. Yalnız bu nemətlər əlimizdən çıxdıqda onların qədrini bilirik. Axı yer üzündə xəstəliklər olmasaydı, sağlamlığın böyük nemət olması necə dərk olunardı?! Gecənin qaranlığı insanı ağışuna almasaydı, yer üzünü işıqlandıran günəş nurunu kim qiymətləndirərdi?! Əgər arabir yer titrəməsəydi, onun sakit vəziyyətini nemət sayardıqımı?! Yer üzündə quraqlıq deyilən bəla olmasaydı, həyatımızda yağışın rolunu lazımcına qiymətləndirərdikmi?!

Demək, insanın həyatdakı nemətlərin dəyərini bilməsi, bu nemətlərə görə Allaha şükr etməsi üçün bəzən onlardan məhrum olması zəruridir. Bu müvəqqəti məhrumiyyət həmin böyük və

dəyərli nemətlərin zərurətini açıqlayır. Biz isə ötəri məhrumiyyətləri bəla adlandırırıq.

Bütün bu incəliklər nəzərə alınarsa, yer üzündəki bəlaları ibrətamiz dərs hesab etməli deyilikmi?! Deyilənləri nəzərdə saxlayaraq, bəlalərin özünü böyük nemət saymaq lazım gəlir.

Növbəti sual isə budur ki, nə üçün bu bəlalər yer üzünün bir hissəsində baş verir, digər hissəsində yox?

Bilməliyik ki, bəlalərin də təbii əsasları vardır. Harada şərait yaranırsa, bəla da orada baş verir.

Rəvayətlərdə bildirildiyi kimi, bəla gəlməsinin şərtlərindən biri xalq arasında müəyyən günahların rəvac tapmasıdır. “Kumeyl” duasında belə oxuyuruq: “Pərvərdigara! Günahlarımızı bağışla. Bu günahlar nemətləri aradan aparır. Pərvərdigara! Bağışla bizim o günahlarımızı ki, bəlaləra səbəb olur!” Quranda isə belə buyrulur: “Bəlalərdən qorxun ki, bu bəlalər tək-cə zalımlara aid deyil.” (Zalımlar zülmünə, başqaları isə bu zülm qarşısında susduqlarına görə bəlaya düşər)¹

14. QƏZA-QƏDƏRİN MƏNASI NƏDİR?

Sual: Qəza-qədər dedikdə nə başa düşülür? Əgər qəza-qədər dedikdə bəndələrin taleyinin müəyyən edilməsi, onların tale yolunu getməyə məcbur olması, tale müqəddəratını poza bilməməsi nəzərdə tutulursa, onda “insanın çalışqanlıqdan başqa bəhrəsi yoxdur” ayəsi necə izah olunmalıdır? Bu ayəyə əsasən, hər bir insanın ixtiyarı öz əlindədir və qəza-qədərin onun taleyinə təsiri yoxdur.

Cavab: Qəza-qədər məsələsi bəşər tarixi boyu insanları düşündürmüş bir məsələdir. Belə bir etiqad hansısa millətə aid deyil. Bizim səmavi kitabımız və islami hədislərimiz bu məsələyə daha diqqətlə yanaşsa da, o, bütün bəşəriyyəti narahat edən bir məsələdir.

Təəssüf ki, qəza-qədər məsələsi ilə lazımınca tanış olmayan insanların izahları insanlarda bu məsələyə tərəddüdlü münasibət yaratmışdır. Onlar qəza-qədər anlayışını insan iradəsinə

---

¹ “Ənfal”, 25.

məhdudlaşdıran bir qayda kimi qəbul edirlər. Bəzən onu müsbət qiymətləndirərək insanın pis işlərə məcbur olduğunu bildirir, öz günahlarını qəza-qədərün ünvanına yazır, bəzən isə mənfi qiymətləndirərək, insanın bir sıra vəzifələr qarşısında aciz olduğunu iddia edir, insani vəzifələrindən boyun qaçırırlar. Bu mənada qəza-qədər əfsanədən başqa bir şey deyil. Qəza-qədərün mahiyyətini real həyatda axtarmaq lazımdır. Onun formalaşmasında insanın iradəsindən başqa digər təsirli amil oyxdur. Qəza-qədər haqqında yanlış təsəvvürə malik insanları inandırmaq çətindir ki, qəza-qədər insan iradəsinə müsbət və ya mənfi təsir göstərə bilməz. Bu insanlar adət etmişlər ki, öz səhvlərini, nöqsanlarını hansısa qeybi bir səbəblə əlaqələndirsinlər. Bu baxımdan qəza-qədər onların əlində bəhanəyə çevrilmişdir. Onlar qəza-qədər bəhanəsi ilə bir çox məsuliyyətlərdən boyun qaçırırlar.

Bu gün qərb cəmiyyətinin də bir hissəsi yanlış qəza-qədər inancına oxşar olan “tarixi zərurət” məsələsini ortaya atmışdır. Onlar bir çox hadisələri tarixi zərurət hesab edərək, müqavimət göstərmir, ictimai vəzifələrindən boyun qaçırırlar. Amma bəsirətli insanlar üçün aydındır ki, Allahın təqdiri insan iradəsini nəyəsə vadar etmir.

ALLAHIN TƏQDİRLƏRİ

Əgər Allah-təalanın təqdirləri ilə tanış olsaq, görəcəyik ki, varlıq aləmində real həyatdan kənar qəza-qədər adlı hərəkətverici bir qüvvə yoxdur. Allahın təqdirləri varlıq aləminə hakim olan qaydalar toplusundan ibarətdir. Bu qaydalar insanın xoşbəxtlik və bədbəxtlik yollarını qəti şəkildə müəyyənləşdirmişdir. AMMA insan hər hansı bir yolu seçməkdə azaddır. Məsələni aydınlaşdırmaq üçün misallar göstərək:

1. Tənbəl, bir-birləri ilə didişən, təbii gücünü səmərəsiz işlərə sərf edən, zamanını və mühitini tanımayan, öz xeyrini düşünüb, başqalarını unudan millətlər haqqında Allahın təqdiri (qanunu, yazısı) budur ki, bu millətlər tez-gec bədbəxt olmalıdırlar. AMMA zəhmətkeş məhrumları haqqında düşünən, sinfi fərqləri aradan qaldırmağa çalışan, insan şəxsiyyətini qiymətləndirən, varlıları yoxlullarının haqqını ödəyən millətlər haqqında isə Allahın təqdiri

budur ki, bu millət daim rahatlıqda, tərəqqidə olsun. Normal düşüncəyə malik olan hansı insan bu iki təqdirin reallığını inkar edə bilər?!

Allah-təalanın bu təqdiri, bir növ yazısı dünyadakı bütün xalqlara aiddir. Millətlərin taleyində onların istəyindən başqa bir şey əmil sayılmır. Biz insanlar isə öz səthi mühakimələrimizə əsaslanaraq, hansısa bir yolu seçir, bu yolun təbii zərərləri ilə qarşılaşdıqda qəza-qədər günahlandırırıq. Hansı ki, qəza-qədər insana yox, insanın seçdiyi yola aid bir məsələdir.

2. Böyük imkanlarla, polad əsəblərlə, dərin düşüncə ilə həyata qədəm qoymuş gəncin qarşısında iki təqdir dayanır. Hər şey bu gəncin hansı təqdiri seçməsindən ibarətdir. Bu gənc öz maddi və mənəvi imkanlarını elm və bilik təhsilinə və ya ticarətə sərf etsə, xoşbəxt bir həyat sürəsidir. Amma bu sərmayələrdən sui-istifadə edib, öz imkanlarını şərəbxorluğa, qumarbazlığa, cinayətə sərf etsə, özü öz əli ilə xoşbəxtliyinin üzərinə qara xətt çəkəsidir. Onun imkanları əlindən çıxması, sağlamlığı əldən gedəsi, düşüncəsi korşalasıdır. Bəli, hər iki təqdiri Allah müəyyənləşdirmişdir. Amma Allah bu təqdirlərin seçimində insanı azad qoymuşdur. Bir müddət azgın yolda olmuş insan öz taleyini dəyişib, doğru yola qayıda bilər. Bu yolla o öz taleyini də dəyişmiş olar. Allah insana çirkin yoldan qayıtmaq, etdiklərindən peşiman olmaq, xoşbəxtlik yolunda qədəm götürmək imkanı vermişdir.

3. Xəstələnmiş insan həkimə müraciət edib, müalicə olunduqda şəfa tapır. Təbii ki, bu insan həkimə müraciət etməsə, düzgün müalicə almasa, sağlamlığını itirəsi, yatağa buxovlanasıdır. Hər iki yolu Allah müəyyənləşdirmişdir. Seçim insanın əlindədir. Seçilmiş yolun aqibətini isə Allah müəyyənləşdirmişdir.

Siz varlıq aləmindəki ilahi sünətlərə, qaydalara nəzər salmaqla qəza-qədərən əsil mahiyyətini açıqlayan yüzlərlə nümunələr tapa bilərsiniz.

İLƏHİ RƏHBƏRLƏRİN BUYURUQLARI

Yuxarıdakı açıqlamalar əslində İslam rəhbərlərinin buyuruqlarının izahı idi. Qəza-qədər məsələsini açıqlayan da məhz onlardır. İslam Peyğəmbəri (s) buyurur: “Beş tayfanın duası qəbul

olmaz. Bunlardan biri uçulmaqda olan divarın altından qaçmayan adamdır...”¹

Belə bir insanın duasının qəbul olmamasının səbəbi aydındır. Çünki uçulmaqda olan divarın altından qaçmayan insan ölümə məhkumdur. Bu insan bədbəxtlik yolunu özü seçmişdir. Hansı ki, o, başqa cür də hərəkət edə bilərdi.

Həzrət Əli (ə) uçulmaqda olan divardan kənarlaşarkən ondan soruşdular ki, məgər Allahın qəza-qədənindən qaçırısan? Həzrət (ə) buyurur: “Bir qəza-qədənən o biri qəza-qədənə, bir taledən o biri taleyə qaçıram. Hər ikisi Allahın təqdiridir!”²

Bəli, insan iki yoldan birini seçməkdə azaddır. O, uçulmaqda olan divarın altında otursa, əlbət ki, öləsədir. Yəni uçulmaqda olan divarın altında oturan insanın ölümü Allahın təqdiridir.

İmam Sadiqdən (ə) soruşurlar ki, bəndələrin yaxşı və pis əməllərinə münasibətdə Allahın təqdiri nədir? İmam (ə) buyurur: “Yaxşı və ya pis, Allah bəndələrinin gördüyü iş Allahın təqdiridir.” Sonra imam (ə) bu məsələyə açıqlama verərək buyurur: “Yəni Allahın təqdiri insanın dünya və axirətdə soracağına gəlmiş nəticələr, mükafatlar və cəzalarıdır!”

Bu hadisələr qəza-qədən məsələsini yetərinə açıqlayır. Qəti şəkildə bildirilir ki, qəza-qədən real həyatdan, insan iradəsindən kənar bir şey deyil. Qəza-qədən Allahın varlıq aləminə hakim olan qanunlarıdır. İnsan özünə yol seçməkdə azaddır. Xoşbəxtlik və ya bədbəxtlik yolunu seçdikdən sonra insanın taleyi Allahın təqdiridir. Heç bir əməl bu təqdir dairəsini adlamır. Yaxşı əkin əkən insan Allahın təqdiri ilə yaxşı da bəhrə götürür. Qulluq görməyən sahəni isə, təbii ki, əlaq basasıdır. Demək, bütün işlər yaxşı-pisliyindən asılı olmayaraq qəza-qədən dairəsindədir.

TALE VƏ İLKİN MÜSƏLMANLAR

İslamın başlanğıc dövründəki müsəlmanlar vəhy mənbəyinin təsir sayəsində qəza-qədən məsələsini düzgün anlamışdılar və onu insanın istək və iradəsinə zidd bilmirdilər. Qeyd olunur ki, fəthlər

---

¹ “Bihar”, c. 5, s. 5.

² “Tövhide-Səduq”, s. 369.

dövründə ikinci xəlifə Şam sərhəddinə çatdığı vaxt məlum olur ki, Şamda vəba xəstəliyi yayılmışdır. Xəlifənin yaxın adamları ona məsləhət görürlər ki, gəldiyimiz yolla da qayıdaq. Xəlifə də belə düşünürdü. Oradakılardan biri etiraz edərək deyir ki, Allahın təqdirindən qaçırınsınız?! Xəlifə bu etiraza belə cavab verir: “Mən Allahın hökmü ilə bir taledən o biri taleyə qaçıram.” İştirakçılardan biri xəlifənin dediklərini təsdiqləyərək bildirir: “Peyğəmbər (s) buyurdu: Əgər bir yerdə taun görünsə və siz kənardə olsanız, həmin yerə getməyin; əgər bu xəstəlik sizin olduğunuz yerdə görünsə, həmin yeri tərk etməyin.” (Yəni xəstəlik ərazisini tərk edən şəxs başqalarını da bu xəstəliyə yoluxdura bilər.)¹

Deyilənlərdən aydın olur ki, qəza-qədərə inanmaq iradə azadlığını inkar etmək deyil. Qəza-qədər məsələsi ilə cəbr məsələsi arasında yerlə göy arası fərq var. Əgər bir qrup şərqşünas qəza-qədər etiqadını cəbriliklə (insanın bütün işlərə məcbur olmasını iddia edən məzhəb) eyni tutmuşlarsa, bunun səbəbi onların dərin İslam maarifindən xəbərsizliyidir. İslami inanclar haqqında mühakimə səlahiyyəti yetərli dini biliyə malik olanlara məxsusdur. Alber Male deyir: “İslam ilkin günlərdə yalnız Allahın birliyinə və Məhəmmədin (s) risalətinə inanmaqdan ibarət idi. Sonra İslam filosofları bildirdilər ki, Allah hər kəsin taleyini müəyyənləşdirmişdir və Onun təqdiri dəyişməzdir. Belə bir yol cəbr adlanır.”²

Qustav Lebon İslamda qəza-qədər və onun cəbr əqidəsi ilə nəticələnməsi haqqında müəyyən söhbətlərdən sonra deyir: “Quranda qəza-qədər haqqında nazil olmuş ayələr bizim müqəddəs kitabda həmin mövzuda dərc olunmuş ayələrdən çox deyil.”³

Belə yanlış nəticələrin avropalılar arasında yayılması mərhum Seyyid Cəmaləddin Əsədabadini Parisdə olduğu vaxt xüsusi bir risalə yazmağa vadar etmişdi. Böyük filosof bu risalədə qəza-qədər məsələsinin həqiqi mahiyyətini açıqlamış və onu “Əl-ürvətul-vüsqa” həftəliyində çap etdirmişdir. O bu risalədə yazır:

---

¹ “Tarixə-Təbəri”, c. 4, s. 57.

² “Tarixə-Alber Male”, c. 3, s. 99..

³ “Təməddünə-İslam və Ərəb”, s. 141.

“Bir qrup avropalı elə güman edir ki, qəza-qədərlə cəbrilik etiqadı arasında heç bir fərq yoxdur və insan təqdərə inamı sayəsində havadan asılmış bir lələk kimidir. Bu lələk küləyin əsməsi ilə o yan-bu yana yellənir. Taleyə inam səbəb olur ki, insan öz əməl və rəftarında sükut və danışığında özünü ixtiyar sahibi bilmir. O öz taleyinin sükanını qəzəbli bir qüvvənin əlində bilir. Belə bir etiqada malik olan millət öz təbii qüvvələrindən faydalanmır və öz təlaş mühərrikini düşüncəsindən kənarda görür. Elə bu vəziyyətdə də varlıq aləmindən yoxluğa qədəm qoyur...”¹

15. ALLAHIN EŞİDİB-GÖRMƏSİ NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Əqidə kitablarında bildirilir ki, Allah-təalanın sifətlərindən biri Onun görən (bəsir) və eşidən (səmi) olmasıdır. Belə bir sual yaranır ki, görmək gözə, eşitmək qulağa aid olan xüsusiyyətdirsə, bu xüsusiyyətləri Allaha necə aid etmək olar? Məgər Allah bu sayaq sifətlərdən pək deyilmi?

Cavab: Deyildiyi kimi, görmək göz önündə olan səhnələrin beyinə ötürülməsi, eşitmək isə səs dalğalarının qulağa çatmasından ibarətdir. Amma “Allah görən və eşidəndir” deyərkən bütün səhnələrin və səslərin Ondan gizli olmadığı bildirilir. Başqa sözlə, insanların gözlə gördüyü və qulaqla eşitdiklərindən Allah Öz sonsuz elmi vasitəsi ilə xəbərdar olur.

Bu baxımdan əqidə və din alimləri həmin iki sifəti Allahın sonsuz elmi kimi bəyan edirlər. Onlar deyirlər: “Görən və eşidən insanın xüsusi görmə və eşitmə aparatları vasitəsi ilə uzun fəaliyyətlərdən sonra əldə etdiyi nəticə onun görməli və eşitməliyərdən xəbərdar olmasından ibarətdir. Əgər Allah-təala kimi bir varlıq hansısa fiziki vasitələrsiz görməliyərdən və eşitməliyərdən tam şəkildə agah olursa, onun haqqında “görür və eşidir” demək mümkündür.”

İnsanın da görüb-eşitməsinin mahiyyəti onun görməli və eşitməliyərdən xəbərdar olmasıdır. Fiziki fəaliyyətlər isə görmə və eşitmə üçün müqəddimədən ibarətdir. Əgər bir şəxs bütün

---

¹ “Əl-ürvətul-vüsqa”, s. 50-51

müqəddimələrsiz görməli və eşitməliyərdən xəbər tuta bilərdisə, onun da haqqında “görür və eşidir” deyə bilərdik.

İnsan maddi varlıq olduğundan, fiziki orqanlarsız fəaliyyət göstərə bilmədiyindən məlumatı vasitəsiz əldə edə bilmir. Allah-təala isə maddədən üstün varlıqdır. O, bir şeyi dərk etmək üçün vasitəyə ehtiyac duymur. Varlıq aləmi bütün incəlikləri ilə Onun hüzurundadır. Allahın bir həqiqətdən agah olması üçün heç bir müqəddiməyə ehtiyac yoxdur. Çünki bütün görməliyə və eşitməliyə onun hüzurundadır, O, hər şeydən xəbərdardır.

16. İNSANIN YARANIŞ SIRRI

Sual: Bir çoxları, xüsusi ilə gənc təbəqə belə bir sualla müraciət edir ki, insanın yaranış sirri nədir, o nə üçün xəlq olunmuşdur?

Bu sual əksər gənclərin düşüncəsində özünə yer tapmışdır və onları insanın yaranış sirri ilə maraqlandırmışdır. Onlar soruşurlar ki, qəni, ehtiyacsız, qeyri-məhdud olan Allah heç nəyə, eləcə də, insanı yaratmağa ehtiyacılı olmadığı halda, onu nə üçün xəlq etmişdir?

Əgər desək ki, insanın yaradılmasında heç bir məqsəd yoxdur, bu halda onun yaranışını mənasız hesab etməliyik. Hansı ki, Allah lüzumsuz iş görmür. Yox, əgər deyilsə ki, Allah-təala insanı hər hansı məqsədlə yaratmışdır, belə çıxar ki, Allah insanı yaratmağa ehtiyac duymuşdur. Halbuki, O yeganə ehtiyacsız varlıqdır.

Cavab: Bu məsələyə aydınlıq gətirmək, uyğun suala cavab vermək üçün iki mühüm nöqtəyə nəzər salmalıyıq:

1. İlk əvvəl nəzərə alınmalıyıq ki, varlıq aləmini yalnız materiyada məhdudlaşdırdıqda, ölümü son bilib, axirət dünyasını qəbul etmədikdə uyğun sual cavabsız qalır. Məsələyə materialist mövqedən yanaşdıqda insanın yaradılış sirrini açmaq mümkünsüz olur.

Axı insan dünyaya nə üçün qədəm qoyur, bir müddət yaşadıqdan, dünya həyatının acılıqlarını daddıqdan sonra ölüm bədəsini nuş edir? O haradan və nə üçün gəlmişdir? Müvəqqəti dünya qovğalarının fəlsəfəsi nədir? Bir müddət dünya həyatını yaşadıqdan sonra onun nəfəsi tənqiyir, ürəyinin döyüntüləri səyriyir. Sonra torpağa tapşırılaq, çürüyüb varlığını itirir.

Doğrudan da, materializm məktəbi bu suala cavab verməkdə acizdir. Onlar üçün varlıq aləmi tək-cə bu dünyadan ibarətdir. Onlar Allaha, ölümdən sonrakı həyata inanmırlar. Bu halda hər şey yalnız maddi dünya çərçivəsində dövr edir və materiya libası geyir. Yaranış sirrini bu çərçivədə axtaran insan heyret içində yerində sayır.

AMMA maddi dünyanı müvəqqəti mənzil sayan, axirət həyatına inanan, ölümü son bilməyən insanlar üçün bu suala cavab tapmaq asandır. Əgər insanın yaranış məqsədi bu dünya çərçivəsində əldə edilmirsə, onun əbədi həyatı hökmən nəzərdən keçirilməlidir. Uyğun prizmadan baxdıqda məlum olur ki, insanın bu dünyada yaranış məqsədi onu əbədi həyat üçün hazırlamaqdır. Son məqsəd isə həmin əbədi həyatdır.

2. Uyğun sualın həlli üçün ikinci mühüm nöqtə budur: Hər bir ağıl və düşüncə sahibi ehtiyac duyduğu bir məqsəd uğrunda çalışır. Çünki insan başdan-ayağa möhtac varlıqdır. O öz təkamülü və ehtiyaclarının aradan qaldırılması üçün çalışır. Məsələn, qidalanır, geyinir, təhsil alır və s. Bütün bu işləri görməklə o maddi və mənəvi ehtiyaclarını təmin etmək istəyir.

O, hətta xeyirxah işlər görərkən də, məsələn, imkansızlara əl tutarkən, övladlarının təlim-tərbiyəsinə pul xərcləyərkən, xəstəxana tikərkən öz daxili ehtiyaclarının tələbinə cavab verir. Hər bir insan ya dünya, ya da Peyğəmbərlərin xəbər verdiyi axirət mükafatlarını əldə etməyə çalışır. O öz ruhi ehtiyaclarını ödəmək, vicdan rahatlığı tapmaq üçün sərmayəsinin bir hissəsini xərcləyir, ya da üstünlük saydığı ad-san üçün çalışır.

Bir sözlə, insan bütün gördüyü işlərdə xeyir güdür. Heç bir məqsədsiz çalışan adam tapmaq çox çətinidir. İnsan hər tərəfdən ehtiyaclarla əhatə olunmuşdur və öz varlığı xatirinə müxtəlif işlər görməyə məcburdur. Əlbəttə ki, az da olsa, gördüyü işdə mənəfi güdməyən insanlar olmuşdur. Həzrət Əli (ə) buyurur: “Pərvərdigara, sənə cəhənnəm qorxusundan və ya behişt nemətlərinə görə pərəstiş etmirəm.” Bəli, yalnız öz varlığını unudan insanlar belə deyə bilər. Bəzən də ananın qəlbindəki övlad məhəbbəti onu övlad yolunda canından keçməyə vadar edir. AMMA belə hallar olduqca cüzdür. Bəşər övladının hər hansı fəaliyyətdə

məqsədli olduğunu nəzərdən keçirdik. Aydın oldu ki, insan gördüyü işlərdə ya maddi, ya da mənəvi fayda intizarında olur. İndi isə Allahın gördüyü işlərdə məqsəd mövzusunun araşdıracağı:

Həqiqətən də, Allah-təala heç zaman mənasız və boş işlər görmür. Onun bütün işləri məqsədlidir və O hər bir mövcudu hansısa məqsədlə xəlq edir. Bəs Onun bu yaradılışlarda məqsədi nədir? Allahın hər bir mövcudu hansısa məqsədlə yaratması insanın hər bir işi hansısa məqsədlə görməsi kimi deyil. Allah-təala qəni və ehtiyacsız, insan isə başdan-başa ehtiyac içində olan varlıqdır. Demək, Allah-təalanın məqsədi insanın məqsədi ilə müqayisə oluna bilməz. İnsan bir an olsun belə öz ehtiyaclarını tam təmin etmək gücündə olmadığından daim çalışmağa məcburdur. O fasiləsiz şəkildə mənəvi və maddi təkamülü yolunda tər tökür.

Allah-təala isə qeyri məhdud bir varlıq olduğundan Onun pak zatında möhtaclıq sifəti yoxdur. Çünki bütün kamallar Onun zatında cəmlənmişdir. Demək, Allah-təalanın məqsədi yalnız başqalarına fayda vermək ola bilər.

Başqa sözlə, Allah-təala bütün baxımlardan sonsuz kamil və ehtiyacsız bir varlıqdır. Onun zatında ehtiyaca yer yoxdur. Digər bir tərəfdən, bilirik ki, Allah-təalanın işləri hikmət üzərində qurulmuşdur. O heç zaman boş yerə iş görmür. Belə bir nəticə alırıq ki, Onun insanı yaratmaqda məqsədi öz ehtiyacını aradan qaldırmaq yox, insanın özünü layiqli kamala çatdırmaqdır. Və insanın belə bir məqama yüksəldilməsi Onun öz pak zatı üçün fərqsizdir.

TƏBİƏT ALƏMİNDƏ TƏKAMÜL

Yaranış aləminin xülasə şəkildə mütaləsi bizi aşkar bir həqiqətdən xəbərdar edir: Varlıq aləmi başdan-başa mövcudların təkamül və tərbiyə beşiyidir. Məsələn, günəşin hərərətli şüaları dəniz və okeanların üzünə yayılır. Onun istiliyi suyun bir hissəsini buxar şəklində havaya qaldırır. Küləklər həmin buxarı quraqlıqlara doğru qovur. Bu buxar bəzi təbii proseslərdən sonra yağış damllarına, qar dənəciklərinə çevrilərək təkrar yer üzünə qayır. Beləcə, quru torpaq yenidən cana gəlir. Yer öz aram hərəkəti ilə öz batinindəki sirləri bayıra çıxarır, çöllər və düzlər

yaşılığa bürünür. Bir az əvvəl ölüm qoxusu gələn quru torpaqlarda güllər, sünbüllər, otlar, ağaclar göyərir, şəlalərin zümzüməsi, bülbüllərin könül oxşayan səsi, gül-çiçəklərin ətri həyata yeni bir rəvnəq verir.

Varlıq aləmi kitabından bu fəslin mütaliəsi insana ali bir allahşünaslıq dərsi verir. Bu mütaliə eyni zamanda bizi Allahın hikmətli sünnələrinə sövq edir və öz gözlərimizlə görürük ki, hər bir mövcud özünəməxsus proqrama uyğun olaraq, kamala doğru tələsir. Hər ötən gün və il mövcudları daha kamil mərtəbəyə qaldırır.

Bu günkü əzəmətli bir ağac nə vaxtsa sadə hüceyrə olmuşdur. Amma zaman ötmüş, bu hüceyrə mərhələlərdən keçərək, yer üzünün əzəmətli ağaclarından birinə çevrilmişdir. Öz əzəməti ilə insanı heyrətə gətirən heyvanlar da belədir. Onlar da bir zaman analarının bətnində sadəcə bir toxum olmuş və sonradan Allahın iradəsi ilə kamal mərhələsinə çatmışlar. Deyirlər ki, bu dünya təbiət aləminin gizli istedadlarının açıqlanması üçün ən ali bir səhnədir. Yaranış aləminin bir hissəsi olan insan da məqsəd baxımından təbiət aləmi ilə oxşardır. İnsanın yaranışında da məqsəd onun kamala çatmasıdır. Dünya həyatı insanın gizli istedadlarının çiçəklənməsi üçündür. O öz istək və iradəsi ilə kamillik yolunu seçir.

Demək olar ki, dünya və ondakı mövcudların bir çoxu insan üçün xəlq olunmuşdur. İnsan kamillik yolundakı ehtiyaclarını dünyadakı mövcudlar vasitəsi ilə təmin edir. Bəli, Allah insanı öz ehtiyacını aradan qaldırmaq üçün yaratmamışdır. İnsan yaradılmışdır ki, layiq olduğu kamala doğru hərəkət etsin və azad şəkildə öz səadətinə çatsın.

Bir qədər də aydın desək, Allah insanı yaratmışdır ki, o, kamilliyin ali dərəcəsinə çatsın. İlk əvvəl hüceyrə şəklində olan dəyərsiz bir varlıq təkamül yolu keçərək güclü, iradəli təfəkkürlü, aqıl olur. O öz məhdud kamilliyi ilə Allahın qeyri-məhdud kamallarını nümayişə qoyur. Allah-təala insanı yaratdı və onun daxilində böyük istedadları əmanət qoydu. Onun tərbiyəsi üçün Peyğəmbərlər, səmavi müəllimlər seçildi. İnsan Allaha bəndəlik,

Onun əmrlərinə itaət sayəsində öz hərtərəfli təkamülünə nail olmalı və daha geniş bir aləmdə daha kamil bir həyata hazırlaşmalı idi.

Qurani-kərimdə və İslami hədislərdə yuxarıda deyilənlərə icmal şəkildə yer verilmişdir. Qurani-kərim insanın yaranışının son məqsədini əbədi bir həyatda yaşayış kimi tanıtdırır və buyurur: **“Yoxsa güman edirdiniz ki, sizi boş yerə yaratmışıq və bizə doğru qayıtmayacaqsınız?!”**¹ Məqsəd budur ki, insanın yaranış hədəfini yalnız maddi dünyaya aid etmək olmaz. Demək, bu məqsəd başqa bir dünyada axtarılmalıdır. Bilməliyik ki, insan öz ölümü ilə təkamül yolunu davam etdirir və mütləq bir kamala doğru hərəkət edir.

Əgər “Mən cin və insanı yalnız ibadətdən ötrü yaratdım” ayəsi insanın yaranış məqsədi olaraq, onun Allaha ibadətini göstərir, bu o demək deyil ki, Allah bu ibadətə möhtacdır. Ayənin əsl mahiyyəti bundan ibarətdir ki, insan Allahı tanıyıb, ona itaət etmək vasitəsi ilə kamilliyə çata bilər. İnsan məhz ilahi göstərişlərə əməl etməklə xoşbəxt, əbədi həyata vəsiqə qazanır. İnsanın yaranışında son hədəf onun əbədi və xoşbəxt həyatıdır. Başqa bir hədəf aramağa ehtiyac yoxdur. Belə bir suala yer yoxdur ki, insan əbədi həyatda son kamilliyə çatdıqdan sonra məqsəd nədir?!

Soruşula bilər ki, nə üçün Allah-təala bütün bu kamillikləri bir dəfəyə insana verməmişdir? Nə üçün insan hətiyaclı yaradılmışdır və tələş göstərərək kamala çatmalıdır? Uyğun suala cavab olaraq deyə bilərik ki, hər hansı əxlaqi üsul o zaman bəyənilə bilər ki, insan onu öz istək və iradəsi ilə seçmiş olsun. İnsanın məcburi şəkildə vadar olduğu kamillik onun üçün fəzilət sayıla bilməz. Məsələn, imkansızlara əl tutmaq, xəstəxana tikmək o zaman ruhun kamillik nişanəsi olur ki, insan bu işləri azad şəkildə yerinə yetirmiş olsun. Əgər bir şəxsdən zorla pul alıb, xeyir işə sərf etsələr, bu xeyir iş pul sahibi üçün fəzilət sayılmaz. Ona görə də insan ruhi təkamülə çatmaq üçün fəzilət yolunu azad şəkildə adlamalıdır.

---

¹ “Mominun”, 115.

17. ŞEYTANIN VARLIĞINA İNAM İKİLİ PƏRƏSTİŞ ƏLAMƏTİ DEYİLMİ?

Sual: Biz ikili inamına görə zərdüştiləri məzəmmət edirik. Məgər azğınlıq və şər səbəbi olan şeytanın varlığına inam ikili pərəstişin bir növü deyilmi? Biz bu baxımdan məsihiləri də məzəmmət edir və onları üçlü pərəstişə görə qınayırıq. Bəs bizim həm Allaha, həm Cəbrəilə həm də Peyğəmbərə (s) inamımız üçlü pərəstişin bir növü hesab olunmurmu?

Cavab: Bu sayaq şübhələr şeytanın, Cəbrəilin və Peyğəmbərin (s) kimliyinin düzgün dərk olunmamasından yaranır. Bu kəlmələrin həqiqi mənasını bilənlər üçün uyğun sahədə heç bir tərəddüdə yer qalmır.

Şeytan da Allahın sair məxluqları kimi bir mövcuddur. O ilk əvvəl pak yaradılmışdır. Amma sonralar təkəbbür səbəbindən öz uca məqamından enib, fəsad uçurumuna yuvarlandı. Onun insanlara hakimliyi məcburi bir hakimlik deyil. Şeytan yalnız ona yol verənlərə hakim ola bilər. Qəlbində şeytanın vəsvəsələrinə yol verməyən insan üçün şeytan acizdir. Allaha iman və möhkəm iradə vasitəsi ilə şeytanın qarşısına sədd çəkənlərə şeytan nüfuz edə bilmir. Allah-təala buyurur: **“Şeytan yalnız onun hakimliyinə qəbul edənlərə qalib gələ bilər.”**¹

Deyənlərdən aydın olur ki, şeytan Allahla bərabər səviyyədə dayanan müstəqil varlıq yox, Allah-təalanın zəif məxluqlarından biridir. Allah-təalanın şeytanı özbaşına buraxmasının səbəbi budur ki, insanlar şeytanın vəsvəsələri qarşısında müqavimət göstərməklə kamal həddinə çatır, güclənir, ləyaqət əldə edirlər. Elm əhli tərəfindən qəbul olunmuş bir fikirə görə, kamillik təzadlar içində formalaşır.

Eləcə də, müsəlmanların Allaha, Cəbrəilə və Məhəmmədə (s) inamını məsihilərin “üç üqnum” inancı ilə eyniləşdirmək olmaz. Biz məsihilər tək ata, oğul və müqəddəs ruha yox, yalnız Allaha ibadət edir və Onu varlıq aləminin yeganə yaradıcısı kimi tanıyıyıq. Həzrət Peyğəmbər (s) də, Cəbrəil də müsəlmanların nəzərində Allahın xilqətlərindən biridirlər. Biz nə Peyğəmbərləri

---

¹ “Nəhl”, 100.

(s), nə də mələkləri varlıq aləmində ixtiyar sahibi bilmirik. Hamı Onun bəndəsidir, hamı ona təslimdir. Cəbrəil Onun vəhylərini daşıyan, Məhəmməd (s) bu vəhyləri bəndələrə çatdırandır. Əqidəmizin əsasını təşkil edən Qurani-məcid bir çox ayələrində uyğun məsələləri işıqlandırmışdır. Peyğəmbərlər və mələklərə ilahilik çaları verən ifadələr İslam tərəfindən qəti şəkildə rədd olunmuşdur.

18. “YARADAN ÇOX OLSAYDI, VARLIQ ALƏMİNDƏ NƏZM POZULARDI” DEYƏNLƏR HAQLIDIRLARI MI?

Sual: Allah-təalanın yeganəliyinin dəlillərindən biri budur ki, varlıq aləmində iki yaradıcı olsaydı, nəzm-nizam pozulardı. Əvvəla, nə üçün Allahın çoxluğu fəsad yaratmalıdır? İkincisi, iki yaradıcının əl-ələ verərək varlıq aləmini yaratmasının nə eybi var?

Cavab: Bu mövzu iki şəkildə aydınlaşdırıla bilər. Həmin iki bəyandan biri elmi, digəri isə fəlsəfidir. Hər iki məsələ haqqında danışmağa çalışacağıq.

1. Oxuduğunuz kitabı çox diqqətlə nəzərdən keçirənsiz, onun bir və ya iki nəfər tərəfindən yazıldığını hiss edə bilərsiniz. Bir müəllif tərəfindən yazılmış kitabda xüsusi bir həmahənglik mövcud olur. İfadə və cümlələrdəki ardıcılıq, uyğunluq, ifadə tərzii. İşarələr, mövzuya yanaşma üsulu kitabın neçə nəfər tərəfindən yazıldığını aydın göstərir. Bəs bunun səbəbi nədir?

Kitabda həmahənglik varsa, demək, o bir düşüncənin və bir qələmin məhsuludur. İki nəfər tərəfindən yazılmış kitabda isə həmin uyğunluqla rastlaşmaq mümkünsüzdür. İki müəllif nə qədər həmfikir olsa da, onlar arasında ziddiyyətlər mövcuddur. Kitabın həcmi böyüdükcə müəlliflər arasındakı fərqlər də özünü daha çox büruzə verəsidir. Varlıq aləmi özü də böyük bir kitabdır. Hətta heç bir insan bu kitabı vərəqləyib qurtarmaq gücündə deyil. Əgər bu kitabı vərəqləməyə qüdrətimiz yoxdursa, onu oxumaq barədə danışmağa da dəyməz. Bununla belə, onun hər bir səhifəsində, hər bir sətirində vahid bir nizam hökm sürür. Varlıq aləmində mövcud olan obyektiv nizamı heç bir elm əhli inkar etmir.

Varlıq aləminin bütün elementləri arasındakı mütləq nizamı istisnasız olaraq dünyanın bütün astronomları, fizikləri,

kimiyaçıları, zooloqları, bioloqları, təbiətşünasları yekdil şəkildə təsdiq edərək deyirlər: “Dünyada vahid bir nizam hakimdir və bizim günəş sisteminə hakim olan qanunlar eynilə atomun daxilində də fəaliyyət göstərir.”

Varlıq aləmində fəaliyyət göstərən qanunlar o qədər ümumi və küllidir ki, dünyanın kiçik bir məntəqəsində kiçik bir sınaqla bütün varlıq aləminə hakim olan qanunu kəşf etmək olar. Məsələn, bütün varlıq aləminə hakim olan qanunlardan biri cazibə qüvvəsidir. Heç bir varlıq bu qanunun təsir dairəsindən kənar da deyil. Digər külli bir qanun genetikaya aiddir. Bütün canlı aləm yalnız öz oxşarını törədir. Bu oxşarlığa əsaslanaraq, bitkilər və heyvanlar müxtəlif növlərə bölünmüşlər.

Bir sözlə, ağıl və düşüncə sahibi olan istənilən bir şəxsə müraciət etsək, bu həqiqətləri təvazökarlıqla etiraf edər və bütün varlıq aləminə vahid bir nizamın hakim olduğunu bildirər.

Əgər varlıq aləminə bir yox, iki rəy və iki fikir hakim olsaydı, vəziyyət bu günkü kimi olmazdı. İki rəy nəticəsində, şübhəsiz ki, varlıq aləmində fəsadlar yaranardı. Hişam ibn Həkəm İmam Sadiqdən (ə) soruşdu: “Allahın birliyinin dəlili nədir?” İmam (ə) onun cavabında buyurdu: “Varlıq aləminin bağlılığı və davamı, yaranışdakı tamlıq Allahın birliyinin dəlilidir. Axı Allah-təala özü də buyurmuşdur ki, əgər yer üzündə və səmada Allahdan başqa bir yaradan olsaydı, onların nizamı pozulardı.”¹

2. İndi isə uyğun suala fə səfi bəyanla cavab verməyə çalışaq. Bu yanaşma ilə Qurani-kərimin də bəzi ayələrinə rastlaşırıq. Qurani-kərimdə bildirilir ki, əgər yerdə və göydə iki yaradıcı olsaydı, onlar ya oxşar, ya da fərqli olmalı idilər. Hətta onlar oxşar olmuş olsaydılar da, hökmən aralarında fərqlər də tapılmalı id. İki varlığın bir-birinə eynən oxşar olması real deyil. Hətta zahirən bir-birindən fərqlənməyən əkilər arasında da fərqli cəhətlər vardır.

Belə bir ehtimalın nəticəsi “tərkibdir”. Tərkib çoxluq səbəbidir. Fəlsəfi dəlillərlə sübut olunmuşdur ki, Allah bəsit olmalıdır. Tərkib çoxluq səbəbidirsə, bəsitlik yaradıcının ikilik ehtimalını aradan qaldırır.

---

¹ “Biharül-ənvar”, c. 3, s. 20.

Demək, yaradıcının iki olduğunu güman edərkən onların tamamilə fərqli olduğunu qəbul etməliyik. Şübhəsiz ki, iki fərqli mövcudun işləri də fərqli olmalıdır. Çünki heç bir cəhətdən müştərəkliyi olmayan iki varlığın əməl və işdə müştərək olduğunu düşünmək məntiqli deyil. Varlıq aləminə bir-birinə oxşar olmayan iki yaradıcı hakimlik etmiş olsaydı, onlar arasındakı fərq yerdə və göylərdə nizamın itməsi ilə müşayiət olunardı. Hansı ki, biz varlıq aləmində bunun əksini müşahidə edirik. İstənilən bir canlıya nəzər salsaq, bütün varlıq aləmindəki qanunların bu canlının həyatının davamı üçün uyğun olduğuna şübhəmiz qalmaz. Belə bir uyğunluq varlıq aləminə iki hakimin nəzarət etməsi ehtimalını sifirə endirir. Bu sayaq dəlillərə “Mominun” surəsinin 91-ci ayəsində də işarə olunmuşdur.

Bəli, həm elmi, həm də fəlsəfi dəlillər sübut edir ki, varlıq aləminə başdan-başa bir iradə, bir pak zat hakimlik edir.

19. ALLAH TƏRƏFİNDƏN YARADILMIŞ VARLIQ ALƏMİ ONSUZ YAŞAYA BİLƏRMİ?

Sual: Bəzi oxucuların fikrincə, materialistlərin müəyyən sualları cavabsız qalmışdır. Qeyd olunur ki, varlıq aləmi elm və qüdrət sahibi olan bir yaradıcı tərəfindən xəlv edilmişsə də, o öz həyatını bu yaradıcısız davam etdirə bilərmi? Əgər yaradıcı varlıq aləmini xüsusi bir nizamla yaratmışdırsa, həyatın davamında Ona nə ehtiyac var? Necə ki, saatsız dəqiq bir saat düzəldir və həmin saat həmin saatsız illər uzununu fəaliyyət göstərir. Fəzaya buraxılmış peyk illər uzununu fəzada qalıb, yerə məlumatlar ötürür və onu hazırlayıb fəzaya buraxan şəxsə ehtiyac duyulmur.

Cavab: Bu iradə yeni bir iradə deyil. Tarix boyu bu sayaq suallar verilmiş və alimlər öz fəlsəfi, elmi kitablarında onu cavablandırmışlar. Hər halda bu iradə iki şəkildə ünvanlamaq olar:

1. Bir mövcud və ya bir sistem yaranış cəhətdən yaradıcıya ehtiyacı olsa da, həyatının davamında ona ehtiyac duymur. Qədim filosoflardan bəziləri güman etmişlər ki, tikilmiş bina sonradan memara ehtiyacsız olduğu kimi, mövcudlar da öz həyatının davamında kimə isə ehtiyacı deyil.

İrad bu şəkildə bəyan olunduqda ona cavab vermək asandır. Dəqiq fəlsəfi baxımdan bir mövcudun həyatının davamı onun ilkin yaranışı ilə əlaqədə deyil. Başqa sözlə, hər hansı varlığın bu günkü varlığı onun dünənki varlığından ayrılır. Varlıqların zaman baxımından mövcudluğu çayın eyni görkəmdə qalmasına oxşadılmışdır. Çayın baxdığımız hissəsində su kütləsi daim dəyişsə də, o zahirən əvvəlki kimi görünür.

Başqa sözlə, hər bir mövcudun da hissələri var və bu hissələr səbəbsiz yaradılmamışdır. Zaman baxımından da onların ömrü müəyyəndir və ömrün hər bir anı səbəbə ehtiyaclıdır. Həyatını davam etdirmək üçün səbəbə möhtac olmayan varlıq yaranışı üçün də səbəbə ehtiyac duymamalı idi. Çünki ötən anla indiki an arasında bu baxımdan heç bir fərq yoxdur.

Bu məsələni bir qədər də aydınlaşdırmağa çalışaq. Keçmiş və bu günkü fəlsəfi araşdırmalara əsasən, zaman əşyanın dördüncü səciyyəsidir. İki əşya uzunluq, en, hündürlük (dərnlük) baxımından fərqli olduğu kimi, zaman baxımından da fərqlənə bilər. Əşyanın digər üç səciyyəsi səbəbsiz olmadığı kimi, onun zaman müddəti, ömrü də səbəbə bağlıdır. Əgər həyatın davamı üçün səbəbi şərt bilməsək, bu ona oxşayar ki, 100 metrlik bir parçanın bir metrini səbəbə (yaradana) ehtiyacılı bilək, qalan 99 metrin yox! Belə bir məntiq, sözsüz ki, qəbul edilməzdir.

“Saatsız və saat” məsələsinə qayıdaq. Saat yaradıcıya möhtac idi. O, fəaliyyətini davam etdirmək üçün də səbəbə ehtiyaclıdır. Sadəcə, əvvəlcə bu səbəb ondan xaricdə idisə, sonra o öz quruluş xüsusiyyətindən faydalanmağa başladı. Yəni saata ömrünü davam etdirmək üçün onun daxilindəki yığılmış yay kömək edir. Bir məsələ də var ki, saat bir müddət işlədikdən sonra dayanır. Bu onu göstərir ki, xarici səbəb olmadan həyatın davamı mümkünsüzdür.

Deyilənlərdən yalnız bir nəticə alınır: bir şey yaranışda yaradıcıya ehtiyacılı olduğu kimi, həyatının davamında da səbəbə möhtacdır. Həyatın davamı səbəbi ilkin yaranış səbəbi ilə də ola bilər. Həyatın davamının səbəbə ehtiyacılı olmadığını iddia edən kəs əslində səbəbiyyət qanununu külli şəkildə inkar etmiş olur.

İndi isə uyğun iradın ikinci və əsas hissəsinə nəzər salaq. Bəziləri deyə bilərlər ki, hər bir nizam həm yaranışda, həm də davamda səbəbə möhtacdır. Amma yaranış səbəbi ilə davam səbəbi fərqli də ola bilər. Nə eybi var ki, varlıq aləminin başlanğıcı elm və iradə üzündən yaranmış olsun və bu mexanizmin ayrı-ayrı hissələri elə tənzimlənsin ki, öz-özünə həyatını davam etdirdirsin? Necə ki, saatsız saati düzəldir və elə düzəldir ki, o sonradan öz işini müstəqil davam etdirir. Ola bilməzmi ki, varlıq aləmi Allah tərəfindən yaradılmış olsun, amma həyatını bir sıra təbii səbəblərin təsiri ilə davam etdirdirsin?

Bu şəkildə bəyan olunmuş suala belə cavab vermək olar: zamanın əşya üçün dördüncü səciyyə olduğunu və onun hər hansı bir anda əvvəlki andan fərqləndiyini nəzərə alsaq, bu vaxt hər bir mərhələ üçün yeni bir səbəbə ehtiyac labüd olar. Bu səbəb elə bir səbəbdir ki, onun varlığı əzəli və əbədidir və özündən əvvəl hansısa səbəbə möhtac deyil.

Bir misal çəkək: gözünüzün önünə bir elektrik lampası gətirin. Bu lampanın yanması üçün elektrik stansiyasında enerji hasil olunmalıdır. Məgər lampa işə düşdükdən sonra onun həmin stansiyaya ehtiyacı olmurmu?! Ən qısa zaman fasiləsində belə bu əlaqə kəsilərsə, lampa söner. Lampa söndükdən sonra onun işıq, hərarət kimi xüsusiyyətləri də fəaliyyətdən düşər. Elektrik lampası enerjini məftillərdən alsa da, məftillər enerjini istehsal etmir. Onlar da daşdıqları enerjini hansısa mənbədən alırlar. Bu misaldən aydın olur ki, bütün mövcudlar əzəli, daimi bir mənbəyə ehtiyaqlıdırlar. Belə bir mənbəsiz həyatın davamı mümkün olmur. Çünki mövcudların varlığı və xüsusiyyətləri onların zatından, yəni özündən qaynaqlanır. Bütün mövcudlar yaranmışdır və onların keçmişi yoxluqdur. Gördüyümüz varlıq aləmi təbii səbəblərə möhtacdır, amma bu təbii səbəblər də əzəli bir səbəbdən qidalanır.

Yəni varlıq işığı həmin əbədi mənbədən daimi şəkildə nəql olunmalıdır. Bir an bu əlaqə kəsilərsə, həmin mövcud məhv olub gedər.

Elə buna görə də deyirik ki, Allah-təala daim və hər yerdə bütün əşya və hadisələrlədir. Varlıq aləmində olan mövcudlar bir an olsun belə Allahsız yaşamaq qüdrətində deyillər. Varlıq aləmi

əzəli və əbədi aləm deyil. O, əzəli və əbədi varlıq tərəfindən yaradılmış varlıqdır. Bu bağlılıq dünyanın zatında yox, yaradıcı ilə yarınmış arasında bərpadır. Necə ki, elektrik lampası öz daxili qüvvəsi hesabına yox, elektrik stansiyasının enerjisi hesabına işıqlanır.

Saatsaz məsələsinə gəldikdə isə, qeyd etməliyik ki, saatsaz saati sıfırdan yaratmamışdır. O sadəcə hazır materiallara forma vermişdir. Əgər saatsaz saati yoxdan yaratmış olsaydı, o, fəaliyyətini dayandırdıqda saat da dayanardı. Bənnalar da tikdiyi binanı heçdən yaratmamışlar. Onların işi sadəcə formalaşdırmaqdır. Əgər bənnalar binanı heçdən yaratmış olsaydı, binanın həyatının davamı bənnanın həyatının davamından asılı olardı.

Deyənləri fəlsəfi şəkildə bəyan etmək istəsək, deməliyik ki, varlıq aləmi “Vacibəl-vücut” yox, “Mümkünəl-vücutdur.” Mümkünəl-vücut isə yaranışda və həyatının davamında vacibəl-vücuda ehtiyaclıdır. Həyatının davamında səbəbə ehtiyacı olmayan varlıq yalnız vacibəl-vücut sayıla bilər. Mümkünəl-vücut isə heç vaxt vacibəl-vücuda çevrilə bilməz.

İKİNCİ HİSSƏ

PEYĞƏMBƏRLƏR (S) VƏ BÖYÜK RƏHBƏRLƏR

1. DƏYİŞKƏN DÜNYA SABİT İSLAM QANUNLARI İLƏ NECƏ UYUŞUR?

Sual: Cəmiyyətlərdəki dəyişikliklər qəti və inkarolunmaz bir həqiqətdir. Bəs dəyişkən cəmiyyəti sabit qanunlarla necə idarə etmək olar?

Cavab: Bu sual ictimai elmlərlə müxtəsər şəkildə tanış olan, adət-ənənələrin, texnoloji proseslərin dəyişkənliyini yaxından izləyən insanların müzakirəsinə verilir. Bu sual həm də İslam Peyğəmbərinin xatəmiyyəti, sonuncu olması məsələsi ilə bağlı gündəmə gətirilmişdir. İslam alimləri bu mövzular ətrafında müfəssəl danışıq, “İslam məktəbi” jurnalının müxtəlif saylarında uyğun mövzunu açıqlamışlar.

Bu irad əslində məsihilər tərəfindən də bəyan olunmuşdur. Məsələn, professor Can Alder “Müqəddəs kitabə arxeoloji baxış” kitabının müqəddiməsində “nə üçün həzrət İsa (ə) bəşəriyyət üçün ictimai qanunlar gətirməmişdir” sualı ilə bağlı yazır: “Daimi dəyişikliklərə məhkum cəmiyyətləri bir toplum əbədi qanunlarla idarə etmək olmaz. Buna görə də həzrət İsa (ə) qanun məsələsində cəmiyyətləri azad buraxmışdır ki, zaman ötdükcə vəziyyətə uyğun qanunlar müəyyənəlsin.” İctimai qanunlardan məhrum olan məsihiliyi müdafiə etmək məqsədi ilə həmin bu alim hərtərəfli ictimai qanunlara malik İslama etirazını bildirmişdir. Hansı ki, bu gün məsihiliyin ictimai qanunlar məcəlləsindən məhrum olması ciddi bir eybdir və bu eybi pərdələməyə çalışan məsihilər hələ də yetərli həll yolu tapa bilməmişlər.

Ünvanlanan suala cavab olaraq bunu deməliyik ki, İslamda iki növ qanunlar var: 1. Sabit və külli, başqa sözlə, əbədi qanunlar. Bu qanunlar dəyişməzdir; 2. Şərait dəyişdikcə dəyişən qanunlar. Bu qanunlar zamanın gedişatından asılı olaraq dəyişir.

İzah: Əsas məsələ sabit və dəyişkən qanunları bir-birlərindən fərqləndirmə meyarının aparılmasıdır. İnsanın sabit fitrətindən,

təbii istəklərindən qaynaqlanan əxlaqi, ictimai, mədəni qanunlar bütün cəmiyyətlər üçün dəyişməzdir. Bu sayaq qanunlar İslamda da sabitdir. Onlar İslami fiqhdə əvvəlcədən son incəliklərinədək müəyyənləşdirilmişdir.

Amma zaman və şəraitdən asılı olan qanunlar İslam dinində yalnız külli şəkildə bəyan olunmuşdur. Onların tətbiqi zamanı müxtəlif cəmiyyətlərin şəraitləri nəzərə alınır və həmin şəraitlərə uyğun xırdalıqlar bəyan olunur. Uyğun məsələnin araşdırılması, sabit və dəyişkən qanunların ölçü meyarını aydınlaşdırmaq üçün diqqətinizi bir neçə məsələyə cəlb edirik:

Zaman və məkandan asılı olmayaraq, hər bir insan üçün xarakterik olan daxili istəklər, ruhiyyə mövcuddur. Bu xüsusiyyətlər onu heyvandan fərqləndirir. Əslində onlar insan vücudunun mahiyyətini təşkil edir və zaman ötdükcə dəyişmir. Məsələn, insan ictimai bir varlıqdır və toplum şəklində yaşamaq üçün xəlv olunmuşdur. O öz həyatında ailə qurmağa məcburdur və bu kiçik cəmiyyətsiz onun təbii həyatının davamı mümkünsüzdür. Demək, insanın böyük və kiçik ictimai həyatı onun mahiyyətinin tərkib hissəsidir. Cəmiyyətdə və ailədəki münasibətləri, vətəndaş hüquqlarını, qadın və kişi hüquqlarını tənzimləyəcək qanunlar sabit və əbədi olmalıdır. Yəni hər şey dəyişsə də, insanın ictimai varlıq olması məsələsi sabitdir. Məhz insanın ictimai varlığını hişz etmək üçün dəyişməz qanunlar labüddür.

Eləcə də, insan həyatı bal arısı, qarışqa kimi varlıqlardan fərqli olaraq toplum şəkilli deyil və təkamül qanunlarına əsaslanır. Buna görə də ictimai təkamül əsaslarına aid olan qanunlar həmişə sabit qalmalıdır.

Ata-ananın körpəyə məhəbbəti fitri və təbii bir məhəbbətdir. Bu fitri bağlılığa əsaslanan irs və tərbiyə kimi haqlar, əlbəttə ki, dəyişilməzdir.

Bu mövzuda başqa nümunələr də göstərmək olar. Çoxsaylı nümunələr sübut edir ki, İslam qanunları insanın sabit və möhkəm fitrətinə və təbiətinə əsaslanır. Fitri istəklər sabitdirsə, bu istəklərlə bağlı qanunlar da sabit olmalıdır. Qiyafələr, zahir dəyişsə də, iyirmi birinci əsrin insanı fitri və təbii meylləri baxımından elə altıncı əsrdəki insanla eynidir. Zaman dəyişsə də,

müasir və qədim insanın təbii istəkləri arasında heç bir fərq yaranmamışdır.

Bütün bunları nəzərə alaraq, İslam dinində cəmiyyət, fərdlərin hüquq əsasları, xalqların ümumi rəbitələri, ailə münasibətləri, nikah, ticarət, iqtisadi məsələlər üçün sabit qanunlar müəyyənləşdirilmişdir. Bundan əlavə, bir sıra ictimai və fərdi işlər var ki, zamanın ötməsi ilə həmin işlərin xarakteri dəyişmişdir. Məsələn, yalan, xəyanət, hərbə-zorba, iffətsizlik həmişə pis olmuşdur, bu gün də pisdir. Ona görə də bu kimi pis işlər daimi olaraq qadağan edilməlidir. Çünki ictimai forma dəyişsə də, sadalanan işlərin zərər-ziyanı dəyişmişdir. Nəfsin paklanması, əxlaqi fəzilətlərin qazanılması, insani səciyyələrin əldə olunması da bu kimi dəyişməz işlərdəndir. Ədalətə riayət edilməsi, insanların hüquqlarının qorunması həmişəlik bir vəzifədir. Demək, min dörd yüz il bundan qabaq insanların sabit fitrəti əsasında müəyyən edilmiş qanunlar bu gün də aktual və işləkdir. İnsanın mahiyyətini, onun fitri istəklərini düzgün qiymətləndirməklə tənzimlənmiş qanunlar bu günki və sabahki cəmiyyəti lazımcına idarə etmək gücündədir. Bura qədərki söhbətimiz yalnız sabit qanunlar haqqında idi.

İnsan üçün dəyişməz fitrətdən əlavə, zaman və məkandan asılı olan bir sıra şərtlər də mövcuddur. Həmin şərtlər dəyişdikcə vəziyyət də dəyişir. Ona görə də əvvəlki şərait üçün müəyyənləşdirilmiş qanunlar yeni yaranmış şəraitdə özünü doğrulda bilməz. İslam dinində uyğun məsələ ilə bağlı xüsusi külli qanunlar fəaliyyət göstərir. Bu qanunlar şəraitə tabedir. Və şərait dəyişdikcə onlarda islahat aparılır. Bu o demək deyil ki, şəraitlə bağlı tənzimlənen qaydaların əsası yoxdur. Ümumi şəkildə bəyan olunmuş qanunlar vardır və şəraitə uyğun hazırlanmış qaydalar həmin ümumi qanunlara əsaslanır. Məsələn, İslam hakimiyyəti əcnəbilərə münasibətdə qanun dəyişiklikləri nəzərdə tutur. Bəzən şərait tələb edir ki, münasibətlər dostluq əsasında qurulsun, iqtisadi əlaqələr möhkəmləndirilsin. Bəzən isə əlaqələri kəsmək, müqavilələri pozmaq zərurəti yaranır. Böyük İslam alimlərindən biri tərəfindən vaxtilə tütünün haram edilməsi böyük bir

istismarçının ağzına daş vurdu. İranda tütünün haram edilməsi ilə İngilis müstəmləkəçilərinin dayaqları sarsıldı. İslam dinində müdafiə məsələləri, silah çeşidləri qəti hökmlərlə məhdudlaşdırılmamışdır. Bu sahələrdə qərar çıxarılarəkən vəziyyət, eləcə də, İslami hədlər nəzərə alınmalıdır. Yalnız və yalnız ilahi hədəflərə aparan yol seçilməlidir.

Bu baxımdan İslam öz müdafiə qüdrətini gücləndirərəkən külli, ümumi qanunlardan istifadə edir və cüzi məsələləri əvvəlcədən konkretləşdirmir.

Qurani-kərimdə buyrulur: “Düşmənləri qorxutmaq üçün bacardığımız qədər qüvvə və döyüş atları tədarük edin.”¹

Eləcə də, ölkənin mədəniyyəti, elmi tərəqqisi, əmin-əmanlığının qorunması məsələlərində sabit qanunlar fəaliyyət göstərmir. Uyğun sahələrdə fəaliyyət göstərən qanunlar zaman və məkandan asılı olan şəraitə uyğun müəyyənləşdirilir və bu iş İslam qanunlarını hifz edən hökumətin nəzarəti altında həyata keçirilir.

İslam yalnız faydalı elmlərin təhlilinə dəvət edir və İslami, bəşəri dəyərlərin genişlənməsinə rəvac verir. Şübhəsiz ki, zaman və məkandan asılı olaraq uyğun sahələrin genişlənmə vasitələri də dəyişir. Ölkədə asayişin qorunması da bu qəbildəndir.

Unutmamalıyıq ki, sabit hökmləri dəyişkən hökmlərdən fərqləndirmək şəriət başçılarının səlahiyyətidir və kimsənin haqqı yoxdur ki, həmin şəxslərə müraciət etmədən bu mövzuda mövqe bildirsin.

2. QURAN VƏ XATƏMİYYƏT MƏSƏLƏSİ

QURAN İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN (S)

XATƏMİYYƏTİNƏ (SONUNCU OLMASINA) NECƏ

ŞAHİD DURUR?

Sual: Dünya müsəlmanları öz səmavi kitablarına əsaslanaraq, yekdil halda bildirirlər ki, İslam Peyğəmbəri (s) son Peyğəmbərdir, bəşəriyyətin hidayəti üçün gəlmiş son ilahi səfirdir, onun gətirdiyi kitab, Quran bəşəriyyət üçün göndərilmiş son səmavi kitabdır.

---

¹ “Ənfal”, 60.

Məgər Quranda İslam Peyğəmbərinin xatəmiyyəti, yəni sonuncu Peyğəmbər olması bildirilməmişdir? Belə bir bildiriş olmuş olsaydı, qərəzsiz insanların şübhəsinə son qoyulardı.

Cavab: Əvvəlcə, diqqət yetirilməlidir ki, ilk baxışdan səmavi ayinlər müxtəlif şəriətlər formasında nəzərə çarpsa da, insan bəşəriyyətə müxtəlif dinlərin göndərildiyini təsəvvür etsə də, uyğun məsələ həqiqətdə belə deyil. Bilməliyik ki, həzrət Nuh (ə) vasitəsi ilə bəşəriyyətə göndərilmiş ilkin şəriət elə son Peyğəmbərə (s) göndərilmiş şəriətdir. Bu şəriətlər arasında müştərək nöqtələr çoxdur. Onlar vahid ayin şəklində bir-birləri ilə əlaqədirlər. Zaman ötdükcə ictimai tərəqqi kamilləşmiş və nəhayət, yeganə ayin şəklinə gəlmişdir. Bu şəriət bəşəriyyəti bütün başqa ayin və qanunlardan ehtiyacsız edir.

Bu baxımdan, Quran elan edir ki, Allahın elə ilk gündən göndərdiyi ayin İslam ayini olmuşdur. Bundan qeyri ayin ardınca gedənlərin tutduğu yol yanlışdır. Qurani-kərimdə buyrulur: **“Allah yanında din İslamdır”**¹ ; **“Kim İslamdan başqa bir din ardınca gedərsə, heç vaxt qəbul olunmaz...”**² ; **“İbrahim nə yəhudi, nə də xaçpərəst idi. O ancaq hənif müsəlman idi...”**³ Göründüyü kimi, Qurani-kərim İbrahimi yəhudi və ya məsihi sayanları məzəmmət edərək, onun tövhid qəhrəmanı olduğunu önə çəkir. Beləcə, deyə bilərik ki, səmavi şəriətlər həqiqətdə vahid bir şəriətdir. Bu ayinlər bəşəriyyətin ictimai təkamülü nəticəsində formalaşaraq, nəhayət, vahid ayin şəklinə gəlmişdir. Son Peyğəmbər (s) isə bu işdə vasitəçidir. Bəşər tarixi boyu Allah tərəfindən göndərilmiş ayinlər orta məktəbdə başlayıb doktorluqda bitən elmi inkişaf yolunu xatırladır.

XATƏMIYYƏTİN DƏLİLLƏRİ

İslam Peyğəmbərinin (s) xatəmiyyəti, onun son Peyğəmbər olması din alimlərinin nəzərində dinin zəruri inanclarından, müqəddəs İslam ayininin gerçəkliklərindən sayılır. İstənilən

---

¹ “Ali-İmran”, 19.

² “Ali-İmran”, 85.

³ “Ali-İmran”, 67.

biganə və əcnəbi şəxs İslam cəmiyyəti ilə təmasdan sonra bu həqiqətdən xəbərdar olur. İslami mühitdə yaşayan insanın xatəmiyyət mövzusunda xəbərsiz qalması mümkünsüzdür. Bu özünü uyğun inancın ciddi bir məsələ olmasını göstərir.

Bu məsələnin zəruri olmasını və onun bütün dünya müsəlmanları tərəfindən yekdil olaraq qəbul edilməsini bir kənara qoyub, Qurana müraciət edək. Qurani-kərimdə Peyğəmbərin (s) sonuncu Peyğəmbər olması ilə bağlı buyrulur: **“Məhəmməd (s) aranızdakı kişilərdən heç birinin atası deyildir. Amma o, Allahın rəsulu və Peyğəmbərlərin sonuncusudur. Allah hər şeyi biləndir.”**¹

Ayənin mənasını dərinləndirən anlamaq üçün “xatəm” kəlməsinə nəzər salaq. Ərəb dilində məktubun sonunda möhür qoyan şeyə “xatəm” deyilir. “Möhür”lə “imza” anlayışları oxşar anlayışlardır. Hal-hazırda da dövlət idarə və müəssisələrində möhürdən istifadə olunur. Möhür namə yazan şəxsin kimliyini göstərməkdən əlavə, həm də namənin başa çatdığını bildirir. Məktubun və sənədin yalnız möhürdək olan hissəsi mötəbərdir. Möhürdən sonrakı yazılar isə etibarsız sayılır.

Qədim zamanlarda qiymətli ərzaqlar yığılmış qabları möhürləyirdilər ki, onlara gizli əl vurulub-vurulmaması məlum olsun.²

Bir sözlə, “xatəm” namələri, sənədləri, seyfləri, otaqları möhürləmək üçün işlədilən vasitədir. Ərəb dilində barmağa ona görə “xatəm” deyirlər ki, insanlar qədim vaxtlarda imza yerinə barmaqlarını basırdılar. Sultanlar, qəbilə başçıları yazdıqları namə və sənədləri adları qeyd olunmuş üzüklərlə möhürləyirdilər.³

İslam Peyğəmbəri (s) padşahların və qəbilə başçılarının yanına İslama dəvət məqsədilə səfirlər göndərmək istədiyi vaxt göstəriş verdi ki, onun üçün “Muhəmmədən rəsulullah” kəlmələri yazılmış üzük hazırlasınlar. Həzrət (s) bütün namələri bu üzüklə möhürləyirdi.⁴ Demək “xatəm” kəlməsinin ilkin mənası “üzük”

---

¹ “Əhzab”, 40

² Müqəddiməyi İbn Xəldun, c. 1, səh. 220

³ Həmin mənbə.

⁴ “Təbəqate-Kubra” c. 1, səh. 258

yox, “möhürləyən vasitə” idi. Üzüyə isə ona görə xatəm deyirdilər ki, onunla iki iş yerinə yetirilirdi. Elə bu gün də ərəb ölkələrində dövlət və qeyri-dövlət müəssisələrində istifadə olunan möhürlərə “xatəm” deyirlər.

Bu açıqlamalardan sonra “xatəmun-nəbiyyin” kəlməsinin mənası aydın olur. Uyğun kəlmənin mənası budur ki, həzrət Adəmdən bu yana bəşərin üzünə açılmış Peyğəmbərlik qapısı həzrət Məhəmmədlə (s) möhürlənmiş oldu. Bəşəriyyətin yeni Peyğəmbərə ehtiyacı başa çatdı. Həzrət Məhəmməddən (s) sonra Peyğəmbər gəlmədi və gəlməyəcək. Məktub möhürlə sona çatdırıldığı kimi, Peyğəmbərlik missiyası həzrət Məhəmmədlə (s) tamamlandı. Həzrətin vücudu Peyğəmbərlik qapısını birdəfəlik bağlamış möhür kimidir. Bu qapı bir daha açılması deyil.

“XATƏM” SÖZÜNÜN YANLIŞ İZAHİ

Bəzi firqələr “xatəmun-nəbiyyin” kəlməsinə çox gülünc bir məna vermişlər. Onlar öz müridlərini belə anlatmışlar ki, guya ayədə işlədilmiş “xatəm” kəlməsi “üzük” mənasındadır. Guya İslam Peyğəmbəri (s) Peyğəmbərlər içində üzüyə bənzədilmişdir. Üzük insanın əlinə zinət verdiyi kimi, guya İslam Peyğəmbəri (s) də Peyğəmbərlər zümrəsinə zinət verir.

Bu fikir o qədər əsassızdır ki, hətta həmin firqənin banisi də bir çox kitablarında xatəm kəlməsinə həqiqi mənasında təfsir etməyə məcbur olmuşdur.¹

Xatəm kəlməsinin üzük yozumuna yalnız sadələvh insanları inandırmaq olar. Axı bu kəlmənin ərəb lüğətində də mənası üzük deyil. Bütün lüğətlərdə göstərilir ki, xatəm sənədləri möhürləmək üçün işlədilən vasitədir. Üzüyə yalnız o zaman xatəm deyilir ki, həmin üzüklə sənədlər möhürlənsin.

Quran ayələrini şəxsi zövq əsasında təfsir etmək olmaz. Bu işdə ərəb dillilərin lüğətlərinə müraciət etmək zəruridir. Həmin lüğətlərlə tanış olanlar gözəl bilirlər ki, xatəm kəlməsi zinət mənasında heç vaxt işlənməmişdir. Məsələn, bir uşaq haqqında heç

---

¹ İşraqat, səh. 292

vaxt demirlər ki, bu uşaq ailənin xatəmidir, yəni bəzəyidir. Əgər xatəm sözü həmin mənada işlənmiş olsaydı, uşağın da haqqında “o ailənin xatəmidir” deyərdilər. İslam Peyğəmbərinin (s) Peyğəmbərlər zümərəsinə bəzək olmasını bildirmək üçün ərəblər onu “tac” və ya “əklil” adlandırdılar.

On dörd əsr bundan öncə bütün dünya müsəlmanları xatəmiyyət kəlməsini eynən Peyğəmbərin (s) buyruqlarındakı mənada qəbul etmişlər. İmam Sadiq (ə) buyurur: “Allah-təala sizin Peyğəmbər (s) vasitəsi ilə Peyğəmbərlik qapısını xətm etdi. Ondan sonra Peyğəmbər gəlməyəcək və onun gətirdiyi kitabla səmavi kitabların göndərişi sona çatmışdır. Bu kitab isə hər şeyi aydınlaşdırır!”¹

Başqa bir qrup isə xatəm kəlməsini möhür mənasında qəbul etmişdir. Güya Peyğəmbər (s) ona görə “xatəmun-nəbiyyin” adlandırılmışdır ki, onun gəlişi əvvəlki Peyğəmbərlərin də haqq olmasının təsdiqidir. Möhür məktuba yazılanları təsdiqlədiyi kimi, İslam Peyğəmbəri (s) də özündən əvvəlki Peyğəmbərlərin haqq olmasını təsdiqləyir.

Amma bu baxış da əvvəlki baxış kimi kökündən yanlışdır. Möhür, həqiqətən də, yazılmış namənin doğruluğunu təsdiq etsə də, ərəb dilində heç vaxt şəhadət və təsdiq “xatəm” adlandırılmamışdır. Naməni sonra imza edən və şahid duran şəxsə xatəm deyilmişdir.

Digər bir tərəfdən Peyğəmbərlərin təsdiq olunması İslam Peyğəmbərinin vəzifələrindən deyil. Bütün Peyğəmbərlər özündən əvvəlki Peyğəmbərin təsdiqçisi olmuşdur. Allah-təala həzrət İsanı (ə) belə təqdim edir: “Ey İsrail oğulları! Həqiqətən, mən özümdən əvvəl nazil olmuş Tövrəni təsdiq edirəm və məndən sonra gələcək Əhməd adlı bir Peyğəmbərlə müjdə verən Allah elçisiyəm.”² Nəzərdən qaçırmamalıyıq ki, xatəmiyyət məsələsi yalnız bu ayədə təsdiqlənməmişdir. İslam Peyğəmbərinin xatəmiyyətini təsdiq edən Quran ayələri çoxdur.

---

¹ “Vafi, c. 2, səh. 144

² Səff surəsi, ayə 6

3. İSLAMDAN QABAQKI ŞƏRİƏTLƏR NAQİS SAYILIRMI?

Sual: İslam ayinləri Allah tərəfindən bəşəriyyətə göndərilmiş ən yığcam ayinlər toplusudur. Bu sözlərdən belə görünür ki, əvvəlki ayinlər İslam ayinlərinə nisbətən naqis olmuşdur. Onda belə bir sual yaranır: Necə ola bilər ki, Allah keçmişdəki insanlara naqis ayinlər göndərsin, sonrakılara isə kamil? Naqis ayinlər göndərmək Allahın məqamına layiqdirmi?!

Cavab: İslam ayinlərinin ümumbəşəri və son olması dəlili aydın şəkildə göstərir ki, İslam dini göndərildikdən sonra maddi və mənəvi təkamül üçün bu göstərişlərə əməl etməkdən savay yol qalmamışdır.

Əlbəttə ki, hər bir ilahi din öz zamanında doğru yol sayılmışdır. Keçmiş insanlar öz dövrünün dini ilə maddi və mənəvi təkamülə çata bilərdilər. Amma İslam ayinləri göndərildikdən sonra əvvəlki yollarla getmək xətdir və İslamdan savay ayinlər insanı ali məqama çatdırmaqda acizdir. Bir daha qeyd edək ki, əvvəlki dinlərin hər biri öz dövrünün kamil dini olmuşdur və həmin dövrdə insanlar üçün ən doğru yol sayılmışdır.

Deyilənləri aydınlaşdırmaq üçün qeyd edə bilərik ki, müxtəlif dinlər orta məktəbin ayrı-ayrı siniflərinə bənzəyir. Sınıfdən-sınıfə adlayan şagird öz biliyini kamilləşdirir. Şagirdin birinci sinifdə öyrəndiyi biliklər doğru olduğu kimi, onun onuncu sinifdə öyrəndiyi biliklər də doğrudur. Aşağı siniflərdə öyrəndiyi biliklər şagirdin sonrakı bilikləri üçün bünövrə rolunu oynayır. Məlum məsələdir ki, birinci sinif şagirdi onuncu sinifin materiallarını dərk edə bilməz. Eləcə də, onuncu sinifin şagirdinə birinci sinifin proqramı ilə dərs keçmək məntiqsiz bir işdir.

İndi özünüz deyin, birinci sinifin proqramını naqis saymaq olarmı? Demək, hər sinifin materialı həmin sinifin şagirdi üçün zəruri sayılmalıdır. Dinlərə münasibətdə də eyni üsulla araşdırma aparmalıyıq. Cəmiyyət təkmilləşdikcə sanki o sinifdən-sınıfə keçir və ona göndərilən dinlər də həmin dövrün düşüncə səviyyəsinə uyğun olur. İslam dininin o biri dinlərdən kamil və yığcam olması o demək deyil ki, əvvəlki dinlər doğru yol tutmamışdır. Alim Allah

tərəfindən bəşəriyyətin hidayəti üçün göndərilmiş dini naqis saymaq yanlışdır. Əksinə, hər bir din öz dövrünün tələblərinə cavab vermişdir. Amma təkmilləşmiş bəşəriyyət üçün, daha yüksək maddi və mənəvi zirvələri fəth etmək gücündə olan insanlar üçün gedəcəkləri uzun yolu işıqlandıran ayinlər lazımdır. Ona görə də bəşər tarixinin müxtəlif dövrlərində müxtəlif səmavi dinlər göndərilmişdir. İslam ayinləri isə bu təkamül pilləsinin son dayanacağıdır.

4. İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN (S) ƏCDADLARININ DİNİ

Sual: İslam Peyğəmbərinin (s) əcdadları kimlər olmuşdur? Deyirlər ki, onlar İbrahim (s) dinində olmuşlar. Bəs nə üçün İsa (ə) dinini qəbul etməmişlər?

Cavab: Tarixi mənbələrin bildirdiyinə görə, İslam Peyğəmbərinin (s) ata-babaları hamısı bir Allaha sitayiş etmişlər. Onların İbrahim (ə) ayinində olması da bu mənadadır. Çünki, həzrət İbrahim (s) böyük tövhid qəhrəmanlarından və bütperəstliklə, şirklə mübarizə aparmışdır. Həzrət İbrahim öz mübarizəsi ilə bütperəstlik və şirkin sütunlarını sarsıtmışdır. Ona görə də Quranda bəzən müsəlmanlar “İbrahim milləti”, “İbrahimin ardıcılı” adlandırılmışlar.

Hicaz mühitində və ərəblər arasında yeganə tanınmış ayin həmin İbrahim ayini olmuşdur. İbrahimin bəzi ayinləri hətta bütperəstlər arasında da tanınmışdır. Ərəb dilində İbrahim ayininə “Hərif” dini deyirlər. Yəhudi və məsihi dini Hicaz torpaqlarına bir o qədər də nüfuz edə bilməmişdir. Təkcə Mədinədə, Xeybərdə və Yəmən sərhədlərində bir qrup kəlimi və məsihi məskunlaşmışdır. Bütün bunları nəzərə alaraq deyə bilərik ki, İslam Peyğəmbərinin (s) əcdadları İbrahim ayinində olmuşlar.

5. İSLAM PEYĞƏMBƏRİ (S) YAZIB-OXUMAĞI BACARIRDIMI?

Sual: Elmi müəlisələr insitutunun rəisi Seyyid Əbdüllətif öz məqaləsində yazır ki, İslam Peyğəmbəri (s) Peyğəmbərliyə çatmamışdan qabaq yazıb oxumağı bacarırdı. O bunu müəyyən

dəlillərlə də əsaslandırır. Alim bildirir ki, Peyğəmbərin (s) savadsız olması haqqında yayılan məlumatlar onun şəxsiyyətinə qarşı böyük bir zülmüdür. Bəs həqiqət necədir?

Cavab: Gəlin, adı çəkilən alimin gətirdiyi dəlilləri araşdırmazdan qabaq müsəlmanların mövqeyini, onların həzrət Peyğəmbəri (s) savadsız saymasının səbəblərini araşdıraq.

1. Bizim əqidəmizcə, İslam Peyğəmbəri (s) elm və əməl baxımından bütün bəşəriyyətin məhsulu, meyvəsi olmuşdur. Onun səmavi kitabı, qanunları və hökmləri, moizə və nəsihətləri elminə və fəvqəladə dini maarifinə aşkar sübutdur.

2. Əqidəmizcə, İslam Peyğəmbəri (s) yaranış aləminin sirlərindən, varlıq aləminə hakim olan qanunlardan xəbərdar olmuşdur. Heç bir müsəlman bu həqiqəti inkar etmir və hamı onun buyuruqları, gətirdiyi kitab qarşısında təzim edir.

3. Əqidəmizcə, həzrət Peyğəmbər (s) bütün bu kamillikləri vəhy yolu ilə qazanmışdır. O bütün bu dərsləri Peyğəmbərlik məktəbində öyrənmişdir. O heç vaxt müəllimdən dərs almamış, kimdənsə elm əxz etməmişdir. Çünki Peyğəmbərlik digər elmlər kimi təhsil yolu ilə əldə edilmir. İlahi biliklər Allah-təalanın layiq bəndələrinə əta etdiyi nemətlərdəndir.

4. Hər bir müsəlman yuxarıda deyilənləri etiraf edərək bildirir ki, həzrət (s) heç vaxt dərs oxumamışdır. Dərs oxumamaq isə bilməmək demək deyildir. Ümumiyyətlə, böyük Peyğəmbərlər dərs oxumasalar da, bəşəriyyətin ən böyük müəllimləri sayılırlar. Həzrət Adəm (ə) də dərs oxumamışdır. Hansı ki, o, Quranın buyurduğu kimi, mələklərin müəllimi idi. Bu məsələlərə “Bəqərə” surəsinin 28-32-ci ayələrində toxunulur.

Əgər savadlı olmaq geniş məlumatlara malik olmaq deməkdirsə, demək, Peyğəmbərlər də savadlı olmuşlar. Yox əgər savadlı dedikdə dərs oxuyan adam nəzərdə tutulursa, demək, Peyğəmbərlər bizim nəzərdə tutduğumuz məktəblərdə elm öyrənməmişlər. Həzrət Peyğəmbərin (s) ictimaiyyətə ömür səhifələri və aşkar Quran ayələri Peyğəmbərin (s) savadsız olduğunu ciddi şəkildə təkzib edir.

5. Müsəlmanlar etiqadlıdırlar ki, həzrət Peyğəmbər (s) besətdən, yəni Peyğəmbərliyə çatmazdan əvvəl kitab oxumamış və yazı

yazmamışdır. Bu məsələ Quranda açıq-aşkar bəyan olunur: “Quran nazil olmamışdan qabaq bir kitab oxumazdın və əlinlə yazı yazmazdın.”¹ Ayədə bu da qeyd olunur ki, kafirlərin onun Peyğəmbərliyinə şübhə etməməsi üçün belə olmuşdur. Bu barədə ətraflı şəkildə danışacağıq.

Bəs besətdən sonra necə, Peyğəmbər yazıb-oxumuşdurmu? Bu barədə müxtəlif fikirlər mövcuddur. Belə bir mövqə daha güclüdür ki, həzrət (s) besətdən sonra da nə yazmış, nə də oxumuşdur. İslami rəvayətlərin bildirdiyinə görə, Həzrət (s) məktubların mətnini deyər, başqaları isə yazardılar.

Bəzi alimlərin fikrincə, Həzrətin yazıb-oxumaması hələ onun bu işləri bacarmamasına dəlil deyil. Çünki Peyğəmbərin yazıb-oxumaq kimi qabiliyyətlərdən məhrum olması inandırıcı deyil. O, bu qabiliyyətlərdən istifadə etməmiş də olsaydı, hər halda yazıb-oxumağı bacarardı.

Mərhum Məclisi buyurur: “Həzrət Peyğəmbərin (s) yazıb-oxumaq bacarığı şübhə doğurmur. Bir belə möcüzələrə, kəramətlərə, elm və biliyə sahib olan bir şəxs yazıb-oxumağı bacarmaya bilməzdi.”²

Qayıdaq Peyğəmbərin (s) yazıb-oxuduğunu iddia edən yazıçının dəlillərinə. Bu alim isbat etməyə çalışır ki, İslam Peyğəmbəri (s) besətdən əvvəl və sonra həm yazmağı, həm də oxumağı bacarırmış.

İDDİAÇI ALİMİN DƏLİLLƏRİ

1. O deyir: “Təfsirçilər Quranın xalis Allah kəlamı olduğunu sübut etmək üçün İslam Peyğəmbərini savadsız göstərməyə çalışmışlar. Hansı ki, Allah tərəfindən göndərilmiş şəxs savadından asılı olmayaraq, Allah kəlamına əl qata bilməzdi.”

Cavab: Yuxarıda deyilənlər təəccüb doğurur. İslam alimlərindən heç birinin kitabında belə bir iddia nəzərə çarpmır ki, Peyğəmbərin savadsız olması onun Qurana əl qatmamasının dəlilidir. Əksinə, Peyğəmbərin ilahi kitaba toxunmamasının dəlili onların paklığıdır. Müsəlmanların Peyğəmbəri oxumamış hesab etməsinin dəlili yalnız

---

¹ Ənkəbut surəsi, ayə 49

² Biharül-ənvar, c. 16, səh. 136

və yalnız Quranda “ o kəslər ki, ümmi (oxumamış) Peyğəmbərə tabe olurlar” buyurulmasıdır. Bu ifadələr İslam Peyğəmbərinə aiddir.¹ Həmin hind alimi “ümmi” kəlməsinin izahında iki səhvə yol vermişdir. Əvvəla, Peyğəmbərin oxumamış sayılması, onun iddia etdiyi kimi, Quranın toxunulmazlığını sübuta yetirmək məqsədi ilə olmamışdır. İkincisi “ümmi” kəlməsi savadsız yox, oxumamış, məktəb görməmiş adama aiddir.

2. Alim bildirir ki, Quranda Peyğəmbər elm və hikmət sahibi kimi tanıtılır.² Onun nəzərinə, ilahi bir kitabı xalqa çatdırmalı olan insan qələmlə yazmağı bacarmalı və yazdığını oxuya bilməli idi.

Cavab: Kimsə iddia edə bilər ki, İslam Peyğəmbəri yazmağı və oxumağı bacarmışdır. Hətta bunu etiraf etmiş olsaq da, bu o demək deyildir ki, Peyğəmbər hökmən əlinə qələm götürüb yazı yazmışdır. Çünki Peyğəmbərlər adi müəllimlər kimi öyrətmişlər. Onlar ilahi ayələri oxumaqla, şirin bəyanlarla, elmi göstərişlərlə öz çətin vəzifələrini yerinə yetirirlər. Belə bir təhsil üsulunda yazıb-oxumağı bacarmağa ehtiyac olmur.

Səhvə o zaman yol verilmişdir ki, alim təlim-tərbiyəni yalnız yazıb-oxumaqla təsəvvür etmişdir. Hansı ki, həzrət Peyğəmbər (s) yazıb-oxumadan da xalqı maarifləndirə bilmişdir.

3. Alimin nəzərinə elm, mütaliə, yazı tərəfdarı olan Qurani-kərim yazıb-oxumağı bacarmayan şəxs vasitəsi ilə göndərilməzdi. Alim bildirir ki, Quranda qələmə and içildiyi, hətta 114 surədən biri “Qələm” adlandırıldığı halda necə ola bilər ki, Peyğəmbər yazıb-oxumağı bacarmaya?!

Cavab: Qeyd etdiyimiz kimi, yazıb-oxumaq özü bir istedaddır. Demək, istedad bir işi hökmən yerinə yetirmək yox, onu bacarmaqdır. Peyğəmbər (s) öz missiyasını kağız-qələmsiz yerinə yetirə bilirdisə, o bu istedadından (yazıb-oxumaqdan) istifadə etməyə də bilərdi. Bunun başqa səbəbləri də var. Əgər Peyğəmbər (s) də başqaları kimi təhsillə məşğul olsaydı, Peyğəmbərliyə qarşı çıxanlar iddia edərdilər ki, onun dedikləri əvvəlki kitablardan öyrəndiyi məlumatlardır. Dediymiz bu məsələ Quranın

---

¹ Bax: “Əraf”, 157

² “Ali-İmran”, 164

toxunulmazlığını sübuta yetirmək məqsədi ilə bəyan olunmur. Quranda uyğun məsələ ilə bağlı buyrulur: “Sən bu vaxtadək kitab oxumurdun və əlinlə bir şey yazmırdın. Məbada, səni inkar etmək istəyənlər şübhəyə düşsünlər.”¹ Bu alimlərin uydurması yox, Quran ayəsidir. Uyğun məsələdə alimləri ittiham etməyə dəyməz.

Peyğəmbərin (s) həyat tarixçəsi dərs oxumağına sübut olsa da, yəhudilərdən bir qrupu həzrəti ittiham edirdilər ki, bildiklərini əvvəlki ilahi kitablardan götürmüşdür. Qurani-kərimdə bu barədə belə nəql olunur: “Onlar dedilər ki, bu qədimlərin əfsanələri və yalan sözləridir, Məhəmməd (s) onları yazdırmışdır... səhər-axşam özünə oxunur; De ki, onu göylərin və yerin sirrini bilən nazil etmişdir. Həqiqətən, o bağışlayan və rəhm edəndir.”² Həzrət Peyğəmbər (s) yazıb-oxumaqdan bir bu qədər uzaq olsa da, hansısa mənbələrdən qidalanmaqda ittiham olunurdu. Əgər o əlinə kitab almış, bir neçə səhifə yazı yazmış olsaydı, düşmənlərin əlinə bəhanə düşərdi.

Peyğəmbər (s) on iki yaşında olarkən Qüreyş karvanı ilə birlikdə bir neçə dəqiqə Şam yolundakı rahiblə görüşdü. Bəzi şərqsünaslar bu bir neçə dəqiqəlik görüşü əldə əsas götürərək iddia edirlər ki, Məhəmməd (s) bütün dediklərini həmin rahibdən öyrənmişdir!

4. Alim bildirir ki, Quran Peyğəmbəri (s) belə tanıtdırır: “Allah tərəfindən pak səhifələri oxuyan Peyğəmbər göndərilmişdir.”³ Onun zənnincə, Peyğəmbər Quranı hansısa səhifələrdən oxumuşdur.

Cavab: Şübhəsiz ki, Allahın mələyi (Cəbrail) Quranı yazı üzündən oxumurdu. Ayələr həzrət Peyğəmbərin ruhuna, bir növ pak qəlbinə nazil edilirdi. Quranda buyrulur: “Onu Ruhul-əmin nazil etdi: Sənin qəlbinə, qorxudan Peyğəmbərlərdən olasan deyə.”⁴ Demək araşdırmaq lazımdır ki, Peyğəmbər (s) hansı yazını oxumuşdur? Məgər Cəbrail onun əlinə hansısa bir yazı vermişdirmi? Bu fikirlər yuxarıdakı ayə ilə ziddir. Çünki Quranın nazil olma yeri həzrət Peyğəmbərin (s) ruhu və mübarək qəlbidir.

---

¹ Ənkəbut, 48

² Furqan, 5-6

³ Bəyyinə, 2

⁴ Şuəra, 193, 194

Hətta deyilənlər yazıya köçürülmüş olsaydı da, Peyğəmbər Qurani yazı üzündən oxumurdu.

Aydındır ki, Allahın əmri və istəyi ilə həzrət Peyğəmbər (s) Quran ayələrini əzbər bilirdi. Bir şeyi əzbər bilən şəxs isə onu yazıdan oxumağa ehtiyac duymur. Unutmamalıyıq ki, Qurani yazıya köçürənlər özləri və başqa müsəlmanlar üçün bu işi görürdülər. Peyğəmbərin (s) isə buna ehtiyacı yox idi.

Heç bir tarixi mənbədə göstərilir ki, Peyğəmbər (s) Qurani yazırdı və ya yazdırırdı. Pak səhifələrdən oxumaq dedikdə isə hifzdən, yaddaşdan oxumaq nəzərdə tutulur.

Gündəlik danışığımızda da “oxumaq” dedikdə bunu həm yazı üzündən, həm də yaddaşdan oxumaq” nəzərdə tutula bilər.

Ona görə də “tilavət” kəlməsi bir şeyin üzdən oxunması dəlili deyil. Bir şəxs əzbərdən bir neçə səhifə şəri oxuduqda biz deyirik ki, filan kəs filan səhifə şer oxudu. Bu oxumaq həm yaddaşdan ola bilər, həm də üzünə! Məgər komandanın əmri əzbərdən deyildikdə qeyd edilmirmi ki, filankəs komandanın əmrini oxudu?!

Xatırladığımız ayə Peyğəmbər (s) haqqındakı bir çox ayələrin oxşarıdır. Digər ayələrin birində belə buyrulur: “Allahın ayələrini onlara oxusun”¹ Peyğəmbərin Qurani əzbərdən deməsi onun həyatını nəzərdən keçirərkən daha aşkar görünür.

5. Alim Peyğəmbərin müəllim olması haqqında bir sıra rəvayətləri misal göstərir. Həmin rəvayətlərdə İslam və Peyğəmbərin elm və bilik tərəfdarı olması nəql olunur. Məsələn, həzrət Peyğəmbər (s) elm öyrənməyin bütün müsəlman kişi və qadınlara vacib olduğunu bildirir. Həzrət (s) elm öyrənməyi müstəhəb ibadətlərdən üstün tutur, məscidin kənarında təhsil mərkəzi yaradır. Həzrət (s) özü bu mərkəzdə gedən dərsləri izləyir. Bədr döyüşündə əsirlərə təklif edir ki, hansı əsir on müsəlmana yazmağı öyrətsə, azad ediləcək.

Alim bu rəvayətləri nəzərə çatdırdıqdan sonra belə bir nəticə alır ki, belə bir rəhbər yazmağı və oxumağı bacarmaya bilməzdi.

Cavab: Alimin tarixdən və dini mənbələrdən gətirdiyi misallar həqiqətdir. AMMA bütün bu məlumatlar onun iddialarını isbat etmir. İslamın və Peyğəmbərin (s) elm və bilik tərəfdarı olması aşkar bir

---

¹ “Ali-İmran”, 164

həqiqətdir. AMMA söhbət bundan gedir ki, İslam Peyğəmbəri (s) bəsətdən qabaq və sonra yazı yazmış, üzünə oxumuşdurmu? “Ənkəbut surəsinin 48-ci ayəsinin ziddinə olaraq, onun yazıb-oxuduğunu demək olarmı? Hansı əsasla deyə bilərik ki, Peyğəmbər (s) bu gündü müəllimlər kimi tədris etmişdir? Bu barədə daha ətraflı məlumat almaq üçün Peyğəmbərin “ÜMMİ” olması məsələsini daha geniş şəkildə izah edən “Vəhy məktəbində” kitabına müraciət edin.

6. PEYĞƏMBƏRİN (S) MERAC ETMƏSİNİN SƏBƏBİ NƏ OLMUŞDUR?

Sual: Qurani-kərimdə “İsra” surəsinin əvvəlində oxuyuruq: “Bəzi ayələrini göstərmək üçün bəndəsini bir gecə Məscidül-Həramdan ətrafını mübarək etdiyimiz Məscidül-Əqsaya aparən Allah pak və müqəddəsdir. O, doğrudan da, eşidən və biləndir”¹ Peyğəmbərin bu səfərində məqsəd nə olmuşdur? Axı deyə bilmərik ki, Allah öz yerini Peyğəmbərə göstərmək istəmişdir. Yox əgər məqsəd kəhkəşanları, kainatı göstərmək olmuşdursa, belə bir fikir də bizim əqidəmizə zidd olar. Çünki bizim əqidəmizcə, Peyğəmbər (s) və məsum imamlar (ə) hər şeydən xəbərdar olmuşlar.

Cavab: Əvvəla diqqət etməliyik ki, uyğun ayədə həzrət Peyğəmbərin (s) yalnız Məscidül-həramdan Məscidül-Əqsaya aparılması bildirilir. AMMA başqa bir ayədə uyğun bir məsələ daha dəqiq bəyan olunur: “Onu çox qüvvətli olan öyrətdi; O qüvvə sahibi göründü; O ən uca üfüqdə idi; sonra yaxınlaşdı və aşağı endi...”² Bu ayələr həzrət Peyğəmbərin (s) ərşə səfəri haqqında danışır. “İsra” surəsindəki ayə isə həzrətin (s) yer üzündəki səfərinə işarədir. AMMA hər iki ayədə Allahın böyük ayətlərinin müşahidə edilməsi məqsədi önə çəkilir.

Həç şübhəsiz ki, söhbət əyani müşahidədən gedir. Gözü olan bir varlığın əyani müşahidəsi onun iştirakı ilə baş tuta bilər. Həzrət Peyğəmbər (s) hər şeydən xəbərdar olmuş olsaydı da, görməklə eşitmək arasında fərq böyükdür. Bir şəhərdə baş vermiş hadisə

---

¹ İsra, 1

² Nəcm, 5-8

haqqında eşitmək ayrı şeydir, bu hadisəni görmək isə tamam başqa bir şey. İnsanın bir hadisəni gözlə görməsi onun ruhunda daha böyük təsir buraxır. Qiyabi məlumatların isə bir o qədər də təsiri olmur.

Beləcə, Allah-təala İslam Peyğəmbərinin hər şeyi öz gözləri ilə görməsini istədi. Əgər bir şəxs belə düşünsə ki, Peyğəmbər (s) elə yer üzündə qalmaqla da həmin mənzərələri görə bilərdi, bu düzgün olmaz. Çünki Peyğəmbər (s) insan idi və insanın görmə imkanları məhduddur. O bəzi gerçəklikləri görmək üçün həmin səhnələrə yaxınlaşmalıdır.

7. ŞEYTAN PEYĞƏMBƏRLƏRƏ QALİB GƏLƏ BİLƏRMİ?

Sual: Qurani-kərimdə açıq şəkildə bəyan olunur ki, Şeytan həqiqi Allah bəndələrinə yaxınlaşa bilməz. Bəs necə olub ki, şeytan həzrət Adəmə yol tapa bilib? Hansı ki, həzrət Adəm həqiqi bəndə olmaqla yanaşı həm də Allahın Peyğəmbəri idi. “Səfiyyullah” (“Allahın seçilmiş”) ləqəbini qazanmış bir şəxs adı bəndələr kimi ola bilərmə?!

Cavab: Allah-təala şeytanın nəzərinə çatdırdı ki, o həqiqi bəndələri aldada bilməyəcək, çirkin işləri onların nəzərində gözəlləşdirməyə gücü çatmayacaq və nəticədə, onları günah yola çəkməyə müvəffəq olmayacaq. Behiştə Adəmin başına gəlmiş əhvalat isə şeytan əməli deyildi. Adəmin başına gələn hadisə “tərke-ovla” adlanır. Bu o deməkdir ki, Adəm günaha yol verməmiş, sadəcə, yaxşı bir işi tərək etmişdir. Əslində hər bir şəxs öz iradəsi ilə qəlb yolunu şeytanın üzünə açır. İnsanın icazəsi olmadan şeytan onun qəlbinə daxil ola bilmir. Şübhəsiz ki, Peyğəmbərlər şeytana belə bir icazə verməmişlər.

Bir qədər də aydınlaşdırsaq, şeytanın yol tapması o deməkdir ki, insanın imanının zəifliyi və səhlənkarlığı onun qəlbini şeytana təslim edir. Bu yolla günah insanın gözündə adiləşir. Amma şeytan Peyğəmbərlərin ruhuna nüfuz etmək imkanından məhrumdur. Əgər şeytanın təhriki ilə Adəm qadağan olmuş meyvədən yedisə, bu günah yox, “tərke-ovladır”. Meyvə yemək haram iş sayılmamalıdır.

Böyük şüa alimləri Peyğəmbərlərin paklığını əqli dəlillərlə aydınlaşdırmışlar. Adəmin əhvalatı və Peyğəmbərlərin paklığı haqqında daha müfəssəl məlumat əldə etmək üçün “Böyük rəhbərlər” kitabına müraciət edin.

8. PEYĞƏMBƏRLƏRİN PAKLIĞININ ƏSASI

Sual: Peyğəmbərlərin məsum, pak olmasının səbəbi nədir? Bu məsumluq Allahdandır, yoxsa onlar öz əməllərinin sayəsində bu məsumluğu əldə etmişlər?

Cavab: Peyğəmbərlərin məsumluğu, paklığı (günahdan, xətdan, səhvdən uzaq olması) onların mənəvi və ruhi kamilliyindən qaynaqlanır. İnsanların yaxşı və pis əməllərinin onların ruhi və mənəvi halından doğması şübhə doğurmur. Cəhalət, yaradılış və məada inamsızlıq, azgınlıq meyllərinin tüğyanı kimi çirkin hallar çəşqınlıq, günah, fəsadın mənşəsi olur. Elm və bilik, iman və meyllərin tarazlığı, pəhrizkarlıq gücü insanı günahdan çəkindirib, saleh əməllərə sövq etdiyi kimi, ruhi çirkinliklər də insanı günaha yönəldir.

Peyğəmbərlər ruhi və mənəvi cəhətdən fəvqəladə iman gücü, geniş elm və biliyə malik olmuşlar. Bütün səbəblərdən daha çox bu iki amil onların vücudunda günah və azgınlığın qarşısını almışdır. Günahın çirkinliyindən və onun acı nəticəsindən tam şəkildə agah olan, eləcə də günah amillərinin qarşısında dayana biləcək iman və pəhrizkarlığı olan insan heç vaxt da günaha bata bilməz.

İndi sual oluna bilər ki, insan məsumluğunun, günahsızlığının təminatçısı olan bu ruhi hal Peyğəmbərlərin vücudunda haradan və necə peyda olmuşdur? Nəzərdən qaçırmmamalıyıq ki, belə bir ruhani kamilliyin peyda olmasında bir neçə amil var:

1. İrsiyyət;

Biologiya elmində sübut olunmuşdur ki, bir çox fəzilət və kamillikləri əldə etmək istedadı və hazırlığı, hətta xüsusiyyətlərin də bir çoxu insana irsiyyət yolu ilə, nəsildən nəsilə ötürülür. Ümumiyyətlə, Peyğəmbərlər pak və saf nəsildən olan ailələrdə doğulmuşlar. Bu nəsillərdə kamillik və fəzilətlər zaman ötdükcə möhkəmlənmiş və irsiyyət qanununa əsasən nəsildən nəsilə verilmişdir. Bu mühüm gerçəkliyə bir çox hallarda tarix özü

şahiddir. Tarixdən bəllidir ki, həzrət Peyğəmbər (s) köklü bir ərəb tayfası olan, qüreyş tayfasının ən şərəfli qolu olan Bəni-Haşim qolunda anadan oldu. Bu nəsil öz doğruluğu və düzlüyü, şücaəti, qonaqpərvərliyi, qeyrəti, ədaləti, paklığı və əmanətdarlığı ilə məşhur idi. Ona görə də ərəb qəbilələri arasında bu qəbiləyə xüsusi bir hörmət göstərilirdi. Həzrət Peyğəmbərin tarixdə adı qeyd olunmuş babaları ümumiyyətlə, hörmətli, şərəf və imanlı insanlar olmuşlar. Bəli, irsiyyət məsələsi peyğəmbərlərin ruhi kamillik əldə etməsi üçün xüsusi bir hazırlıq və itedad şəraiti yaratmışdır. Fəzilətlərin əldə olunmasında ali və ruhani kimi səbəblərlərlə bir sırada dayanan irsiyyət səbəbi çox mühüm bir yer tutur.

2. Ruhi fəzilət və kamilliyin tərbiyə yolu ilə ötürülməsi;

Peyğəmbərlərdə ruhi kamilliyin peyda olmasının ikinci amili tərbiyədir. Peyğəmbərlər sülaləsindəki bir çox kamillik və fəzilətlər tərbiyə yolu ilə ötürülmüşdür. Bu amil irsiyyət istedadını daha da təkmilləşdirir və onlar öz nəsilərində kamil, imanlı, huşlu, şücaətli fərdlər yetişdirirlər.

3. Bir sıra qeyri-müəyyən amillər.

Psixologiya və biologiya elmləri insanın ruhi şəxsiyyətinin formalaşmasının təhqiqində ünsiyyət və tərbiyədən əlavə, bir sıra qeyri-müəyyən amillər silsiləsi ilə rastlaşmışlar. Bu amillər bəzən nütfə zərrələrindəki genlərə xüsusi təsir göstərir və onlarda bir çox fəvqəladə ruhi hal və qüvvələr hərəkətə gətirir. Bir qrup psixoloq və biolog bu fikirdədir ki, bu amillər nütfədə baş verən sıçrayışlardan ibarətdir və bu sıçrayışlar fəvqəladə bir haldır. Bu hal onlara ruhi baxımdan xüsusi imtiyazlar verir.

4. Allahın xüsusi bəxşişi.

Yuxarıda qeyd olunmuş üç amildən əlavə, digər bir mühüm amil də vardır. Bu amil Allahın Peyğəmbərlərə xüsusi bəxşiş və ətasıdır. Əvvəldə qeyd olunmuş amillər məsum şəxsə Allahın xüsusi diqqətini qazanmaq imkanı verir. Bu ilahi bəxşiş sayəsində insan vücudunun ruhi qüvvələri güclənir və daha təsirli olur.

Bu bəxşiş insanın ruhi kamilliyini gücləndirir və ona yeni kamilliklər əlavə edir. Allahın bu xüsusi lütfü Peyğəmbərlərin imanını, elmini və bəsirətini gücləndirir. Məsumların vücudunda

günahın qarşısını alan əsas səbəblər güclü iman və fövqəladə bilikdir. Beləcə, müxtəlif amillərin cəm olması səbəbindən məsum şəxs günaha batmaqdan və azgınlıqdan amanda qalır. Çox maraqlıdır ki, məsum şəxs bütün mərhələlərdə iradə azadlığına malik olur və onun məsumluğu, paklığı tam öz ixtiyarındadır.

Bu hissənin əhatəli izahını növbəti sualın cavabında oxuyacaqsınız. Onu da qeyd edək ki, yuxarıda deyilənlər imamlara münasibətdə də qüvvədədir.

9. MƏSUMLUQ İFTİXARDIRMI?

Sual: İsmət elə bir əsrarəngiz qüvvədir ki, insana günah qarşısında paklıq verir. Belə bir qüvvəyə malik olan insanlar günah etməyə qadir deyillər. Beləcə, onların paklığı iftixar deyil. Bu fikirlər nə dərəcədə düzdür?

Cavab: Peyğəmbərlərin günah qarşısında paklığı qeyri-iradi, qeyri-ixtiyari bir iş deyil. Onların isməti iradi bir haldır və onların elmindən, imanından qaynaqlanır.

İzah: Günah qarşısında ismət və paklıq elmin və imanın tələblərindən, əsərlərindəndir. Əlbəttə, hər elm insanı günahdan qoruya bilmir. Elmin həqiqəti göstərmə gücü o qədər çox olmalıdır ki, günahın nəticələrindən insanı xəbərdar etsin, insanın təsəvvüründə qarşısındakı günahın acı nəticələri canlansın. Bu halda günah insan üçün “əqlən mümkünsüz” yox, “adi mümkünsüz” şəklinə düşür. Bu həqiqəti aydınlaşdırmaq üçün bir misal çəkək: Həyatımız bahasına başa gələcək, bizi məhv edəcək elə əməllər var ki, biz bu əməllərin acı nəticələrini gördüyümüz üçün onlardan çəkinirik. Belə bir çəkinmə, pak qalma həmin əməllərə münasibətdə malik olduğumuz elmin nəticəsidir. Məsələn, iki düşmən dövlət qonşuluqda yerləşirsə, hər iki tərəfin sərhədçiləri sərhəd zolağının ətrafında güclü binokllarla, işıqlandırıcılarla, təlim görmüş itlərlə keşik çəkirlər. Onlar sərhəd zonasına nəzarət etdiyindən qadağan zonasına atılan hər addım insanın ölümünə səbəb ola bilər. Belə bir halda heç bir ağıllı insan sərhədi pozmaq fikrinə düşmür. Ona görə də işin acı nəticəsini düşünən insan amanda qalır. Ağıl və düşüncə sahibi olan hər kəs öldürücü zəhəri içməkdən, elektrik məftilinə toxunmaqdan, keçici

xəstəliyi olan şəxslə təmasdan çəkinir. İnsan heç vəchlə belə bir addım atmır və onun qorunması “adi qeyri-mümkündür”. Belə bir qorunma amili işin sonunun təsəvvür edilməsidir. İnsan işin aqibətini o qədər aydın təsəvvür edir ki, bu təsəvvür onu uyğun əməllərdən çəkindirir.

Bəzən şahidi oluruq ki, müəyyən adamlar yetimin malını haqsızlıqla yeməkdən zərrəcə çəkinmirlər. AMMA elələri də var ki, dilinə bir tikə haram vurmur. Nə üçün biri yetimin malını yeməkdən qorxmadığı halda, o biri haram tikədən imtina edir? İnsanın haramdan çəkinməməsinin bir səbəbi onun imansızlığıdır. AMMA imanlı insanın itaətsizliyinin səbəbi onun maddiyyata vurğunluğu və bu vurğunluğun bəsirət gözünü bağlamaqla itaətsizliyin pis aqibətini kiçik göstərməsidir. Günahın pis sonluğuna elə dərin inananlar da var ki, yetimin malından bir tikə yeməyi od yeməklə bərabər tuturlar. Ağıllı insan isə heç vaxt od yemək istəməz. Çünki o, haram malın oda çevrildiyini elm və bəsirət gözü ilə görür. Buna görə də həmin əməllərdən çəkinərək pak qalır. Qurani-Kərim xəzinə halında qızıl-gümüş toplayıb, başqalarının bu xəzinədə olan haqqını ödəməyənlər haqqında buyurur: “Yığdıqları qızıl-gümüş o gün (qiyamət günü) cəhənnəm odunda qızdırılıb alınlarına, çiyinlərinə və kürəklərinə dağ basılacaq...”¹

Əgər bəzi xəzinə sahibləri bu səhnəni öz gözləri ilə müşahidə etsələr və görsələr ki, başqa xəzinə sahibləri necə cəzalandırılırlar, onlara da belə xəbərdarlıq edilsə, öz mövqelərini dəyişərlər. Bəziləri bu səhnələri gözləri ilə görmədən, yalnız ayələr əsasında elə iman gətirirlər ki, onların rəftarı bu səhnəni gözlə görmək qədər təsirli olur. Onların imanı o qədər güclüdür ki, hətta gözlərindən dünya pərdələri götürülsə belə, imanlarında dəyişiklik yaranmır. Belə bir vəziyyətdə insan günah qarşısında bir növ məsumluq, ismət əldə edir.

Demək, insan bütün günahların cəzasından bu sayaq xəbərdar olsa, Allahın qəzəbini yetərinəcə dərk etsə, onun əzab səhnələrini görəb-götürməsinin fərqi yoxdur. Belə insan dünya həyatında uyğun gerçəkliklərə belə bir səviyyədə inanır ki, hətta əzab

---

¹ “Tövbə”, 35.

səhnələrini gördükdə də onun imanında dəyişiklik olmur. Beləcə, bu sayaq insanlar bütün günahlardan qorunub pak qala bilirlər. Onlar nəinki günah etmir, hətta günah haqqında düşünmürlər.

Deyilənlərdən məlum olur ki, bu sahədə paklığın təminatçısı iman və əməllərin cəzasından xəbərdarlıqdır. Elə bir insan yoxdur ki, hansısa bir işdə məsum, ismət sahibi olmasın. Bu adamlar məhz çəkindikləri günahla bağlı agahlığa malikdirlər. Peyğəmbərlərin elmi isə əhatəli, malik olduqları elmin təsiri isə böyükdür. Onlar bütün günahların acı nəticəsindən və Allahın əzəmətindən xəbərdardırlar. Ona görə də bütün günahlar qarşısında ismətlərini qoruyub saxlaya bilirlər. Həmin bu əhatəli elm sayəsində insanın bütün azğın istəkləri cilovlanır və işin sonunu gören insan Allah tərəfindən təyin olunmuş sərhədi pozmur.

Peyğəmbərlərin və imamların günahdan məsumluq məqamı da belədir. Bu məsumluğun, paklığın əsası iman, elm və bilik, nəfsə nəzarət, ciddi himmət və iti düşüncədir. Məgər belə bir məsumluq, ismət fəzilət deyildirmi? Məgər azad insan günaha yol verə bilməzmi? Bəli, onların günah etməyə gücü çatır, amma heç vaxt bu gücdən istifadə etmirlər. Uca şəxsiyyətə malik olan hər bir insan xalqın divarını aşıb, nə isə oğurlaya bilər. Amma onlar heç vaxt bu işi görmürlər. Hər bir həkim öz xəstəsinə mikroba yoluxmuş su içirə bilər. Amma onlar belə etmirlər. Bu o demək deyil ki, pisləri və pis işləri bacarmırlar.

10. TÖVBƏ VƏ İSTİĞFAR MƏSUMLUQ VƏ PAKLIQLA BİR ARAYA SİĞİRMİ?

Sual: Bilirik ki, Peyğəmbərlər və imamlar günahdan pak, məsumdurlar. Bununla onların bəzi dualarında görürük ki, zahirən günahlarını etiraf edir və Allah dərgahından bağışlanmaq diləyirlər. Məsələn, məşhur “Kumeyl” duasında həzrət Əli (ə) Allah dərgahına belə ərz edir: “Pərvərdigara, Səninlə olan rəbətəmi qıran günahlarımı bağışla... Pərvərdigara, mənim günah və xətamı əfv et...”

Günahdan pak olan insanlar nə üçün belə dua etməlidirlər? Onlar xalqa dua etməyi öyrədirlər, yoxsa bu dualarda başqa bir məna var?

Cavab: Hələ qədim zamanlarda İslam alimlərinə bu sayaq suallar ünvanlanmışdır. Alimlərin verdiyi cavablar zahirən fərqli olsa da, onların mahiyyəti eynidir. Uyğun dualarda günah təbiri arxasında bizim düşündüyümüz günah nəzərdə tutulmur.

İzah: Bilməliyə ki, ictimai, əxlaqi, elmi, tərbiyəvi, dini işlərdə insanlar eyni dərəcədə vəzifəli deyillər. Hər bir insandan onun gücü həddində əməllər gözlənilir. Bu mövzunu aydınlaşdırmaq üçün saysız-hesabsız misallar göstərə bilərik. Onlardan birinə nəzər salaq: Bir qrup şəxs ictimai işlərdə irəli düşərək, məsələn imkansızlar üçün xəstəxana tikmək istəyirlər. Əgər adi bir fəhlə öz maaşından cüzi bir məbləğ bu yolda yardım göstərərsə, onun bu işi hamı tərəfindən bəyənilər. Amma varlı-dövlətli bir insan həmin fəhlənin göstərdiyi yardım qədər pul təqdim etdikdə nəinki bu iş xoşa gəlmir, hətta nifrət və narahatlıq yaradır. Demək, eyni bir məbləği fəhlə ehsan etdikdə bu iş bəyənilir, varlı adam ehsan etdikdə qınaqlarla üzləşir. Hansı ki, varlı adamın az məbləğ yardım göstərməsi onun üçün günah deyil.

Demək, hər kəsə qarşı onun ağıl, bilik, iman, qüvvə imkanları həddində tələblər irəli sürülmüşdür. Bir adam üçün ədəb, xidmət, məhəbbət və ibadət sayılan bir iş digər bir insan üçün ədəbsizlik, xəyanət, riyakarlıq, itaətsizlik hesab oluna bilər.

Deyilənləri nəzərə alaraq, Peyğəmbərlərin və imamların mövqeyinə baxaq və onların əməllərini fəvqəladə mövqeləri ilə tutuşduraq. Peyğəmbərlər və imamlar varlıq aləminin yaradıcısı ilə bilavasitə bağlıdırlar. Yaradanın sonsuz elm və bilik şüası birbaşa onların qəlblərinə yönəlir. Başqaları üçün məxfi olan bir çox məsələlər Peyğəmbərlər və imamlar üçün aşkardır. Onların elm və biliyi iman və təqvası ən ali dərəcədədir. Bir sözlə, onlar Allaha o qədər yaxındırlar ki, bir an Allaha diqqətsizlik onlar üçün büdrəmə sayılır.

Ona görə də başqaları üçün halal və ya məkrüh (bəyənilməmiş) olan bir işin Peyğəmbər və imamlar üçün günah sayılması təəccüb doğurmamalıdır. Quran ayələrində və din böyüklərinin söhbətlərində onlara aid edilən bütün xətlər bu qəbildəndir. Yəni onların mənəvi məqamı və mövqeyi, elm və biliyi, iman və təqvası o qədər üstündür ki, cüzi bir qəflət onlar üçün günah sayılmışdır.

Bu səbəbdən də deyilir ki, əbrarın (yaxşılardan) saleh əməlləri müqərrəblər (Allaha yaxınlar) üçün günah sayılır.¹

Böyük şiə filosofu mərhum Xacə Nəsirəddin Tusi öz kitablarından birində yuxarıdakı sualı belə cavablandırır: “Haram iş görəndə və ya vacib əmrə tərki edən kəs günahkardır və tövbə etməlidir. Bu günah və tövbə bütün adi insanlara aiddir. Eləcə də müstəhəb (bəyənilmiş) işləri tərki etmək və məkrub işləri görmək bir növ günah sayılır və bundan da tövbə etmək lazımdır. Bu sayaq günah və tövbə isə nisbətən pak adamlara aiddir... AMMA Quranda və rəvayətlərdə Adəm, Musa, Yunus və sair Peyğəmbərlərə aid edilən günahlar əvvəl qeyd etdiyimiz günahlardan deyil. Allahdan qeyrisinə ülfət bağlamaq, dünya işlərinə məşğul olub Allahdan qəflətdə qalmaq həqiqət əhli üçün bir növ günah sayılır. Həqiqət əhli bu sayaq günahlardan tövbə etməli və Allahdan bağışlanmalarını diləməlidirlər... İslam Peyğəmbəri və din öncüllərimiz öz dualarında günahlarını etiraf edib, Allahdan bağışlanma qiləsələr də, onların günahı əvvəldə xatırladığımız günahlardan deyil.”²

Yaxşı olardı ki, qarşımızdakı suala daha dolğun cavab vermək üçün böyük şiə alimi Əliyy ibn İsa Ərdəbilininin nəfis “Kəşful-ğəmmə fi mərifətil-əimmə” kitabının 3-cü cildində həzrət Musa ibn Cəfərin həyat tarixçəsinin bəyanına nəzər salaq: “Yeddinci imam (ə) şükür səcdəsi zamanı oxuduğu bir duasında müxtəlif günahlarını etiraf edir və Allahdan bağışlanma diləyir... Həmin bu dua ilə rastlaşdıqda onun mənalrı haqqında çox düşündüm. Təccübləndim ki, şiənin məsum, pak hesab etdiyi bir şəxs necə ola bilər ki, günahlarını etiraf etsin və bağışlanma diləsin?! AMMA bir nəticəyə gələ bilmədim. Nəhayət, bir gün ibn Tavusla bir məclisdə oldum və ondan bu məsələ haqqında soruşdum. O buyurdu: “Bu növ dualar xalqı öyrətmək üçündür.” Mən onun cavabı barədə düşünüb öz-özümə dedim: “Axı həzrət Musa ibn Cəfər (ə) bu duanı gecə yarı səcdə halında oxumuşdur və həmin vaxt yanında kimsə olmamışdır. Axı o kimi öyrədirdi?! Bu

---

¹ “Rəhbərane-bozorg”, s. 232-238.

² “Ovsafil-Əşraf”, s. 17.

görüştən bir müddət sonra Məhəmməd ibn Əlqəmi Vəzir mənə həmin sualla müraciət etdi. Mən həmin əvvəlki cavabı ona dedim və öz iradəmi bildirdim. Əlavə etdim, olsun ki, həzrət bu duanı təvazö baxımından oxumuşdur. Bir sözlə, ibn Tavusun cavabı məni qane etmədi. O, dünyadan köçənədək mən bu fikirdə qaldım. Zaman ötdü və mən uyğun sualın düzgün cavabını tapdım: Peyğəmbərlərin və imamların ömrü Allahın zikri ilə keçmişdir. Onların könlü daim uca aləmin seyrindədir. Onlar daim “Allaha elə ibadət et ki, sanki onu görürsən; əgər sən onu görmürsənsə, O səni görür.” buyruğunu əsas götürmüşlər. Onlar daim Allaha üz tutmuş və Onun haqqında düşünmüşlər. Əgər bir an fikirləri Allahdan yayınmışsa, yemək-içmək və sair halal işlərlə məşğul olmuşlarsa, bunu özləri üçün günah və xəta hesab etmişlər. Bu səbəbdən də Allah dərgahına tövbə etmiş və bağışlanma diləmişlər. Həzrət Peyğəmbərin “yaxşılardan saleh işi Allaha yaxın olanlar üçün günahdır.” buyruğu da bu gerçəkliyə işarədir.¹

11. PEYĞƏMBƏRLƏR VƏ İMAMLAR SAHİB OLDUQLARI ELMİ ALİMLƏR KİMİ İCTİHAD YOLU İLƏMİ ƏLDƏ ETMİŞLƏR?

Sual: İslam alimləri həzrət Peyğəmbər və onun məsum canişinlərinin buyurduğu hökümlərin əldə olunması yolu haqqında nə düşünürlər? Onlar da İslam alimləri kimi bəzi dini hökümləri ictihad (Quran və rəvayətləri araşdırma) yolu ilə iləmi əldə etmişlər? Quranda və ya Peyğəmbərdən nəql olunmuş rəvayətlərdə bir hökm aşkar şəkildə bəyan olunmuşdursa, məlum məsələdir ki, ictihada ehtiyac qalmır. Ona görə də sualda “hökümlər” haqqında yox, “bəzi hökümlər” haqqında sorşulur.

Cavab: Bu sual kəlam elminə aiddir. Kəlam elmində nübüvvət və imamət fəslində Peyğəmbərlərin və imamların malik olduğu elmlər haqqında geniş şəkildə danışılmışdır. Biz həmin məlumatları xülasə şəkildə nəzərinizə çatdırırıq:

Şiə alimləri Peyğəmbər və imamları dini hökümlərin bəyanında müctəhid bilmirlər. Onların nəzərinə, ilahi hökümlər

---

¹ “Kəşful-Ğəmmə”, c. 3, s. 42-44.

Peyğəmbərlərə və imamlara ictihad yolu ilə yox, daha üstün bir yolla çatdırılmışdır.

Quranın “Nəcəm” surəsində Peyğəmbər buyruqlarının mənbəsi ilahi vəhy hesab olunur. Vəhylər mələklər yolu ilə Peyğəmbərlərə çatdırılır. Müxtəlif elm və bilikləri vəhy yolu ilə əldə edən insanın ictihada, araşdırmalarla bilik əldə etməyə ehtiyacı qalmır. Deyilənlər həzrət Peyğəmbərin məsum canişinlərinə, imamlara da aiddir. Onlara vəhy gəlməsə də, bu ilahi insanlar məlik olduqları elmləri qeybi şəkildə əldə etmişlər. Peyğəmbərin müəyyən səbəblərdən açıqlamadığı məlumatlar canişinlər tərəfindən tədricən açıqlanmışdır.

Onlara bu sahədə böyük bir elm əta olunmuşdur və onlarla ilahi hökümlər arasında heç bir pərdə yoxdur. Bəşəriyyətin qiyamət gününədək ehtiyac duyduğu hökümləri Allah-təala öz lütfü ilə onlara əta etmiş və onları digər vasitələrdən ehtiyacsız buyurmuşdur.

Bəli, Peyğəmbərlərin və imamların ictihada ehtiyacı olmamışdır. İctihad əziyyətsiz, araşdırmasız, ilahi mənbələrsiz elm əldə edə bilməyənlərin işidir. Onlar bəzən ictihadla, müxtəlif təlaşlar göstərməklə də zəruri elmləri əldə edə bilmirlər. Bəşəriyyətin ehtiyacı olduğu əhkam və maarifi olduğu şəkildə insanlara çatdırıla bilən, bu barədə vəhy yolu ilə məlumatlandırılan Peyğəmbərdir. Peyğəmbərin ictihada, hansısa mənbələrə müraciətə, külli məsələlərdən cüzi məsələlər çıxarmağa ehtiyacı yoxdur.

Peyğəmbərlərin canişinləri də ilahi halal-haramı, hökmləri yetərli şəkildə bilmişlər. Dini hökümlərdən bütün incəlikləri ilə xəbərdar olan şəxslər ictihada ehtiyac duymurlar. Bir qədər də aydın desək, ictihad ilahi hökümləri vəhy və Peyğəmbərlərdən irsiyyət yolu ilə əldə edə bilməyənlər üçündür.

AMMA sünni alimləri xəlifələri bir çox məsələlərdə müctəhid kimi qəbul edirlər. Onlar öz əqidə kitablarında xəlifələrin dediklərini geniş və izahlı şəkildə verirlər. Bunun səbəbi xəlifələrin müctəhid bilinməsidir. Onların nəzərinə xəlifələrin səhvi onların ictihadından qaynaqlanır. Bəziləri bu fikri əsaslandırmaq üçün hətta Peyğəmbərin də bəzən ictihad etdiyini bildirirlər.

Əqidə və məzhəb kitablarından uyğun mələsə ilə bağlı daha əhatəli məlumat əldə etmək olar.

12. PEYĞƏMBƏRİN “ÜLUL-ƏZM” OLMASI NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Ülul-əzm Peyğəmbərləri neçə nəfərdir və onların kitabları necə adlanır?

Cavab: Şiə alimlərinin nəzərinə, bəşər tarixində 124 000 Peyğəmbər olmuşdur. Onlardan 113-ü nübüvvət məqamından əlavə, risalət, yəni fəvqəladə məmuriyyətə də malik olmuşlar. Peyğəmbərlər arasında 5 nəfərin xüsusi imtiyazı və üstünlüyü vardır. Onlara “ülul-əzm” deyirlər. Ülul-əzm Peyğəmbərlərin ayinləri bütün dünyaya aid olmuşdur. Həzrət Nuh, İbrahim, Musa, İsa, Məhəmməd ülul-əzm Peyğəmbərlərdir. İlahi kitablar sırasında isə “suhufe-Nuh”, “suhufe- İbrahim”, “Tövrat”, “İncil”, “Quran” dayanır. İlk dörd kitab zaman keçdikcə dəyişikliklərə məruz qalıb müqəddəsliyini itirsə də, Qurani-Kərim həzrət Peyğəmbərə vəhy olunduğu zaman onun göstərişi ilə yazıya alınmış və dövrümüzədək artırılıb-əskildilmədən qorunmuşdur.

13. QURANDA NEÇƏ PEYĞƏMBƏRİN ADI ÇƏKİLİR?

Sual: Quranda hansı Peyğəmbərlərin adı çəkilmişdir?

Cavab: Quranda İslam Peyğəmbəri həzrət Məhəmməddən (s) əlavə, 25 Peyğəmbərin adı çəkilmişdir: Adəm, İbrahim, İdris, İshaq, İsmail, İlyas, Əyyub, Davud, Zul-Kəfl, Zəkəriyyə, Süleyman, Şüeyb, Saleh, Üzeyir, İsa, Lut, Musa, Nuh, Harun, Hud, Əlyəf, Yəhya, Yəqub, Yusuf, Yunus.

14. İSA ALLAHIN OĞLUDURMU?

Sual: Amerikada bazar günləri televiziyada katolik kilsələrinin proqramı verilir. Xəstəlik səbəbindən kilsədə iştirak edə bilməyənlər üçün nəzərdə tutulmuş bu proqramda keşişlər belə dua edirlər: “Pərvərdigara, biz sənə iman gətirmişik; İsadan başqa sənə mənsub bir kəs tanımırıq; Biz sənənin oğlun İsayə etiqad edirik.”

Bəli, məsihilərin İsa ilə bağlı etiqaqları belədir. Bəs biz müsəlmanlar nə üçün İsanı Allahın oğlu hesab etmirik?

Cavab: Bu sual allahşünaslıq mövzusunda İslam məntiqindən xəbərdar olanlar üçün təəccüblü görünə bilər. AMMA qeyri-islami mühitdə, adətən, məsihilərlə təmasda olanlar üçün “Üç Üqnum”, yəni ata Allah, oğul Allah, Ruhul-qüds məsələsi sual olaraq qalır. Adətən, ata və oğul Allah haqqında danışılır. Qeyri-islami mühitdə bu mövzu ilə bağlı suallar təbiidir. Suala cavab vermək üçün əvvəlcə müsəlmanların “Allah” dedikdə nə başa düşdüklərini aydınlaşdırmalıyıq. İslam üsulundan xəbərdar olanlar yaxşı bilirlər ki, Allah bütün kamal sifətlərinin mənbəyidir və onda heç bir eyb, möhtaclıq, məhdudiyət yoxdur. Varlıq aləmindəki bütün mövcudları Allah yaratmışdır və o heç bir mövcuda möhtac deyil.

Aydın məsələdir ki, Allah kimsəyə ehtiyac duymaz, onun zehni və xarici üzvləri olmaz, nə doğular, nə də doğar. Beləcə, gözlə görünməz, zövcə sahibi olmaz, zamanla və məkanla məhdudlaşmaz. Çünki bu sayaq sifətlər Allahın məqamını aşağı salar və Onu öz yaratdığı məxluqlara oxşadar. Məsələn, əgər Allah-təala yaratdığı maddi mövcudlar kimi mürəkkəb tərkibə malik olmuş olsa, Onun varlığı tərkibindəki hissələrə ehtiyacı olar. Məsələn, su oksigen və hidrogen atomlarından təşkil olunmuşdur. Onun varlığı bu iki ünsürün varlığına ehtiyacıdır. Oksigen və hidrogen olmadan suyun yaranması qeyri-mümkündür. Allah isə mürəkkəb yox, bəsit varlıqdır. Varlıq aləminin yaratıcısı, aləmlərin rəbbi mürəkkəb ola bilməz.

Demək, məsihilər İsanı Allahın oğlu bilməklə Allahı öz ilahilik məqamından endirirlər, belə bir sifət yaranmışlara xas ola bilər.

Allahın tərkibi olmayan varlıqdan nə isə ayrılıb, insan şəklinə necə düşə bilər?! Axı İsa da başqa insanlar kimi maddi varlıqdır. Necə ola bilər ki, Allah onu Öz oğlu və Özünü onun atası adlandırсын?!

Rütbəli məsihilər İsanın Allahın oğlu olması fikrinin əql və elmlə uyumadığını gördükləri üçün məcbur qalaraq, dedikləri sözü, yəni İsanın Allah oğlu olmasını başqa cür yozmağa çalışırlar. Onların uyğun yozumlarına nəzər salaq:

1. İsanın yaradılışı adi qaydada olmadığından, o, dünyaya atasız gəldiyindən, eləcə də, onun həyatı bir çox möcüzələr və qeyri-adi hadisələrlə müşayiət olunduğundan İsanın Allahın zühur yeri, təcəlla aynası hesab etmişlər. Guya bu səbəbə görə Allah onu öz oğlu adlandırmışdır. Bəzən də deyirlər ki, Allah-təala İsanı fəvqəladə sevdiyindən onu öz oğlu kimi təqdim etmişdir.

Bu yozuma qarşı iki irad var:

a) “Əhde-cədidin” ayələrində aşkar şəkildə bildirilir: “Zaman tamam olduqda Allah qadından doğulmuş oğlunu göndərdi”. Eləcə də, məsihilər ümumi etiqad mənbələrində bildirirlər ki, onlar vahid ata Allaha, mütləq qüdrət sahibinə, görünən və görünməyən bütün şeylərin xaliqinə, İsa məsihə, Allahın oğluna, atadan doğulana, ata zatından yeganə doğulmuşa inanırlar. Onlar deyirlər: “Allah Allahdan, nur nurdan, həqiqi Allah həqiqi Allahdan, atası ilə eyni zatda olan məxluq yox, doğulmuş...” bu iki fikir bir-biri ilə qətiyyəən uyuşmur. Çünki əvvəlki baxışa görə, İsa məsih Allahın oğludur. Nur nurdan ayrıldığı kimi, İsa da Allahdan ayrılmış və Məryəmin bətnində qərar tutmuşdur. Sonra isə dünyaya qədəm qoyaraq xalqın hidayəti və səadəti yolunda çalışmışdır.

b) Əgər İsanın Allahın oğlu sayılması üçün atasız yaranışı, həyatının müxtəlif möcüzələrlə müşayiət olunması, bu şəxsdən fəvqəladə işlərin baş verməsi kifayət sayılarsa, onda İsadan başqaları da Allahın oğlu sayılmalıdır. Çünki həzrət Adəm atasız dünyaya gəlmiş, İbrahim, Musa, Nuh və bir çox digər Peyğəmərlərin möcüzələri olmuşdur. Allah oğlu sayılması üçün əsas ola bilərmi?!

2. Başqa bir yozumda “Allah İsanın vücudunda təcəlla etmişdir” deyər onu Allah sayırlar. Guya hərərət özünü suda göstərdiyi kimi, Allah da özünü İsanın vücudunda göstərmişdir. Bu yozumla iradlardan yaxa qurtarmaq olmaz. Belə bir yozum çuxurdan çıxıb, uçuruma yuvarlanmaq kimidir. Söhbətimizin əvvəlində qeyd etdiyimiz kimi, Allah cism deyil və zaman-məkana sığmır. Zaman və məkan baxımından qeyri-məhdud olan bir varlıq insan bədənində aşkarlına bilərmi?! AXI İsa da başqaları kimi bir insandır və hamı kimi yeyir-içir, yatır, yeriyyir...

Axı sonsuz olmayan okean da kasaya yerləşə bilməz. Bəs necə ola bilər ki, qeyri-məhdud olan bir vücud İsa kimi məhdud bir vücuda sığışa?! İsanın Allahın oğlu olması əqli və məntiqi olmamaqla yanaşı, Allahın yeməməsi, yatmamasını təəccüblə qarşılayan avam adamda da suallar doğurur.

15. MƏSİHİLİKDƏ ÜÇ FİRQƏNİN, QOLUN YARANMASI

Sual: Məsihilik dinində çoxsaylı firqələr mövcuddur. AMMA bu firqələrdən üçü - katolik, ortodoks, protestant firqələri daha çox tanınmışdır. Bu firqələr nə vaxt yaranmışdır və onlar arasında hansı fərqlər vardır?

Cavab: Ərəbcə “Casiliq” adlanan katolik papanı dini rəhbər kimi qəbul edən məsihi firqəsinə deyilir.

Məsihilikdə keşişdən yuxarı dini rütbəyə malik olan yepiskoplar bir vaxt bir-birindən fərqlənmirdilər. AMMA zaman keçdikcə isgəndəriyyə, antakiyyə, kanıstant və rum yepiskopları gücləndilər və ilk üç kilsənin yepiskopları “Patriarx” və rum yepiskopu “papa”, yəni ata ləqəbini aldılar.

Puls öz risaləsini yazdıqdan sonra rum kilsəsi bütün xristian, məsihi dünyasında şöhrət qazandı. Rum (Roma) papaları dünyanın ən böyük kilsəsi rütbəsi ilə kifayətlənməyib, yavaş-yavaş bütün dünya kilsələrinə hakim olmağa çalışdılar. Onlar bildirdilər ki, həzrət İsa Petrisi özünə canişin təyin etdiyindən və Petris Roma şəhərinin ilk yepiskopu olduğundan Roma yepiskopları Petrisin canişinləri kimi yer üzünün bütün kilsələrinə hakim olmalıdırlar.

Beşinci əsrdə Lui bütün xristian kilsələrinə başçılıq iddiasına düşdü. Qərbin bir çox yepiskopları onu dəstəklədilər. AMMA şərqdə konstantiyyə, antakiyyə patriarxlara və İran kilsələrinin yepiskopları onun hakimiyyətini tanımaqdan imtina etdilər. Bu imtinalar səbəbindən qərbin latın dilli kilsələri ilə şərqin yunan və suriya dilli kilsələri arasında parçalanma baş verdi.

Xristian kilsənin bu iki kilsəsi bu günədək bir-birindən ayrıdır. Yunan Ortodoks kilsəsi Yunanıstan və Rusiyada fəaliyyət göstərir. Roma katolik kilsəsi isə Avropa və Amerikada hakimdir. Bu iki kilsə əqidə baxımından bir o qədər fərqlənməsələr də, Roma

papasının hakimiyyəti onlar arasında ixtilafa səbəb olmuşdur. Əlbəttə, ikinci dərəcəli məsələlərdə də fikir ayrılıqları mövcuddur.

Protestantlıq (lüğət mənası “etiraz”) çox saylı ardıcılıları olan məsihi fırqəsidir. Bu fırqənin yaranmasının əsas səbəbi papa üsulidarəsi, məsihi ruhanilərinin dünyapərəstliyi, günahkarlara bağışlanma kağızı satılması, xalq üçün artıq əzab-əziyyət yaradılması, elm adamlarının sıxıntıya salınması olmuşdur. Əslində protestantlıq xristian islahatçılığıdır. Protestantların rəhbəri Martin Lüter olmuşdur. O, xristian dünyasının ən böyük islahatçısıdır. Martin Lüter 1517-ci il oktyabr ayının 31-də Vitenburq kilsəsinin divarına elan yapışdırmaqla mərhəmət satanlara, keşişlərin özbaşınalığına etirazını bildirmişdir. Bu hadisədən xəbər tutan Roma papası onu Romada saxlatdırmışdır. Amma Martin Lüter Roma papasına itaətdən boyun qaçırmış, öz mövqeyindən çəkinməmişdir. Onun sərt inadkarlığı ilə rastlaşan papa 10-cu Lui 1520-ci ildə ona kafir damğası vurmuşdur. Lüter böyük şücaətlə papanın onu kafirlikdə ittiham edən fərmanını yandırmışdır. Avropa xalqları Martin Lüterin çağırışlarını müsbət qarşılamışdır. O, müqəddəs “Əhdə-cədid” kitabını alman dilinə tərcümə etmiş və ömrünün qalan hissəsini yazmağa və ona tabe olan kilsələri qaydaya salmağa sərf etmişdir.

Protestantlıq fırqəsi xristianlıqda bir çox islahatlar aparıb, behişt alverinə, günahların bağışlanmasına, tərki dünyalığa qarşı çıxıb, Roma papasının hakimiyyətini tanımasa da, bir çox məsələlərdə, eləcə də üç üqnüm məsələsində öz sələflərindən fərqlənmişdir.

16. XAÇ QÜSLÜ NƏDİR?

Sual: Xaç qüslü dedikdə nəzərdə nə tutulur və o necə yerinə yetirilir?

Cavab: Xaç qüslü məsihiliyin dini ayınlərindən biridir. Onlar iddia edirlər ki, bu ayın Həzrət İsadan qabaq da mövcud olmuşdur. Məsihilərin fikrincə, xaç qüslü verən kəs günahlardan təmizlənin və özünü Allah yolunda xidmətə vəqf edir. Bununla belə, “Qamuse-müqəddəs” kitabının müəllifi yazır ki, həzrət Məsih kimsəyə xaç qüslü verməmişdir.

Xaç qüslü ayininin yerinə yetirilməsi qaydasına münasibətdə məsihilər arasında ixtilaf vardır. Bəzilərinin fikrincə, xaç qüslü verilən şəxs suya batmalıdır. Bəziləri isə bu işin üç dəfə yerinə yetirilməsini zəruri sayırlar. Belə bir fikir də var ki, xaç qüslü günahını keşiş qarşısında etiraf edənlərə aiddir. Ona görə də uşaqlara xaç qüslünün verilməsini düzgün saymırlar. Bəziləri isə uşaqlara xaç qüslü verilməsini, onların xaç suyuna salınmasını vacib bilirlər. Onlar deyirlər ki, uşağa xaç qüslü verərkən suyu onun üstünə səpmək kifayətdir. Suyun uşağın üstünə səpilməsi ruhul-qüds ilə yaxınlığa işarədir. Onlar ata-oğul və ruhul-qüdsün adı ilə bir miqdar su səpilməsini kifayət sayırlar. Demək, əvvəlcədən məsihi olanların xaç qüslü verməsi onların günahdan təmizlənməsi sayılır. Körpələrin və xristianlığı yenicə qəbul edənlərin xaç qüslü verməsi isə onların məsihi ayinlərini qəbul etməsinə bir işarədir.

Bugünkü kilsələrdə xaç qüslü eyni qaydada yerinə yetirilir. Keşiş böyük bir qabı su ilə doldurub, ona bir qədər balzam və duz qatır. Sonra camaatın qarşısında qüsl verəcəyi şəxsə xitab edir: “Məsihiliyin Allahı ata, oğul və ruhul qüdsdən ibarət bildiyinə inan: İsa Allah və Allah oğludur, anası Məryəmin bətnində bəşər şəklinə gəlmişdir; o atasının cövhərindən Allah, anasının bətnində insan olmuşdur; o dara çəkildi və üç gün sonra dirildi (qırx gün xalqın arasında oldu) Səmaya qalxdı və atasının sağ tərəfində oturdu. Qətlə yetirilmiş bu Allah qiyamət günü şəhadət verəcək ki, sən iman gətirdin.”

Keşiş bu sözləri dedikdən sonra qüsl verilən şəxs “bəli” deməli və keşiş dərhal sudan götürüb həmin şəxsin üstünə tökməlidir. Keşiş qüsl verən vaxt deyir ki, mən sənə ata, oğul və ruhul-qüds adı ilə qüsl verirəm. Sonra keşiş onun üzünü qurulayır. Bu vaxt qüsl verilən şəxsin günahları bağışlanır, ya da o rəsmi şəkildə məsihi (xristian) olur.

Yeni doğulmuş körpəyə səkkizinci gün xaç qüslü verilir. Ata və ana öz körpəsini kilsəyə gətirir və keşiş yuxarıda qeyd olunmuş sözlərlə körpəyə müraciət edir. Ata və ana körpənin yerinə “bəli” deyərək, razılıq verirlər.

Təəssübdən uzaq olan hər bir şəxs xaç qüslü ayinini diqqətlə nəzərdən keçirsə, onun bir silsilə xürafatdan ibarət olduğunu görər. Xaç qüslü ilə bağlı bəzi iradlarımızı bildirək:

1. Günah ruhi və əxlaqi bir büdrəmədir. Ruh paka çıxarmadan, həqiqi tövbə etmədən, əxlaqi tərbiyələndirmədən, səmimi qəlbədən Allaha doğru qayıtmadan günahın təsirləri aradan qalxmır. Balzam yağı və duz qatılmış su ilə yuyunmaqla insanın qəlbi və ruhu təmizlənməz. Əgər bir şəxs günahdan peşiman olub, həqiqi tövbə edə bilərsə, bu xürafi ayinlərə yer qalmaz.

İslam ayinləri insanın öz günahına görə peşimanlığını və tövbəsini onun təmizlənməsi kimi qəbul edir və lazım bilmir ki, günahkar şəxs öz sirrini başqalarına açıqlasın. İnsanın günahının təmizlənməsi üçün keşişə heç bir ehtiyac yoxdur.

2. Üçlü Allaha etiqad aşkar bir şirkdir və bu etiqad nəinki insanı paka çıxarmır, hətta həqiqi tövhiddən uzaqlaşdırır. İnsanın etiqadı bu sayaq mövhumatlara əsaslanarsa, o heç vaxt tərbiyələnilib nicat tapa bilməz. Əksinə, belə mövhumatlar insanı doğru yoldan azdırır və onu bədbəxt edir. Məsihilərin bu sayaq küfürlü sözləri günahdan paklanma səbəbi bilməsi insanı heyrətə gətirir.

AMMA bu araşdırmalar müqəddəs İslam ayinlərinin realistliyini daha da işıqlandırır. İslam dinini qəbul etmək üçün məsihilikdə olan xürafi mərasimlərdən keçmək lazım gəlmir. Dünyanın istənilən bir nöqtəsində, istənilən bir vaxt Allahın birliyini və həzrət Məhəmmədin (s) Peyğəmbərliyini qəbul edən şəxs həqiqi müsəlman olur. Həmin şəxs hüquqi baxımdan digər müsəlmanlardan fərqlənmir. İslamı qəbul etmək üçün cəmiyyətin gözü qarşısında kiminsə təlqinlərini dinləmək, yanlış sözlərini təsdiq etmək lazım gəlmir.

17. İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN (S) GƏLİŞİ HAQQINDA HƏZRƏT İSANIN MÜJDƏSİ

Sual: Qurani-kərimdə oxuyuruq ki, həzrət məsih (İsa) özündən sonra Əhməd adlı bir Peyğəmbərin gələcəyini xəbər vermişdir. Uyğun məlumat bugünkü İncildə mövcuddurmu?

Cavab: Quranda həzrət İsadən sonra gələcək Peyğəmbər haqqında oxuyuruq: “(həzrət İsa buyurur) Həqiqətən, mən

özümdən əvvəl nazil olmuş tövratı təsdiq edən və məndən sonra gələcək Əhməd adlı bir Peyğəmbərlə müjdə verən Allahın elçisiyəm. Onlara aşkar möcüzə gəldikdə deyəcəklər ki, bu açıq-aydın bir sehrdir. İslam alimləri bildirirlər ki, həzrət Məsihdən danışan bu ayə Yuhanna incilinin 14,15,16-cı fəsillərində bəyan olunmuşdur. Yuhanna incilində İsadən sonra gələcək Peyğəmbərin adı “Farqlit” kimi ifadə olunmuşdur. Çoxsaylı dəlillərə əsasən incilin bu ifadələrində İslam Peyğəmbəri (s) nəzərdə tutulur. Məsələn bir qədər də aydınlaşdırmaq üçün incildəki buyuruqları olduğu kimi diqqətinizə çatdırırıq: “Əgər məni sevsəniz və əhkamımı qorusanız, atamdan sizə digər bir Farqlit göndərməsini istəyəcəyəm. O, əbədilik sizinlə qalacaq. O, bəşəriyyətin qəbul edə bilmədiyi haqq və doğru bir ruhdur. Çünki onu görmür və tanıyırlar. AMMA o sizi tanıyır. Çünki sizinlə qalır və sizinlə qalacaq.”¹

“Mən sizinlə olduğum vaxt bu sözləri sizə demişəm. AMMA atamın mənim adımla göndərəcəyi farqlit sizə hər şeyi öyrədəcək və mənim sizə öyrətdiyimi xatırladacaq.”²

“Bu iş olmamış sizə xəbər verdim ki, olanadək iman gətirəsiniz.”³

“Atam tərəfindən sizə göndərəcəyim farqlit, atam tərəfindən gələcək doğru ruh mənim haqqımda şəhadət verəcək.”⁴

“Mən düz deyirəm ki, mənim getməyim sizin üçün faydalıdır. Əgər mən getməsəm, farqlit gəlməyəcək. AMMA getsəm, onu göndərəcəyəm. O gələndən sonra bəşəriyyəti günaha, sədaqətə, insafa vadar edəcək. Mənə inanmadıqları üçün günaha, atamın yanına getdiyim üçün sədaqətə və siz məni bir daha görməyəcəksiniz. Aləmin rəisi üçün hökm verilmişdir. Sizə deyiləsi çox söz var. AMMA indi deyə bilmirəm. O gəldikdən sonra sizi doğru yola yönəldər. O özündən heç bir söz deməz. Yalnız eşitdiklərini deyər. O sizi gələcəkdən xəbərdar edəcək, məni möhtərəm tutacaq. Çünki o məndə olanları tapacaq və sizə xəbər

---

¹ “Yuhanna İncili” 14:15-17, 1837-ci ildə Londonda çap olunmuşdur.

² Həmin mənbə, 14:25,26.

³ Həmin mənbə, 14:29.

⁴ Həmin mənbə, 15:26.

verəcək. Atamın olan mənimdir, ona görə deyirəm ki, məndə olanları alacaq və sizə xəbər verəcək.”¹

İncildəki “farqlit” kəlməsinin İslam Peyğəmbərinə aid olması haqqında yetərli dəlillərimiz var. Həmin söz heç də məsihilərin dediyi kimi ruhul-qüdsə aid deyil. Məsələnə araşdıraq:

1. Əvvəlcə, diqqət yetirməliyik ki, İslamdan qabaq incil alimləri və təfsirçiləri arasında vəd edilmiş son Peyğəmbər olduğu yekdilliklə qəbul olunurdu. Hətta bu fikirdən sui-istifadə edən bəzi adamlar özünü farqlit elan edirdi. Məsələn, bir abid 187-ci ildə (kiçik asiya) özünü Peyğəmbər elan edib dedi: “Mən həmin farqlitəm ki, İsa onun haqqında xəbər vermişdir.” O özünə bir qrup ardıcıl da toplaya bilmişdi.

2. İslami mənbələrdə bildirilir ki, xristian dünyasının siyasi və dini rəhbərləri İslam Peyğəmbəri məbus edildiyi günlərdə incilin vəd etdiyi Peyğəmbərin intizarında idilər. Həzrət Peyğəmbərin səfiri Həbəşə hakiminə Peyğəmbərin naməsini təqdim etdikdə o, naməni oxuyub səfirə dedi: “Mən şəhadət verirəm ki, o, kitab əhlinin gözlədiyi Peyğəmbərdir. Həzrət İsanın Peyğəmbərliyini xəbər verdiyi kimi, o da son Peyğəmbərin gəlişini müjdə vermiş, onun nişanələrini bildirmişdir.”²

İslam Peyğəmbərinin gətirdiyi məktub Rum qeysərinə çatdığı vaxt o bu məktubu oxuyub, İslam Peyğəmbəri haqqında araşdırmalara başladı. Qeysər cavab məktubunda yazdı: “Sizin məktubunuzu oxudum, dəvətinizdən agah oldum və bilirdim ki, Peyğəmbər gələcək. Amma güman edirdim ki, həmin Peyğəmbər Şamdan çıxacaq...”³ Bu tarixi sənədlərdən bəlli olur ki, məsihilər vəd olunmuş Peyğəmbərin yolunu gözləyirdilər və bu intizar İncilə əsaslanırdı.

3. Həzrət Məsihin farqlit üçün sadaladığı imtiyazlar, onun zühur şəraiti və bu gəlişin nəticələri haqqında bildirdikləri açıq-aşkar göstərir ki, farqlit vəd edilmiş Peyğəmbərdir və göstərilən əlamətlər onun ruhul-qüds olması ehtimalını aradan qaldırır.

Məsələnə araşdıraq:

---

¹ Həmin mənbə, 16:5-15.

² “Təbəqate-kubra”, c.1, s.259.

³ “Tarixe-kamil”, c.2, s. 44.

a) Həzrət Məsih sözə belə başladı: “Əgər siz məni seversinizsə, əHKAMIMI qoruyarsınızsə, mən atamdan digər bir farqlitin göndərilməsini istəyəcəm.”

1. Həzrət Məsihin onlara öz məhəbbətini xatırlatması, ümmətinin vəd olunmuş şəxsə tabe olmayacağını ehtimal etməsi, onları həmin kəsə tabe olmağa vadar etməsi göstərir ki, vəd olunmuş şəxs incil təfsirçilərinin bildirdiyi kimi ruhul-qüds yox, son Peyğəmbərdir. Əgər farqlit ruhul-qüdsə işarə olsaydı, onun qəbulu üçün şərait yaratmağa dəyməzdi.

Çünki ruhul-qüds qəlb və ruhlar üzərində elə böyük təsirə malikdir ki, onun şübhə ilə qarşılanması ehtimalı yoxdur. Yalnız vəd olunmuş Peyğəmbərin gəlişinə şərait yaratmaq lazım gələ bilər. Çünki Peyğəmbərin yeganə təsir vasitəsi onun bəyanı və təbliğidir. Təbliğ isə kiminə təsir edə bilər, kiminə isə yox. Həzrət İsa əvvəlki xatırlamaları ilə kifayətlənməyib buyurur: “İndi həmin iş olmamış sizə deyirəm ki, olanda iman gətirəsiniz.” Ruhul-qüdsə iman gətirmək üçün isə tövsiyyə və məcburiyyətə ehtiyac yoxdur.

2. Həzrət Məsih buyurur: “Sizə digər bir farqlit veriləcək.” Əgər həzrət İsa ruhul-qüdsü nəzərdə tutmuş olsaydı “başqa bir” kəlməsini işlətməzdi. Çünki ruhul-qüds yeganədir və onun haqqında “başqa bir” sözünü işlətməyə ehtiyac yoxdur.

b) Həzrət İsa buyurur: “Sizə dediklərimi sizə xatırladacaq” (14:26) “Atam tərəfindən gələn doğru ruh mənim haqqımda şəhadət verəcək.”(15:26)

Bildirirlər ki, həzrət İsa dara çəkiləndən 50 gün sonra ruhul-qüds həvarilərə nazil oldu. Sual olunur ki, həvarilər 50 gün ərzində həzrət İsanın buyurduqlarını unutmşudularmı ki, ruhul-qüds onları öyrətməyə gəldi? Məgər həzrət Məsihin şagirdlərinin ruhul-qüdsün şəhadətinə ehtiyacı vardımı?! Amma farqlit kəlməsini vəd olunmuş peyğəmbərə aid etsək, bütün deyilənlər tərəddüdsüz qəbul oluna bilər. Çünki Məsih ümməti ondan sonrakı uzun müddət ərzində incilin bir çox göstərişlərini unutmşu, hətta incildə öz nəfs istəklərinə uyğun dəyişikliklər aparanlar da olmuşdu. Həzrət Məhəmməd (s) unudulmuşları xatırlatdı və İsanın Peyğəmbərliyinə şəhadət verərək dedi: “O da mənim kimi Peyğəmbər olub.” Həzrət Məhəmməd (s) Məsihin anası haqqında

deyilən yersiz sözlərə qarşı çıxdı və həzrət İsanın Allahın oğlu olması iddiasını rədd etdi.

v) Həzrət İsa dedi: “Əgər mən getməsəm, fərqlit yanınıza gəlməz. (15:7) O fərqlitin gəlişi üçün öz gedişini şərt bilir. Əgər fərqlit ruhul-qüds olsaydı, onun gəlişi üçün məsihin gedişi zəruri olmazdı. Məsihilərin əqidəsinə görə, ruhul-qüds həzrət məsihin təbliğ üçün ətrafa göndərdiyi həvarilərə nazil olurdu. Ona görə də ruhul-qüdsün nazil olması üçün məsihin gedişinə ehtiyac yoxdur. AMMA fərqlit kəlməsi vəd olunmuş Peyğəmbər kimi qəbul edilərsə, bu halda həzrət İsanın gedişi onun gəlişi üçün şərt sayıla bilər.

d) Üç şey fərqlitin nazil olması əlaməti kimi təqdim olunur: Dünyanı günaha, sədaqətə və insafa vadar edər; Günaha, çünki mənə iman gətirməzlər;(16:8) bilir ki, Məsihilərin əqidəsinə görə, ruhul-qüds İsa dara çəkiləndən sonra həvarilərə nazil oldu. O heç kimi günaha, sədaqətə və insafa vadar etmədi. Ayədən məlum olur ki, vəd olunmuş şəxs həvarilərə yox, günahkarlara zahir oldu. Qeyd etdik ki, günaha vadar dedikdə insanların inkar edəcəyi bir haqqın ortaya qoyulması nəzərdə tutulur. Əgər ruhul-qüds həvarilərə nazil olmuşdursa, həvarilər nəyi inkar edib günaha batdılar? AMMA nəzərdə tutsaq ki, göndərilən İslam Peyğəmbəridir, onda deyilənlər yerini tapar. Yəni İslam Peyğəmbəri gəldi, haqqı bəyan etdi və bəziləri bu haqqı qəbul etməyib günaha düşdülər.

q) İsa buyurur: “Fərqlit mənim haqqımda şəhadət verəcək;(15:26) “Sizə gələcəkdən xəbər verəcək və mənə ehtiram göstərəcək.” (16:13)

Həzrət Məsihə şəhadət verilməsi bir daha göstərir ki, vəd olunan şəxs ruhul-qüds deyil. Çünki həvarilər belə bir şəhadətə ehtiyac duymurdular. Həzrət İsaya ehtiramla yanaşılması, onun tərif edilməsi isə sırf İslam Peyğəmbərinin buyruqlarına uyğun gələn həqiqətdir.

Yuxarıdakı dəlillərə diqqətlə yanaşsaq, İslam alimlərinin qeyd etdiyi həqiqətləri dərk edə bilərik. Əlbəttə ki, yuxarıda sadalanan dəlillərdən əlavə də dəlillər vardır.

Sonda Fransa böyük ensiklopediyasından söhbətimizlə əlaqəli bir hissəni oxucuların nəzərinə çatdırırıq: “Məhəmməd (s) İslam dininin təsisçisi, Allahın Peyğəmbəri və Peyğəmbərlərin

sonuncusudur; Məhəmməd (s) sözü “çox həmd olunmuş” deməkdir. Bu sözün kökü “həmd” məsdəridir. “Həmd” isə tərif etmək deməkdir. Maraqlıdır ki, eyni kökdən düzəlmiş başqa bir söz Əhməddir. Böyük ehtimalla görə, Ərəbistan xristianları fərqlit sözünü Əhməd kimi tələffüz edirdilər. Əhməd də çox bəyənilmiş, tərifə layiq deməkdir... Beləcə, müsəlman yazıçıları təkrar-təkrar xatırladırdılar ki, Fərqlit kəlməsi İslam Peyğəmbərinin (s) zühuruna işarədir. Quranın “Səff” surəsində də bu məsələyə aşkar şəkildə toxunulmuşdur.¹

Bu hissənin tənzilində Fəxrul-İslamın tərtib etdiyi nəfis “Ənisul-Əlam” kitabından istifadə olunmuşdur.

18. MƏRYƏMİN BAKİRƏ HALDA DOĞUŞU

Sual: Həyat vahidi hüceyrəsinin tərkibi iki şeydən – spermatozoid və ovuldan ibarətdir. Dişi hüceyrə, qamet təklikdə həyat prosesini təmin etməyə qadir olmadığından belə bir tərkib zəruridir. Ciddi elmi əsasa malik bu şərt ödənmədiyi halda həzrət Məryəm kimsə ilə təmasda olmadan necə hamilə ola bilərdi? Hansı ki, dişi hüceyrə, qamet təklikdə həyatın davamını təmin etməyə qadir deyil.

Cavab: Həzrət Məryəmin hamiləlik məsələsini araşdırmazdan qabaq diqqətinizi belə bir məsələyə yönəldirik ki, həyat vahidinin yaranması üçün həm spermatozoid, həm də ovulun olması mütləq şərt deyil. Həyat vahidi, adətən, erkək və dişi qamətlərdən təşkil olunsa da, təcrübədə sübut olmuşdur ki, dişi toxumu parçalamğa qadir olan başqa mühərriklər də vardır. Yəni ovulun mayalanması üçün spermatozoidin olması mütləq şərt deyil. Bu həqiqəti bir çox canlıların həyatında müşahidə edə bilərik.

Təbiətşünas alimlər bildirirlər ki, bəzi canlıların toxumları qamet olmadan da həyat fəaliyyətinə başlaya bilirlər. Məsələn, mənənə adlı həşərat yumurta qoyaraq erkək qametsiz çoxala bilir. Təcrübələrdə məlum olmuşdur ki, bu həşərat münasib mühitdə təkbaşına arta bilir. Qeyri-münasib şəraitdə, yumurta qoyan mənənədən törəyən həşəratların böyük yumurtalarından dişi

---

¹ Fransa böyük ensiklopediyası, c. 23, s. 4174

həşəratlar vücuda gəlir. Bu proses başqa canlılarda da müşahidə olunur. Məsələn, ipək qurdu bəzən kənar təsir olmadan öz toxumlarını canlandırır.

Bal arısının həyatına nəzər salaq. Bal arısı bütün ömrü boyu bircə dəfə kənardan mayalanır. Onun erkək hüceyrələrlə mayalanan yumurtalarından dişi işçi arılar, mayalanmamış yumurtalardan isə erkək arılar yaranır. Bir qrup alim yumurtaların artımında spermatozoiddən əlavə başqa bir mühərrikin olduğunu iddia edirlər. Bunu da nəzərdən qaçırmayaq ki, mikrob, bakteriya, virus kimi mikroskopik canlılar mayalanmasız artırlar. Məsələn, amöb ilkin hüceyrələrin parçalanması ilə artır.

Bəzi alimlər müəyyən qadınların kişi ilə təmasda olmadan hamilə olmasını mümkün sayırlar. Bəzi qadınlarda mayalanma olmadan hamilə qalmaq qabiliyyəti vardır. Demək, bakirə qadının mayalanma olmadan hamilə qalması qeyri-mümkün sayılmır.

Beləcə, həzrət Məryəmin kimsə ilə təmasda olmadan hamilə qalması imkandan xaric bir iş deyil. Qurani-kərimdə onun ilkin hamiləlik dövrü haqqında belə buyrulur: “(Məryəm) ailə üzvlərindən gizlənmək üçün pərdə tutmuşdu. Biz ruhumuzu Məryəmin yanına göndərdik. O, Məryəmə kamil bir insan qiyafəsində göründü; Məryəm dedi: Mən səndən Rəhmana pənah aparıram. Əgər qorxursansa, mənə toxunma.” Mələk dedi: “Mən sənə yalnız təmiz, məsum bir oğlan bağışlamaq üçün Rəbbinin elçisiyəm.” Məryəm dedi: “Mənim necə oğlum ola bilər ki, indiyədək mənə bir insan əli toxunmamışdır? Mən zinakar da deyiləm.” Mələk dedi: “Elədir. Lakin Rəbbin buyurdu ki, bu Onun üçün asandır...”¹ Bəli, həzrət Məryəmin qeyri-məlum amildən hamilə olması mümkünsüz bir iş deyil. Ətrafımızda bu sayaq mayalanmanı müşahidə etdiyimiz halda, Məryəmin hamilə olmasını nə üçün şübhə altına almalıyıq?!

Həzrət Məsihin doğulması əhvalatını nəzərdən keçirək. Allah bu yaranışla öz qüdrətini nümayişə qoymuşdur. İsanın yaranışı doğuş baxımından möcüzəli olmuşdur. Bu yolla inadkar Bəni-İsrail

---

¹ “Məryəm, 17-21.

qövmünə İsanın, doğrudan da, Allah tərəfindən göndərilmiş Peyğəmbər olduğu sübuta yetirilmişdir.

İlk həyat cövhərini, ilk diri hüceyrəsi və ilk insanı heç bir mayalanma olmadan yaratmış Allah növbəti dəfə belə bir iş görmüş və kamil bir insan, böyük Peyğəmbər vücuda gətirmişdir. Onun bu sayaq doğuluşu inadkar müxaliflər üçün aşkar bir dəlil olmuşdur.

Başqa sözlə, dişi hüceyrənin ana bətnində inkişaf etməsi spermatozoidsiz də mümkündür. Bəli, adətən, artım mayalanma yolu ilə baş tutur. AMMA istisna halların mövcudluğuna qarşı heç bir dəlilimiz yoxdur.

Dişi hüceyrəni canlandıran müxtəlif mühərriklər ola bilər və bu mühərriklər mayalanma olmadan dişi qamətə həyat verir. Əgər bu sayaq səbəblər bizim üçün qaranlıqsa da, böyük alim, qadir Allah üçün aşkar və mümkündür.

19. MƏRYƏMİN ANASI ÖZ ÖVLADINI RAHİB EDƏCƏYİNİ NƏZİR ETMİŞDİMİ?

Sual: Bilirik ki, röhbəniyyət, yəni rahiblik həmişə, xüsusi ilə də həzrət Məryəmin dövründə haram olmuşdur. Bəs nə üçün İmranın arvadı (Məryəmin anası) hamilə olduğu vaxt nəzir etmişdi ki, əgər Allah ona bir övlad əta etsə, bu övladı rahib edəcək?

Cavab: Məryəmin anası heç vaxt belə bir nəzir etməmişdir. O, nəzir etmişdi ki, əgər Allah ona bir övlad əta etsə, onu Beytül-müqəddəsə xidmətçi verəcək. Qadın qərara gəlmişdi ki, övladını ata-anaya xidmətdən azad edib, məsciddə xidmətə göndərsin.

Qurani-kərimdə bu əhvalat belə nəql olunur: “İmranın zövcəsinin belə dediyini xatırla: **“Ey Rəbbim, bətnimdəkini sənə xidmətçi olmaq üçün nəzir edirəm. Məndən qəbul et. Əlbəttə, Sən eşidən və bilənsən.”**¹ Təfsirçilər bildirirlər ki, ayədə “məbəd xidmətçisi” sözü işlədilmişdir. Əslində məbədə xidmətçi verilən insanlar digər vəzifələrdən, eləcə də, ata-anaya xidmətdən azad olunurdular.

Demək, Məryəmin rahib yox, məscidə xidmətçi verilməsi nəzir edilmişdi. Röhbəniyyət, rahiblik tərki-dünyalıq deməkdir və bu

---

¹ “Ali-İmran”, 35.

yolu seçən insanlar ailə qurmaqdan və digər ictimai vəzifələrdən kənarlaşırlar. Belə bir hərəkət isə yaranış qanunlarına ziddir və heç bir dində bu işə icazə verilmir.

20. “ŞƏQQÜL-QƏMƏR”

Sual: Deyirlər ki, İslam Peyğəmbərinin möcüzələrindən biri ayın parçalanması (“şəqqül-qəmər”) olmuşdur. Bu doğrudurmu?

Cavab: Bu məsələni tam aydınlaşdırmaq üçün bəzi digər məsələlərə nəzər salmaq lazım gəlir:

1. Kifayət qədər böyük həcmə malik olan ay kimi bir səma cismi parçalanıb yenidən birləşə bilərmi?

2. Ayın parçalanma imkanı aydınlaşdırıldıqdan sonra, bu hadisənin həzrət Peyğəmbər (s) dövründə bir möcüzə kimi baş verməsinə dəlil varmı?

3. Əgər belə bir möcüzənin baş verməsi sübuta yetərsə, bu proses necə baş vermişdir?

1. Şəqqül-qəmər, ayın parçalanması hadisəsinin mümkün bir iş olduğunu qəbul etmək üçün günəş daxilində baş verən partlayışları, parçalanmaları nəzərdən keçirmək kifayətdir:

a) Asteroidlər günəş sistemi ətrafında dövr edən böyük daş parçalarıdır. Bəzən onları planetə oxşar kiçik kürə də adlandırırlar. Onlardan bəzilərinin diametri 35 kilometrə çatır. Alimlərin fikrincə, bu səma cisimləri bir zaman günəş sistemində hərəkət etmiş, sonradan parçalanmış planetin hissələridir. Bu planetin parçalanma səbəbləri hələ ki kəşf olunmamışdır. Hər halda bu hadisə səma cisimlərinin parçalana bilməsinə bir nümunədir.

b) Günəş ətrafında xüsusi bir orbitdə böyük sürətlə dövr edən meteorlar mövcuddur. Bəzən onların orbiti yerin orbitinə yaxınlaşdığından yer tərəfindən cəzb olunurlar.

Alimlərin fikrincə, bu böyük daş parçaları naməlum səbəbdən parçalanmış quyruqlu ulduzların hissələridir. Səma cisimlərinin parçalanma bilməsinə bu da bir nümunədir.

v) Laplas və bir çox başqa alimlərin fikrincə, günəş sistemi günəşdə baş vermiş böyük partlayış nəticəsində yaranmışdır. Bildirilir ki, günəş sistemindəki planetlər və günəş əvvəlcə vahid bir kütlə olmuşdur. Sonra hər bir planet tədricən günəşdən ayrılmışdır. AMMA bu partlayışın da səbəbi qaranlıq qalır. Parçalanmanın səbəblərinə münasibətdə alimlər arasında fikir ayrılığı olsa da, belə bir partlayışın baş verməsini bütün alimlər yekdilliklə qəbul edirlər.

yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticə əldə edirik ki, səma cisimlərində parçalanma baş verə bilər və elm bunu inkar etmir. Əlbəttə ki, belə bir hadisənin baş verməsi üçün parçalanan kütlədə böyük enerji yaranmalıdır. Bəzi səma partlayışlarının səbəbləri müəyyən olunsada, bir çox partlayışların səbəbi hələ də qaranlıq qalır.

Şübhəsiz ki, Şəqqül-qəmər hadisəsinin də səbəbi olmuşdur. Bu hadisə haqqında danışan əksər alimlər bildirirlər ki, bu işin səbəbi həzrət Peyğəmbərin fəvqəltəbii bir gücdən faydalanması olmuşdur. Kimsə iddia etmir ki, həzrət Peyğəmbər (s) öz vücudunun enerjisi ilə belə bir işi görmüşdür. Əgər belə bir iddia olmuş olsaydı, uyğun hadisəni şübhə altına almağa dəyərdi.

AMMA başqa bir sualı da cavablandırmaq lazım gəlir ki, ayın yenidən birləşməsi mümkündürmü? Qeyd etməliyik ki, əgər parçalama amili şiddətli olmazsa, parçalanan kütlənin hissələri ətrafa səpilməz. Parçalanmış ayın yenidən birləşməsi həmin parçalanmış hissələrin cazibəsinin təsirindən də baş verə bilər. Nyutonun məşhur cazibə qanununa əsasən, cismlər bir-birlərini cəzb edirlər. Onların arasındakı fasilə azaldıqca aralarındakı cazibə qüvvəsi də çoxalır. Ona görə də ayın parçalanmış hissələrinin arasında məsafənin az olması onun tez bir vaxtda yenidən birləşməsinə təmin edə bilər. Deyilənlərdən belə bir nəticə

əldə olunur ki, Şəqqül-qəmər hadisəsində elmin qəbul etmədiyi heç bir nöqtə yoxdur.

2. Şəqqül-qəmər hadisəsinin baş verməsinin əsas dəlillərindən biri Qurani-kərimin “QƏMƏR” surəsinin ilk ayələridir: “Qiyamət yaxınlaşdı, ay parçalandı; əgər müşriklər bir möcüzə görsələr üz döndərib deyərlər: “Bu uzun müddət davam edən bir sehrdir.” Onlar (ayın parçalanmasını) təkzib etdilər və nəfs istəklərinə uydular. Halbuki, hər bir iş qərarlaşdırılmışdır.”

Şiə və sünni təfsirçiləri qəti şəkildə bildiriirlər ki, yuxarıdakı ayələr Şəqqül-qəmər hadisəsinə işarədir. “Təfsire-bəyan”, “Məcməul-bəyan”, “Əbul-Futuh Razi”, “Minhacüs-Sadiqin”, “Safi”, “Bürhan”, “Nurus-səqələyn” kimi şiə, “Təfsire-Təbəri”, “Dürrül-mənsur”, “Fəxre-razi”, kimi sünni təfsirlərində həzrət Peyğəmbərin möcüzə olaraq ayı parçalaması təsdiq edilir.

Mərhum Təbərsi uyğun ayələr haqqında buyurur: “Bütün təfsirçilər bu ayəni həzrət Peyğəmbərin dövründə Şəqqül-qəmər möcüzəsinə aid bilirlər.” Sünni təfsirçisi Fəxri Razi uyğun ayələr haqqında deyir: “Bütün təfsirçilər bu əqidədədirlər ki, ayələrdə Peyğəmbər dövründə ayın parçalanması hadisəsindən danışılır.” Bundan əlavə, şiə və sünni rəvayət kitablarında qırxdan çox rəvayətdə Şəqqül-qəmər hadisəsi haqqında danışılır. Bu rəvayətlərin əksəriyyətində bildirilir ki, yuxarıdakı ayələr Şəqqül-qəmər hadisəsi ilə bağlı nazil olmuşdur. Demək, yuxarıdakı ayələr belə bir möcüzənin baş verdiyini təsdiq etdiyindən şübhəyə yer qalmır.

3. Zikr olunmuş ayə və rəvayətlərdən məlum olur ki, həzrət Peyğəmbərin dövründə müşriklərin istəyi ilə belə bir möcüzə baş vermişdir. Yəni Allahın qüdrəti ilə ay parçalanmış və yenidən əvvəlki halına qayıtmışdır.

Bu hadisənin necə baş verməsi bəzi kitablarda nəql olunsa da, bu barədə geniş araşdırmalara ehtiyac var. AMMA hadisənin necə baş verməsi bir o qədər də zəruri olmadığından, deyilənlərlə kifayətlənirik.

İndi isə bu məsələ ilə bağlı bəzilərinde şübhə yaradan məqama aydınlıq gətirək: Bəziləri iddia edirlər ki, əgər Şəqqül-qəmər hadisəsi həqiqət olsaydı, o, dünya tarixində qeyd olunmalı idi.

Hansı ki, tarixi nəzərdən keçirərkən belə bir hadisə ilə rastlaşmırıq.

Bu iradın cavabını yetərinə aydınlaşdırmaq üçün aşağıdakı məsələni nəzərdən keçirmək lazımdır:

1. Nəzərdən qaçırمامalıyıq ki, ay bütün yer üzündə görünür. Onu yalnız yerin yarı hissəsində görmək mümkündür.

2. Yer in ay görünən yarımkürəsində də səmada baş verən hadisələri bütün insanlar izləyə bilmir. Çünki gecə keçəndən sonra əksəriyyət yuxuda olur. Belə ki, yer kürəsinin dörd bir hissəsində uyğun hadisə müşahidə oluna bilər.

3. Belə də ola bilər ki, hadisə baş verən zaman yarımkürənin bir çox hissəsində səma buludlu olsun və ay buludların arxasında qalsın.

4. Səmadakı hadisələr yalnız o vaxt insanların diqqətini cəlb edir ki, ya şimşək kimi gurultulu olsun, ya da günəş tutulması kimi, hadisə işığın azalması ilə müşayiət edilsin. Hətta belə vaxtlarda da hadisə uzun müddət davam etdikdə insanların diqqətini cəlb edir.

AMMA ayın heç bir gurultu, işığın azalması olmadan parçalanması, sonra isə birləşməsi az adamın diqqətini cəlb edə bilər. Özünüz düşünün, adi vaxtlarda hətta aydın bir gecədə göydə bədrələnmiş aya nəzər salıb onun vəziyyətini izləyirikmi?!

5. Hadisə baş verən dövrdə tarixi hadisələr indiki kimi dəqiq izlənilirdi. Qədim dövrlərdə, təbii ki, informasiya bugünkü sürətlə ötürülürdü.

6. Qədim tarixdə qaranlıq nöqtələr çoxdur və keçmişdə baş verən hadisələrin heç də hamısı qeydə alınmamışdır. Məsələn, Zərdüş bəyök tarixi şəxsiyyət olmasına, dünyanın əhəmiyyətli bir hissəsində tanınmasına baxmayaraq, bu gün onun anadan olduğu tarix və yer məlum deyil.

O dövrün inkişaf etmiş ölkələrində mühüm tarixi hadisələrin qeydə alınmaması təəccüb doğurmamalıdır. Bu hadisənin də bir çox başqa hadisələr kimi tarixə düşməməsi normal sayılmalıdır.

Eləcə də, tarixçilər bütün hadisələri qeyd etmək fikrində olmamışlar. Bəşər tarixində baş vermiş dəhşətli zəlzələlərin, tufanların, quraqlıqların yaşayış məntəqələrini viran qoyması tarixdə qeyd edilməsə də, inkarolunmaz bir gerçəkdir.

Əgər Təbərinin təfsirinə müraciət etsəniz, görərsiniz ki, təqribən 30 rəvayətdə “Şəqqül-qəmər” hadisəsi yad edilmişdir. Amma həmin bu təfsiri yazan Təbəri öz tarixi əsərlərində Şəqqül-qəmər hadisəsini qeyd etməmişdir. Bütün bunları nəzərə alaraq, uyğun hadisənin tarixdə qeyd edilməməsinə təəccüblənməməliyik. Hər hansı hadisənin tarixdə qeyd alınmaması onu baş verməməsi demək deyil.

Bununla belə, bəzi alimlər bildirirlər ki, Şəqqül-qəmər hadisəsi bəzi tarixi mənbələrdə qeyd olunmuşdur. Məsələn, “Tarix-e-fereşte” əsərinin 11-ci məqaləsində qeyd olunur ki, Hindistanın Milbar əhli şəqqül-qəmər hadisəsini müşahidə etmişdir və yazılı olaraq qeydə almışdır. Mənbədə verilən məlumata görə həmin şəhərin hakimi bu hadisə ilə bağlı araşdırma aparmış və əmin olmuşdur ki, uyğun hadisə son Peyğəmbərin möcüzəsidir. Həmin hakim İslam dinini qəbul etmişdir. Deyilənləri nəzərə alaraq, Şəqqül-qəmər hadisəsinin tarixə düşməməsi fikrindən daşınmalıyıq.

ÜÇÜNCÜ HISSƏ

İMAMLAR VƏ PEYĞƏMBƏR CANIŞINLƏRİ

1. HƏZRƏT ƏLİ (Ə) NAMAZDA OLDUĞU VAXT SAILİ (DİLƏNÇİNİ) NECƏ GÖRDÜ?

Sual: Həzrət Əli (ə) ilə bağlı rəvayətlərdə oxuyuruq ki, onun ayağına batmış oxu yalnız namazda olduğu vaxt çıxara bildilər. Namaz qıldığı vaxt həzrətin diqqəti Allaha elə cəlb olunardı ki, vücudunu hiss etməzdi. AMMA başqa rəvayətlərdə bildirilir ki, bir gün həzrət Əli (ə) namazda olduğu vaxt məscidə daxil olan fəqiri və barmağındakı üzüyü ona bağışladı. Necə ola bilər ki, ayağına batmış oxun namaz vaxtı çıxarılmasından xəbər tutmayan həzrət məscidə girən fəqiri görür?

Cavab: Bilməliyik ki, oxun ayaqdan çıxarılması ilə üzüyü fəqirə bağışlamaq arasında bir çox fərqlər vardır. Çünki oxun ayaqdan çıxarılması sırf fiziki vücudla bağlı bir işdir. Bu işin insanın imanına, Allahla bağlılığına heç bir dəxli yoxdur. AMMA fəqirin, yoxsulun halına diqqət ilahi bir işdir və insanın Allaha diqqətindən asılıdır. Doğrudan da, imam namaz zamanı özündən xəbərsiz olurdu. AMMA fəqirin halına diqqət insanın özünə diqqəti deyil. Belə bir diqqəti Allaha diqqət hesab etmək olar.

Başqa sözlə, Allahın bəndəsinə, fəqirə yardım etmək özü bir ibadətdir. Bu iş mühüm ibadət olan namazla vəhdət təşkil edir. Ona görə də təəccüb etməyə dəyməz ki, fəqirin acı nələsi həzrət Əlinin (ə) aqah qəlbini narahat edir və onun diqqətindən kənarda qalmır. Namaz ibadətdirsə, yoxsula yardım da bir ibadətdir. Hər iki iş Allaha görə, Allahın razılığını qazanmaq məqsədi ilə yerinə yetirilir. Həzrət Əlinin (ə) bu əməli o qədər dəyərlı olmuşdür ki, bu əməl haqqında Quran ayəsi nazil olmuşdür.¹

---

¹ “Maidə”, 55.

2. “MAİDƏ” SURƏSİNİN ÜÇÜNCÜ AYƏSİ HƏZRƏT ƏLİ (Ə) HAQQINDADIRMI?

Sual: Əksər şiə və bir çox sünni alimlərinin fikrincə, “bu gün sizin dininizi kamilləşdirdik, sizə olan nemətimizi tamamladıq və İslamı sizin üçün bir ayın olaraq qəbul etdik” ayəsi Qədir günü nazil olmuşdur. Axı ayənin əvvəli və sonu halal-haram ətlərin bəyan etdiyi halda onun orta hissəsində bu mövzu ilə qətiyyəən uyğun olmayan bir məsələ bəyan edilə bilərmi?

Cavab: Ayənin Qədir günü nazil olmasını Təbəri, ibn Mərdəviyyə, Əbu-Nəim İsfəhani, Xətib Bəğdadi, Əbül-Qasim Əl-Həkim Əl-Həsəkani, İbn-Əsakir Dəməşqi, Xətib Xarəzmi, İbn-Kəsir Şami və bir çox başqa hədis və tarix ustadları təsdiq etmişlər. Əgər bu alimlərin mövqeylərinə, Peyğəmbər Əhli-beytinin rəvayətlərinə əsaslanaraq, bu ayənin Qədr günü nazil olması şübhə doğurmaz.

Ayələrin bir çox mövzularda təfsirçilər üçün çətinlik yaradan tərtibi uyğun suala aydınlıq gətirir. Çünki ayələrin nazilolma tərtibi onların Qurandakı ardıcılığından fərqlənir. Məsələn, Mədinədə nazil olmuş bir çox surələr Məkkədə nazil olmuş müəyyən surələrdən qabaq gəlmişdir. Elə surələr var ki, onun ayələrinin bir hissəsi Məkkədə, digər bir hissəsi isə Mədinədə nazil olmuşdur. Belə ayələr arasında illərcə zaman fasiləsinin olması aşkar bir həqiqətdir.

Əgər ayələrin nazilolma şəraitini diqqətlə nəzərdən keçirsək, bir çox məsələlər aydınlaşar. Mədinə surəsi adlandırılan bəzi surələrin müəyyən ayələri Məkkədə nazil olmuşdur. Məsələn, əksər ayələri Mədinədə nazil olmuş “Ənfal” surəsinin 20-26-cı ayələri Məkkədə vəhy edilmişdir. Belə hallara “Şüəra”, “Kəhf” və bəzi digər surələrdə də rast gəlmək olar.

Demək, ayələrin bugünkü tərtibi onlar haqqında rəvayətdə deyilənləri gücdən sala bilməz. Onların hansı ardıcılıqla nazil

olması mötəbər rəvayətlərdə dəqiq göstərilmişdir və İslam alimləri Quran təfsirində bunu əsas götürürlər.

İnsanlar kitab tərtib edərkən adətən onu mövzulara görə tənzimləyirlər. Bir mövzu başa çatdırılmamış o biri mövzuya keçilmir. Quran isə müxtəlif hadisələrlə bağlı tədricən nazil edilmiş bir kitabdır. Ona görə də eyni bir surədə müxtəlif məqsədlər və mövzular izlənilə bilər. Buna əsasən də, Qurandakı ayələrin mövzu baxımından uyğun gəlməməsi bizi şübhəyə salmamalıdır. Quranda ayələr bəzən zəncir kimi bir-birlərinə bağlı halda nazil olur, bəzən isə mövzu baxımından bir-birindən fərqlənirlər.

Əgər deyilənləri nəzərə alsaq, qarşımıza çıxan bir çox problemlər həll olar. Bilməliyik ki, bir çox ayələr surələrin ortasında gəlmişdir və onların əvvəlki və sonrakı ayələrlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bəzi təfsirçilər ayələr arasında hansısa bir bağlılıq tapmağa çalışsalar da, olsun ki, boş yerə zəhmət çəkirlər. Çünki, bir surənin bütün ayələri eyni bir şəhərdə nazil olsalar da, bir dəfəyə nazil olmamışdır. Hər ayə hansısa münasibətlə, hansısa bir şəraitdə vəhy edilmişdir. Hər bir ayənin özünəməxsus nazilolma səbəbi var. Buna görə də ayələr arasında əlaqə axtarmaq yersiz bir işdir.

Bura qədər dediklərimiz surələr və ayələr arasındakı əlaqə haqqında idi və haqqında sual verilən ayə elə bir xüsusiyyətə malikdir ki, ötən izahlar məsələni aydınlaşdırmır. Yuxarıda deyilənlərdən aydın oldu ki, bir surədə olan ayələr bir-birləri ilə əlaqəli olmaya da bilər. Bəs bir ayənin tərkibində olan surələr necə? Ola bilərmi ki, ayənin bir cümləsində bir mövzu, digər cümləsində başqa mövzu bəyan olsun?

Əgər “Maidə” surəsinin uyğun ayəsində “Bu gün sizin dininizi kamil etdik cümləsi özündən əvvəlki və sonrakı cümlələrlə uyğun gəlmirsə, bu uyğunsuzluğun səbəbini yuxarıdakı izahlar açıqlaya bilərmi? Bütün bu sualları cavablandırmaq üçün əvvəlcə ayənin mətnini yazıb, sonra şərh verməyə məcburuq.

1. Ayənin birinci hissəsində oxuyuruq: “(kəsilmədən) ölmüş heyvan, qan, donuz əti, Allahdan başqasının adı ilə kəsilmiş, boğulmuş, vurulmuş, yıxılıb ölmüş, başqa bir heyvanın

buynuzundan ölmüş, vəhşi heyvanlar tərəfindən parçalanıb yeyilmiş, dikinə qoyulmuş daşın üzərində kəsilmiş heyvanlar və fal oxları ilə pay bölmək sizə haram edildi. Bunlar günahdır. Canı çıxmamış kəsdiyiniz heyvanlar istisnadır.”

2. Bu gün kafirlər sizin dininizdən əllərini üzdülər. Onlardan qorxmayın, məndən qorxun; Bu gün dininizi kamilləşdirdim, sizə olan nemətimi tamamladım və bir din kimi sizin üçün İslamı seçdim.”

3. Aclıq vaxtı əlləri başqa bir qidaya çatmadıqda günaha meyl göstərməyərək (haram edilmiş şeylərdən yeyə bilərlər) Allah bağışlayan və mehribandır.” Uyğun ayənin bu üç hissəsindən aydın oldu ki, onun ikinci hissəsi həzrət Əliyə (ə) aid olub-olmamasından, Qədir günü nazil edilib-edilməməsindən asılı olmayaraq, birinci və üçüncü hissədən fərqli, müstəqil bir mövzudur. İndi isə dəlilləri göstərək:

1. Əgər ayənin mətninə diqqət yetirsəniz görərsiniz ki, onun ikinci hissəsi ayədən çıxarılsa, birinci və üçüncü hissə arasındakı əlaqə qətiyyəən pozulmur. Bəli, ayənin ikinci hissəsinin oradan çıxarılması ilə onun mövzusuna qətiyyəən zərər toxunmur. Bu bir daha göstərir ki, ayənin ikinci hissəsi tamamilə müstəqil bir mövzudur.

2. Uyğun ayənin məzmunu “Bəqərə”, “Ənam”, “Nəhl” surələrində təkrarlanmışdır. Amma ayənin təkrarlandığı surələrdə onun ikinci hissəsi qeyd olunmamışdır. Nümunə üçün həmin ayələrdən birinə nəzər salaq: “Allah sizə ölmüş heyvanı, qanı, donuz ətinə və Allahdan başqasının adı ilə kəsilənləri yeməyi qəti haram etmişdir. Lakin ələcsiz qaldıqda zorla mənimsəmədən və həddi aşmadan bunlardan yeməyə məcbur olan kimsə üçün günah yoxdur. Allah bağışlayan və mehribandır.” Göründüyü kimi, bu ayədə əsas mövzumuz olan ayənin birinci və üçüncü hissələri təkrarlanmışdır. Amma onun ikinci hissəsi ilə bağlı heç bir məlumat verilmir.

3. Ayələrin nazil olma səbəbi və şəraiti haqqında danışan rəvayətlərdə onun ikinci hissəsi müstəqil şəkildə araşdırılır. Məsələn, deyilir ki, ayənin uyğun hissəsi Qədir və ya Ərəfə günü nazil olmuşdur. Rəvayətlərdən göründüyü kimi, ayənin ikinci

hissəsi müstəqil bir mövzudur və hansısa səbəblərdən birinci və üçüncü hissənin arasında yerləşmişdir.

Ona görə də şüə və sünni mənbələrində ayənin ikinci hissəsinin Qədir günü nazil olduğu və həzrət Əlinin (ə) vilayəti məsələsini bəyan etdiyi şübhə doğurmamalıdır. Ayənin birinci və üçüncü hissəsində fərqli mövzularda danışılması onun ikinci hissəsindəki həqiqəti aradan qaldıra bilməz.

Ayənin məzmununu diqqətlə nəzərdən keçirdikdə onun vilayət haqqında olmasına şübhə qalmır. Ayənin ikinci hissəsindəki cümlələr arasındakı bağlılıq yalnız onun imamət məsələsini bəyan etməsi ilə izah oluna bilər.

Ayənin ikinci hissəsində iki məsələdən danışılır: Müəyyən bir gündə kafirlər müsəlmanlara qələbə çalacaqlarından ümidlərini üzdülər, həm də Allah dini kamilləşdirdi. Bu iki hadisənin eyni vaxtda baş verdiyi günü müəyyənləşdirmək lazım gəlir. İndi isə həmin gün barədə deyilənləri nəzərdən keçirək:

1. Besət günü: Hadisənin besət günü baş vermədiyi açıq-aşkar görünür. Çünki həmin gün nə kafirlər məyus olmuşdu, nə də din bəyan edilmişdi.

2. Məkkənin fəthi günü: Bu ehtimal da əsassızdır. Çünki Məkkənin fəthi hicrətin 8-ci ili baş tutdu. Həmin vaxt müsəlmanlarla kafirlər arasında bir çox müqavilələr qüvvədə idi. Müşriklərə cahiliyyətdəki kimi həcc ziyarəti etmək icazəsi verilmişdi. Həmin gün kafirlərin məyus olması ehtimal edilmir. Eyni vaxtda din də kamilləşə bilməzdi. Çünki dinin bir çox hökmləri Məkkənin fəthindən sonra bəyan olundu.

3. Bəraət (kafirlərlə barışmazlığı elan) günü: Həmin gün həzrət Əli (ə) “Bəraət” surəsini müşriklərə oxudu. Əgər həmin gün müşriklər qələbədən ümidlərini üzümüşdülərsə də, dinin hökmləri bəyan olunub qurtarmamışdı. Olsun ki, hədd və qisas kimi hökmlər sonralar nazil olmuşdur. Hər iki şərtin ödəndiyi günü göstərməliyik.

4. Ərəfə günü: Bir çox sünni alimləri belə bir ehtimal üzərində dayanmışlar. Amma ayədə qeyd olunan iki hadisənin Ərəfə günü baş verməsi inandırıcı deyil. Müəyyənləşdirmək lazımdır ki, hansı kafirlər qələbədən əllərini üzdülər. Əgər qüreyş kafirlərinin və

bütün bütperəstlərin məyus olduğunu ehtimal etsək, bilməliyik ki, bu zümrə tamamilə başqa bir gün məyus olmuşdur. Qüreyş kafirləri Məkkənin fəthi günü, qalanlar isə “Bəraət” surəsi oxunduğu gün ümidlərini itirmişdilər. Əgər bütün yer üzündəki kafirlərin məyus olduğunu ehtimal versək, bu da həqiqətə uyğun olmaz. Çünki həzrət Peyğəmbər (s) dünyasını dəyişən gündək belə bir ümumi məyusluq olmamışdır.

Bundan əlavə, dinin kamilləşməsi nə deməkdir? Məqsəd həcc təlimi və onunla bağlı vəzifələrdirmi? Bilməliyik ki, bir vacib əməlin öyrədilməsi ilə din kamil olmur. Bəlkə, halal-haramın bəyan olunması dinin kamilləşməsidir? Bu ehtimal da həqiqətdən uzaqdır. Sünni alimlərinin bildirdiyinə əsasən, irs və sələm kimi bir çox hökmlər Ərəfə günündən sonra bəyan olunmuşdur.

Buna görə də etiraf etməliyik ki, ümitsizlik dedikdə dinin kamilləşməsi ilə müşayiət olunan ümitsizlik nəzərdə tutulmalıdır. Kafirlərin məyus olması və dinin kamilləşməsi kimi iki məsələ eyni zamanda baş verməlidir. Quranın bir çox ayələrində şəhadət verilir ki, kafirlər müsəlmanların dininə daim tamah gözü ilə baxmışlar. Onlar həmişə müsəlmanların İslam ayinlərindən uzaqlaşdırmaq fikri ilə yaşamışlar. Quranda oxuyuruq: **“Kitab əhlindən bir çoxu həqiqət onlara bəlli olduğdan sonra belə, təbiətlərindəki həsəd ucbatından iman gətirmiş olduğunuz halda sizi yenidən küfrə sövq etmək istəyirlər.”**¹

AMMA müsəlmanlar günbəgün inkişaf edirdi və müşriklər səngərlərini tədricən itirirdilər. Kafirlərin ümid dairəsi saatbasaat daralırdı. Onların axır ümidi bu idi ki, ilahi ayinləri gətirmiş şəxsin övladı yoxdur və ondan sonra müsəlmanlara rəhbərlik edən tapılmayacaq. Onların ehtimalına görə, həzrət Peyğəmbər dünyasını dəyişdikdən sonra çox keçməmiş İslam ayinləri sarsılacaq və kafirlər müsəlmanlar üzərində qələbə çalaraq əvvəlki imtiyazlarını geri alacaqlar.

Quran aşağıdakı ayədə müşriklərin dilindən bu həqiqəti belə bəyan edir: **“O bir şairdir ki, biz onun ölümü intizarındayıq.”**²

---

¹ “Bəqərə”, 109.

² “Tur”, 30.

Bəli, kafirlərin son ümidi həzrət Peyğəmbərin (s) vəfatı idi. AMMA həzrət Peyğəmbər özündən sonra müsəlmanlara rəhbər təyin etdiyi gün müşriklərin qəlbini ümitsizlik bürüdü və onların arzusu gözündə qaldı. Həmin gün həm kafirlər ümitsizliyə qapıldılar həm də İslam ayinləri möhkəm bir din şəklinə düşdü. Peyğəmbər (s) özünə canişin, müsəlmanlara rəhbər təyin etməklə dini kamilləşdirdi. Bu mənanı əsas götürdükdə ikinci hissədəki cümlələr bir-biri ilə uyuşur.

3. DOĞRUDANMI ƏLİ (Ə) MƏDİNƏDƏN MƏDAİNƏ BİR GECƏDƏ GƏLMİŞDİR?

Sual: Bəzi kitablarda nəql olunur ki, Əmirəlmöminin Səlmən vəfat etdiyi vaxt bir gecə ərzində Mədinədən Mədainə gəldi. Səlmənə Mədainə qüsl verdi, onu dəfn etdi və sübh Mədinəyə qayıtdı. Mədinə ilə Mədain arasında uzun məsafəni bir gecədə qət etmək necə mümkün oldu?

Cavab: Hərəkətli cisimlərin eyni sürətdə olmadığını bilirik. Məsələn, atlı süvarinin sürəti avtomobil və qatarın sürətindən aşağıdır. Təyyarə isə avtomobil və qatardan daha sürətlidir. Təyyəranın sürəti isə yerin günəş ətrafında hərəkət sürəti ilə müqayisədə çox kiçikdir. Qeyd edək ki, yer günəş ətrafında saniyədə 30 km yol gedir. Yer bu sürəti isə saniyədə 300 min km sürətə malik olan işığın sürətindən çox-çox kiçikdir. İşıq bir saniyə ərzində yeri yeddi dəfə dövr edə bilər.

Əlbəttə ki, təyyarə, qatar və avtomobil ixtira edilməmiş insanlar üçün saatda 50-100 km yol gedilməsi ağlasığmaz bir iş idi. AMMA bu qeyri-mümkünlük əqli yox, adi “qeyri-mümkünlükdür”. Gələcəkdə elə cihazlar ixtira oluna bilər ki, onların sürəti elektronun atom mərkəzi ətrafında hərəkətindən daha böyük ola.

Bir halda ki, ağıl böyük sürəti inkar etmir, demək, Allah-təala bir insanı bir gecədə Mədinədən Mədainə aparmaq qüdrətinə malikdir. Biz məhz Allah-təalanın qeyri-məhdud qüdrətini əsas götürərək, həzrət Peyğəmbərin mərac səfərinin cismani şəkildə baş verdiyini qəbul etmişik.

Qurani-kərimdə, bizim müqəddəs səmavi kitabımızda elə məsələlər var ki, biz onları yalnız Allahın qüdrətini əsas götürərək

qəbul edirik. Səba mələkəsi BilqeyS Süleymanın hüzuruna gəlib çıxmamış Süleyman onun qəlbini Allaha cəzb etmək üçün onu möcüzə ilə qarşılamaq qərarına gəldi. Quranda bu əhvalat belə bəyan olunur: “Süleyman dedi: “Ey əyanlar, onlar yanıma müti vəziyyətdə gəlməmiş hansınız onun taxtını mənə gətirə bilər?” Cinlərdən olan bir ifrit dedi: “Sən yerindən qalxmamış mən onu sənə gətirərəm. Mən bu işi görməyə çox qüvvəli və etibarlıyam.” Kitabdan xəbərdar olan birisi dedi: “Mən onu sənə bir göz qırpmında gətirərəm.” Süleyman taxtı yanında hazır durmuş görüb dedi: **“Bu, Rəbbimin lütfündən və Onun mərhəmətindəndir...”**¹ Ümumiyyətlə, möcuzələri və kəramətləri təhlil edərkən bəşərə xas maddi miqyaslardan istifadə etmək olmaz. Möcüzə qeyri-adi bir şeydir və Allahın qeyri-məhdud qüdrətindən qaynaqlanır. Uzun məsafənin qısa zamanda qət olunması Allaha yaxın, böyük iman sahiblərinə məxsus bir kəramətdir və belə bir səfər “teyyul-ərz” adlanır.

4. DOĞRUDANMI HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) EVİNİN DAMINA ULDUZ DÜŞMÜŞDÜR?

Sual: Dəfələrlə həzrət Peyğəmbərin (s) belə bir xəbər verdiyini eşitmişik ki, müəyyən bir gecə səmadan yerə bir ulduz enər; Həmin ulduz kimin evinin damına düşsə, həmin şəxs həzrətin qızı Zəhranın əridir. Bildirilir ki, müəyyən bir gecədə həmin ulduz həzrət Əlinin (ə) evinin damına düşmüşdür. Əgər ulduzlar hər biri yer kürəsindən böyükdürsə, yuxarıdakı rəvayəti doğru saymaq olarmı?

---

¹ “Nəml”, 38-40.

Cavab: Rəvayət doğru olacağı təqdirdə rəvayətdə ulduz adlandırılan səma cismi kiçik bir metoirdə ola bilər. Əlbəttə ki, ulduzun yerə düşməsi elmi əsası olmayan bir xəbərdir.

5. İMAM HƏSƏNİN (Ə) SÜLHÜNÜN VƏ İMAM HÜSEYNİN (Ə) SAVAŞININ FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?

Sual: Məsum imamlar və din başçıları bizə göstəriş vermişlər ki, gücümüz çatan təqdirdə öz haqqımızı müdafiə edək. Yəni müsəlman şəxs zülmə boyun əyməməli və azad yaşamalıdır. İmam Hüseyin (ə) öz xütbələrindən birində buyurur: “Ey insanlar, aqah olun, məni ya savaşa, ya da zillətə boyun əymək seçimi qarşısında qoyublar. AMMA zillətin qəbulu bizdən uzaq bir işdir və biz heç vaxt zillətə boyun əymərik.”

Aydındır ki, həzrət “biz” dedikdə bütün əhli-beytdən olanların yolunu göstərir. Bəs necə olur ki, imamın qardaşı imam Həsən (ə) Yezid kimi alçaq bir şəxs olan Müaviyənin qarşısında səbr edir?

Cavab: Uyğun sülh və savaşa əsrarını araşdırmaq üçün imam Hüseyinin (ə) qiyamının və imam Həsənin (ə) sülhünün tarixi xüsusiyyətləri, hər iki şəxsin yaşadığı dövrün şəraiti nəzərə alınmalıdır. Müaviyə ilə oğlu Yezid arasında elə bir əhəmiyyətli fərq var olmasa da, tarix şahiddir ki, Müaviyə mühafizəkar bir şəxs olmuş və öz çirkin işlərini hiyləgərliklə xoşagəlimli şəkildə salmışdır. Siffeyn döyüşündə Quranların nizəyə taxılması və bu hiylə ilə labüd məğlubiyətin qarşısının alınması Müaviyənin hiyləgərliyinin bir nümunəsidir. AMMA onun səriştəsiz canişini Yezid İslam üsulunda əqidəsiz olmaqla yanaşı siyasət və idarəçilik qabiliyyətindən də tamamilə məhrum olmuşdur. Ona görə də Yezid zahirən də olsa, hansısa çərçivəni gözləməmiş, İslam qanunlarını açıq-aşkar ayaq altına almış, İslam müqəddəslikləri ilə düşmənçilik etmiş, bir sözlə, həddini aşmışdı.

Belə bir şəraitdə müsəlmanlar Bəni-Üməyyə hakimiyyətinə qarşı qiyam qaldırmaq və bu zalım rejimi devirmək fikrində idilər. Belə bir məqamda imam Hüseyinin (ə) qiyamı son zərbə kimi öz işini gördü və Bəni-Üməyyə ailəsinin iç üzünü açıldı. Nəticədə, ümumi ictimai fikirdə İslam qəti qələbə çaldı və Bəni-Üməyyə öz mövqeyini itirdi. Müaviyənin dövrü isə belə deyildi. Alimlər

bildirirlər ki, imam Həsən (ə) Yezidin dövründə yaşasaydı, o da qiyam edərdi. Eləcə də, imam Hüseyin (ə) Müaviyənin dövründə olsaydı, sülh bağlayardı. İmam Hüseyinin (ə) öz qardaşı imam Həsəndən (ə) sonra Müaviyə qarşısında on il səbr etməsi deyilənlərə aşkar sübutdur. İmam Hüseyin (ə) həmin on ildə müharibədən çəkindi və yalnız Müaviyə öldükdən sonra mübarizəyə qalxdı. İmam Hüseyin (ə) Yezidə beyət etməkdən imtina edərək ona savaşı elan etdi. Həzrət Kərbəla meydanında son damla qanı tökülənədək İslamın əzəməti, çirkin əllərin kəsilməsi yolunda cihad etdi. Deyilənlərdən aydın olur ki, zahiri ölçülərə riayət edən Müaviyə qarşısındakı səbr də günahsız müsəlmanların həyatını qorumaq məqsədi daşımışdır. Həmin bu on ildə imam Həsən (ə) və imam Hüseyin (ə) səbr etməsi acizlik deyildi.

Deyilənlərdən əlavə ediləsi digər bir mövzu Müaviyə dövründə aparılan xarici siyasətin imamları sülhə vadar etməsi idi. Həmin dövrdə şərqi rum imperatoru müsəlmanlar arasındakı daxili çekişmələri çox diqqətlə izləyir və İslam məmləkətinə hücum etmək üçün fürsət axtarırdı. İmam Həsənin (ə) Müaviyə ilə müharibə aparması Rum imperatoru üçün gözəl fürsət ola bilərdi. Belə bir hadisə baş versəydi, İslama ağır zərbə vurulacağı labüd idi. Belə bir şəraitdə imam Həsənin (ə) Müaviyə ilə sülh bağlaması və düşməni əməldə yerinə oturtması zəruri idi.

6. İMAM HƏSƏNİN (Ə) NEÇƏ ZÖVCƏSİ VAR İDİ?

Sual: Tarixçilər və mühəddislər yazırlar ki, imam Həsənin (ə) xeyli zövcəsi olmuşdur. Bu məlumat doğrudurmu?

Cavab: Hər bir şəxsin həyatındakı qaranlıq nöqtələri aydınlaşdırmaq üçün onun həyatını və şəxsiyyətini araşdırmaq lazım gəlir. Uyğun suala cavab verməzdən əvvəl, imam Həsənin (ə) həyatı və əxlaqi keyfiyyətləri ilə tanış olmaq yerinə düşər. Müxtəsər şəkildə də olsa, həzrətin şəxsiyyətinin həqiqi çöhrəsi üzərindən pərdəni qaldırıb məsələnin mahiyyəti ilə tanış olaq.

İkinci imam bəşər tarixinin ən pak və üstün bir ailəsində dünyaya göz açmış, həzrət Əmirəl-möminin (ə) və həzrət Fatimədən (s) tərbiyə almışdır. Həzrət Müctəbanın (imam Həsənin (ə)) müxtəlif cəhətlərdən üstün bir şəxsiyyəti olmuşdur. İlahi bir

mənəviyyata malik olan bir insan bütün imkanlarından dünya ləzzətlərindən faydalanmaq üçün yox, Allahın razılığını qazanmaq, məhrumların əlindən tutmaq yolunda istifadə etmişdir.

İmam Həsən (ə) iyirmi beş dəfə Allah evini ziyarət etmişdir. İxtiyarında minik olduğu halda, Allah hüzurunda ədəb və təvazö göstərərək həmin yolu piyada və ayaqyalın adlamışdır.¹

İbadət, dua, Allaha diqqət baxımından əsrində onun misli olmamışdır. Allah adı çəkiləndə, qiyamət günü və ölümdən sonrakı həyat xatırlananda həzrətin halı dəyişərdi. Dəstəmaz aldığı vaxt, dua etdiyi məqam onda yalnız ilahi insanlara məxsus hal yaranardı. Allahla raz-niyaz məqsədi ilə məscidə gəldikdə yanıqlı bir qəlblə münacat edərdi. Bu insan heç vaxt Allahı unutmazdı.²

Həzrətin şəxsiyyətinin böyüklüyü və paklığı haqqında əlaqədar mənbələrdən yetərinəcə məlumatlanmaq olar. Onun şəxsiyyəti ilə dərinədən tanış olduğdan, bütün həyatının ibadətdə keçdiyini bildikdən sonra tarixçilərin şişirdilmiş məlumatları insana qərəzli görünür.

İncə bir məsələyə toxunmaq lazım gəlir ki, həmin dövrün müsəlmanları Peyğəmbər (s) və onun Əhli-beytini xüsusi bir məhəbbətlə sevdiklərindən onlarla qohum olmağı özləri üçün iftixar bilirdilər. Həmin dövrdə “iftixari zövcə” deyilən bir məfhum var idi. Bəziləri sevdikləri insanlara yaxın olmaq üçün iftixar olaraq öz qızlarının əqdini həmin ailə üzvünə oxutdurardılar. Belə qadınlar bugünkü anlamdakı “zövcə” yox, “iftixari zövcə” sayılırdı. Belə əqdlərdə nikah kəsilər, evlənənlər arasında yaxınlıq olmazdı.

Bundan əlavə həzrətin arvadları siyahısına salınmış qadınlar imamla əqd oxutdurmaqla onun himayəsini qazanırdılar.

---

¹ “Mənaqib”, c. 4, s. 14.

² “Əyanuş-şiə”, c. 4, s. 12.

7. FƏSADLA NƏ ÜÇÜN MÜBARİZƏ APARILMALIDIR?

ƏGƏR HƏZRƏT MEHDİNİN (Ə) ZÜHURU ÜÇÜN YER ÜZÜNDƏ FƏSADIN YAYILMASI ŞƏRTDİRSƏ, FƏSADLA MÜBARİZƏ APARMAĞIN NƏ FAYDASI?

Sual: Mütəvatir (mötəbər sayılacaq sayda olan) hədislərdə deyilir: yer üzünü zülm-sitəm bürüdüyü vaxt Allahın son höccəti həzrət Mehdi (ə) qeyb pərdəsindən çıxıb, dünyada ədaləti bərqərar edəcəkdir. Demək, həzrət o zaman zühur edəcək ki, yer üzünü fəsad bürüsün. Bir halda ki, hər bir müsəlman son imamın zühuru intizarında olmalıdır, onda biz fəsadla mübarizə aparmalı yox, onun daha da yayılması üçün çalışmalıyıq. Yer üzündə fəsad nə qədər çox yayılırsa, zühur üçün şərait də tez yaranar. Məgər biz fəsadla mübarizə aparmaqla imamın zühurunu təxirə salmırıqmı?

Cavab: Bilməliyik ki, imamın zühur şərti yalnız ictimai fəsadların artması deyil. Əgər bəşəriyyət düşüncə və mənəviyyət baxımından inkişaf edib, imamın dəyərini anlayacaq bir həddə çatarsa, həmin vaxt imam qeyd-şərtsiz zühur edər. İmamın zühuru üçün əsas şərtlərdən biri bəşəriyyətin belə bir rəhbərə layiq olmasıdır.

Əqidə və din kitablarında geniş şəkildə araşdırılmışdır ki, imamın qeybdə qalmasının əsas səbəbi bəşəriyyətin iman, əxlaq və əməl baxımından bu zühura hazır olmamasıdır. Əgər bu maneə aradan qaldırılsa, qeybət dövrü başa çatar.

Böyük filosof mərhum Xacə Nəsrəddin Tusi “Təcridul-əqaid” kitabında bu barədə üç qısa və dəyərli cümlə buyurmuşdur. Bu cümlələri qısa izahla təqdim edirik:

a) “Vucuduhu lutfun”: İmamın istər aşkar, istərsə də gizli varlığı bəşəriyyət üçün böyük mənəvi nemət və Allaha yaxınlaşma vasitəsidir. Çünki Allahla xalq arasındakı əlaqə imam vasitəsi ilə bərqərar olur. Bir çox mənəvi və maddi nemətlər imama xatir insanlara əta olunur. Hətta imamı görməyib-tanımayan layiqli insanlar imam vasitəsi ilə mənəvi hidayət edilir.

b) “Və təsərrufihi lutfun axər”: Əgər imam qeyb pərdəsi arxasından çıxıb, aşkar yol göstərərək, hakimiyyəti ələ alsın, bu da növbəti bir nemət olacaq. Bu halda nəinki kiçik bir qrup, bütün

bəşəriyyət imamın vücudundan bəhrələnəcək. Çünki imamın vücudu ədalət və ilahi göstərişlər məzhəridir.

v) “Və ədəmihi minna”: Əgər imam qeyb pərdəsi arxasında qalıb, xalqın işlərinə müdaxilə etməsə, bəşəriyyət üçün çox faydalı bir iş həyata keçməmiş qalacaq. Amma bu maneəni yalnız və yalnız xalq özü yarada bilər. Bu nemətin əta edilməməsinin səbəbkarı xalq özüdür. Əgər xalq fəzilət, əxlaq, ədalət üzərində qurulmuş dünyəvi bir hakimiyyət istəyirsə və buna hazır olarsa, sözsüz ki, bu iş baş tutacaq. Bu iş, heç şübhəsiz, Allah tərəfindən yubadılır və zühura maneçilik törədən xalq özüdür.¹ Bəli, yer üzündə fəsadın yayılması imamın zühuruna xas şərt deyil. Zühur üçün ən yaxın yol xalqın ləyaqətli olmasıdır.

Başqa sözlə imamın rəhbərliyinin iki şərti var:

1. Rəhbərin vücudu; 2. Rəhbərin qəbulu üçün xalqın hazırlığı.

Əgər xalqdan asılı olan ikinci şərt ödənərsə, birinci şərti Allah-təala dərhal ödəyəsidir.

2. Əsl məqsəd fəsadın yayılması, cəmiyyətin pozulması deyil. Belə bir təzahür imamın zühuru üçün yalnız şərait yaradır. Çünki yer üzünü zülm-sitəm bürüdükdə, üzücü problemlər insanı hədələdikdə, insan bu vəziyyətdən təkbaşına çıxıb bilmir. Belə bir məqamda o ilahi rəhbərin zəruriliyi haqqında düşünür və buna hazırlaşır. İnsan anlayır ki, onun xəstəliyinin yeganə dərmanı ilahi dərğahdadır və cəmiyyəti bürümüş azğınlıqlara yalnız ilahi inqilab son qoya bilər.

Heç bir islahedici inqilab düşüncə hazırlığı olmadan gerçəkləşmir. “Tələbat və təminat” iqtisadiyyatın əsas məsələsi olduğu kimi ictimai dirçəlişin də əsasını təşkil edir. Xalqın tələbatı olmadığı şəraitdə istənilən bir maddi və mənəvi təminat səmərəsizdir.

Belə bir sual yaranır ki, islahedici bir inqilab üçün fikri və ruhi hazırlıq kifayət edirmi? Yoxsa pərakəndə düşüncələri həqiqi inqilaba çevirən başqa bir şeyə də ehtiyac var?

Belə bir inqilabın təkə düşüncə hazırlığına yox, həm də yetərli qüvvəyə ehtiyacı olduğunu təkə təcrübə yox, islahedici inqilab

---

¹ “Kəşful-Murad”, s.226.

haqqında nəql olunmuş çoxsaylı hədislər də təsdiq edir. Yalnız belə bir qüvvə inqilabın qarşısında dayanmış maneələri aradan qaldıra bilər. İslami rəvayətlərdə yardımçıların, onların sayı haqqında ətraflı məlumat verilmişdir.

Biz ikinci şərti ödəmək, fədakar mücahidlər yetişdirmək üçün çalışmalıyıq. Dünyanı bürüyəcək inqilab üçün elə insanlar hazırlanmalıdır ki, həzrətin ümumbəşəri məramları bütün yer üzündə gerçəkləşsə bilsin. Belə bir müqəddəs hədəf o zaman həqiqətə çevrilir ki, ədalətsevər insanlar əlini əlinin üstünə qoyub oturmasın və imanlı insanlar tərbiyə etmək üçün zəhmət çəksin.

3. Bütün bunlardan əlavə, biz həzrət Mehdi (ə) inqilabına münasibətdə öz mövqeyimizi müəyyənləşdirməliyik. Əgər biz yer üzündə fəsadın yayılmasına kömək etsək, şübhəsiz ki, həzrət Mehdi (ə) inqilabının hədəfinə çevrilərik. Yox əgər cəmiyyətin islahına çalışsaq, həzrət Mehdi (ə) inqilabına yardım edənlərdən olarıq. Demək, yer üzündə fəsadın artmasına kömək etməklə həzrət Mehdi (ə) zühurunu tezləşdirmiş olsaq belə, özümüzü təhlükəyə atmış oluruq. Məgər həzrət Mehdi (ə) fəsada rəvac verənlərin əllərini kəsmək üçün zühur etməyəcəkmi? Yer üzündə fəsadın yayılmasına kömək etdiyimiz halda Mehdi (ə) inqilabından necə faydalana bilərik?

Belə ki, zühurun tezləşməsi üçün fəsad qarşısında sakit dayanmaq və ya fəsadın yayılmasına kömək etmək düzgün deyil. Çox güman ki, belə bir yanlış münasibətin müəllifi məsuliyyətdən boyun qaçırmaq istəyənlər və ya fəsada aludə olanlardır.

8. ÜÇÜNCÜ DÜNYA MÜHARİBƏSİ EHTİMALI HƏZRƏT MEHDİ (Ə) ZÜHURU İLƏ BİR ARAYA SIĞIRMI?

Sual: Bir müddətdir ki, dünyada üçüncü dünya müharibəsi haqqında söhbətlər gedir. Deyirlər ki, əgər yer üzündə nüvə müharibəsi baş versə, dünyadakı bütün canlı aləm məhv olub gedəcək. Şərq və qərb dövlət başçılarından da çıxışlarında da bu məsələyə toxunulur.

Belə bir sual yaranır ki, varlıq aləminə qadir və qəhhar Allah hakim olduğu halda, bir neçə imansız hoqqabaz dünyanın külünü göyə sovura bilərmi? Dünyanın nüvə müharibəsi ilə məhv olması

fikri müsəlmanların, xüsusi ilə də, həzrətin zühurunu gözləyən şiələrin əqidəsi ilə uyuşurmu? Üçüncü dünya müharibəsinin fikri əsrin imamının zühuru ilə zidd deyilmi?

Cavab: Qeyd edək ki, yer üzündə nüvə müharibəsinin başlaması fikri ehtimallar üzərində qurulmuşdur. Dünyada baş verən siyasi hadisələr heç bir dəqiq proqrama, qanuna əsaslanmadığından gələcəkdə nə baş verəcəyini demək çətindir. Bir şey aydındır ki, hazırkı şəraitdə üçüncü dünya müharibəsi gözlənilir. Bəli, bu müharibə nüvə müharibəsi də ola bilər. Amma kimsə deyə bilməz ki, üçüncü dünya müharibəsi labüddür. Eləcə də, bu müharibənin nüvə müharibəsi olacağı bir ehtimaldır. Allah-təala dünya ölkələri başçılarına daha artıq ağıl payı verəcəyi təqdirdə onlar nüvə müharibəsinin aqibətini daha yaxşı dərk edə bilərlər. Bəli, yer üzünü üçüncü dünya müharibəsindən yalnız və yalnız dünya ölkələri başçılarının düşüncəsi xilas edə bilər. Ən azı bu müharibədə nüvə silahından istifadə olunmaz.

Demək, üçüncü dünya müharibəsi ehtimalı müsəlmanların, eləcə də dünyada ədaləti bərpa edəcək imamın zühuruna inanan şiələrin əqidəsi ilə zidd deyil. Müharibə haqqındakı proqnozlar yalnız ehtimallar üzərində qurulmuşdur və hansısa qanunauyğunluğa əsaslanmır. Müharibə ehtimalı bu gün mövcud olan şəraitdən yaranmışdır. Biz əlbəttə qeyd etmişdik ki, bəşəriyyətin bugünkü narahatçılığı və pərişanlığı onu ilahi hökumətin qəbuluna da hazırlaya bilər. Bir gün zülm-sitəmə düşmüş bəşəriyyət vəziyyətdən çıxma bilmədiyini dərk etsə ilahi hökuməti qəbul etməyə məcbur olacaqdır. Əgər biz də nə vaxtsa üçüncü dünya müharibəsinin baş verəcəyini ehtimal etmişiksə, məqsəd bu olub ki, əgər bəşəriyyət materialist düşüncələrdən çəkinməsə, onu belə bir aqibət gözləyir. Bəli, bəşəriyyət bu gün tutduğu yolu dəyişməyə məcburdur.

Sual: 9. Əsrin imamının ömrünün uzunluğu “kimə uzun ömür versək, onu xilqətcə dəyişib tərsinə çevirərik (uşaq kimi olar)” ayəsinə uyuşurmu?

Cavab: Uyğun ayədə¹ ilahi bir qayda, təbiət qanunu açıqlanılır. Yəni fiziki yetkinliyə çatmış hər bir insan tədricən öz qüvvələrini itirməyə başlayır. Beləcə, o öz körpəliyindəki zəiflik halına qaydır. Belə bir qayda bütün canlı aləmə münasibətdə qüvvədədir. Bütün canlıları belə bir aqibət gözləyir. Əvvəlcə, onu qeyd edək ki, təbiət elmlərinə əsasən əsrin imamının uzun ömrü mümkün sayılmışdır. Bunu da qeyd etməliyik ki, imama məxsus olan ömür istisna bir ömrüdür.

Başqa sözlə, elm min illik və daha uzun ömrü mümkün sayır. Bu iş mümkün sayılmasaydı, məşhur təbiətşünas alimlər insan ömrünü uzatmaq üçün ciddi araşdırmalarla məşğul olmazdılar. Onlar insanlara ümid verirlər ki, bir gün uzun ömrün sirri açılacaq. Bunu da inkar etmək olmaz ki, hazırda belə bir ömür istisna sayılmalıdır. Hələ ki bəşəriyyət uzun ömür yaşamağın sirrini tapmamışdır. Allah seçilmiş bir bəndəsinə ona görə belə uzun ömür vermişdir ki, müəyyən bir məqamda həmin şəxs qiyam etsin və yer üzündə ədalət bərqərar olsun. Qeyd olunan Quran ayəsi isə adi insanlar haqqındadır və müstəsna bir şəxsə aid edilməyə bilər.

Bir sözlə, istisna olaraq bir şəxsə belə uzun ömür verən Allah onu istənilən zəiflikdən də qoruyar. Bu məsələ nəzərdə tutulmuş Quran ayəsinə qətiyyənlə zidd deyil. Çünki ayə əksər adi insanlara aiddir.

10. KİÇİK QEYB VƏ BÖYÜK QEYB (“QEYBƏTİ-SUĞRA”, “QEYBƏTİ-KUBRA”) NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Dini çıxışlarda eşidir və dini kitablarda oxuyuruq ki, əsrin imamının iki qeyb dövrü olmuşdur: Kiçik qeyb və böyük qeyb. Nə üçün bu qeyb dövrləri kiçik və böyük adlandırılmışdır?

Cavab: On birinci şiə imamı həzrət Həsən Əskəri (ə) hicri-qəməri iki yüz altmışıncı ildə dünyasını dəyişdi və imamət məqamı Allahın əmri ilə onun övladı həzrət Mehdiyə (ə) keçdi. Atası dünyasını dəyişdiyi gün o həzrətin yaşı altıdan çox deyildi. İslam düşmənləri daim onu izləyir və istənilən bir qiymətə onun həyatına

---

¹ “Yasin”, 68.

son qoymaq istəyirdilər. Beləcə, Allahın əmri ilə imam xalqın gözündən qeybə çəkildi.

Bu qeyb dövründə həzrətin həqiqi şüaları dörd xüsusi nümayəndə vasitəsi ilə həzrətə sual verib ondan yazılı cavab ala bilirdilər. Bu vəziyyət üç yüz iyirmi doqquzuncu ilədək davam etdi. Dördüncü nümayəndə vəfat etdikdən sonra xüsusi nümayəndəlik başa çatdı və şüaların işinin idarəçiliyi, halal-haramın bəyanı, ixtilafların həlli böyük şüə fəqihlərinə həvalə olundu. İmamın nümayəndəliyi fərdi şəkildə başa çatdı və bu iş ümumi şəkildə şüə alimlərinə tapşırıldı.

İmamın kiçik qeyb dövrü hicri-qəməri iki yüz altmışıncı ildə başlayıb üç yüz iyirmi doqquzuncu ildə başa çatmışdı. Kiçik qeyb dövrü imam Həsən Əskəri (ə) vəfatından son nümayəndənin vəfatınadək olan dövrü əhatə edirdi. Hicri-qəməri üç yüz iyirmi doqquzuncu ildə başlamış böyük qeyb dövrü bu günədək davam etməkdədir. Birinci dövrə ona görə kiçik adlandırılmışdır ki, həmin dövrdə əksəriyyət imamla görüşdən məhrum olsa da, nümayəndələr həzrətlə görüşə bilirdilər. Həmin dövrə vaxt etibarlı ilə də qısa idi. Amma son nümayəndənin vəfatından sonra artıq imamla görüş mümkünsüz oldu. İmamla bütün ünsiyyət vasitələri aradan qalxdığından və bu dövrə uzun olduğundan onu böyük qeyb adlandırırlar.

11. İMAMIN XÜSUSİ NÜMAYƏNDƏLƏRİ KİMLƏR İDİ?

Sual: Bildirilir ki, kiçik qeyb dövründə həzrət Mehdimin (ə) xüsusi səfirləri olmuşdur. Onlar zəruri məsələləri imamın nəzərinə çatdırırdılar. Bu şəxslər kimlər idi?

Cavab: Əsrin imamı kiçik qeyb dövründə dörd səfir vasitəsi ilə müsəlman xalqla təmasda olmuşdur. Xalqın bir çox ehtiyacları həmin nümayəndələr vasitəsi ilə ödənməmişdir. Xüsusi nümayəndələr dörd nəfər olmuşdur:

1. Osman ibn Səid Əmri: bu şəxs Bəni-Əmr ibn Amir qəbiləsindən idi. O on bir yaşından başlayaraq Peyğəmbər ailəsinin xidmətində durmuşdu. Osman imam Hadi və həzrət Əskərinin (ə) səhabəsi sayılırdı. O həm də imam Əskərinin (ə) xüsusi vəkili idi. Osman o qədər etibar qazanmışdı ki, həzrət

Əskəri (ə) onun haqqında onun oğlu Məhəmməd ibn Osmana belə buyurmuşdur: “Əmr və onun övladı mənim etibarımı qazanmışdır. Mənim adımdan nə danışıqlar, bilin ki, həqiqətən məndən eşitmişlər və nəql edirlər. Onların hər ikisinə etimadım var. Hər ikisini dinləyin və dediklərini icra edin.”

Həzrət imam Həsən Əskəri (ə) öz övladını ciddi nəzarət altında saxladığından az adamlar onu görə bilirdilər. Osman imam Əskərinin (ə) həyatı dövründə həzrət Mehдини (ə) onun evində ziyarət edə bilən xüsusi şəxslərdən idi. Onun həyatı rical kitablarında əhatəli şəkildə bəyan olunmuşdur.¹

2. Məhəmməd ibn Osman ibn Səid: Bu şəxs əvvəlki nümayəndə Osmanın oğludur. O, həzrət imamın ikinci səfiri və vəkili olmuşdur. Bu şəxs imam Əskərinin (ə) həyatı dövründə yaşamış və imam onun haqqında xoş sözlər demişdir. Onun nümayəndəlik dövrü uzun çəkmiş və o daim şiələrin məktubunu həzrətə çatdırmışdır. Məktublara verilən yazılı cavablar Məhəmməd vasitəsi ilə ünvana göndərilərdi. Məhəmməd üç yüz dörd və ya üç yüz beşinci ildə vəfat etmişdir.²

3. Hüseyin ibn Ruh: Bu şəxs həmin dövrdə şiə aləmində ağılı və aqahlığı ilə tanınmışdır. O, Məhəmməd ibn Osmanın, imamın ikinci səfirinin sirdaşı idi. Məhəmməd əsrin imamının göstərişi ilə səfirliyi Hüseyin ibn Ruha həvalə etdi. Özü hicri-qəməri 326-cı ildə dünyasını dəyişdi.³

4. Əli ibn Məhəmməd Səməri: Bu şəxs həzrət Mehдинin (ə) sonuncu səfiri olmuşdur. İmam özü ona məktubla müraciət edərək, onu son səfir təyin etmiş və tapşırılmışdır ki, nə badə öz yerinə başqasını tanıtdırsın. Son səfir 329-cu ilin Şəban ayının 15-də vəfat etmişdir. Dördüncü nümayəndənin vəfatı ilə səfirlik qapısı bağlanmış və böyük qeyb dövrü başlanmışdır. Həmin dövrdən başlayaraq, nümayəndəliklə bağlı iddialar rədd edilmişdir.

---

¹ “Tənqihul-məqal”, c. 1, s. 245.

² İbn Əsir, “Kamil” 305-ci ilin hadisələri.

³ “Tənqihul-məqal”, c. 2, s. 308.

12. HƏZRƏT MEHDİNİN (Ə) QEYBİNİN FƏLSƏFƏSİ

Sual: Bilirik ki, Həzrət Mehdi (ə) hicri-qəməri 260-cı ildə insanların nəzərindən qeybə çəkilməmişdir. Artıq o min ildən çoxdur ki qeyb pərdəsi arxasındadır. Bu qeybin fəlsəfəsi nədir?

Cavab: Bilməliyik ki, imamın nəzərlərdən qeybdə olması onun başqa bir dünyada yaşaması demək deyil. Onun maddi vücudunda heç bir dəyişiklik baş verməmişdir. İmam xalq arasında yaşayır, xalq onu görür, amma tanımır. İmamın həyatı təbii bir həyatdır.

Bəs nə üçün bu qeyb bir belə uzundur və onun fəlsəfəsi nədir? Sualın cavabında deməliyik ki, həzrət Mehdi (ə) işi Peyğəmbərlərin və sair imamların işindən fərqlənir. Onun işi qanunları hazırlamaq yox, bütün yer üzündə müəyyən qanunları həyata keçirməkdir. Ona bütün dünyada İslam təlimlərini gerçəkləşdirmək əmr olunmuşdur. Həzrət bütün yer üzündə haqq-ədaləti bərqərar etməlidir.

Peyğəmbərlər və digər imamlar da bu istiqamətdə fəaliyyət göstərmişdir. Amma onların dövründə bütün bəşəriyyətin haqqı qəbul etmək hazırlığı olmamışdır. Əvvəlki ilahi rəhbərlərin nüfuzu dünyanın yalnız müəyyən hissəsini əhatə etmişdir.

Məlum məsələdir ki, bütün yer üzündə ədaləti bərpa edəcək inqilabın həyata keçirilməsi üçün münasib şərait və müqəddiməyə ehtiyac duyulur. Bu şəraitlər isə yalnız ictimai təkamül nəticəsində ödənəsidir. Bu şərtlərə nəzər salaq:

1. Ruhi hazırlıq: İlk pillədə bütün bəşəriyyət uyğun üsulun icrası üçün təşnə və hazır olmalıdır. Nə qədər ki, belə bir tələbat yoxdur, təminat da olası deyil. Qeyd etmişdik ki, tələbat və təminat” qanunu yalnız iqtisadi sferada hakim deyil. Uyğun qanun mənəvi sferada da qüvvədə qalır. Nə qədər ki bəşəriyyətin ədalət, əxlaq, mənəviyyət istəyi yoxdur, bu nemətlərin onlara verilməsi də səmərəsizdir.

Bəli, zaman ötdükcə, dünyəvi qanunlar uğursuzluğa düşər olduqca, insanlar problemlər qarşısında çarəsiz qaldıqca bütün bəşəriyyətdə ümumi bir fikir güclənəsidir. Bütün yer əhli bir zaman anlayacaq ki, maddi qanunlar və beynəlmiləl təşkilatlar onların problemlərini həll etmək gücündə deyil. Bu yorğunluq və

ümitsizlik nəticəsində dünya xalqları ilahi bir inqilaba ehtiyac duyacaqlar. Əlbəttə ki, belə bir ehtiyac yalnız o vaxt yarana bilər ki, insanlar bu gün dünyada hakim olan qanunların səmərəsizliyinə əmin olsunlar. Nəhayət, bu ümitsizlik nəticəsində ümumbəşəri bir inqilab üçün şərait yaranacaq və ilahi bir inqilab rəhbərinin zühuru gerçəkləşəcək.

2. Bəşəri elmlərin və mədəniyyətlərin təkamülü: Haqq-ədalət əsasında ümumbəşəri bir hökumətin yaranması üçün bəşəri biliklər və mədəniyyətlər inkişaf etməlidir. Belə bir inkişaf üçün düşüncələr dərinləşməli və zaman keçməlidir.

Ümumbəşəri bir hökumətin yaranması və bütün dünya xalqlarının İslamdan bəhrələnməsi üçün inkişaf etmiş bir mədəniyyətin olması zəruridir. Bu mədəniyyət yarananaqədər heç bir əməli iş görüləsi deyil. Yenə də vaxta ehtiyac duyulur.

3. Ümumi rabitə vasitələrinin inkişafı: Belə bir hökumətin ümumi rabitə vasitəsinə ehtiyacı var. Məhz bu rabitə vasitəsi ilə bəşəri qərarlar, hökmlər müxtəlif yollarla, qısa bir zamanda dünya əhalisinə çatdırılmalıdır. Bunun üçün isə güclü sənaye yaranmalıdır.

4. Haqqərəst və fədakar insanların tərbiyəsi: Dünyada ədalətin bərpası kimi bir hədəfə çatmaq üçün qurucu insanlara ehtiyac duyulur. Ümumbəşəri inqilabın ordusunu məhz belə insanlar təşkil edəsidir. Haqqərəst və fədakar insanların tərbiyəsi isə böyük təlaş və vaxt tələb edir.

Bəzi rəvayətlərdə bildirilir ki, imamın qeybdə olmasının uzun çökməsinin fəlsəfəsi insanların sınaqdan çıxarılmasıdır. Bu məlumat da yuxarıda deyilənləri təsdiqləyir. Çünki İslam məntiqində imtahan və sınağın məqsədi pak ruhiyəli insanlar tərbiyə etməkdir.

Yuxarıda sadalanan dörd şərtin ödənilməsi üçün yetərincə vaxta ehtiyac duyulur. Bəşəriyyətin cəhalətdən çıxıb həqiqəti dərk etməsi üçün vaxta ehtiyac var. Müəyyən vaxt keçməlidir ki, ümumbəşəri hökumətin qəbulu üçün bütün insanlarda hazırlıq olsun. Həmin hazırlıqdan sonra xüsusi vasitə və imkanlarla uyğun proqram həzrət Mehdiinin (ə) zühuru ilə gerçəkləşər. Həzrətin qeybinin uzun çökməsinin də fəlsəfəsi budur.

Bəs nə üçün imam məxfi şəkildə yaşayır və kimsə onu tanımır? Axı o, ümumbəşəri inqilab gerçəkləşən zamanadək aşkar şəkildə də yaşaya bilərdi!

Sualın cavabında deməliyik ki, imam başqa insanlar kimi adi bir həyat tərzini sürür. Sadəcə, onun ömrü uzundur. Əgər imamın kimliyi məlum olarsa, dövrümüzün şər qüvvələri onu aradan götürürlər. Həzrət Mehdiyə (ə) əvvəlki on bir imamın aqibəti deyilənlərə aşkar bir dəlildir. Bu gün yer üzərində ədalət qarçılarının qarşı böyük bir təhlükə mövcuddur. Əgər əvvəlki imamlar şəhadətə yetirildikdən sonra başqa imam gəlirdisə, həzrət Mehdi (ə) sonuncu imamdır və onun həyatının qorunması zəruridir. Yer üzündə haqq-ədalətin bərpası məhz sonuncu imamın vasitəsi ilə gerçəkləşməlidir. Bəli, bütün bu səbəblərə görə ilahi əmrin icra gününədək imam aşkar olası deyil.

Yuxarıda deyilənlər həzrətin qeybinin fəlsəfəsini və onun məxfi yaşamasının səbəbini açıqlayırdı. Amma belə bir sual da verilə bilər ki, imam qeybdə olduğu halda onun vücudunun bəşəriyyətə faydası nədir? Bu sualın cavabı isə müstəqil bir söhbətin mövzudur.

13. “NÜDBƏ” DUASI KEYSANIYYƏ ƏQİDƏSİNİ XATIRLATMIRMI?

Sual: Bir kitabda bildirilir ki, “Nüdbə” duasında şiəliklə uyuşmayan nöqtələr var. Və bu nöqtələr keysaniyyə fırqəsinin əqidəsini xatırladır. Kitabda belə yazılır: “Nüdbə” duasında həzrət Mehdiyə (ə) müraciətlə soruşulur: “Bilmirəm haradasan, harada qərar tutmusan? Rəzəvi, yoxsa Zi-tuva dağındasan?” Başa düşürəm ki, bir çox dini mərasimlərdə əsrin imamına müraciətlə oxunan bu duada nə üçün o Zi-tuva və Rəzəvi dağında axtarılır? Axı bu yerlər keysaniyyə fırqəsinin əsrin imamı hesab etdiyi Məhəmməd Hənəfiyyənin yeridir? Onların əqidəsinə görə Məhəmməd Hənəfiyyə məhz bu dağda qeybə çəkilməmişdir və oradan da zühur edəcəkdir. Həmin fırqədən olanlar bu dağın ətəyində və ya üzə bu dağa dua edərək onun zühur edib qiyam qaldırmasını diləyirlər. Axı həzrət Mehdiyənin (ə) bu dağla hansı bağlılığı var? Axı o, məxsus bir yerə sığınmamışdır?! Biz inanırıq ki, o hər

yerdədir və hər şeyi görür. Sadəcə, biz onu tanımırıq. Ona görə də həzrətin harada gizlənməsi barədə danışmaq on iki imamçı şiələrin əqidəsi ilə uyğun deyil.”

Bu duanı dəqiq şəkildə mütaliə etdikdə görürük ki, duanın ortasında rəbitəsiz olaraq qeybdə olan imama müraciət edilir. Belə bir müraciət nə dərəcədə düzgündür?

Cavab: Doğrudan da, “Nüdbə” duası maraqlı və mənalı dualardan biridir. Bu dua olduqca məntiqli, rəvan və nizamlıdır. Mahiyyət baxımından “Nüdbə” duası elmi, inqilabi, etiqadi, siyasi, eləcə də həssas bir duadır. Əgər bu duadakı ifadələrin dərin məfhumuna yol tapa bilsək, onun ictimai mübarizələrdə ilham mənbəyi olduğunu anlayarıq.

Duada həzrət Peyğəmbərin (s) bəsətinin fəlsəfəsinə, onların qısa tarixçəsinə, həzrət Peyğəmbərin (s) qiyamına Əmirəl-mömininin xilafətinə işarə olunur. Quran və rəvayətlərdən gətirilən canlı sübutlarla həmin xilafətin haqq olduğu sübuta yetirilir, eləcə də, imamların dəvəti növbə ilə yada salınır. Bu yolla duanı oxuyanın diqqəti həzrət Mehdimin (ə) qiyamına yönəldilir. Sonra isə aşiqanə bir tərzlə əsrin imamına xitab olunur. Onun qiyamına şövqün izharından sonra həzrətin islahedici inqilabı şərh edilir və dua bir neçə təsirli istəklə başa çatır. Duanın əsil mahiyyəti yuxarıda deyilənlərdir. Duanın keysaniyyə əqidəsinə oxşarlığı qətiyyətlə rədd olunmalıdır. AMMA əvvəlcə həmin məzhəb haqqında bir qədər açıqlama vermək yaxşı olar. Sonra isə duanın özündən gətirilən dəlillərlə həmin yersiz irada cavab verək:

Keysaniyyə əqidə kitablarında bildirildiyi kimi, dörd imama inanan şiə firqəsidir. Onlar həzrət Əlinin (ə), imam Həsənin (ə), imam Hüseyinin (ə) imamətini qəbul edir və iddia edirlər ki, Məhəmməd Hənəfiyyə də imamdır. Bu firqə ona görə keysaniyyə adlandırılmışdır ki, onun öndə gedənlərindən birinin adı Keysan olmuşdur. Bu şəxs özünü Əli (ə) aşiqi kimi tanıtdırmışdır. Bəziləri də Muxtar ibn Əbi Ubeydənin ləqəbinin Keysan olduğunu iddia edirlər. Qeyd edirlər ki, Muxtar da bu məzhəbin daşıyıcılarından olmuşdur.

Qeyd edək ki, keysaniyyə firqəsi bir neçə şübəyə parçalanmışdır, AMMA onların ən məşhur şübəsinin əqidəsinə görə

MƏHƏMMƏD HƏNƏFİYYƏ hazırda diridir və Rəzəvi dağında, Mədinənin ətrafında yaşayır. Allah bu şəxsin ixtiyarında su, bal arıları qoymuşdur. Guya bu şəxs intizarında olduğumuz Mehdidir (ə).

Bu firqənin ardıcılardan olan məşhur Ərəb şairi Kəsir öz şerində imamların sayının dörd olduğunu bildirir. Sonra isə Məhəmməd Hənəfiyyənin Rəzəvi dağında qeybə çəkilməsinə işarə olunur. Bu gün həmin firqənin ardıcılları çox azdır.

Qayıdaq söhbətin əvvəlinə: Nüdbə duası qəti şəkildə keysaniyyə əqidəsini inkar edir və bu dua on iki imamçı şiə əqidəsinə tam uyğundur. Bəzi dəlillər göstərək:

1. Nüdbə duasının üç cümləsində həzrət Mehdinin (ə) atababalarına işarə olunur və bildirilir ki, o, Xədicənin, Fatimənin övlədidir. Hansı ki, Məhəmməd Hənəfiyyəni Xədicə və Fatimənin övladı hesab etmək olmaz. Onun anası Cəfər qızı Xəblə Hənəfiyyədir. Bəs Nüdbə duası hansı əsasla keysaniyyə əqidəsinə oxşadılır? Əgər şübhə yaradan Rəzəvi kəlməsidirsə, duadakı üç cümlə bütün şübhələri aradan qaldırmalıdır.

2. Duada oxuyuruq: “Haradadır imam Hüseyin (ə) övladları? Salehdən sonra saleh, doğruçudan sonra doğruçu? Haradadır Allaha doğru bir başqa yol? Bir başqa seçilmiş? Haradadır parlaq günəşlər, aylar, ulduzlar, haqq ayininin bayraqları elm və bilik sütunları? Sonra isə tək halda belə soruşulur: “Haradadır Allahın ehtiyata saxladığı...” Bu cümlələrdən aşkar şəkildə görünür ki, imam Hüseyindən sonra müxtəlif imamlar olmuşdur. Onların biri digərinin ardınca gələrək ümmətin islahı, onların Allaha doğru dəvəti, elm və bilik üçün qiyam etmişlər. Nəhayətdə isə Allahın son ehtiyatı tək şəkildə bəyan olunur.

Bütün bunları nəzərdə saxlayaraq “Nüdbə” duasına qarşı irad bildirmək yersizdir. AXI keysaniyyə əqidəsində olanlar imam Hüseyin (ə) övladlarını müqəddəs bilmirdilər. Onlar həqiqi imamları rəsmi şəkildə tanımır və Məhəmməd Hənəfiyyəni imam sayırdılar. Həzrət Əlinin (ə) vilayəti zikrindən sonra imamlara işarənin görməməzliyə vurulması təəccüb doğurur. Elə düşünürük ki, keysaniyyə əqidəsinin inkarı üçün yuxarıda zikr olunan cümlələr kifayətdir.

3. Duada həzrət Mehdiyə (ə) xitabən deyirik: “CANIM sənə fəda olsun, gizlisən, amma bızsız deyilsən; uzaqsan, amma ayrı deyilsən...” Bu cümlələrdə həzrət Mehdi (ə) öz yanımızda bilirik. Bu onu göstərir ki, biz həzrəti gözəgörünməz hesab etmirik. Biz inanırıq ki, o tanınmaz şəkildə cəmiyyətdə olur və sabit bir ünvanı yoxdur.

4. Yuxarıda deyilənlərdən məlum oldu ki, bu duada ardıcıl şəkildə keysaniyyə firqəsinin xürafi əqidəsi inkar olunur. Dua on iki imamçı şiə əqidəsi ilə tam uyğundur.

İndi isə Rəzəvi kəlməsini araşdıraq. Məşhur yazıçı Yaqut Həməvi Bəqdadi yazır: “Rəzəvi Mədinə ətrafında bir dağdır. Rəzəvi ona mənsub olana deyilir. Həzrət Peyğəmbər (s) bu dağ haqqında buyurmuşdur: “Rəzəvi Allahın razı olduğu bir dağdır.” Sonra müqəddəs dağların adı çəkilir və deyilir: Əram ibn Əsbəh Sələmi deyir ki, Rəzəvi dağı ilə Yənbə arasında bir günlük məsafə var. Bu da Mədinənin yeddi mənzilliyindədir. Bu dağı seyr edənlərin biri xəbər verir ki, orada bol su və ağac var. Bu həmin dağdır ki, keysaniyyə tayfası Məhəmməd ibn Hənəfiyyənin orada olduğunu güman edir.

“Nüdbə” duasında Rəzəvi kəlməsindən sonra işlənmiş “Zi-tuva” kəlməsi Məkkə ətrafındakı dağlardandır. Onunla Məkkə arasında bir fərsəx məsafə var. Bu dağdan Məkkədəki evlər görünür.

İmam Baqirdən (ə) nəql olunmuş bir rəvayətdə deyilir ki, həzrət Mehdi (ə) Zi-tuva yolu ilə Məkkəyə daxil olar, əvvəlcə Bədr mücahidləri sayda mücahidlərlə Kəbə evinin kənarına gələr, qələbə bayrağını orada dalğalandırar.

Yuxarıda deyilənlərdən məlum olur ki, Rəzəvi müqəddəs dağlardandır. Peyğəmbərdən nəql olunmuş rəvayət də bunu təsdiq edir.

Demək, Rəzəvi dağı keysaniyyə əqidəsindən daha çox on iki imamçı şiələrin əqidəsi ilə bağlıdır. Olsun ki, keysaniyyə tayfası öz məqsədlərinə çatmaq üçün bu dağın müqəddəsliyindən istifadə etmişlər. Ona görə də nüdbə duasında Rəzəvi dağının adının çəkilməsini keysaniyyə əqidəsi ilə yox, bu dağın müqəddəsliyi, onun müqəddəsliyi haqqında Peyğəmbər buyruğu ilə əlaqələndirmək lazımdır.

Deyilənlərə başqa bir sübut Zi-tuva dağının adının çəkilməsidir. Çünki bu dağın keysaniyyə əqidəsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur. Bunu da qeyd etmək lazımdır ki, “Nüdbə” duasında həmin iki dağın adı çəkiləndən sonra “və başqaları” ifadəsi işlənmişdir. Demək, keysaniyyə düşüncəsinin əksinə olaraq, on iki imamçı şiiələrin əqidəsinə görə həzrət Mehdimin (ə) xüsusi bir məkanı yoxdur. O bütün yer üzündə ola bilər. O öz babası həzrət Peyğəmbər (s) kimi həm Həra dağında, həm Kəbədə, həm Mədinədə, həm də yer üzünün başqa nöqtələrində ola bilər. Biz ümid edirik ki, bu sayaq xırda iradə olan kəslər öz suallarını geniş müzakirəyə çıxarmazdan qabaq, mütəxəssislərlə məsləhətləşəcəklər. Mütəxəssislər onları qane etməyəcəyi təqdirdə həmin sualı azad şəkildə bildirmək olar. Qaneedicisi cavab olduqda isə bu sayaq suallarla insanların düşüncə rahatlığını pozmamaları daha yaxşıdır.

Qeyd etmək lazımdır ki, “Nüdbə” duası haqqında tərtib olunmuş bir kitabçada təəccüb doğuran bəzi iradələr olunmuşdur. Bu yersiz iradələrin heç bir elmi əsası yoxdur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək:

Duanın mətnində belə bir cümlə var: “Məhəmmədin (s) ailəsi ilə dostluğu onun üçün mükafat qərar verdin və Quranda buyurdun ki, sizdən dostluqdan savay əvəz istəmirəm” ayəsi ilə ziddiyət təşkil edir. Guya Quranda heç bir əvəz istənilmədiyi halda, duada belə bir istək bəyan olunmuşdur. Hansı ki, duada irad tutulan cümlənin davamında izahat verilərək deyilir: “Sizdən əvəz olaraq istədiyim mənim yox, sizin xeyrinizədir...” Bundan əlavə, Əhli-beytlə dostluq məsələsinə Quranda da toxunulmuşdur. Bu dostluq bəşəriyyətə doğru yolu tapmaqda bir köməkçidir. Demək, həqiqətən də, həzrət Peyğəmbər öz Peyğəmbərliyinin müqabilində heç bir əvəz istəməmişdir. İstədikləri isə yalnız və yalnız xalqın xeyri üçündür.

Bir sözlə “Nüdbə” duasına münasibətdə iradəli sürülən iradələr duanın mətninə diqqətsizlikdən qaynaqlanır.

14. İSLAM VƏ ŞƏFAƏT

Sual: İslamda şəfaət var, yoxsa yox? Əgər varsa, məgər Allahın tədbirlərinə müdaxilə etmək olarmı? Şəfaət, yəni məsumlar vasitəsi ilə günahların bağışlanması dəstəbazlıq deyilmi? Şəfaət nəticəsində ləyaqətsiz insanlar mövqə qazanırmı?

Cavab: İslamda şəfaət var və şəfaət İslamın aşkar üsullarından sayılır. Quran və islami hədislərlə müxtəsər şəkildə tanış olan kəs bilir ki, şəfaət yalnız ləyaqəti olan insanların halına şamilidir və bu məsələdə şəkk-şübhəyə yer yoxdur.

Şəfaət haqqında nəqli dəlilləri araşdırmazdan qabaq şəfaət məfhumunun mahiyyətini araşdırmaq yaxşı olar. Şəfaətlə dəstəbazlıq arasındakı fərqi müəyyənləşdirmək zəruridir.

Dini terminologiyada “şəfaət” dedikdə Allah övliyalarının büdrəmələrə yol vermiş insanlara köməyi nəzərdə tutulur. Günahkarlara yardım iki şəkildə ola bilər: Biri dəstəbazlıq xatirinə zülm-sitəm yolu ilə yardım, digəri isə tərbiyəvi, ümidverici, təkamül vasitəsi olan yardım.

Əgər heç bir ləyaqəti olmayan insanlara səbəbsiz yerə yardım edilərsə, bu yardım insanları günaha və cinayətə daha çox təşviq edər. Belə bir şəfaət əlbəttə ki, yersiz və yanlışdır. Şübhəsiz ki, Quran ayələrində belə bir şəfaətdən danışılır. Amma əgər bəzi günahkarlara onların Allaha bağlılığı səbəbindən yardım göstərilərsə, bu yardım günahkarı günah yolundan qaytarar, onun tərbiyəsinə təsir göstərir.

Qurani-kərimdə bəyan olunur ki, Allah övliyalarının şəfaəti Allahın izni ilə baş tutur. Allahın izni olmasa, kimsəyə şəfaət verilə bilməz. Şübhəsiz ki, Allah əsassız yerə kimsəyə şəfaət izni verməz. Demək, Allah-təala yalnız bağışlanma ləyaqəti olanlar üçün şəfaət izni verir. İnsan Allahla rəbitəsini tamami ilə qırılmışsa, haqq və ədalətə bağlılığı varsa, o şəfaətə layiq görülür. Belə bir şəfaət qəflət səbəbindən günaha batanlara bir xəbərdarlıqdır. Bütün pərdələri yırtmış, bütün bağları qırılmış insan üçünsə qurtuluş yolu yoxdur. Şəfaətə inam günahkar insanların doğru yola qayıtmasında, yeni bir həyat qurmasında çox təsirlidir. Bu inam paklanmağa, haqq yola qayıtmağa səbəb sayılır.

Təcrübə göstərir ki, günahkarların üzünə ümid qapısı açıldıqda, onlar yanlış yoldan qayıtmağın mümkünlüyünü hiss etdikdə aralarında doğru yola qayıdan çox olur. Dünyada məhkumların, böyük cinayətkarların, əbədi həbsə məhkum edilənlərin əfvi adlı bir qanun var. Bu qanun həmin insanlara yeni bir həyata başlamaq üçün ümid verir. Belə bir ümid olmasaydı, həmin insanlar həbsxanada rahat otura bilməzdilər. Axı qaradan (ömürlük həbsdən) tünd rəng yoxdur.

Bəli, ləyaqətini itirməmiş insanlar üçün şəfaət yeni bir həyata qayıtmaq üçün ümid qapısıdır. Şəfaət yalnız o günahkarlara aiddir ki, Allah və din övliyaları ilə rəbitəni qırmamışlar. Amma iman və saleh əməli olmayan, günah meydanında bir ömür tər axıtmış insan şəfaətə nail olası deyil.

Bu iki qrup arasındakı fərqi bir misalla aydınlaşdırmağa çalışaq: Təsəvvür edin ki, bir dəstə döyüşçü ölkənin təhlükəsizliyi üçün çox mühüm olan qalanı tutmalıdır. Mahir komanda qalaya qalxmaq üçün zəruri olan vasitələri əsgərlərə vermiş və qalanın tutulmasını əmr etmişdir. Bu əmrdən sonra fədakar əsgərlər qalaya doğru hərəkət edir, qorxaqlar isə yerindən tərpənmir. Komandanın diqqəti irəli gedənlərdədir. O öndə gedənlərin müvəffəq olması üçün əlindən gələni edir. Əgər qalaya hücum edənlər arasında bir nəfər büdrəyərsə, onun əlindən tutub qaldırırlar. Amma komandanın əmrinə tabe olmayıb, yerindən tərpənməyənlər diqqətdən kənar qalmışlar. Fədakarlıqla hücum keçən dəstədə büdrəyənin əlindən tutmaq bir növ şəfaətdir. Dəstədən geridə qalıb qorxaqlıq göstərənlərə heç bir kömək yoxdur. Amma hədəfə doğru hərəkət zamanı büdrəyənlərə yardım əli uzadılır. Əgər komandan əvvəlcədən elan etsəydi ki, mən geridə qalanlara yox, yalnız irəlidə gedənlərə kömək edəcəyəm, bu vəd insanları hücumə həvəsləndirərdi. Belə bir vədin böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti də var.

Əgər şəfaət edilərkən insanların ləyaqəti yox, başqa xüsusiyyətləri nəzərdə tutulsaydı, onda bu iş dəstəbazlıq kimi yozula bilərdi!

Bəs Quranda şəfaət məsələsi necə açıqlanır? Şəfaətlə bağlı üç hissəyə ayırmaq olar:

1. Şəfaəti inkar edən ayələr: Qorxun o gündən ki, heç kəs heç kəsin karına gələ bilməsin, heç kəsdən şəfaət qəbul olunmasın, heç kəsdən fidyə alınmasın və onlara heç bir kömək göstərilməsin.”¹

2. Şəfaəti Allaha məxsus bilən ayələr: “Sizin Ondan (Allahdan) başqa heç bir haminiz və şəfaətçiniz yoxdur.”²

3. Allahın izni ilə şəfaət verənlər və bu şəfaətlərin Allahın izni ilə qəbul olunması haqqındakı ayələr: “Allahın izni olmadan Onun yanında kim şəfaət edə bilər?!”³ Başqa bir ayədə isə belə buyrulur: “O gün Rəhmanın izn verdiyi və söz danışmağına razı olduğu kəslərdən başqa heç kimin şəfaəti fayda verməz.”⁴

Bu və digər ayələrlə sübuta yetir ki, qiyamət günü Allahın izni ilə günahkarlara şəfaət verilə bilər. Şəfaət haqqında Quranda bu qədər açıq-aydın ayələr olduğu halda, uyğun məsələyə şəkk-şübhə ilə yanaşanların inadkarlığı qərəzli görünür.

Bəs nə üçün bəzi ayələrdə şəfaət inkar edilir? Unutmamalıyıq ki, büt-pərəst ərəblər xürafata vararaq bütlərin şəfaətinə bel bağlayırdılar. Ayələr məhz həmin şəfaəti rədd edir. Büt-pərəstlər elə düşünürdülər ki, Allah dərgahında bütlərin şəfaətindən bəhrələnəcəklər. Allah bu xürafi əqidəni Quranın müxtəlif surələrində məzəmmət edir: “Onlar Allahı qoyub özlərinə nə bir xeyir, nə də bir zərər yetirə bilən bütlərə ibadət edir və deyirlər: “Bunlar Allah yanında bizdən ötrü şəfaət edənlərdir.” De ki, Allaha göylərdə və yerdə bilmədiyi bir şeyimi xəbər verirsiniz? Allah özünə şərik qoşulan bütlərdən uzaqdır və ucadır.”⁵ Demək, qəti şəkildə rədd edilən şəfaət cahil ərəblərin inandığı şəfaətdir. Başqa bir ayədə oxuyuruq: “Yoxsa onlar Allahdan qeyrilərini şəfaətçi etdilər? De ki, onlar heç bir şeyə malik olmadıqları və heç nə anlamadıqları halda şəfaətmi edəcəklər?!”⁶

Belə bir irad yəhudilərə də ünvanlanmışdır. Onlar təsəvvür etdirdilər ki, onların babaları Peyğəmbər olduğundan istədikləri

---

¹ “Bəqərə”, 48.

² “Səcdə”, 4.

³ “Bəqərə”, 255.

⁴ “Ta-ha”, 109.

⁵ “Yunus”, 18.

⁶ “Zumər”, 43.

qədər günaha bata bilərlər. Onlar əcdadları olmuş Peyğəmbərlərin şəfaətinə bel bağlayaraq, heç bir günahdan çəkinmirdilər. Belə bir şəfaət dünyamızdakı rüşvətə oxşadıla bilər. Quranda məhz belə bir şəfaət rədd edilərək deyilir: “Qorxun o gündən ki, heç kəs heç kəsin karına gələ bilməsin, heç kəsin şəfaəti qəbul olunmasın, heç kəsdən fidyə alınmasın...”¹ Demək, şəfaəti inkar edən ayələrdə batil əqidəyə malik olan cahil ərəblər və yəhudilər nəzərdə tutulmuşdur.

Şəfaət haqqında buyurulan əvvəlki ayələrlə şəfaətin yalnız Allaha aid olmasını bildirən ayələr arasında heç bir ziddiyyət yoxdur. Çünki şəfaət, həqiqətən də, Allaha məxsusdur və başqaları yalnız Onun izni ilə şəfaət verə bilərlər.

15. ƏMİRƏL-MÖMİNİN ƏLİ (Ə) ÖZ XİLAFƏTİNİ “QƏDİR” HƏDİSİ İLƏMİ SÜBUTA YETİRDİ?

Sual: Bilirik ki, İslam Peyğəmbəri (s) Əmirəl-mömininin (ə) xilafət və canişinliyini Qədir günü elan etmiş, ona itaəti bütün müsəlmanlara vacib saymışdır. Belə bir sual yaranır: Əgər Əmirəl-mömininin (ə) canişinliyi belə bir gündə elan olunmuşdursa, nə üçün imam həyatı boyu öz imamətinin isbatı üçün bu hədisi dəlil göstərməmişdir?

Cavab: Əslində imam (ə) öz xilafətinin və canişinliyinin sübutu üçün müxtəlif məqamlarda Qədir hədisini sübut göstərmişdir. O bütün münasib fürsətlərdə öz müxaliflərinə bu hədisi xatırlatmış və bu yolla xalqın qəlbindəki mövqeyini möhkəmləndirmişdir.

Təkcə imam özü yox, eləcə də Peyğəmbərin qızı həzrət Fatimə (s), onun girami övladları imam Həsən (ə) və imam Hüseyin (ə), eləcə də bir çox böyük şəxsiyyətlər (Əbdullah ibn Cəfər, Əmmar Yasər, Əsbəğ ibn Nəbatə, Qeys ibn Səd, Ömər ibn Əbdül-Əziz, Əbbasi xəlifəsi Məmun və hətta bəzi müxaliflər) Qədir hədisini həzrət Əlinin (ə) xilafətinə dəlil olaraq göstərmişlər.

Demək, hələ həzrətin öz dövründə Qədir hədisi imamın canişinliyinə sübut kimi məşhur idi. Bəzi nümunələr göstərək:

---

¹ “Bəqərə”, 48.

1. Əmirəl-möminin (ə) ikinci xəlifənin göstərişi ilə üzvləri təyin olunmuş Şura günü şuranın rəisinə qarşı çıxaraq buyurmuşdur: “Mən sizə elə bir dəlil gətirəcəyəm ki, kimsə onu inkar edə bilməsin. Sizi Allaha and verirəm, aranızda elə bir adam varmı ki, həzrət onun haqqında belə buyursun: “Mən kimin mövlasıyamsa, Əli (ə) də onun mövlasıdır. Pərvərdigara, Əlini (ə) dost tutanı dost tut, Əliyə (ə) yardım edənə yardım et...” Şuradakılar hamısı bir ağızdan dedilər: “Bu fəzilət səndən başqa kimsədə yoxdur.”¹

Qeyd edək ki, imam yalnız bu məclisdə Qədir hədisini dəlil göstərməmişdir.

2. Bir gün həzrət Əmirəl-möminin (ə) Kufədə çıxış edərkən üzünü cəmiyyətə tutub belə buyurdu: “Sizi Allaha and verirəm, Qədirdə olub öz qulağı ilə Peyğəmbərin məni canişin təyin etdiyini eşidən dursun və şəhadət versin. Mən başqalarından bu barədə eşidənləri yox, yalnız öz qulağı ilə eşidənləri deyirəm.” Həzrətin bu sözündən sonra otuz nəfər ayağa qalxdı və Qədir hədisinin doğruluğuna şəhadət verdi.

Diqqət yetirmək lazımdır ki, həmin vaxt Qədir hadisəsindən iyirmi beş ildən çox ötmüşdü. Bundan əlavə, bir çox Peyğəmbər səhabələri Kufədə deyildilər. Kimi o vaxtadək dünyasını dəyişmişdi, kimi də həmin məclisdə hansısa səbəbdən şəhadət vermək istəmədi. Yoxsa şəhadət verənlərin sayı daha artıq olardı.

Mərhum Əllamə Əmini öz nəfis “Əl-qədir” kitabında uyğun hədis haqqında ətraflı məlumat vermişdir. Maraqlananlar həmin kitaba müraciət edə bilərlər.²

3. Osmanın xəlifəliyi dövründə mühacirlərdən və ənsardan olan iki yüz nəfərdən çox şəxs Peyğəmbər məscidində toplanıb müxtəlif mövzularda söhbət edirdilər. Nəhayət, Qüreyşin fəzilətləri haqqında söhbət düşür. Bu məclisdə iştirak edən Əmirəl-möminin (ə) danışanları dinləyir və susurdu. Nəhayət, məclisdəkilər ona üz tutub bir söz deməsini istədilər. İmam xalqın israrı ilə qalxdı və Peyğəmbər (s) ailəsinə yaxınlığı haqqında danışaraq dedi: “Yadınızdadırmı ki, Qədir günü Allah öz Peyğəmbərinə əmr etdi

---

¹ “Mənaqibe-Xarəzmi”, s. 217.

² “Əl-qədir”, c. 1, s. 153.

ki, namaz, zəkat, həcc mərasimini aşkar etdiyi kimi mənim xalqa rəhbərliyimi də iqrar etsin? Bu işi yerinə yetirmək üçün Peyğəmbər belə bir xütbə oxudu: “Allah mənə bir iş tapşırımıdır. Mən bəzilərinin bu ilahi göstərişi təkzib edəcəyindən qorxuram. Amma Allah əmr etmişdir ki, bu tapşırığı çatdırım və məni xalqın şərinə qoruyacağını vəd etmişdir. Ey xalq! Allah mənim mövlam və mən möminlərin mövlasıyam. Mən möminlərə onların özlərindən yaxın deyiləmmi?” Hamı dedi: “Bəli.” Sonra Peyğəmbər buyurdu: “Əli (ə), qalx. Mən kimin mövlasıyam, Əli də onun mövlasıdır...” Bu vaxt Səlmən həzrət Peyğəmbərdən soruşdu: “Əlinin bizim üzərimizdə hansı vilayəti var?” Həzrət buyurdu: “Əlinin (ə) sizin üzərinizdə vilayəti mənim sizin üzərinizdə vilayətim kimidir. Mən hər kəsin mövlasıyam, Əli də onun mövlasıdır...”

4. Uyğun hədisi təkcə həzrət Əli (ə) dəlil göstərməmişdir. Bir gün Peyğəmbərin girami qızı üzünü Peyğəmbər tərəfdarlarına tutaraq buyurdu: “Məgər Peyğəmbərin Əliyə “Mən kimin mövlasıyam, Əli də onun mövlasıdır” dediyi Qədir gününü unutmusunuz?”

İmam Həsən (ə) Müaviyə ilə sülh bağlamaq qərarına gəldiyi vaxt ayağa qalxdı və belə bir xütbə oxudu: “Allah Peyğəmbər Əhli-beytini İslam vasitəsi ilə girami tutdu. Bizi seçdi və hər növ çirkinlikdən bizi pak etdi. Hamı Peyğəmbərin Əliyə “sən mənim üçün Harun Musa üçün olduğu kimisən” dediyini eşitmişdir. Hamı gördü və eşitdi ki, Peyğəmbər Qədirə-xumda Əlinin əlini tutub xalqa müraciətlə buyurdu: “Mən kimin mövlasıyam, Əli də onun mövlasıdır...”

İmam Hüseyin (ə) Məkkədə bir çox Peyğəmbər səhabələrinin qatıldığı cəmiyyət içərisində belə buyurdu: “Sizi Allaha and verirəm, Qədirə-xumda Peyğəmbərin Əlini xəlifə və canişin seçdiyini bilirsinizmi?” Oradakılar dedilər: “Bəli, buna şəhadət veririk.”

Bundan əlavə, Peyğəmbərin yaxın səhabələrindən olan Əmmar Yasir, Zeyd ibn Ərqəm, Əbdullah ibn Cəfər, Əsbəğ ibn Nəbatə və başqaları uyğun hədisi həzrət Əlinin (ə) canişinliyinə dəlil olaraq göstərmişlər.

DÖRDÜNCÜ HISSƏ

QIYAMƏT VƏ ÖLÜMDƏN SONRAKI HƏYAT

1. ALLAH ÖZ BƏNDƏLƏRİNİ NƏ ÜÇÜN CƏZALANDIRIR?

Sual: Mütləq ehtiyacsız olan Allah nə üçün günahkarları cəhənnəmdə oda çəkir?

Cavab: 1. Bir çox ayə və rəvayətlərin bildirdiyi kimi, qiyamət gününün mükafat və cəzaları insanların dünyadakı əməllərinin nəticəsidir. İnsan öz əməllərinin cəzasını çəkməyə borcludur.

Yaşadığımız dünyada əməllərimizin təbii və zəruri sonluğu var. Məsələn, narkotik maddələrə aludə olmuş bir şəxs təbii olaraq ağrı-acıya, xəstəliklərə məhkumdur. Bir müddət spirtli içkilərə aludə olmuş insanın ömrünün qalan hissəsini xəstəliklər içində keçirməsi qaçılmaz bir sonluqdur. Amma elə əməllər də var ki, onların nəticəsi qiyamət günü ortaya çıxır. Özü öz aqibətini təyin edən insanın düşdüyü vəziyyətə görə etiraz etməyə haqqı yoxdur. Həyatını düzgün proqramla yaşayan insan öz xoşbəxtliyini təmin edir. Bizim dünyadakı əməllərimizin Allaha bir təsiri olmadığı kimi, bu əməllər qiyamətdə də Allaha təsirsizdir.

2. Qiyamət günü insana verilən mükafat və cəza ilahi göstərişlərin icrasından asılıdır. Axirət mühakiməsinin böyük tərbiyəvi əhəmiyyəti var. Allah öz qəti vədləri ilə bəndələrini yaxşılığa dəvət edir, onları pis işdən çəkindirir. Bu vədlər qəti olduğu üçün həvəsləndirici və çəkindirici rol oynayır. Əgər bu vədlər dəyişkən olsaydı, öz tərbiyəvi əhəmiyyətini itirərdi. Həmin vəziyyətdə ağır vəzifələri öhdəyə götürmək əhəmiyyətsiz olardı. Bəli, ilahi mükafatlar və cəzalar o zaman səmərə verib ki, sabit və dəyişməz olsun. Allah öz vədinə əməl etməmək sifətindən uzaqdır.

2. BÜTÜN QÖVMLƏR ÜÇÜN QIYAMƏT GÜNÜ EYNI GÜNDÜR?

Sual: Bəşər tarixinin əsrlərlə yaşa malik olduğunu bilirik? Yer üzündə bir çox mədəniyyətlər gəlib-getmişdir. Qiyamət günü bütün

millətlər üçün eyni bir gündür, yoxsa hər bir millət üçün ayrıca bir qiyamət günü var?

Cavab: Qurani-kərimdəki bəzi ayələr şəhadət verir ki, bütün qövmlər üçün “yəvml-qiyamə” adlı bir qiyamət günü var. Nümunə üçün bəzi ayələri nəzərdən keçirək: “Göylərdə və yerdə olan bütün məxluqlardan elə biri yoxdur ki, Rəhmanın hüzuruna qul kimi gəlməsin; And olsun ki, Allah onları hesablamış və təkrar-təkrar saymışdır; Onların hamısı qiyamət günü Onun hüzuruna tək-tənha gələcəklər.”¹ Digər bir ayədə belə buyurulur: “O gün biz müttəqiləri Rəhmanın hüzuruna möhtərəm elçilər kimi cəm edərik; Günahkarları isə cəhənnəmə susuz vəziyyətdə sürükləyib gətirərik.”²

3. QIYAMƏTDƏ BİXƏBƏRLƏRİN VƏZİYYƏTİ NECƏ OLACAQ?

Sual: Avropa, Afrika, Amerika və dünyanın digər nöqtələrində dünyaya göz açıb, ata-babasının dinindən başqa bir din görməyən, kənar mühitlərdən bixəbər olanların qiyamətdə vəziyyəti necə olacaq?

Cavab: Əgər bu şəxslər həqiqi dini müəyyənləşdirmək üçün imkanlara malik olduqları təqdirdə axtarış aparmamışsa, üzürlü sayılmayacaqdır. Yox əgər həqiqi dini müəyyənləşdirmək üçün heç bir imkanları olmamışsa, Allah hüzurunda üzürlüdürlər. Belə insanları aləmlərin Rəbbi cəzalandırmayacaq. Amma bütün bəşəriyyət dərk etdiyi həqiqətlərə əməl etməlidir. Düşüncəsini işə salan insan bilir ki, Allah var, ədalət yaxşıdır, zülm pisdir, fəsad və azgınlıq alçaqlıqdır. Demək, insan başa düşdüklərinə əməl etməlidir. Belə insanlar Quranda “müstəzəf” adı ilə yad olunur. Böyük İslam təfsirçiləri müstəzəfləri yad edən ayələr haqqında geniş araşdırmalar aparmışlar. İmamlardan nəql olunmuş rəvayətlərdə maraqlı nöqtələr bəyan olunur. Uyğun mövzuda daha artıq məlumat əldə etmək üçün aşağıdakı mənbələrə müraciət edin.³

---

¹ “Məryəm”, 93-95.

² “Məryəm”, 85, 86).

³ “Biharül-ənvar”, c. 72, s.157; “Təfsirəl-mizan”, c. 5, s. 45-61.

4. ƏLLİ MİN İLLİK GÜN OLA BİLƏRMİ?

Sual: Deyirlər ki, qiyamət günü əlli min il davam edəcək. Bir gün əlli min il ola bilərmi?

Cavab: Unutmamalıyıq ki, gecə-gündüz, ilin uzunluğu bizim planetdəkindən fərqli də ola bilər. Əgər bir sutka bizim planetdə 24 saatdırsa, başqa planetlərdə bu rəqəm fərqli də ola bilər. Məsələn, günəşə ən yaxın olan planet Merküridə bir il bizim səksən səkkiz sutkamıza bərabərdir. Yəni həmin planet səksən səkkiz gün ərzində günəş ətrafında bir dövrə vurur. Günəş sisteminin səkkizinci planeti olan Neptunda bir il təqribən bizim yüz altmış dörd ilimizə bərabərdir. Günəş sisteminin ən uzaq planeti olan Plutonda bir il bizim iki yüz qırx doqquz ilimizə bərabərdir. Hələ bizim öz planetimizdə şimal və cənub qütblərində gecə və gündüzün uzunluğu başqa yerdəkindən fərqlənir. Orada altı ay gecə, altı ay gündüz olur. Ayda isə həm gecə, həm də gündüz təqribən bizim on beş gün uzunluqda çəkir.

Ona görə də təəccüb etməyə dəyməz ki, qiyamət günü bizim əlli ilimizə bərabər olacaq. Çünki qiyamət günü Quran ayələrindən məlum olduğu kimi, varlıq aləmindəki vəziyyət dəyişəcək və günəş sistemi əvvəlki nizamını itirəcəkdir. Demək, həmin gün bu günkü gündən tamamilə fərqlənəsidir. Qurani-kərimdə bu məsələyə belə işarə olunur: **“(Qiyamət günü) elə bir gündür ki, yer başqa bir yerlə, göylər də başqa göylərlə əvəz olunacaq...”**¹

---

¹ “İbrahim”, 48.

5. MƏAD CİSMANİDİR, YOXSAX RUHANİ?

Sual: Nə üçün fəqihlər məad və məracın ruhani olduğunu rədd edirlər? Axı bəzi qədim filosoflar məadın ruhani olacağını qeyd etmiş və dəlillər də gətirmişlər?

Cavab: Şübhəsiz ki, ruhani məadı inkar edənlər onu təkcə cismani bilmirlər. Onlar məadın həm cismani, həm də ruhani olması fikrindədirlər. Yəni qiyamətdə həm ruh, həm də cism yenidən qaytarılmalıdır. İnsan həm cismən, həm də ruhən dirilir və əməllərinin mükafatını, ya da cəzasını görür. Bu məsələ müasir dövr filosofları tərəfindən də bir həqiqət kimi qəbul olunmuşdur. Qurani-məciddə də məadın cismani olduğunu bildiren ayələr vardır. Bu məsələ əqidə kitablarında geniş şəkildə bəyan olunmuşdur. Bu məsələ “Yasin” surəsinin son ayəsində də təsdiqlənir. “Hər şeyin hökmü, ixtiyarı əlində olan Allah pak və müqəddəsdir. Siz də Onun hüzuruna qaytarılacaqsınız.”

Onu da qeyd etməliyik ki, cismani mərac atmosfer qatları haqqındakı yanlış bir nəzəriyyəyə əsasən inkar edilirdi. Bir zaman alimlər düşündülər ki, atmosfer qatının dəşilməsi mümkünsüzdür və bu qatı heç vaxt keçmək olmaz. Amma sonralar bu nəzəriyyə inkar olundu və təcrübədə sübuta yetdi ki, atmosfer qatı keçilməz deyil.

6. ELMİ KƏŞF VƏ İXTİRA MÜƏLLİFLƏRİ QİYAMƏT GÜNÜ MÜKAFATLANDIRILACAQMI?

Sual: Nəzərə alsaq ki, Edisonun elektriki, Qalileyin teleskopu ixtira etməsi bəşəriyyət üçün xidmətdir, qiyamət günü onlar bu xidmətlərinə görə mükafatlandırılacaqlarını? Yoxsa bu alimlər müsəlman olmadıqları, son dinə iman gətirmədikləri üçün əliboş qalacaqlar?

Cavab: Bu mövzuda İslamın məntiqini açıqlamazdan qabaq, uyğun mövzu ilə bağlı bəzi baxışlara nəzər salaq:

1. Bəziləri təsəvvür edirlər ki, cəmiyyət üçün faydalı olan bütün əməllər Allah qarşısında dəyərləndiriləcək. Onların nəzərincə, cəmiyyətə xidmət baxımından müsəlmanlarla qeyri-müsəlmanlar arasında heç bir fərq yoxdur. Allah ədalətli olduğu üçün

bəndələrinin xidməti arasında fərq qoymur. Onlar deyirlər ki, Allaha imanın, son Peyğəmbərə etiqadın yaxşı əmələ heç bir dəxli yoxdur. Bir iş cəmiyyətə xeyirlidirsə, onun mükafatı var. Bu işi görənin müsəlman və ya qeyri-müsəlman olması əhəmiyyətli deyil.

2. Başqa bir qrupun fikrincə, iman gətirməmiş insanın əməlləri puçdur və bu əməllər üçün mükafat nəzərdə tutulmur. Onlar belə düşünürlər ki, düzgün əqidədə olmayan insanın yaxşı əməlləri puç olasıdır.

Əslində isə bir-biri ilə ziddiyyət təşkil edən bu iki baxışın hər ikisi yanlıştır. Üçüncü bir baxış daha məntiqli görünür. Üçüncü baxışa əsasən bütün yaxşı işlərin iki yönümü var: 1. İnsanın özünə aid olan fərdi mənafe; 2. Bütün bəşəriyyətə aid olan ictimai mənafe.

Əgər alim və ixtiraçı üzücü zəhmətlərə dözüb, yenilik yaradarkən, məqsədi bu olarsa ki, şan-şöhrət qazansın və ya öz kəşfindən böyük gəlir götürsün, onun qiyamətdə heç bir mükafatı yoxdur. Çünki bu insanların məqsədi Allah və cəmiyyəti razı salmaq olmamışdır. Onlar yalnız şan-şöhrət və var-dövlət haqqında düşünmüş, gecə-gündüz tər axıdaraq, bu yolda çalışmışlar. Yox əgər alimin məqsədi bəşəriyyətə xidmət göstərmək, onlara xeyir vermək olmuşsa, onun Allah qarşısında mükafatı vardır. Allah adildir və bütün yaxşı işləri mükafatlandırır.

İslami hədislərdə oxuyuruq ki, heç bir səmavi dinə inanmamış, bütpərəst olmuş Hatəm Tai məhrumlara daim əl tutduğu üçün qiyamət günü münasib bir mükafat alacaqdır.¹ Demək, alimin mükafatlandırılmasında onun niyyəti mühüm rol oynayır. Əgər o öz şəxsi mənafeələrinə görə çalışmışsa, qiyamətdə heç bir mükafatı yoxdur. Əgər alimi üzücü zəhmətlərə vadar edən, bəşəriyyətə xeyir vermək amalıdırsa, onun Allah dərgahında mükafatı var. Elə alimlər var ki, bəşəriyyətə qarşı təhlükəli silah hazırlamaq üçün onlara yaxşı pul verilsə, əvvəlki işlərini buraxıb uyğun cinayətə qatırlar. Elə alimlərin Allahdan əvəz istəməyə haqqı yoxdur. Hətta pis niyyətlərinə görə onların cəzası daha da şiddətli ola bilər. AMMA bəzi insanlar bəşəriyyətin xoşbəxtliyi xatirinə öz

---

¹ “Səfinətul-bihar”, c. 1, s. 607.

maddi mənafeyindən keçir. Şübhəsiz ki, cəmiyyətə xidmət üçün üzücü zəhmətlərə qatılan insanlar öz zəhmətlərinin mükafatını alasıdır.

BEŞİNCİ HİSSƏ

DİNİ HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİ

1. DİNİ HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİ HAQQINDA SUAL VERMƏYƏ HAQQIMIZ VARMI?

Sual: Biz ilahi hökmlərin nə üçünliyü barədə sual verə bilərikmi? Əgər belə bir haqqımız varsa, bu haqq qeyri-məhdudturmu?

Cavab: İslam hökmlərinin, qanunlarının, göstərişlərinin fəlsəfəsi mövzusu çox aktual bir mövzudur. Bizim kitabımızdakı sual-cavabların da böyük bir hissəsi həmin mövzu ilə bağlıdır.

Belə bir sual yarana bilər ki, nə üçün namaz qılmalıyıq, Allah evinin ziyarətinə getməliyik, sələmçilik haramdır, donuz əti yemək olmaz, qızıl-gümüş qablardan istifadə edilməməlidir?

Bu mövzu haqqında “İslam məktəbi” jurnalında ətraflı şəkildə danışılmışdır. Həmin jurnalda bir neçə tanınmış alim çox faydalı və maraqlı mövzularla çıxış etmişlər. Onların hər biri məsələnin bir tərəfini işıqlandırmışdır. Bəzi alimlərin fikrincə, biz dini hökmlərin fəlsəfəsini araşdırmamalıyıq. Digər bir qrup alim isə belə düşünür ki, İslam hökmlərinin fəlsəfəsini dərk etmək zəruridir.

Biz də bu kitabda öz fikrimizi bildirmək istədik. Bizim fikrimizcə, təəccüblü də görünsə, hər iki qrup alimin mövqeyi düzgündür. Bizim dini məsələlərin fəlsəfəsi haqqında sual verməyə həm haqqımız var, həm də yoxdur. Hər iki baxış tərəfdarlarının gətirdiyi dəlillər müəyyən sferada qəbul oluna bilər.

İzah: İslami mətnlərin, Quran və hədislərin mütaliəsindən məlum olur ki, Peyğəmbər səhabələri arasında bu mövzuda söhbətlər olmuşdur. Çünki İslam elmlərinin mənimsənilməsi üsulu dəlillərə istinad edən məntiqi bir üsuldur. Ona görə də Peyğəmbər səhabələri dini hökmlər haqqında sual verməyi öz hüquqları bilmişlər.

İslamda Allah-təala belə tanıtdırılır: O elm və qüdrət baxımından nəhayətsiz, hər şeydən ehtiyacsız və bütün işləri hikmət üzərində qurulmuş Allahdır. Onun işində bihudəliyə yer yoxdur.

Peyğəmbərləri bəşəriyyətin təlim-tərbiyəsi, haqq və ədalətə dəvət üçün göndərmişdir.

Allahın bu sayaq tanıtdırılması bizi xoşbəxtliyimizlə bağlı məsələlərin fəlsəfəsi haqqında maraqlanmağa təşviq edir. Əgər düşünsək ki, Quran yalnız üsul (etiqad əsasları) məsələlərində dəlillərə istinad edir və əməli hökmlərdə dəlillərdən vaz keçir, bu səhv olar. Görürük ki, Quran qisas haqqında hökmünü bəyan etdikdən sonra belə buyurur: “Olsun ki, bu yolla pis əməllərdən çəkinəsiniz.” Beləcə, uyğun hökmün fəlsəfəsi insanların günahdan çəkinməsi kimi zikr olunur. Yəni uyğun hökmə riayət edilməsi səbəbindən insanlar öz azğın nəfslərini cilovlaya bilərlər.¹ Quranda səfərdə olanlar və xəstələrin oruc tutmaması hökmü verildikdən sonra bunun fəlsəfəsi belə açıqlanır: “Allah sizin üçün ağırlıq deyil, yüngüllük istər...”²

Qumar və şərəbin qadağan olunması haqqında belə buyurulur: “Şübhəsiz ki, şeytan içki və qumarla aranızda ədavət və kin salmaq, sizi Allahı yada salmaqdan və namaz qılmaqdan ayırmaq istər...”³ Uyğun ayədə aşkar şəkildə şərab və qumarın nə üçün qadağan edildiyi bildirilir. Göz günahı haqqında isə belə buyurulur: “Mömin kişilərə de ki, gözlərini haram edilmiş şeylərdən çevirsinlər... Bu onlar üçün daha yaxşıdır...”⁴ Başqa bir ayədə müşriklər haqqında buyurulur: “Müşriklər napakdirlər. Bu ildən Məscidül-harama yaxınlaşmasınlar.”⁵ Qənimətin bölgü fəlsəfəsi isə belə açıqlanır: “Allahın öz Peyğəmbərinə məmləkət əhalisindən verdiyi qənimət qohum-əqrəbaya, yetimlərə, yoxsullara və müsafirlərə məxsusdur. Bu ona görədir ki, içərinizdəki zənginlər arasında əldən-ələ düşən bir sərvət olmasın.”⁶

Peyğəmbər və məsum imamlardan nəql olunmuş rəvayətlərdə də birbaşa və ya xalqın sorğusundan sonra bir çox hökmlərin

---

¹ “Bəqərə”, 179.

² “Bəqərə”, 185.

³ Məidə, 91.

⁴ “Nur”, 30.

⁵ “Tövbə”, 2.

⁶ Həşr 7.

fəlsəfəsi açıqlanır. Böyük mühəddis mərhum şeyx Səduqun “İləlüş-şəraye” kitabında dini hökmlərin fəlsəfəsini açıqlayan məlumatlar verilir.

Bəli, Qurani-məciddə və məsumların buyuruqlarında dini hökmlərin açıqlanması göstərir ki, bizim bu barədə soruşmaq haqqımız var. Əgər bu sayaq məlumatlar olmasaydı, uyğun mövzuda araşdırmalardan çəkinmək lazım gələrdi.

Deyilənlərdən belə bir nəticə alınır ki, dini məsələlərlə bağlı dəlillərin araşdırması İslami bir üsuldur. Peyğəmbər səhəbələrinin bu məsələ ilə bağlı rəftarları belə bir haqqa malik olduğumuzu bir daha təsdiqləyir. Dini məsələlərin fəlsəfəsinin açıqlanmasının bu məsələlərin əhəmiyyətini azaltması fikri yanlışdır. Əksinə, məsələlərin mahiyyəti açıqlandıqda insan anlayır ki, bu hökmlər onun ehtiyaclarını təmin etmək üçündür. Dini hökmlərə itaəti öz xoşbəxtlik səbəbi bilən insan onları həvəslə yerinə yetirir.

Eləcə də, zaman keçdikcə məlumatlarımız nə qədər artsa, yenə də məhduddur. Əgər insan bütün mövcud bilikləri əxz edə bilsəydi, artıq elm yolunda dayanmaq lazım gələrdi. Demək, insan üçün həmişə məchul və qaranlıq nöqtələr mövcuddur.

Bəşəriyyətin bildikləri onun bilmədikləri ilə müqayisədə çox cüzdür. Bəşəriyyətin bilmədikləri arasında elə məchullar var ki, əgər səmadan bir müəllim enmiş olsa da, insan həmin məchulların həqiqətini dərk edə bilməz. Məsələn, bugünkü insanın bildiyi bir çox məlumatları min il qabaqki insan dərk edə bilməzdi. Onu da bilməliyik ki, səmavi hökmlər və göstərişlər Allah-təalanın sonsuz elmindən qaynaqlanır. Varlıq aləmindəki bütün həqiqətlər Allah üçün aşkardır. O gələcəkdən, qeybdən xəbərdardır. Bütün bu nöqtələri nəzərə alaraq, qəbul etməliyik ki, fəlsəfəsini anlama bilməyəcəyimiz hökmlər də var. Əgər insan hər şeyi anlamaq gücündə olsaydı, Peyğəmbərlərə ehtiyac qalmazdı. İnsan səma bilikləri olmadan həyat yolundakı maneələri adlaya bilmir. Məgər biz varlıq aləmindəki sirləri, bütün mövcudların yaranış fəlsəfəsini bilirikmi? Şəri hökmlər də varlıq aləmindəki həqiqətlərin bir hissəsidir. Deyilənlərdən belə bir nəticə alırıq ki, insan öz dövrünün bilikləri həddində ilahi hökmlərin fəlsəfəsini dərk edə bilər. İstisnasız olaraq, bütün ilahi hökmlərin fəlsəfəsini anlamaq

istəyi sadələşlənəkdir. İnsan yalnız öz elmi həddində açıqlamaları dərk edə bilər.

Yuxarıda deyilənlərdən bəlli olur ki, insanın yalnız fəlsəfəsini bildiyi hökmlərə itaət etməsi düzgün deyil. İnsan belə bir münasibəti ilə sonsuz elmə malik olduğunu iddia etmiş olur. Dini hökmlər bəşəriyyətin səadəti üçündür. Onların fəlsəfəsini bilib-bilməməyinizdən asılı olmayaraq, öz xoşbəxtliyiniz naminə həmin hökmlərə əməl etməlisiniz. Bu gün bütün bəşəriyyət elektrik enerjisindən istifadə edir. Amma çox az adamlar elektrikin nə olduğunu anlayır. Elektrikin nə olduğunu bilmirik deyə, onun faydalarından imtina etməyimiz axmaqlıq olardı.

Bir sözlə, dini hökmlərin fəlsəfəsini bilmək bir məsələdir, həmin hökmlərə itaət etmək başqa bir məsələ. Bir işin fəlsəfəsini bilməmək həmin işə arxa çevirmək üçün dəlil ola bilməz.

Biz ilahi hökmlərin fəlsəfəsi haqqında araşdırmalar aparırıq ki, onların əhəmiyyətini daha çox dərk edək. Məqsəd bu olmamalıdır ki, onların faydalı olub-olmadığını müəyyənləşdirək.

Bir misal çəkək: Həkimin yazdığı nüsxədəki dərmanların faydası haqqında ona görə soruşulur ki, bu barədə daha çox məlumat toplayaq. Həkimin verdiyi cavablar bizi qane etmədikdə və ya həmin cavabları dərk etmədiyimiz təqdirdə dərmanların qəbulundan imtina etmək olmaz. Əgər xəstə hər şeyi dərk edə bilsəydi, o özü həkim olardı.

Demək, dini hökmlərin fəlsəfəsini öyrənməkdə məqsəd onların faydalı olub-olmadığını bilmək yox, daha çox məlumat toplamaqdır. Hər bir dini hökmə tələsik izah verməyə ehtiyac yoxdur. Namazın idman hərəkətləri, orucun arıqlama vasitəsi kimi təqdim olunması kökündən yanlış bir işdir. Rükü və səcdənin yalnız fəqərə sütununa və sinir sisteminə faydalı olduğunu iddia etmək əsassızdır. Bu sayaq qondarma izah nəinki insanları dini hökmlərin icrasına təşviq etmir, hətta onların dəyərini aşağı salır.

2. HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİ NECƏ ARAŞDIRILMALIDIR?

Cavab: Quran məntiqi və məsumların buyuruqlarından aydın olur ki, hər bir müsəlman dini hökmlərin fəlsəfəsi ilə maraqlana

bilər. Bu barədə düşünmək, suallar vermək qadağan olunmamışdır. Amma bu o demək deyil ki, hər kəs dini hökmlərin fəlsəfəsini öz bildiyi kimi izah etsin. Bu sayaq yanlış izahlar səbəbindən uyğun mövzudakı araşdırmalar zərərli də ola bilər. Bəs bu araşdırmalar hansı proqramla aparılmalıdır?

Əvvəlcə qeyd etməliyik ki, dini göstərişlərə əməl edib-etməməyimizin Allah üçün heç bir fərqi yoxdur. Əmirəlmöminin Əli (ə) buyurur: “Günahkarlar ona (Allaha) ziyan vurmaz, itaət edənlər isə fayda verməz.” Allah-təala varlığın sonsuz dəryasıdır. Yaranmışların nəyi varsa, Ondandır. Allahın bir şeydən ehtiyacı yoxdur ki, biz o ehtiyacı ödəyək. Əldə etdiyimiz hər bir nemətin əsil xəzinəsi Onun əlindədir. Allah hər bir bəndəyə məsləhət bildiyi qədər əta edir. Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Elə bir şey yoxdur ki, onun xəzinələri bizdə olmasın. Lakin biz ondan ancaq müəyyən qədər nazil edərik.”¹ Özünüz düşünün, günəşin qabağında qoyulmuş ayna onun işığını artırma bilərmi? İnsan nə qədər güdrətli olsa da, həmin ayna kimidir. Onun nəyi varsa, Allahdandır. Dini hökmlərə əməl edən hər bir insan özü üçün çalışır. Digər bir tərəfdən, insan təkcə cism deyil ki, ilahi hökmlər bu cismi təkamülə çatdırır. İnsan təkcə ruh da deyil ki, yalnız onun mənəvi inkişafı nəzərdə tutulur. İnsan cism və ruhun məcmusudur və asimani göstərişlər bu məcmunun təkamülünə xidmət edir. Ona görə də dini göstərişlərdə yalnız dünyəvi faydalar axtaranlar, namazı idman, orucu pəhriz, duanı ruhi təskinlik sayanlar yanılırlar. Pak libas geyməyin, dırnağı tutmağın, hörümçək torunu təmizləməyin sınıq kuzədən su içməməyin müstəhəb olması kimi hökmlər təkcə fizioloji və psixoloji faydalarla izah olunmamalıdır. Etiraf edək ki, bu gün bəşəriyyətin malik olduğu elm bütün gerçəkliklərin fəlsəfəsini izah etmək gücündə deyil. Dini göstərişlərin bir hissəsi insanın əxlaqı, bir hissəsi onun mənəviyyəti, bir hissəsi onun imanı, bir hissəsi onun maddi həyatı, bir hissəsi isə ümumi təkamülü üçün faydalıdır.

---

¹ “Hicr”, 21.

İndi isə dini hökmlərin fəlsəfəsinin araşdırılma şəraiti ilə tanış olaq. Qeyd edək ki, dini qanunlar və hökmlər dörd qrupa bölünə bilər:

1. Həzrəti Peyğəmbərin besəti günündən fəlsəfəsi məlum olan hökmlər: həmin vaxt insanlar öz düşüncə və məlumatları səviyyəsində uyğun məsələləri dərk edirdilər. Amma xalqın bu göstərişlərə ümumi şəkildə əməl etməsi üçün həmin göstərişlər qanun şəklində salındı. Məsələn: yalanın, xəyanətin, böhtanın, qətlin, oğurluğun, zülmün, əskik satmağın, saxtakarlığın qadağan edilməsi bu qəbildəndir. Eyni məqsədlə insanlara ədalətə riayət, paklıq, düzlük, məzluma yardım, çalışma, ata-anaya yaxşılıq, qohum-əqrəba ilə yaxınlıq əmr olunmuşdur. Bu hökmlərin fəlsəfəsi insanlara ona görə açıqlanırdı ki, onlar bu əmrlərin faydasını daha çox dərk etsinlər.

2. Fəlsəfəsi bir çox insanlara, bəzən isə dövrün alimlərinə aydın olmayan hökmlər: Quranda və məsumların buyuruqlarında bu sayaq hökmlərin fəlsəfəsinə işarə olunmuşdur. Olsun ki, o dövrün insanları orucun üç əsas faydasından məlumatsız olduğu üçün Quranda bu faydalar sadalanır. Müxtəlif ayələrdə orucun əxlaqi, ictimai və tibbi faydaları önə çəkilir. Bir rəvayətdə imam Sadiq (ə) orucun ictimai əhəmiyyətini önə çəkərək buyurur: “(Oruc ona görə əmr olunub ki) varlılar yoxsulların halından xəbər tutsun və onların köməyinə gəlsin.” Başqa bir rəvayətdə həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “(Oruc ona görədir ki) cisminiz sağlam olsun.”

Bir çox başqa ayə və hədislərdə də dini hökmlərin fəlsəfəsi açıqlanır. Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi bu sayaq izahlar “İləüş-şəraye” kitabında toplanmışdır. Mühəddis mərhum şeyx Hürr Amili “Vəsailu-ş-şiə” kitabında hər fəslin başlanğıcında dini hökmlərin fəlsəfəsi haqqında məlumat vermişdir. Bir nöqtəyə də diqqət yetirmək lazımdır ki, dini hökmlərin fəlsəfəsi hər dövrdə insanların düşüncə səviyyəsinə uyğun şəkildə açıqlanmışdır. Əslində həmin hökmlərin fəlsəfəsi daha genişdir.

3. Zaman ötdükcə, bəşəriyyətin məlumatı artdıqca dini hökmlərin fəlsəfəsi daha dərin şəkildə aydınlaşdırılır. Məsələn, spirtli içkilərin fizioloji, psixoloji, ictimai zərərləri, hətta onların genlərə təsiri bugünkü insan üçün tam aydındır. Bu gün bəşəriyyətin əlində

spirtli içkilərin zərərini sübuta yetirən statistik rəqəmlər var. Əsrimizdə kazinoların timsalında qumarın, xalqı üzüntülü günə salan sələmçiliyin zərərləri kimsədə şübhə doğurmur. Bugünkü insan uyğun mövzularla bağlı keçmişdəki insandan daha çox məlumatlıdır.

AMMA bir mövzuya da diqqət yetirilməsi çox zəruridir. İfratçılıq, vaxtsız və yanlış mühakimələr, tələskənlik, yanlış baxışlar, ən əsası elmi əsası olmayan fərziyyələr bizi həqiqətdən daha da uzaqlaşdırır. Əsassız izahlar səbəbindən ilahi hökmlərin fəlsəfəsi ilə tanışlıq əvəzinə təhlükəli azğınlığa düçar oluruq. Ona görə də elmi əsası olmayan istənilən mülahizə ilahi hökmlərin fəlsəfəsi kimi qəbul olunmamalıdır.

Əgər bir hökmün fəlsəfəsi haqqında əsaslı dəlillərimiz yoxdursa, “bilmirəm” demək daha faydalıdır. Hətta bir hökmün düzgün fəlsəfəsini əldə etmişiksə, unutmamalıyıq ki, bizim əldə etdiyimizdən də ətraflı və əsaslı izahatlar mövcuddur.

4. İlk İslam dövründə fəlsəfəsi açıqlanmamış və sonrakı islami mətnlərdə də izahı verilməmiş hökmlər: Bəli, elə ilahi hökmlər var ki, bu gün də onun fəlsəfəsi haqqında məlumatsızıq. Məsələn, namazın rəkətlərinin sayı, ayrı-ayrı şeylər üçün zəkat ölçüləri (nisab), bəzi həcc əməlləri bu qəbildəndir. Görən gələcəkdə elmi inkişaf yolu ilə bu məsələlərin sirri açılacaqmı? Həzrət Mehdi (ə) hökmlərin fəlsəfəsindən məlumat verəcəkmimi?

Mümkündürmü ki, gələcəkdə də inkişaf etmiş elm qaranlıq nöqtələrin üzərindən pərdəni qaldıra bilməsin? Bu suallara qəti cavab verə bilmərik. Bildiyimiz budur ki, fəlsəfəsini bilmədiyimiz dördüncü qrup dini hökmlərə də əvvəlki kimi ehtiram göstərib, əməl etmək lazımdır. Çünki bütün hökmlər eyni bir mənbədən gəlmişdir və onu gətirən şəxs möhkəm dəlillərə malik olmuşdur.

3. NƏ ÜÇÜN DİNİ HÖKMLƏRDƏ TƏQLİD ETMƏK VACİBDİR?

Cavab: İnsan dünyaya göz açdığı vaxt heç nə bilmir. Və müxtəlif işlərdə başqalarının təcrübəsindən istifadə etməyə məcbur olur. İnsan öz istəyindən asılı olmayaraq, başqalarının elmi

nəaliyyətindən bəhrələnir. Çünki həyatın dolambaclı yollarını adlamaq üçün hər addımda elm və biliyə ehtiyac var.

Həyatımız əsasən iki əsas üzərində qərar tutmuşdur. Əsasların biri bilmək, digəri isə həmin bilikdən istifadə etməkdir. İkinci əsas da birinci əsasa ehtiyaclıdır. Demək, həyatda ilk addım bilikdən başlayır.

Məhz bu məqamda daxilimizdəki bir meyl bizim köməyimizə çatır və səadət qapılarını bizim üzümüə açır. Bu meyl iqtibas və təqliddir. Bilirik ki, körpə həmin bu meyllər əsasında danışmağa başlayır, oturub-durmağı öyrənir, hər gün mərhələ-mərhələ həyat pillələri ilə yuxarı qalxır. O, yaşa dolduqca başqalarının biliklərinə daha diqqətli olur, varlıq aləmindəki mövcudlardan xəbər tutur və öz insanlıq vəzifələrini anlayır.

AMMA burada əsas bir nöqtəyə diqqət yetirmək lazım gəlir. Bütün işlərdə başqalarına təqlid etmək düzgün deyil. Təqlidin bir neçə növü var:

1. Cahilin cahilə təqlidi (bilməyənin bilməyənə təqlidi):

Məlum məsələdir ki, bu növ təqlid insanı nəinki xoşbəxt etmir, hətta onu süquta uğradır. Təəssüf ki, bizim cəmiyyətimizdə bir çox insanlar kor-koranə şəkildə müxtəlif məsələlərdə başqalarına təqlid edirlər. Onlar müxtəlif həyat məsələlərində, eləcə də, geyim, yemək, ad qoyma və digər işlərdə başqalarını yamsılamağa çalışırlar. Bəzən insanlar heç bir əsas olmadan iman və əxlaq baxımından da başqalarına təqlid edirlər. Məhz həmin bu cür təqlid haqqında məşhur bir şərdə deyilir:

***Təqlid düçar etdi bəşəri dərdə,
Min bir lənət olsun belə təqlidə.***

Qurani-kərimdə də bu növ təqlidi məzəmmət edən ayələr nazil olmuşdur. Məsələn, bütpərəstlər həzrət Peyğəmbərin (s) etirazları müqabilində deyirdilər: “Biz atalarımızı bir dində gördük və

onların yolu ilə gedəcəyik.”¹ Quran belə bir məntiqi şiddətlə məzəmmət etmişdir.

2. Alimin cahilə təqlidi: Şübhəsiz ki, belə bir təqlid əvvəlki təqliddən də pisdir. Çünki alim öz elm və biliyi əsasında hərəkət etməlidir. Elm və biliyə sahib bir insanın öz elmindən faydalanmayıb, kor-koranə nadan bir şəxsə təqlid etməsi ən çirkin təqliddir.

3. Alimin alimə təqlidi: Alim mütəxəssis və nəzər sahibi olduğu sahədə öz həmkarına təqlid etməməlidir. Və öz elmi biliklərinə əsaslanaraq vəzifəsini müəyyənləşdirməlidir. Fəqihlər buyururlar ki, ictihad mərhələsinə çatmış şəxs öz ictihadına əməl etməlidir. Bu cəhətdən də ictihad icazəsində adətən yazılır: “Bu şəxsin təqlid etməsi haramdır.” İctihada çatmış şəxs öz nəzərinə əsasən əməl etməlidir. Əlbəttə ki, elmi məsələlərdə başqa alimlərlə məsləhətləşməyin eybi yoxdur. Nəzərdə tutulan budur ki, alim qərar çıxararkən araşdırma aparmamış başqalarının nəzərinə təslim olmamalıdır.

4. Cahilin alimə təqlidi: Belə bir təqlid ağıl və fitrətin tələbidir. Həmin bu məntiqə əsasən, biz bina tikmək üçün memara, bənnaya müraciət edirik. Libas tikdirərkən dərziyə, xəstələnərkən həkimə müraciət edilməsi təbii bir işdir. Biz sözlə, ağıl və fitrət bizi mütəxəssis ardınca göndərir.

Elə bu məntiqə də dini təlimlərdə, ilahi qanunlarda hökmləri ayırd etməkdə mütəxəssis olan fəqihlərə müraciət olunması tapşırılır. Fəqihlər öz istedadları ilə illər uzununu elm və bilik sorağınca gəzmiş və uca ictihad məqamına çatmışlar. Müctəhid ilkin qanunu ilahi mənbədən çıxarıb, sübuta yetirən və xalqa təqdim edən alimdir. Bu uca mənsəb fəqihlərə məsumlar tərəfindən ətə olunmuşdur. Məqsəd insanların səadət yoluna istiqamətləndirilməsidir.

Belə bir nöqtəni nəzərdən qaçıрмаq olmaz ki, dünyəvi elmlərin müxtəlif sahələri var. Bir şəxs müəyyən elm sahəsində fəvqəladə istedadla malik olduğu halda, digər bir sahədən tamamilə xəbərsiz

---

¹ “Zuxruf”, 23.

qala bilər. Ona görə də o bilmədiyi sahədə mütəxəssisə müraciət etməli, onun dediklərinə tabe olmalıdır.

Məsələn, böyük məharət sahibi olan bir alim tanımadığı bir şəhərdə lazım olan ünvanı tapmaq üçün şəhəri tanıyan adamlardan həmin ünvan haqqında soruşmağa məcburdur. Məsələn, astronomiya sahəsində böyük kəşfləri olan alim xəstələndiyi vaxt onun həkimə müraciət etməsi zəruridir. Bu şəxs astronomiyayı gözəl bilsə də, xəstəliklər və xəstəliklərin müalicəsi ilə tanış deyil. Həkim öz elminə əsaslanaraq astronomun xəstəliyini müəyyənləşdirir və onun üçün nüsxə yazır. Astronom heç bir sorğu-suala tutmadan onun dediklərinə əməl edir.

Bu iki misaldan aydın olur ki, dini məsələlərdə xalqın müctəhidə müraciət etməsi zəruridir. Həkim tibbdə mütəxəssisdirsə, müctəhid də ilahiyyatda mütəxəssisdir. Müctəhid bir ömür sərf edərək, sərf, nəhv, lüğət, kəlam, məntiq, təfsir, rical, dirayə, hədis, fiqh üsulu elmlərini oxumuşdur.

Bizim tez-tez müraciət etdiyimiz risalə fəqihin bir ömür zəhmətinin məhsuludur. Həmin risalələr alimlərin üzücü zəhmətləri hesabına başa gəlmişdir. İctihad asan iş deyil. İctihad dedikdə fərdi və ictimai həyatımızı əhatə edən ilahi qanunlar külliyyatının öyrənilməsi nəzərdə tutulur.

İslam məktəbinin fəxri olan ali məqamı müctəhid Şeyx Mürtəza Ənsari “Rəsail” kitabında yazır: “Allah bizə ictihad tovfıqı versin. Elə bir ictihad ki, daimi cihaddan ağır və rəhmətli olsun.”

Bunu da qeyd etməliyik ki, müctəhidin göstərişlərinə etiqadi yox, təkcə əməli məsələlərdə təqlid olunmalıdır. Başqa sözlə, təqlid fūrue-dinə aiddir, usule-dinə yox! Allahı və Peyğəmbərləri tanımaq kimi üsul məsələləri İslam məktəbinin əsasını təşkil edir. Bu məsələləri möhkəm dəlillər əsasında qəbul etmək zəruridir. Etiqad məsələləri ilə elm və agahlıq yolu ilə tanış olan insan əməli hökmlərdə bu sahədə mütəxəssis olan müctəhidlərə müraciət etməlidir.

Namazın, həccin, əmr be mərufun və nəhy əz munkərin və bir sıra digər əməli hökmlərin vacibliyini insan özü dərk etməlidir. Yəni müctəhiddən öyrənilən namazın vacibliyi yox, namazın necəliyidir. İnsan əvvəlcə öz ağıl və düşüncəsi ilə namazın

vacibliyini dərk etməli, sonra isə namazı necə yerinə yetirmək barədə müctəhiddən məlumat almalıdır. Bir sözlə, təqlid yalnız əməli hökmlərə aiddir.

4. ALLAHA NƏ ÜÇÜN İBADƏT EDİLMƏLİDİR? NAMAZIN, ORUCUN, VƏ HƏCCİN FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?

Sual: Allah ehtiyacsız olduğu halda, ona nə üçün ibadət etməliyik? Allahın bizim ibadətimizə ehtiyaçlı olması Onun uca məqamı ilə bir araya sığırımı?

Cavab: Bu suala iki şəkildə - icmalı və təfsili şəkildə cavab vermək olar.

İcmali cavab: Əgər düşünsək ki, Allah bizim ibadətimizə ehtiyaçlıdır, onda belə bir sual yaranır ki, məhdud olmayan Allah məhdud varlığa necə möhtac ola bilər? Yəni Allahın insanın ibadətinə möhtac olmaması aşkar bir məsələdir. Bilməliyik ki, Allaha pərəstişdə məqsəd insanın özünün kamala çatmasıdır. Yəni ibadəti əmr etməsi Onun bizə qarşı lütfü, mərhəməti kimi başa düşülməlidir. Allah öz bəndəsini ibadət vasitəsi ilə kamala çatdırmaq istəyir.

Təfsili **Cavab:** Allahın razılığı üçün yerinə yetirilən hər bir əməl, eləcə də, ibadət bir sıra fərdi və ictimai təsirlərə malikdir. İbadət çox ali tərbiyəvi və əxlaqi bir məktəbdir. Onun bəzi təsirlərini nəzərdən keçirək:

1. Allaha pərəstiş və ona ibadət insanda qədirbilmə, şükretmə hisslərini dirçəldir. İnsanın ixtiyarında misilsiz nemətlər qoymuş varlığın qarşısında təşəkkür, ləyaqət nişanəsidir. İnsan öz ibadəti ilə ona əta olunmuş nemətlərə layiq olduğunu bildirir. İnsan Allaha həmd oxuyub, təşəkkür edərək nankor olmadığını aşkarlayır.

2. İbadət və Allaha pərəstiş insan ruhunun təkamülünün əsasıdır. İnsan ruhunu Allahın mütləq kamal dünyası ilə əlaqələndirən təkamüldən üstün təkamül ola bilərmi? İnsan öz bəndəlik vəzifələrinin, həyati işlərinin icrasında Allahın sonsuz qüdrətindən yardım diləyir və öz ləyaqəti həddində məbudu ilə danışır.

İxtisar şəkildə bəyan edilən bu xüsusiyyətlər düzgün yerinə yetirilən bütün ibadətlərə xasdır. Həm də namaz, oruc, həcc kimi ibadətlərin özünəməxsus məziyyətləri vardır. İslamda böyük ibadətlərdən sayılan namaz, oruc və həcc haqqında müxtəsər şəkildə danışmaq ki, Allahın bu ibadətlərə ehtiyacsız olduğu məlum olsun.

Namaz və onun tərbiyəvi əsrarı:

1. Namaz Allahın xatırlanması səbəbidir: Allahın xatırlanması, zikri insanın öz meyillərini nəzarətə alması və ruhun tüğyanını cilovlaması üçün ən yaxşı vasitədir.

Namaz qılan şəxs daim bütün işlərimizdən xəbərdar, düşüncələrimizdən agah olan Allahı yad edir. Allah zikri ən azı insanın arzu-istəklərini tənzimləyir. Çünki Allahdan, onun mükafat və cəzasından qəflətdə olan insanın ağıl və düşüncəsi zülmətə qərq olur.

Allahdan qafil insan öz əməl və rəftarlarının nəticəsi haqqında düşünmür, öz azğın istəklərini həyata keçirmək üçün hədd tanımır. Gün uzununu insana beş dəfə Allahı xatırladan, onu qəflət yuxusundan ayıldır təmizləyən namazdır.

Qurani-kərimdə bu məsələyə belə işarə olunur: “Namaz insanı günah və çirkin işlərdən uzaqlaşdırar.”¹

Namaz qılan şəxs bilsə ki, qıldığı namaz qəbul olunması üçün zəkat ödəməlidir, qeybət etməməlidir, təkəbbür və həsəddən çəkinməlidir, spirtli içkilər içməməlidir, Allaha diqqətlə namaz qılmalıdır, bütün bu şərtləri ödəməyə çalışar. Ona görə də həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Namaz saf su arxı kimidir. İnsan bu arxda yuyunur. Gün uzununu beş dəfə namaz qılan şəxsin qəlbi bu pak mənəvi çeşmədə yuyulur, onun qəlbində və ruhunda günah tozu qalmır.”

3. Təmizlik: Bəzi məqamlarda bütün bədəni yumaqla qüsl verməli olan, gündə beş dəfə dəstəmaz alan, qüsl və dəstəmazdan qabaq bütün bədənini paklayan insan, şübhəsiz ki, təmiz olacaq. Bu baxımdan namaz təmizliyi təmin edir.

---

¹ “Ənkəbut”, 45.

4. Dəqiqlik və vaxtşünaslıq: İslamda hər bir namazın özünəməxsus vaxtı var. İnsan namaz vaxtlarına riayət etməklə dəqiqliyə, vaxta diqqətli olur. Namaz qılan şəxs sübh namazını qılmaq üçün tüludan qabaq yuxudan oyanmalıdır. O, sübhün pak havasını duymaqla yanaşı, gündəlik həyat fəaliyyətlərinə də vaxtında başlayır.

Namazın tərbiyəvi əhəmiyyəti təkcə yuxarıda deyilənlərdən ibarət deyil. Biz sadəcə bu böyük ibadətə bəzi faydalarını sadaladıq.

Namazın ictimai əhəmiyyəti:

Müəyyən vaxtlarda qılınan namaz əzəmətli İslam ümmətinin vəhdət nümayişidir. Çünki bütün müsəlmanlar müəyyən vaxtlarda üzüqibləyə dayanır və xüsusi bir ədəblə Allaha pərəstiş edirlər. Belə bir təzahür müsəlman ümmətin birliyinə bariz nümunədir. İslam dini ibadət vasitəsi ilə öz ardıcılığını birləşdirir.

Namaz cəmiyyət halında qılındıqda vəhdət, bərabərlik ruhu dəqiq və sıx cərgələrdə özünü göstərir. Uyğun birliyin əhəmiyyətini izah etməyə ehtiyac yoxdur. Əlbəttə ki, namazın başqa ictimai və tərbiyəvi əhəmiyyətləri vardır.

Orucun bəzi əhəmiyyətləri:

İslami ibadətlərdən biri də orucdur. Orucun tərbiyəvi əhəmiyyətlərindən biri insana adət və şəhvetin hakimliyinə son qoyulmasıdır. Oruc insanı nəfsin əsarətindən qurtarır.

İnsan üçün ən təhlükəli hakimiyət pis adət və azğın nəfsin hakimiyətidir. Adicə siqaretə adətin insana nə qədər zərərli olduğu inkar olunmazdır. AMMA oruc tutan insan bir çox başqa pis adətlərdən də əl çəkir.

Azad o kəsdir ki, heç bir pis adətə təslim olmasın. Oruc insanda elə bir müqavimət ruhu yaradır ki, o adi vaxtlarda mümkünsüz saydığı adətləri tərk edir.

Bundan əlavə, oruc insanlıq hissələrini canlandırır. Adətən, il boyu rəngbərəng süfrələr arxasında oturan varlı insanlar gün uzununu acliq çəkən yoxsullardan xəbərsiz olurlar. AMMA onlar oruc tutduqda gün uzununu ac qalmaqla yoxsulları yada salır, onların dərdinə şərik olurlar. Nəticədə varlı adamların insani hissələri

canlanır və yoxsul təbəqənin ehtiyaclarının təmini üçün şərait yaranır. Varlı təbəqənin belə bir ibadət vasitəsi ilə aclığı dadıb, ehtiyaçlıların halına yanması cəmiyyət üçün təhlükəli olan yoxsulluq qəzəbini sakitləşdirir. Ramazan ayının orucu bərabərlik və birlik təzahürüdür. Çünki bu ayda cəmiyyətin bütün təbəqələri nəfs istəkləri ilə mübarizəyə qalxaraq, bir cərgədə dayanırlar.

Həccin fəlsəfəsi:

İslamın böyük ibadətlərindən biri də həccdir. Həcc ilin müəyyən günündə tarixi bir məkanda cəm formada yerinə yetirilən ibadətdir. Bu ibadət bəndə ilə Allah arasında möhkəm bağlılıq yaratmaqla yanaşı, cəmiyyət üçün də bir çox faydalara malikdir. Məsələn:

1. Yalnız iki hissə parçaya bürünməklə libassız və azad şəkildə yerinə yetirilən bu ibadət bəndələrin Allah qarşısında bərabərlik nişanəsidir. Bir gün insanların millət, dil, rəng, sərvət və məqamdan asılı olmayaraq bərabər şəkildə yaşaması bəşəriyyətin ən böyük amalıdır. Həcc mərasimində müqəddəs məkana toplaşanlar bir neçə günlük də olsa bu hissi yaşayırlar; həcc ibadəti bəşəriyyətin birlik amalını gerçəkləşdirir və həmin mərasimdə olanlar öz ictimai imtiyazlarını unudurlar.

2. Dünya müsəlmanlarının həqiqi nümayəndələrindən təşkil olunmuş bu əzəmətli toplum müsəlmanların illik konqresi hesab olunur.

İslam ayinləri təkcə əxlaqi və tərbiyəvi qanunlardan ibarət deyil. Müsəlman toplumlarının il boyu mütəmadi şəkildə toplanıb, öz əxlaqi, ictimai, siyasi, iqtisadi, hərbi problemlərini müzakirə etmələrinə ehtiyac var. Ona görə də İslamda siyasi qanunlar tənzimlənmiş; Məkkə torpağında illik konqres təşkil olunmuşdur və bu yolla İslam ayinlərinin əbədiyyət və paklığı təmin olunmuşdur. Təbii ki, ilahi dəyərlərin keşiyində durmuş konqres dünyəvi, siyasi məqsədlərlə təşkil olunmuş müxtəlif konqreslərdən çox-çox üstündür.

Əgər dünyada mövcud olan siyasi cərəyanlar yalnız son əsrlərdə öz konqreslərini keçirmək qərarına gəlmişlərsə, İslam on dörd əsrdə ki, belə bir toplantıdan faydalanır. Bu mərasimə toplanmış müsəlman mütəfəkkirləri dünyada mövcud olan son ictimai-siyasi durumu araşdırır və ümumi bir qərara gələrək, fəaliyyət

istiqlamətlərini müəyyənləşdirirlər. Əgər müxtəlif səbəblərdən bugünkü həcc mərasimində dünya müsəlmanlarının problemləri istənilən səviyyədə həll olunmursa da, həcc mərasimi dünya müsəlmanlarına belə bir imkan vermişdir. Hər halda müsəlman rəhbərlərinin bir araya gəlməsi üçün bundan münasib bir fürsət təsəvvür olunmur.

Bu kongres müsəlmanların iqtisadi və mədəni durumuna əhəmiyyətli təsir göstərə bilər. Çünki dünyanın müxtəlif ölkələrindən gəlmiş mütəfəkkirlər və nəzər sahibləri həcc əməllərini yerinə yetirdikdən sonra aram bir mühitdə müzakirələr aparıb, ümumi bir fikirə gələ bilərlər.

Həcc kongresi müxtəlif müsəlman ölkələrində zülm-sitəm zəncirlərinin qırılması üçün azadlıq hərəkatlarına ilham verə bilər. İslam tarixinə nəzər saldıqda bu nöqtə daha da aydın olur. Bir çox zülm-sitəm rejimlərinin taleyi məhz həcc əyyamında həll olunmuşdur. Bu müqəddəs torpaq müsəlmanların azadlıq hissini gücləndirir.

Bəli, həcc mərasiminin belə imkanları var. Təəssüf ki, dünya müsəlmanları onun əhəmiyyətini hələ ki lazımınca dərk etməmişlər.

Yuxarıda deyilənlərdən belə bir nəticə alınır ki, bütün islami ibadətlərin ibadət edən şəxsə və cəmiyyətə müstəsna faydaları vardır.

5. NƏ ÜÇÜN ƏLƏM (DAHA ALİM) MÜCTƏHİDƏ TƏQLİD OLUNMALIDIR?

Sual: Risalələrdə qeyd olunur ki, müsəlmanların ələm müctəhidə təqlid etməsi vacibdir. Bu hökmün əsası nədir?

Cavab: Ələm müctəhidə təqlid mövzusu fəqihlər arasında məşhur mövzulardandır. Bu hökmə bağlı bir sıra dəlillər göstərilmişdir. Onlardan birini nəzərdən keçirək:

Təqlidin, cahilin alimə müraciətinin əsasını dünyada mövcud olan bir prinsip təşkil edir: İstisnasız olaraq, bütün cəmiyyətlərdə insanlar ehtiyac duyduqları məsələdə mütəxəssisə müraciət edirlər. Xəstələr həkimə, ev tikmək istəyənlər mühəndisə üz tuturlar. İki müxtəlif həkim eyni bir xəstəyə fərqli diaqnoz qoyursa, xəstə təbii olaraq daha təcrübəli və mahir həkimin diaqnozunu əsas

götürəcəkdir. Hər hansı bir sahədə həmkarlarından təcrübəli, mahir, elmi olan mütəxəssis ələm hesab olunur. Mütəxəssisin ələminə müraciət edilməsi dünyada qəbul olunmuş məntiqi bir üsuldur.

Biz ələmə təqlidin bir dəlilini göstərdik. Başqa dəlillər də var. Sadəcə, biz bir dəlillə kifayətlənirik.

6. NƏ ÜÇÜN NAMAZ ƏRƏB DİLİNDƏ QILINMALIDIR?

Sual: Axı nə üçün hamı namazı ərəb dilində qılmalıdır? Məgər hərə öz dilində namaz qılsa, İslam dini daha sürətlə yayılmazmı?

Cavab: Əslində namazın ərəb dilində qılınması onun ümumbəşəri olması əlamətidir. Çünki bir cərgədə dayanmış, bir cəbhədə fəaliyyət göstərən cəmiyyət eyni bir dildə danışmağa məcburdur. Hər bir insanın ana dilindən əlavə ümumdünyəvi bir dilə də ehtiyacı var. Belə bir dil olmadan cəmiyyətdə kamil birliyi təmin etmək mümkünsüzdür.

Bu gün dünyanın bir çox mütəfəkkirləri belə bir əqidədədirlər ki, dünya vahid dövlət halına gələndək bəşəriyyət həqiqi xoşbəxtliyə çatası deyil. Bu məqsədlə müxtəlif proqramlar hazırlanmışdır. Həmin proqramın bir maddəsi də beynəlmiləl dildir.

Bir sözlə, bütün dünya müsəlmanlarının vahid bir dildə ibadət etməsi birlik nişanəsidir. Mütəxəssislərin fikrincə, ərəb dili dünyanın ən geniş və imkanlı dillərindəndir. Bütün müsəlmanlar ərəb dilindən beynəlmiləl bir dil kimi istifadə etməklə islami birliyi təmin edə bilərlər.

Bundan əlavə, namazın vahid bir dildə qılınması onu təhriflərdən, xürafatdan qoruyur. Məlum məsələdir ki, müxtəlif səviyyəli tərcümələr ilkin mətni dəqiq şəkildə ifadə edə bilmir. Namazın ərəb dilində qılınması ilə onun ruhu qorunur. Ona görə də hər bir müsəlman imkan daxilində ərəb dilini öyrənməlidir. İstənilən bir millətin nümayəndəsi namazın bir səhifəlik tərcüməsini qısa bir zamanda öyrənə bilər.

Bir sözlə, İslamın bütün etiqadi və əməli məsələlərinin əsasını tövhid təşkil edir. Namaz vahid qibləyə doğru, müəyyən vaxtda, vahid bir dildə qılır. Bütün bunlar vəhdət nişanəsidir.

Əgər həcc mərasimi zamanı Məkkədə olsaq, ayrı-ayrı millətlərin bir cərgədə duraraq eyni bir dildə “Əllahu Əkbər” sədasını eşitsək, bu vəhdətin əzəmətini duyuruq. Əgər həmin mərasimdə eyni bir cümləni hərə öz dilində deyərdisə, uyğun əzəmətdən əsərləmət qalmazdı.

7. NAMAZDA NƏ ÜÇÜN ÜZÜ QİBLƏYƏ DURMALIYIQ?

Sual: Əgər Allah hər yerdədirsə və məkana sığmırsa, nə üçün namazda üzümüzü qibləyə tutmalıyıq?

Cavab: Namazın üzüqibləyə qılınması o demək deyil ki, Allahın qiblə istiqamətində məkanı var. Quranda qiblə məsələsi ilə bağlı buyrulur: “Şərq də, qərb də Allahındır. Hansı tərəfə üz tutsanız, Allah oradadır...”¹ Digər bir ayədə isə belə buyrulur: “Şərq də, qərb də Allahındır.”² Unutmamalıyıq ki, insan maddi bir varlıq olduğundan üzünü hansısa bir istiqamətə tutmağa məcburdur. Əgər qiblə göstərişi olmasaydı, təbii ki, ibadət zamanı hərə üzünü bir tərəfə tutacaqdı. Amma İslamda bu məsələ yetərinə həll olunmuşdur. Kəbə evi ən qədim tövhid mərkəzidir. Bu ev tövhid qəhrəmanı həzrət İbrahim tərəfindən bərpa edilmiş və bütün Peyğəmbərlərin diqqət mərkəzində olmuşdur. Bu tövhid mərkəzinə diqqət Allaha diqqətdir. Belə bir mərkəzə üz tutmuş insan özünü Allah hüzurunda hiss edir.

Bundan əlavə, dünya müsəlmanlarının gün ərzində beş dəfə bu müqəddəs mərkəzə üz tutması vəhdət, birlik nişanəsidir. Vahid qiblə İslami birliyə yardım göstərir və dünya müsəlmanları eyni bir cəhətə üz tutmaqla İslamın əzəmətini nümayişə qoyurlar.

8. NƏ ÜÇÜN BEŞ VAXTIN NAMAZINI ÜÇ VAXTDA QILIRIQ?

Sual: Nə üçün zöhr və əsr, eləcə də məğrib və işa namazları fasilə verilmədən ardıcıl qılır? Məgər məsum rəhbərlər bu namazları beş vaxtda qılmamışlarmı?

---

¹ “Bəqərə”, 115.

² “Bəqərə”, 142.

Cavab: Hər bir namazı öz fəzilətli vaxtında qılmaq həzrət Peyğəmbər (s) və digər məsum imamlara məxsus xüsusiyyətdir. Onlar adətən beş namazı beş vaxtda qılmışlar. Söhbət ondan gedir ki, namazlar arasında fasilə qoymaq vacibdir, yoxsa müstəhəb? Sünni alimləri bu fikirdədirlər ki, namazlar arasında fasilə qoyulması vacibdir.

Şiə alimləri isə namazın fasilələrlə qılınmasını müstəhəb bilirlər və bu mövqelərində həzrət Peyğəmbərdən (s) nəql olunmuş rəvayətlərə əsaslanırlar. Onların nəzərinə, hər namazı fəzilətli vaxtında qılmaq müstəhəbdir. Yəni hər namaz fəzilətli vaxtında qılınsa, daha yaxşıdır. AMMA hər bir müsəlman zöhr və əsr, məğrib və işa namazlarını ardıcıl da qıla bilər. Namazların ardıcıl qılınması onların eyni vaxtda qılınması demək deyil: Əgər məğrib və işa namazları gün batdıqdan sonra qılınrsa, bu o demək deyil ki, işa namazı vaxtında qılınmamışdır. Axşam düşəndən gecə yarıyadək hər iki namazın vaxtı sayılır. Bir şərtlə ki, işa namazı məğrib namazı qılındıqdan sonra qılınsin. Gün batandan gecə yarıyadək olan zaman fasiləsinin başlanğıcı məğrib, sonu işa namazına məxsusdur. Qalan vaxtlar isə müştərəkdir. AMMA müstəhəbdir ki, məğrib namazı gün batandan sonra, işa namazı isə şəfəq itəndən sonra qılınsin. Bu şərtlərə əməl etməyib namazları ardıcıl qılan şəxs müstəhəb bir işi tərک etmişdir.

Namazların ardıcıl qılınmasına əsas varmı?

Şiə fəqihləri bu məsələdə İmam Sadiqdən (ə) nəql olunmuş hədisləri əsas götürürlər. Mərhum şeyx Hürr Amili öz hədis kitabında uyğun rəvayətləri nəql etmişdir.¹

Onu da qeyd edək ki, uyğun hədisləri təkcə şiə alimləri nəql etməmişdir. Sünni mənbələrinə də uyğun mövzu ilə bağlı hədislər nəql olunmuşdur. Onlardan bir neçəsini nəzərdən keçirək:

1. Tanınmış sünni alimi Əhməd Hənbəl öz kitabında İbn Əbbasdan belə nəql etmişdir: “Həzrət Peyğəmbər heç bir üzür olmadan zöhr və əsr, məğrib və işa namazlarını bir yerdə qıldı..”²

---

¹ Bax: “Vəsailü-ş-şiə”, kitabe-səlat, babe-vəqte-nəmaz.”

² “Müsənəd”, c. 1, s. 221.

2. Həmin alim Cabir ibn Zeyd vasitəsi ilə İbn Əbbasdan belə nəql edir: “Mən həzrət Peyğəmbərlə səkkiz rəkət zöhr və əsr, yeddi rəkət məğrib və işa namazlarını bir yerdə qılmışam.”

3. Əbdüllah Şəciqdən belə nəql olunur: “Bir gün İbn-Əbbas xalq üçün xütbə oxuyurdu. Onun söhbəti o qədər uzandı ki, səmada ulduzlar göründü. Bəni-TƏMİM qəbiləsindən olan bir kişi qalxdı və etirazını bildirdi ki, məğrib namazının vaxtı ötür. İbn Əbbas ona dedi: “Mən Peyğəmbərin sünnəsi ilə daha yaxından tanışam. Görmüşəm ki, Peyğəmbər zöhr və əsr, məğrib və işa namazlarını bir yerdə qıldı.” Rəvayətçi deyir ki, mən bu məsələdə şübhəyə düşdüm və əhvalatı Əbu Hüreyrəyə dedim. O, İbn Əbbasın dediklərini təsdiqlədi.”¹

4. Mötəbər sünni mənbələrindən hesab olunan “Səhihe-Müslim”də uyğun mövzuda İbn Əbbasdan üç, Məaz ibn Cəbəldən bir rəvayət nəql olunmuşdur. Hər dörd hədisdə eyni fikirlər ifadə olunur. Adətən, bu əlavə olunur ki, uyğun məsələ ilə bağlı sual verildikdə belə bir cavab aldı: “Həzrət öz ümmətinin əziyyətə düşməsinə istəmirdi.”² Deyilənlər şübhə rəvayətlərində də mövcuddur və İmam Sadiqdən (ə) nəql olunmuş rəvayətdə həmin nöqtə də qeyd olunmuşdur.

5. Uyğun məsələni təkcə İbn Əbbas və Məaz ibn Cəbəl nəql etməmişdir. Təbərani, Əbdullah ibn Məsuddan belə nəql edir ki, həzrət Peyğəmbər öz ümmətinin əziyyətə düşməməsi üçün zöhr və əsr, məğrib və işa namazlarının ardıcıl qılınmasına icazə vermişdir.³

Eyni mətn Əbdüllah ibn Ömər tərəfindən də nəql olunmuşdur. O deyir: “Peyğəmbər müsafir olmadığı halda iki namazı ardıcıl qıldı ki, ümməti məşəqqətə düşməsin.”⁴

Sünni mənbələrindən göstərdiyimiz nümunələr bir daha təsdiq edir ki, namazların fəzilətli vaxtda qılınması müstəhəb bir işdir. İnsan şəraitdən asılı olaraq namazlarını həm fəzilətli vaxt, həm də ardıcıl qıla bilər.

---

¹ “Müsənəd”, c. 1, s. 251.

² “Səhih-Müslüm”, c. 2, s. 151.

³ “Şərhe-Mövta Zərqani,” s. 263.

⁴ Kənzül-əmal, s. 242.

Bu gün dünyanın bir çox məntəqələrində həmin müstəhəb əmrə itaət edilməsi insanlar üçün məşəqqət yaradır. Namazın beş vaxtda qılınmasından əziyyət çəkənlər bu ibadətdən uzaqlaşa da bilər. Belə məqamlarda insanları məşəqqətdən qurtarmaq üçün namazın bir yerdə qılınması mümkün sayılmışdır. Bu gün əksər sünni alimləri namazların ardıcıl qılınmasını mümkün salsalar da, öz fikirlərini bildirməkdən çəkinirlər.

9. NAMAZ İNSANI GÜNAHDAN NECƏ UZAQLAŞDIRIR?

Sual: Qurani-məcid nəzərinə, namazın təsirlərindən biri insanı pis işlərdən uzaqlaşdırmasıdır. Quranda oxuyuruq: “Namazı bərpa et ki, namaz (insanı) günahdan və çirkin işlərdən uzaqlaşdırır.”¹ Amma həyatda görürük ki, bir çox namaz qılanlar günah və pis işlərini davam etdirirlər, namaz onların rəftarına təsir etmir. Bəs nə üçün ayədə belə buyurulmuşdur?

Cavab: Bilməliyik ki, insanı pis işlərdən çəkəndirən əsas amil iman və Allahın xatırlanmasıdır. Allahdan xəbərsiz insan əməl və rəftarlarının nəticəsi haqqında düşünmür. O, nəfs istəklərinin təminində heç bir hədd tanımır.

Əksinə, bütün kiçik və böyük işlərimizdən agah olan Allahın xatırlanması insanı həddi aşmaqdan qoruyur. Nəfs istəklərinə nəzarət üçün təbii, təsirli və davamlı yol Allahın, Allah övlialarının, günahkarlara veriləcək cəzanın yada salınmasıdır.

Quran ilahi insanları belə tanıtdırır: “O insanlar ki, nə ticarət, nə müamilə onları Allahın zikrindən, namaz qılmaqdan və zəkat verməkdən yayındırmır.”² Allahdan xəbərsizliyin insan aqlını və vicdanın zülmətə qərq etməsi aşkar bir həqiqətdir.

Əmirəl-möminin (ə) Allah zikrini çox əhəmiyyətli saymış və bu barədə buyurmuşdur: “Allah öz zikrini bəndələrin qəlbinə cila və işıq qərar vermişdir ki, bu işıqda onların qulaqları eşitsin, gözləri görsün və düşmənçilik yerinə itaətkar olsunlar.”³ Həzrət Əli (ə) qəfləti qəlb üçün karlıq və korluq sayır. Bildirir ki, qəflət insanı

---

¹ “Ənkəbut”, 45.

² “Nur”, 37.

³ “Nəhcül-bəlağə”, x, 220.

haqq və həqiqətə qarşı qaldırır. Həm də Allah zikrinin insan qəlbi üçün cila və işıq olduğu bildirilir. Allah zikri azğın istəkləri cilovlayır, onu düşmənçilikdən çəkindirir.

Həzrətin bəyanına görə Allahdan xəbərsiz insan dəlisov ata minmiş kar və kor süvari kimidir. Atın onu yerə çırpacağı şübhə doğurmur. Ayıq və diqqətli qəlbi olanlar isə əməllərinin nəticəsini yaxından müşahidə edir, haqq sözü eşidir və azğın nəfsini Allah zikri ilə cilovlayır.

İmam Baqir (ə) dostlarından birinə sifariş edərək buyurur: “Daim Allahı xatırla. Çünki Allah zikri insanla günah iş arasında pərdədir.”¹

Əsbəğ ibn Nəbatə Əmirəl-mömininin (ə) belə buyurduğunu nəql edir: “İki məqamda Allahı yadda saxla: bir müsibət zamanı, bir də günahla üzbəüz duranda. Günahla üzbəüz durarkən Allahı yada salmaq daha mühümdür. Çünki Allahın zikri insanla günah arasında pərdədir.”

Əlbəttə ki, Allaha diqqətin də dərəcələri var. Bəzən bu diqqət elə bir dərəcəyə çatır ki, insanı istənilən günahdan qoruyur. Belə insanlar Allah zikri sayəsində aram və oyaq qəlb, bəsirətli göz, eşidən qulaq, itaətkar nəfs əldə etmişlər.

Əksər insanlarda Allaha diqqət, Onun zikri orta dərəcədədir. Məsələn, əksər insanlar bəzi günahlara yol versələr də, heç vəchlə qan tökməyə razı olmurlar. Onlar kiçik günahları adi qarşılıqları halda, yetimin malını yemir, başqasının namusuna təcavüz etmirlər. Onlar yaxşı bilirlər ki, bu günahların cəzası çox ağırdır. Orta diqqətli insanların vicdanı günaha müqavimət göstərir.

Bəzən isə Allaha diqqət elə zəif olur ki, qarşıya çıxan güclü amil onu bir anda aradan qaldırır. Amma zəif imanı gücləndirmək olar və bir qədər əvvəl zəif olmuş, sonradan güclənmiş iman insanı bir çox günahlardan uzaqlaşdırma bilər.

Namaz Allahın zikri vasitəsidir. Namazın təsirlərindən biri insana Allahı xatırlatmasıdır. Quranın özündə bu məsələ namazın fəlsəfələrindən biri kimi tanıtılır və buyrulur: “Namazı mənim

---

¹ “Səfinətül-bihar”, c. 1, s. 486.

zikrim üçün bərpa et.”¹ Namaz ibadət olduğundan və Allahın razılığı üçün yerinə yetirildiyindən, təbii ki, Allahı yada salasıdır.

Bundan əlavə, namazın bütün mətni diqqəti Allaha yönəldir. Məsələn, namazda oxunan “həmd” surəsi Allaha sitayışı, onun sifətlərinin və fəllərinin bəyanı, bəndələrin müxtəlif istəkləri haqqında danışır. Namazın digər zikrləri də belədir. Namaz insanın imanını və Allaha diqqətini gücləndirmək xüsusiyyətinə malikdir. Qeyd etdiyimiz kimi, bu diqqətin dərəcələri vardır. Bir çox günahlara batmaqdan çəkinməyən insanlar üçün Allah zikri şərti olaraq mövcuddur.

Başqa sözlə, Quran “namaz insanı günahdan və çirkin işlərdən çəkindirir” deyərkən hər namaz qılanın məsum olduğunu iddia etmir. Sadəcə, bildirir ki, namaz insanın diqqətini Allaha yönəldir və belə bir diqqətin nəticəsi günahların tərkidir. Amma belə də ola bilər ki, Allaha diqqət zəif olduğundan hər hansı bir amil onu təsirsizləşdirsin.

Bir sözlə, namaz həqiqi namaz olsa, insanı günahdan çəkindirir. Bəzən onun təsiri güclü, bəzən isə zəif olur. Bu, günahların və namazda diqqətin dərəcəsiindən asılıdır. Namaz kamil olduqca onun tərbiyəvi təsiri də böyük olur.

Bundan əlavə, insanların qıldığı namaz onları bir çox günahlardan əməli olaraq uzaqlaşdırır və onları digər günahların da tərkinə hazırlayır. Çünki namaz qılan şəxs qıldığı namazın qəbul olması üçün bir çox günahlardan çəkinməyə razıdır. Məsələn, namazın qəbul olma şərtlərindən biri namaz libasının, namaz yerinin halal olmasıdır. Bu məsələ insanı təcridən bir çox günahlardan uzaqlaşdırır. Necə ola bilər ki, insan namazda halal-haramı gözləyə, başqa vaxtlarda yox?!

Deyənlərə başqa bir sübut budur ki, namazı tərək edənlər oruc, həcc, zəkət xums kimi bir çox digər vacib işləri də tərək edirlər. Namaz qılmayan şəxsin halal-harama diqqətli olması zəif bir ehtimaldır. Amma bir şəxs yetərsiz də olsa namaz qılırsa, bu namaza görə bir çox günahları tərək edir. Namazı kamil şəkildə

---

¹ “Ta-ha”, 14.

qılanlar isə bütün günahları tərk etməyə çalışırlar.¹ Bir sözlə, namaz bütün namaz qılanlara tərbiyəvi təsir göstərir. Bu təsir zəif də ola bilər, güclü də. Onun təsiri namazda diqqətin dərəcəsiindən asılıdır.

10. AYƏT NAMAZI NƏ ÜÇÜNDÜR?

Sual: Nə üçün günəş və ay tutularkən, zəlzələ olarkən, güclü şimşək çaxarkən, tufan baş verərkən, ayət namazı qılınmalıdır?

Cavab: Sadalanan hallarda qılınan namazla bağlı iki xüsusi nöqtə var:

1. Günəşin, ayın, bütün günəş sisteminin insanların nəzərində heyranedici bir nizamı var. Günəş öz qızılı şəfəqləri ilə təbiətə həyat verir, ay öz dəqiq hərəkəti ilə zaman ölçüsünü müəyyənləşdirir və gümüşü nuru ilə gecənin qaranlığını parçalayır.

Qədim zamanlarda bu mühüm əlamətlər öz əzəməti ilə insanların zəhində iz qoymuş və onlar zahirən dünyaya hakimlik edən bu səma cismlərinə pərəstiş etmişlər. Səma cismlərinin əzəməti onlarda elə bir təsəvvür yaratmışdı ki, varlıq aləminə hakim olan Allah günəşdir və ya aydır.

Tövhid qəhrəmanı həzrət İbrahim (ə) səma cismlərinin varlıq aləmindəki qanunlara tabe olduğunu önə çəkməklə həmin insanların əqidələrinə böyük bir zərbə vurdu. Həzrət İbrahim sübut etdi ki, şərqdən çıxıb qərbdə batan günəş və digər səma cismləri varlıq aləmini yaradanın qanunlarına tabedirlər.

Səma cismlərinin qürub etməsi onların məhdud bir varlıq olmasının ən böyük nişanəsidir. Onlar hətta varlıq aləmini

---

¹ “Əl-Mizan”, c. 16, s. 141.

işıqlandırmaqda da azad deyillər. Bütün bunlar onların yaradılmış olduğunu göstərir.

Günəş və ay tutulması da onların məxluq olmasının digər bir nişanəsidir. Uyğun hadisələrdən aydın olur ki, onlar öz işiqlərini yamaqda belə ixtiyar sahibi deyillər. Məsələn, ay günəşin qarşısını kəsərək, onu pərdə arxasında qoyur. Günəş və ay tutulması da onların yaradılmış olmasının aydın nişanələrindəndir. Onlar mütləq bir iradə qarşısında məhkumdurlar.

Günəş və ay tutulması hadisəsi insanın qəlbində varlıq aləmini yaratmış Allaha iman doğurur. İnsan açıq-aşkar görür ki, günəş də, ay da böyük qüdrət sahibinə tabedirlər. Belə bir məqamda qəlbə şölələnən imanı əməl meydanına çıxarıb, ayət namazı qılmaqla batini əqidəmizi izhar etməliyik.

Tövhid qəhrəmanı həzrət İbrahim günəşin batmasından müdrik bir nəticəyə gəldi və belə dedi: “Mən üzümü göyləri və yeri yaratmış kəsə tutmuşam. Mən öz imanımda xalisəm və müşriklərdən deyiləm.”

2. Eləcə də, səmada yeni, qeyri-adi, qorxunc hallar yarandığı vaxt insanlar bəzi xürafə işlər görməklə həmin hadisələrin təsirini azaltmağa çalışırdılar. İslam ayət namazını təyin etməklə insanları xürafatdan çəkirdi və onların düşüncəsini bütün hadisələrin mənbəyinə yönəltdi. Ayət namazı həm də qorxunc hadisələr qarşısında insana rahatlıq verir.

11. NƏ ÜÇÜN QADINLAR NAMAZ ZAMANI ÖRTÜNMƏLİDİRLƏR?

Sual: Allah həm aşkardan, həm də gizləndən agah olduğu halda, nə üçün qadınlar namaz zamanı örtünməlidirlər?

Cavab: Şübhəsiz ki, Allah-təala bütün hallarda hər şeydən xəbərdardır. O həm də öz bəndələrinə naməhrəm deyil. İbadətə dayanmış insan özünü Allah hüzurunda bilir. Onunla danışır, onunla raz-niyaz edir. Belə bir görüşdə ən münasib libası geymək lazımdır. Əlbəttə ki, qadın üçün ən münasib libas tam örtünməkdir. Qadının örtünməsi iffət və paklıq nişanəsidir. İbadət halına yalnız belə bir libas uyğun gələ bilər.

Namazda örtünmək təkcə qadınlara aid deyil. Kişilərin çılpaq bədənlə qıldığı namaz batildir. Çünki belə bir vəziyyət namazın ruhuna uyğun gəlmir və Allah-təalaya qarşı hörmətsizlikdir. Daha yaxşı olar ki, kişilər vacib həddə örtünməkdən əlavə, kamil libasla namaz qılsınlar. Təkcə alt paltarda namaz qılmaq yaxşı deyil. Yeterincə örtünüb namaz qılmaq Allah hüzuruna ehtiram nişanəsidir.

12. SPİRTLİ İÇKİLƏR NƏ ÜÇÜN MURDARDIR?

Sual: Nə üçün alimlər öz risalətlərində spirtli içkiləri murdar sayırlar? Anti-mikrob təsirə malik olan spirtli içkilər nə üçün murdar sayılmalıdır?

Cavab: İslamda bir şeyin murdar sayılmasının səbəbləri var: Əvvəla, zətən pak olmayan şeylər müxtəlif xəstəliklər üçün mənbə olur. Məsələn, nəcis, qan, sidik bu baxımdan İslamda murdar sayılır. İkincisi, zahirən çirkin görünməyən və mənəvi baxımdan pak sayılmayan şeylər var. İslam, məsələn, kafirləri bu baxımında murdar sayır. Belə bir murdarlıq yuyunmaqla, təmizliyi qorumaqla aradan qalxmır. İslam həmin insanları murdar saymaqla müsəlmanları onlarla ünsiyyətdən çəkindirir. Çünki etiqadsız insanlarla ünsiyyət insanın ruhi paklığına zərbə vurur. Əgər murdar kafirlərlə ünsiyyətə icazə verilsəydi, bir çox nadan insanlar onların təsiri altına düşə bilərdi.

Kafirlərlə ünsiyyət onların İslam cəmiyyətinə nüfuz etməsinə səbəb olur. Onlar bu yolla istismarçı planlarını həyata keçirirlər. Amma elmi və iqtisadi mübadilələr üçün məhdud ünsiyyətə icazə verilir. Üçüncüsü, fərdi və ictimai fəsadlar törətdiyi üçün murdar sayılan şeylərdir. Spirtli içkilər bu qəbildəndir. Spirtli içkilər anti-mikrob təsirə malik olsalar da, onların içilməsi bir çox fəsadlara gətirib çıxarır. İslam həmin fəsadların qarşısını almaq üçün spirtli içkiləri murdar sayır.

Şübhəsiz ki, hər bir müsəlman murdar sayılan şeydən uzaqlaşmağa çalışır. Aydınır ki, belə bir çəkinmə spirtli içkilərə aludəçiliyə ciddi təsir göstərir. Bu da spirtli içkilərlə bir növ mübarizədir.

13. BƏDƏNİN TƏRİ İLƏ SİDİK ARASINDA NƏ FƏRQ VAR?

Sual: Bədən təri və sidik hər ikisi artıq maddələr kimi bədəndən xaric olursa və hər ikisi oxşar kimyəvi tərkibə malikdirsə, nə üçün onlardan biri pak, o biri isə murdar sayılır?

Cavab: Qeyd etməliyik ki, sidik və tərin kimyəvi tərkib baxımından həm oxşar, həm də fərqli cəhətləri vardır. Olsun ki, həmin bu fərqə görə onlardan biri pak, digəri murdar sayılmışdır. Sidiyin tərkibində olan bəzi zəhərli maddələr tərin tərkibində yoxdur. Sidiyi tərdən fərqləndirən onun tərkibində iki zəhərli maddənin - boya maddəsinin və “hiporik” turşusunun olmasıdır. Bu iki maddə tərin tərkibində yoxdur. Sidiyin tərkibində sidik turşusunun miqdarı da tərin tərkibində olduğundan qat-qat çoxdur. Sidiyin tərkibi tərin tərkibindən təqribən on dəfə qatıdır. Bu isə mikrobların fəaliyyəti üçün çox münasib şərait yaradır.

Daha bir amil var. Nəzərə almalıyıq ki, tərdən qorunmaq olduqca çətindir. Sidikdən qorunmaq isə insan üçün problem yaratmır.

14. ÖLÜYƏ VERİLƏN QÜSLÜN VƏ ÖLÜYƏ TOXUNANIN VERDİYİ QÜSLÜN FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?

Sual: Ölünün və ölüyə toxunan şəxsin qüsl verməsi nə üçündür? Həyatını itirmiş canlının yuyulması nəyə lazımdır? Eləcə də, ölüyə toxunan şəxs təkcə əlini yusa kifayət etməzmi?

Cavab: Əvvəldə qeyd etdiyimiz kimi, bəzi dini hökmlərin fəlsəfəsi bizə aydın deyil. Amma insan düşüncəsi və elm inkişaf etdikcə bir çox məsələlər aydınlaşa bilər.

Verilmiş suala cavab olaraq deyə bilərik ki, bütün dünya xalqları canlı insanın hörmətini saxladığı kimi, ölüyə də ehtiramla yanaşırlar. İslam dini bir çox xürafə adət-ənənələri inkar etsə də, qüsl, kəfən, dəfn kimi işləri ölüyə ehtiram göstərilməsini lazım bilir.

İslam insana o qədər yüksək qiymət verir ki, hətta ölünün də təhqirini qadağan edir. Ölüyə, onun qəbrinə qarşı hörmətsizlik İslamda haram sayılır. Qüsl, kəfən və dəfn də insanın məqamına hörmət xarakteri daşıyır.

Bundan əlavə, ölüm insan üçün son deyil. Bu dünyaya gözünü qapayan insan başqa bir həyata qədəm qoyur. Ona görə də ölümləri pak vəziyyətdə, sadə libasla torpağa tapşırmaq göstərişi verilmişdir. Meyyit qüslünün fəlsəfəsini də əbədi və həqiqi həyata inam təşkil edir.

Bəs ölüyə toxunan şəxs nə üçün qüsl verməlidir? Bu suala cavab vermək üçün bəzi nöqtələri aydınlaşdırmaq lazım gəlir:

1. Dünyasını dəyişmiş şəxsin yaxınları öz əzizlərini əldən verdikləri üçün hiss və həyəcan onları dərhal tərək etmir. Onlar hətta ruhu canından çıxmış əzizlərini öpmək, qucaqlamaq istəyirlər.

2. Aydın bir məsələdir ki, ruhu canından çıxmış orqanizm öz müdafiə qabiliyyətini itirir və müxtəlif mikroblara asanlıqla yoluxur. Ölüyə toxunmaq gigiyenik baxımdan təhlükəlidir.

3. İslam insanın təbii hissələrinə qarşı zor göstərmir, onları nəzərə alır və doğru yola yönəldir.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alaraq belə bir nəticə çıxara bilərik ki, İslam, dünyasını dəyişmiş şəxsin yaxınlarını müxtəlif xəstəliklərdən və mikroblara yoluxmaqdan qorumaq istəyir. İnsanların təbii hissələrinə hörmət göstərilərək, onlara ölü ilə təmas qadağan edilmir, sadəcə bu təmasdan yarana biləcək fəsadların qarşısını almaq üçün meyit qüslü vermək əmr olunur. Bəli, meyitə toxunan hər bir şəxs büsbütün bədəninə yumalı, qüsl verməlidir. Şübhəsiz ki, belə bir göstəriş insanların ölü ilə təmasını məhdudlaşdırır. Yəni həm insanların hissələri nəzərə alınır, həm də onlar təhlükədən hidf edilir. Belə bir dini göstərişi insanların meyitlə təmasının qarşısını almasa da, onları mikroba yoluxmadan qoruyur.

Sual oluna bilər ki, əgər meyitə toxunma qüslü mikrobdan qorunmaq üçündürsə, nə üçün meyitə qüsl verildikdən sonra ona toxunan şəxsə növbəti dəfə qüsl vacib olmur? Nəzərə almalıyıq ki, meyitə sidr və kamfora (kafur) qatılmış su ilə qüsl verildikdə mikroba yoluxmanın qarşısı bir müddət alınır. Təbii ki, sidr və kamfora qatılı su ilə qüsl verilmiş meyit qısa bir müddətdə torpağa tapşırılır.

Uyğun iki qüsl haqqında deyilənlər onların fəlsəfəsinin bir hissəsi idi. Şübhəsiz ki, uyğun hökmlərin daha geniş və dərin fəlsəfəsi mövcuddur.

15. QANUNSUZ DOĞULMUŞ ÖVLADLAR NƏ ÜÇÜN BƏZİ MƏNSƏBLƏRDƏN MƏHRUMDURLAR?

Sual: Qeyri-qanuni cinsi yaxınlıqda heç bir günahı olmayan qanunsuz doğulmuş uşaqların hakimlik, cəmiyyət namazında imamlıq, fitva vermək kimi mənəblərdən məhrum edilməsinin səbəbi nədir? Axı nə üçün qanunsuz nikahdan doğulmuş övlad ata-anasının günahlarına şərik olmalı, başqalarının günahından əziyyət çəkməlidir? Bəziləri də deyirlər ki, qanunsuz doğulmuş övladlar heç vaxt behiştə getmir. Ədalətli, hikmət sahibi olan Allahın günahsız bir insanla belə rəftar etməsi mümkündürmü?

Cavab: Uyğun sualı cavablandırmaq üçün bəzi məsələləri açıqlamaq lazımdır.

1. Qanunsuz nikah cəmiyyətin əsasını təşkil edən ailə qurumunu hədələdiyindən belə bir nikah qadağan olunmuşdur. Zinakar qadın övladının atasını, övlad isə qohum-əqrəbasını tanımır. Qanunsuz nikahın əxlaqi, psixoloji, ictimai, tərbiyəvi zərərlərini sadalayıb qurtarmaq çətindir. Belə bir nikah insanı sair canlılardan fərqləndirən iffət dəyərini təhlükə altına alır.

2. Bütün cəmiyyətlərdə qanuni nikahı müdafiə edən qanunlar mövcuddur. Ona görə də qanunsuz nikah cəmiyyətdə olan qanunların pozulması kimi hesab olunur. Bu qanunu pozan insanda daxili bir nigarançılıq yaranır. Günah təkrarlandıqca həmin nigarançılıq hissi zəifləyir və adi hal alır.

3. Ata-ananın psixoloji xüsusiyyətləri irsiyyət qanununa əsasən övlada ötürülür. Övlad xarici görünüşcə valideynlərinə oxşadığı kimi, xasiyyətə də onlara oxşayır. Saçın, gözün rəngi ata-anadan övlada keçdiyi kimi, lovğalığ, sadəlik, tündməcazlıq, mülayimlik kimi xüsusiyyətlər də övlada ötürülür. Yəni insanın formalaşmasında irsiyyət qanunu bütün sahələri əhatə edir. Əlbəttə ki, hansısa digər amillərdən bu oxşarlıq olmaya da bilər. AMMA irsiyyət qanunu inkar olunmaz bir faktdır.

Deyilənlərdən belə bir nəticə əldə olunur ki, qeyri-qanuni doğulmuş övladlarda üsyankarlıq, qanunu pozmaq hissləri irsi olaraq meydana çıxır. Onlar başqalarına nisbətən günaha daha meyilli olurlar. Belələri pozğun mühitə düşdükdə heç bir müqavimət göstərmədən təslim olurlar.

Gəlin razılaşa q ki, milli və ictimai mənafelelərin qorunmasında bütün ehtiyat tədbirlərini görmək zəruridir. Qeyri-qanuni doğulmuş insanların mühüm ictimai mənsəblərdən məhrum edilməsi həm cəmiyyətin sağlamlığını qoruyur, həm də diqqəti belə bir işin pisliyinə yönəldir. Şübhəsiz ki, millətin, cəmiyyətin taleyini istənilən bir cəhətdən pak insanlara tapşırmaq olar.

AMMA deyilənlərdən belə görünməsin ki, insanın yolunu azması üçün yeganə amil onun qeyri-qanuni doğulmasıdır. Qanunsuz doğulmuş övladlar da başqaları kimi həyat yolunu seçməkdə azaddırlar. Onlar da öz istək və iradələri ilə fəzilət yolunu seçə bilərlər. Qanunsuz doğulmuş övladların mütləq günahkar olub, cəhənnəmə getməsi fikri doğru deyil. Onlar da başqaları kimi təqva sahibi olub behişt əhlinə qatıla bilərlər. Həzrət Sadiq (ə) buyurmuşdur: “Qanunsuz doğulmuş övlad tərbiyə yolu ilə vəzifələrinin icrasına vadar olunur. Əgər saleh işlər görsə, yaxşı mükafat alır, əgər pis işlər görsə, cəzasına çatır.”

Azğın xarakter günaha daha çox meyilli olan qanunsuz doğulmuş övladların işini çətinləşdirsə də, onlar daxili meyillərinə qalib gələrək, Allaha itaət göstərdikləri təqdirdə daha üstün və daha dəyərlı mükafat alırlar.

Qanunsuz doğulmuş övladlar ona görə məzəmmət olunur ki, onlar təhlükəli vəziyyətdə olduqlarını dərk etsinlər. Onlar irsiyyətdən gəlmiş günah çağırışını boğa bilsələr, behişt əhli olurlar. Belə bir fikir düzgün deyil ki, qanunsuz doğulmuş uşağa heç bir tərbiyə təsir etmir və o cəhənnəm əhli olmalıdır.

Başqa sözlə, qanunsuz yolla doğulmuş uşaqlar xəstə anaların doğduğu uşaq kimidir. Xəstə ananın doğduğu körpə xəstəliyə asanlıqla yoluxduğu kimi, qanunsuz nikahdan doğulan uşaqlar da günaha tez aludə olur. Xəstə ananın doğduğu körpənin sağlamlığına xüsusi diqqət yetirildiyi kimi, günahkar ananın doğduğu uşağın tərbiyəsinə də xüsusi diqqət yetirilməlidir.

AMMA qanusuz doğulmuş uşaqların xoşbəxt ola bilməməsi fikri kökündən yanlıştır. Onlar da başqaları kimi doğru yol seçib səadətə çata bilərlər. Sadəcə, qanunsuz doğulmuş övlad öz irsi meyllərini nəzərə alaraq çox diqqətli olmalıdır. Bəzən anadan zəif doğulmuş uşaq yaxşı himayə və fiziki hazırlıq tədbirləri nəticəsində sağlam doğulmuş uşaqdan da güclü olur. Demək, hazırlığın müstəsna əhəmiyyəti vardır. Güclü iradəyə malik olan insan öz nəfs azgınlıqlarının qarşısını ala bilər. Bundan əlavə, qanunsuz doğulmuş övlad günahdan qorunmaqla başqalarına nisbətən daha üstün məqam qazanır. Çünki bu qorunma ona daha böyük mücahidələr bahasına başa gəlir.

16. DONUZ ƏTİNİN SAĞLAMLIĞA ZƏRƏRLƏRİ.

Sual: Məsihilər donuz ətini həvəslə yedikləri halda, nə üçün İslamda bu ət qadağan olunmuşdur?

Cavab: Əgər bir zaman donuz ətinin haram edilməsini bəziləri şübhə ilə qarşılayırdısa, bu gün məlum olmuşdur ki, donuz ətinin zərəri təsəvvür edildiyindən də böyükdür. Donuz əti insanın həm əxlaqı, həm də sağlamlığı üçün böyük təhlükələr yaradır. Söhbətimizdə bu ətin insan sağlamlığı üçün zərərlərindən birini nəzərdən keçirəcəyik. Söhbətimizin davamından oxuyacağınız, Amerika mətbuatında çap olunmuş bir elmi məqalənin tərcüməsidir. Məqalədə trixinoz xəstəliyindən danışılır.

DONUZDAN TÖRƏNMİŞ TƏHLÜKƏLİ BİR XƏSTƏLİK

Bir çox səhiyyə təşkilatlarında trixinoz xəstəliyi ilə bağlı dünyanın müxtəlif tibbi mərkəzlərindən göndərilmiş məlumatlar toplanmışdır. Uyğun məlumatların sayı bu xəstəliyin epidemiya şəkli aldığını göstərir. Yəni trixinoz xəstəliyinə yoluxma halları həddindən artıq çoxalmışdır.

Trixinozun törədicisi kiçik tük formalı yumru trixin qurdudur. Bu qurd həyatının bir dövrünü donuz və digər heyvanların orqanizmində keçirir. Trixin qurdu donuz əti vasitəsilə insan orqanizminə daxil olur. İnsan orqanizmi bu xəstəliyə digər canlılardan daha həssasdır.

İnsan, adətən kifayət qədər qaynadılmamış donuz ətinə yeməklə trixinoz xəstəliyinə yoluxur. Hətta ən müasir aşpazxana qazanlarında da donuz əti nəzərdə tutulan səviyyədə qaynadılmışdır. Uyğun istiqamətdə aparılan araşdırmalardan birində məlum olmuşdur ki, bu xəstəliyin daşıyıcısı olan iyirmi beş milyon nəfərdən kiçik bir hissəsi yatağa düşmüşdür. Xəstəlik öz işini görsə də, bu xəstəlik həkimlər tərəfindən çətinliklə üzə çıxarılır. Həmin iyirmi beş milyon nəfərdən on altı min nəfəri sonradan yatağa düşmüş və onlardan beşdə biri dünyasını dəyişmişdir.

17. KAFİR NƏ ÜÇÜN MURDAR SAYILIR?

Sual: İslam kafirləri murdar saydığından müsəlmanlar onlarla ünsiyyət zamanı çətinlik çəkirlər. Hansı ki, onların çoxu öz təmizliklərinə müsəlmanlardan da çox fikir verirlər. Bəs uyğun hökmün fəlsəfəsi nədir? Müsəlmanları düşüncə azgınlığından qorumaq, yoxsa qeyri-müsəlmanların diqqətini İslama cəlb etmək? Düşüncə dini olan İslam belə bir məqsədlə kafiri murdar saya bilərmi?

Cavab: Bəli, İslam dini düşüncə dinidir. Amma bu din bir qrup insana məxsus deyil. İslam bütün bəşəriyyət üçün göndərilmiş bir dindir. Düşüncəli insanların İslamdan daha çox bəhrələnməsi bir faktdır. Amma nadan, savadsız insanlar da İslamdan bəhrələnməlidirlər. Əvvəldə də qeyd etdiyimiz kimi, kafirlər mənəvi, batini çirkinliyə görə murdar sayılırlar. Həmin batini çirkinlik onların zahirində də hiss olunur. Təbii ki, nadan insanlar kafirlərlə ünsiyyətdə olmaqla doğru yoldan çəkinirlər. Uyğun hökmün səbəblərindən biri də nadanların etiqadını qorumaqdır. Əksər dinlərdə xalqa azgın insanlardan çəkinmək tapşırılır. İslamda isə bu məsələ kafiri murdar bildirməklə həll olunur.

Onu da nəzərə almayıq ki, İslam kafirlərlə iqtisadi, ticari əlaqələri mümkün sayır. Amma icazə vermir ki, müsəlmanla kafir eyni bir qabdan xörək yesin. Demək, məqsəd insanları kafirlərin zərərindən qorumaqdır.

Deyilənlərdən belə bir nəticə çıxmasın ki, dinini dərindən bilən alimlər kafirlərlə ünsiyyətdə ola bilərlər. İslamda xüsusi yönümlü hökmələr yoxdur. Bir hökmün davamlı olması üçün o ümumi

olmalıdır. Əgər belə olmasaydı, özünü alim sayan nadanlar da kafirlərlə ünsiyyətə qatıldılar.

Aydın məsələdir ki, əksər kafirlər qan, donuz əti, spirtli içkilərdən çəkinmirlər. İslam dini öz ardıcılarını bu çirkinliklərdən qorumaq üçün onları murdar elan etmişdir. Bir sözlə, İslam kafiri murdar bildirməklə müsəlmanı azdırcı təsirlərdən qoruyur.

18. “CİZYƏ” (QEYRİ-MÜSƏLMANIN İSLAM HAKİMİNƏ VERDİYİ HİMAYƏ ÖDƏNCİ) NƏ ÜÇÜNDÜR?

Sual: İslam Peyğəmbərinin göndərilməsində məqsəd insanların doğru yola yönəldilməsidir. Amma bəzən İslam qanunlarında elə məsələlərlə rastlaşırıq ki, həmin məsələlər İslamın ali məqsədi ilə bir araya sığmır. Məsələn, bildirilir ki, İslam hakiminə cizyə ödəyən məsihilər və yəhudilər azaddır. Cizyə maddiyyatla bağlı olan bir məfhumdur. Necə ola bilər ki, İslam hansısa ödənc almaqla məsihilərlə və yəhudilərlə öz təhrif olunmuş dinlərində qalmağa icazə versin?

Cavab: İslam əqidəsinin zorla qəbul etdirilməməsi onun fəxridir. Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Dində məcburiyyət yoxdur. Artıq doğru yol azğın yoldan aydın fərqləndi.”¹

İslam ağıl və düşüncə dinidir. Onun xürafatla yeganə mübarizə yolu həqiqətlərin məntiqli şəkildə bəyanıdır. Düşüncəli insanları doğru yola hidayət edəcək belə bir silah olan yerdə, zora ehtiyac qalmır.

Həqiqi iman düşüncə və bəsirət vasitəsi ilə əldə olunur. Zorla qəbul etdirilən iman isə yalnız dildə izhar oluna bilər. Quranda bu sayaq iman dəyərsiz sayılır. Din son nəfəsədək müqəddəs İslam ayinlərinə bağlı qalası insanlar tərbiyə etmək istəyir. Belə bir iman, yalnız məntiq, dəlil yolu ilə əldə oluna bilər.

İslamda cihad, düşmənlə mübarizə bir mövzudur, cizyə isə başqa bir mövzu. Cizyə kitab əhlinin hər il İslam dövlətinə ödədiyi məbləğdir. Hakimiyyətdə olan müsəlmanlar ölkədə azlıqda qalmış qrupların əmin-amanlığını qorumağa məcbur idilər. Bu sayaq

---

¹ “Bəqərə”, 256.

əməniyyət tədbirlərinin öz xərci vardı. Ona görə də İslamı qəbul etməyənlərdən onların öz asayişinin qorunması məqsədi ilə hər il cizyə alınırdı. Həmin məbləğ hesabına İslam dövləti İslamı qəbul etməyənlərin mühafizəsi üçün onların yaşadığı məntəqələrdə xüsusi qüvvə saxlayırdı. Təbii ki, bu qüvvələrin saxlanması üçün müəyyən bir büdcəyə ehtiyac duyulurdu. Bu büdcənin təmini üçün yeganə və məntiqi yol həmin azlıqlardan cizyə tutulması idi. Bunu da qeyd edək ki, azlıqda qalan qeyri-müsəlmanlar müharibələrdə iştirak etmirdilər.

Cizyənin təzyiq vasitəsi kimi tətbiq olunduğuna heç bir sübut yoxdur. Yeganə məqsəd azlıqların asayişinin təmini olmuşdur və bunu tarixi faktlar sübut edir:

1. Ubadət ibn Samit Misir hakimlərini və sair qiptiləri İslam dininə dəvət etdiyi vaxt onlara belə dedi: “İxtiyarınız özünüzdədir. İstəyirsiniz İslamı qəbul edin, istəmirsinizsə cizyə ödəyin. İslam hökumətinin qanunlarına tabe olun. Biz sizinlə həmpeyman oluruq, canınızı və malınızı hifz edirik, sizə təcavüz edənlərlə döyüşürük.”

2. Müsəlmanlar rumlulara qalib gəldikdən sonra Hims xalqı cizyə ödəməyə razılaşdı. Müsəlman başçılarından biri ümumi bir məclisdə məsihi Hims əhlinə belə dedi: “Bizə verdiyinizi geri alın və bizi həmpeymanlıqdan azad edin.” Hims camaata dedi: “Heç vaxt sizdən ayrılmayacağıq. Sizin hakimiyyətiniz və pəhrizkarlığınız rumlularınıkindən çox üstündür. Əgər siz qəbul etsəniz, İslam qoşunu ilə birlikdə rumlulara qarşı vuruşarıq.”

3. Həzrət Peyğəmbərin (s) məsihi nəcran camaatı üçün təyin etdiyi cizyə miqdarı deyilənləri daha da aydınlaşdırır. Belə bir razılıq əldə olunmuşdu ki, nəcran xalqı ildə üç min hullə (bir hullə dörd dirhəmdir) ödəsinlər. Onlar bu üç min hullənin iki minini səfər ayında, minini isə rəcəb ayında ödəməli idilər...

Əslində həmin bu məbləğ nəcran xalqının əmin-amanlığının qorunması müqabilində çox cüzi bir məbləğ idi.

19. EHRAM LİBASİ

Sual: Nə üçün ehram libası adi libaslar kimi tikili ola bilməz?

Cavab: Həcc mərasimi mütləq azad şəkildə yerinə yetirilən kollektiv ibadətlərdəndir. Ona görə də bu ibadət zamanı bir-birindən fərqlənən gündəlik libaslardan yox, iki hissə parçadan istifadə olunur. Bu yolla ibadət edənlər arasında zahiri bərabərlik təmin olunur. Eyni tərzdə geyim bəşəriyyətin böyük amallarından olan bərabərliyin bir təcəssümüdür.

Başqa sözlə, həcc insanların Allah qarşısında bərabərliyinin nümayişidir. Bu mərasimə toplanmış bütün müsəlmanlar eyni rəngdə, eyni cür libaslar geyməklə mövcud zahiri imtiyazları aradan qaldırırlar. (Həcc mərasimində geyilən libas “əhram libası” adlanır)

20. NƏ ÜÇÜN HƏCC MƏRASİMİNDƏKİ QURBANLIQ ƏTLƏR TƏLƏF OLUNUR?

Sual: Qurban bayramı günü Mina məntəqəsindəki qurbanlıq ətlər nə üçün ehtiyaclılara çatdırılmadan torpağa basdırılır?

Cavab: Bildiyimiz kimi, zilhiccənin onuncu günü həcc əməllərindən biri Minada qurban kəsməkdir. Bu İslamın qəti göstərişlərindəndir. Ziyarətçilər qurban kəsməklə tövhid qəhrəmanı həzrət İbrahimin xatirəsini yad edirlər.

Allah-təala İbrahimin ruhunu kamilləşdirmək, onun ləyaqətini isbat etmək üçün belə bir göstəriş verdi ki, İbrahim öz əziz oğlu İsmaili Mina məntəqəsində Allah yolunda qurban kəssin. Əlbəttə ki, bu göstəriş imtahan xarakteri daşıyırdı. Böyük Peyğəmbər, ilahi Peyğəmbər İbrahimin ləyaqəti sübuta yetirilir. Amma İbrahim bu əmri yerinə yetirmək ərafəsində ikən göstəriş verildi ki, İsmailin əvəzində bir qoyun qurban kəsilsin.

İbrahimin uyğun əmri yerinə yetirmək əzmi sübut etdi ki, böyük fədakarlıq ruhuna malik olan bu ilahi insan iman yolunda bütün daxili istəklərinə qalib gələ bilir. İbrahim ilahi hədəf yolunda öz övladından keçməyə hazır oldu. Nəhayətdə isə imtahandan üzüağ çıxaraq bir qoyun qurban kəsdi.

Allah evinin ziyarətçiləri bir qoyun qurban kəsməklə Mina torpağında həzrət İbrahimin iman və fədakarlıq təcəssümü olan xatirəsini yad edirlər. Bu yolla insanlar bir-birlərinə fədakarlıq dərsi öyrədir, sanki deyirlər ki, Allah yolunda hər şeyindən keçən

insan ilahi insandır. Biz uyğun əməlin fəlsəfəsinin yalnız bir guşəsinə nəzər sala bildik.

Növbəti sual odur ki, qurban kəsildikdən sonra qurbanlıq ət kimə verilməlidir və qurban kəsmiş müsəlmanın bu sahədə vəzifəsi nədir? Qurani-məcidə müraciət edək. Minada qurban kəsmiş insanlara belə bir göstəriş verilir: “Onlardan özünüz də yeyin, fəqirlərə də yedirdin.¹ Başqa bir ayədə oxuyuruq: “Onların ətindən özünüz də yeyin, əl açmayana da, əl açana da yedirdin.”²

Risalələrdə bildirilir ki, Allah evinin ziyarətçiləri qurbanlıq əti üç hissəyə bölməlidirlər. Bir hissəsindən özləri istifadə etməli, bir hissəsini möminlərə, başqa bir hissəsini isə ehtiyaçlılara verməlidirlər. Ayələrdən görüldüyü kimi, qurbanlıq heyvan kəsildikdən sonra onun düzgün istifadəsi də bir vəzifədir və israfçılığa heç vəchlə yol vermək olmaz.

Qurban günü Minada kəsilmiş ətlərin israf olmaması üçün İslam dövlətləri və müsəlmanlar tədbir görməlidirlər. Böyük tutuma malik soyuducu kameralar hazırlanmalı və qurbanlıq ətlər tədricən təyinatı üzrə istifadə edilməlidir. Ətlərin torpağa basdırılmasının əsas səbəbi budur ki, isti havada qalmış ətlərdən xəstəliklər törəyə bilər. Qədim zamanlarda həccə gedənlərin sayı bu gündəndən qat-qat az olduğundan qurbanlıq ətlərdən düzgün şəkildə istifadə olunurdu. Bu gün Allah evinin ziyarətçilərinin sayı artdığından, təbii ki, qurbanlıq heyvanların da sayı artmışdır. Bir bu qədər qurbanlıq əti təyinatı üzrə çatdırmaq isə hələ də problem olaraq qalır. Əlbəttə ki, İslam dövlətləri və səlahiyyətli müsəlmanlar belə bir israfın qarşısını almağa çalışmalıdırlar. Belə bir israf həmişə davam edəcəyi təqdirdə günahkar ilahi qanunlar yox, müsəlmanlardır!

21. NƏ ÜÇÜN AZDIRICI KİTABLAR OXUMAQ QADAĞANDIR?

Sual: İslam elm və bilik dini olduğu halda, nə üçün bəzi kitabların oxunmasını qadağan edir?

---

¹ “Həcc”, 28.

² “Həcc”, 36.

Cavab: Bəli, İslam elm və bilik dinidir. Bu səmavi din insanları onların səadəti üçün zəruri olan elmlərin təhsilinə təşviq edir. İslam bildirir ki, fərd və cəmiyyətin təkamülü yalnız elm sayəsində mümkündür. Amma İslamda bu da qeyd olunur ki, cəmiyyətin iqtisadi mənafeləri qorunduğu kimi, onun mənəviyyatı da qorunmalıdır.

Maşınlaşmış əsrimizdə bir çox azadlıq qarçıları maddi, dünyəvi zərəri olmayan bütün əqidələri qəbul edirlər. İslamda isə belə deyil. İslamda təkcə maddi yox, mənəvi zərəri olan işlər də qadağandır. İslam mənəvi, əxlaqi baxımdan təkamül etmiş cəmiyyət arzusundadır. Bundan ötrü isə insanların mənəviyyatını, əxlaqını hədəfə almış düşmənlərlə mübarizə aparılmalıdır. Unutmamalıyıq ki, əqidəli, əxlaqlı, mənəviyyatlı insanları istismar etmək çətin olur. Ona görə də dünya imperialistləri bəşəriyyətin mənəviyyatını hədəfə almışdır.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq, aydın olar ki, nə üçün İslam azdırıcı, əqidə və əxlaqa zərərli kitabların mütləəsini qadağan etmişdir. Əgər belə kitabların oxunması azad olarsa, insanlar öz düşüncə və əxlaqını necə qoruya bilər? Təlqin və təbliğ böyük gücə malikdir və bunu unutmaq olmaz. Gəlin etiraf edək ki, bir çox insanlar məhz azdırıcı kitabların təsiri nəticəsində doğru yoldan azırlar. Bir çox gənclər məhz azdırıcı sevgi romanlarının və dedektiv janrlarında yazılmış əsərlərin təsiri altında fəsada sürüklənirlər. İslam bütün bu amilləri nəzərə alaraq azdırıcı kitabların oxunmasını qadağan etmişdir. Bu sayaq kitablar azad şəkildə nəşr olunub geniş oxucu kütlələrinin ixtiyarına verilməməlidir. Amma elm və bilik tərəfdarı olan dinimiz haqqı batildən ayırmaq gücündə olan analitiklərə, düşüncə və əqidələrini qorumaq şərti ilə, bu sayaq kitabların mütləəsinə icazə vermişdir. Fəsad təbliğatçıları ilə mübarizə aparın alimlərə belə kitabın mütləəsi vacib sayılır. Onlar müxaliflərin məntiqi ilə tanış olmalı və onlarla düzgün mübarizə yolunu müəyyənləşdirməlidirlər. İslam tarixində dini rəhbərlərlə qeyri-islami əqidə tərəfdarları arasında bir çox müzakirələr aparılmışdır. “Ehticace-Təbərsi” kitabında uyğun mövzuda müzakirələr toplanmışdır. Məlum olur ki, azdırıcı kitabların qadağan olunması azad fikirə qarşı yönəlməmişdir.

Məqsəd insanların düşüncə və əqidəsini qorumaqdır. Din rəhbərləri uyğun cərəyanları mütalib edir, onlara məntiqi şəkildə cavab verirlər.

22. NƏ ÜÇÜN QURANI QEYRİ-MÜSƏLMANA VERMƏK OLMAZ?

Sual: Bizim səmavi kitabımız Quran bəşəriyyətin doğru yola çağırışısı kimi bütün insanların ixtiyarına verilməli deyilmə? Bu kitabı oxumadan onun göstərişlərindən necə faydalanmaq olar? Amma fihi kitablarımızda oxuyuruq ki, Qurani kafirin ixtiyarına vermək, ona bağlılaşmaq olmaz.

Cavab: Qeyri-müsəlman bir şəxsi doğru yola hidayət etmək, ona İslamı tanıtdırmaq məqsədi ilə Quran tərcüməsi ilə bu işi görmək mümkün olmadıqda ona Quran vermək mümkündür. Amma başqa məqsədlə belə bir işin görülməsi qadağandır. Çünki Quran İslamın haqq olmasının ən böyük sübutu və İslam Peyğəmbərinin əbədi möcüzəsidir. O canlı bir sənəd tək qaranlıqları işıqlandırır. Qurandan faydalanmağın bir yolu onun nəfis şəkildə çap olunub bütün dünyaya yayılmasıdır. Həqiqət axtaran insanlar Quran ayələrinin işığında Quran ayinləri ilə tanış olmalıdırlar. Quran zaman və məkandan asılı olmayaraq dünya xalqları arasında yayılmalı və insanlar onun haqqa çağırışlarını mütalib etməlidirlər.

Qurani-kərim həzrət Peyğəmbərə göstəriş verir ki, hətta döyüş əsnasında bir qeyri-müsəlman Allah kəlamını eşitmək istəyərsə, Peyğəmbər ona icazə versin. Dönməyə meyl etdikdə onu ilkin yerinə qaytarmaq tapşırıılır.¹

Beləcə, Qurani ona qarşı hörmətsizlikdən qorumaq hər bir müsəlmana vacibdir. Qurana qarşı hörmətsizlik edəcəyi ehtimal olunan qeyri-müsəlmana bu ilahi kitabı vermək olmaz. İslam fəqihlərinin də nəzəri budur ki, doğru yola çağırış məqsədi olmadıqda, Qurani kafirlərin ixtiyarında qoymaq olmaz. Bir sözlə, Quran çirkin əllərə verilməməlidir və bu iş o zaman mümkün sayılır ki, həmin şəxsin doğru yola qayıdışı ehtimal edilsin.

---

¹ "Tövbə", 6.

23. NƏ ÜÇÜN BƏZİ GÜNAHLARIN SÜBUTUNDA ÇƏTİNLİK YARADILIR?

Sual: Nə üçün iffətsizliklə bağlı bəzi günahların sübutu üçün dörd şahid tələb olunur? Belə bir çətinliyin yaradılması iffətsizliyin çoxalmasına səbəb olmazmı? Nə üçün iffətsizlik etmiş şəxs yalnız dörd dəfə etiraf etdikdə onun günahına batdığı qəbul olunur?

Cavab: İffətsizliklə bağlı əməllərin cəzalandırılmasında İslam xüsusi prinsiplərə əsaslanır. Bir tərəfdən bu günahlara görə sürgündən tutmuş edamədək ağır cəzalar nəzərdə tutulur, digər tərəfdən bu günahların isbatı yolunda çətinliklər yaradılır. Başqa günahlardan fərqli olaraq, bu sayaq günahlarda ikiqat artıq şahid tələb edilir. Eləcə də iffətsizlik etmiş şəxsin bir dəfə etirafı yetərsiz sayılır.

Ağır cəza və çətinləşdirilmiş sübut yolu bu sayaq günahların mühakiməsinin özünəməxsus xüsusiyyətidir. İffətsizliyə qarşı ağır cəzaların müəyyənləşdirilməsində məqsəd insanları bu günahlardan çəkindirməkdir. Amma İslam imkan həddində çox adamı cəzalandırmağa da maraqlı deyil. Bu məqsədlə də günahın sübutu prosesində çətinliklər yaradılır.

Başqa sözlə, qanunların bu sayaq tənzimlənməsinin əsas məqsədi insanları edam etmək yox, günahdan çəkindirməkdir. Bu günahlara meyl göstərən insan daim hansı cəzalarla üzləşə biləcəyini xatırlayır və təbii ki, qorxuya düşür.

Adətən, narkotik maddələr satışı kimi böyük günahlar müqabilində edam kimi ağır cəzalar təyin olunur. Belə bir cəza, şübhəsiz ki, insanların ruhunda təsir qoyur və uyğun günahdan çoxları çəkinirlər. Bir sözlə, İslam qanunlarında səy göstərilmişdir ki, günahın qarşısı imkan daxilində alınsın. Baş verən günahlardan az bir hissəsi edamla cəzalandırılır və bu edam prosesi ətrafdakılar üçün böyük ibrət olur. Günahı meyl göstərən insan istər-istəməz gördüyü səhnələrdən nəticə çıxarır.

24. NƏ ÜÇÜN HEYVAN MÜƏYYƏN ŞƏRTLƏR ÖDƏNMƏKLƏ KƏSİLMƏLİDİR?

Sual: İslamda heyvanların kəsilməsində müəyyən şərtlər qoyulmuşdur. Məsələn, boğazın dörd damarının kəsilməsi, “bismillah” deyilməsi və s. Bu şərtlər ödənmədikdə kəsilmiş heyvanın əti istifadəyə yararsız sayılır. Hansı ki, dünya xalqlarının bir çoxu bu şərtlərə əməl etmədən heyvanların ətindən istifadə edirlər. Bəs uyğun şərtlər nə üçündür?

Cavab: Belə görünür ki, İslam uyğun göstərişlərlə üç problemi həll etmək istəmişdir:

1. Heyvanları bützlərin adına kəsən bütprəətslərin ayinlərindən uzaqlıq; heyvan kəsilərkən Allahın adının çəkilməsi bütprəəstliyə qarşı nəzərdə tutulmuş proqramın bir hissəsidir.

2. Heyvanın qanının onun kəsilmiş boğazından tam axıdılması; bu günkü tibbdə heyvan orqanizmində qalmış qanın təhlükəli olduğu müəyyənləşdirilmişdir. Bundan əlavə qanda mikroba yoluxma xüsusiyyəti vardır. Təcrübədə sübuta yetirilmişdir ki, qanla qidalanma insan ruhiyyəsində mənfi hallar yaradır. İnsanlıq hissələrinin zəifləməsi, zalımlıq, qəlbin bərkiməsi qandan törənmiş mənfi xüsusiyyətlərə misal göstərilə bilər.

3. Heyvanın iti alətlə, ona çox əziyyət vermədən kəsilməsi insanlıq ruhuna uyğun bir qərardır. Dörd damarı kəsilmiş heyvan qısa bir müddətdə əziyyətdən qurtarır.

25. XƏTNƏNİN (CİNSİYYƏT ÜZVÜNÜN SÜNNƏT OLUNMASININ) SAĞLAMLIQ ÜÇÜN FAYDASI VARMI?

Cavab: Əvvəla, cinsiyyət üzvünün mikroba yoluxması xətnə olunmayan insanlar arasında çox yayılmış bir xəstəlikdir.

İkincisi, statistik göstəricilərə görə cinsiyyət üzvünün xərcəng xəstəliyi xətnə olunmamış insanlarda daha çox müşahidə olunur.

Amma bir məsələdə çox diqqətli olmaq lazımdır. Bəzən dini bir vəzifə olan xətnə düzgün şəkildə yerinə yetirilmədiyindən müəyyən fəsadlar da yaranır. Buna görə də bu işi mütəxəssisə həvalə etmək lazımdır.

26. “MUHƏLLİL”İN FƏLSƏFƏSİ

Sual: Nə üçün öz arvadını üçüncü dəfə boşamış şəxs onu yenidən ala bilməz? Nə üçün üçüncü təlaqdan sonra yenidən əri ilə nikaha girmək istəyən qadın əvvəlcə başqa biri ilə izdivacda olmalıdır?

Cavab: Bəli, İslam alimlərinin nəzərinə, əgər bir şəxs öz arvadını üç dəfə boşamışsa, həmin qadınla dördüncü dəfə evlənməzdən qabaq o qadın başqa kişi ilə izdivacda olmalıdır. İkinci kişi həmin qadını boşadıqdan sonra qadın əvvəlki əri ilə ailə qura bilər.

Bu məsələ də bir çox İslam hökmləri kimi tərbiyəvi xarakterə malikdir. İslam belə bir qanun vasitəsi ilə boşanmanı oyuncağa çevirənlərin, eləcə də, boşanmanın qarşısını almaq istəyir. Arvadını üçüncü dəfə boşamaq qərarına gəlmiş insan onunla yenidən evlənməyin çətinliyini nəzərə alaraq, bu boşanmanı təxirə də sala bilər. Üçüncü boşanmadan sonra yenidən evlənmək üçün problem yarandıqından, adətən, insanlar üçüncü boşanmadan vaz keçirlər. Arvadını üçüncü dəfə boşamaq istəyən kişi istər-istəməz düşünür ki, əgər yenidən nikaha girmək istəsə, çox böyük problemlərlə üzləşəcək. Əvvəla, onun qadını başqa biri ilə izdivacda olmalıdır, ikincisi həmin şəxs qadını boşamağa razılaşmalıdır.

Uyğun qanun kişilərdə qeyrət hissi oyandırır. Üçüncü təlaqdan sonra qadının başqa kişi ilə izdivac edəcəyini düşünən kişi bunu özünə sığışdırmır. İslam bu yolla kişilərin qeyrət hissini hərəkətə gətirir və bu yolla mövcud nikahı qoruyur.

27. İSTİMNANIN (ÖZÜNDƏN SPERMA XARİC ETMƏNİN) FİZİOLOJİ VƏ PSİXOLOJİ TƏHLÜKƏLƏRİ

Sual: İstimna nə üçün haram buyurulmuşdur?

Cavab: İnsanın cinsi tərbiyəsi ümumi tərbiyə kompleksində mühüm yer tutur. Cinsi istəklərin formalaşdığı dövrdə hər bir yeniyetmədə şəhvət hissi güclənir. Keçmiş dövrlərdə, əsaslı dini tərbiyə almamış yeniyetmələr təbii şəhvətin söndürülməsi üçün adətən, qanuni nikah haqqında düşünürlər. Amma bu gün küçə və

xiyabanlardakı, müxtəlif təbliğat vasitələrindəki əxlaqsızlıq təbliğ edən mənzərələr gənclərin diqqətini bütün təkamül istiqamətlərindən yayındıraraq, cinsi ehtirasa sövq etmişdir. Belə bir təbliğatın nəticəsində təbii cinsi meyl istimna və bu kimi başqa zərərli təzahürlərə gətirib çıxarır. Qeyri-qanuni yolla, eləcə də istimna vasitəsi ilə cinsi ehtirasın söndürülməsi gənc nəslin normal təkamülü qarşısında ciddi mənəələr yaradır.

İstimnanın (insanın özündən sperma xaric etməsi) acı nəticələri son dövrdə aparılmış sosioloji sorğular nəticəsində açıq-aşkar şəkildə özünü büruzə verir. İnsan yetkinlik yaşına çatdıqca onun orqanizmində toplanan sperma iki istiqamətdə sərf olunur. Bunun bir hissəsi orqanizmin inkişafına sərf olunur, digər bir hissəsi cinsiyyət orqanından xaric edilir. Orqanizmdə toplanmış spermanın onun təkamülünə sərf olunmayan hissəsi yeniyetmə yuxuda olarkən ondan təbii şəkildə xaric olur.

Cinsi tərbiyəsində nöqsanlar olan yeniyetmə isə istimna edərkən öz orqanizmindəki sperma tarazlığını pozur. Nəticədə orqanizmdə fizioloji və psixoloji nöqsanlar üzə çıxır. Spermanın orqanizmdən süni şəkildə çıxarılması insan vücudunda ciddi fəsadlar yaradır. Şəhvətin hansı mərkəzdən hərəkətə gətirilməsi çox mühüm bir amildir. Əgər şəhvət təbii şəkildə müxtəlif hiss üzüvləri vasitəsi ilə təhrik olunursa, bu normal prosesdir. Təsəvvürdə hansısa mənzərələri canlandırmaqla təhrik olunan şəhvət müxtəlif fəsadlarla müşayiət olunur. Aparılan sorğulardan məlum olmuşdur ki, istimna etməklə şəhvətini təsəvvür yolu ilə təhrik etməyə adət edənlər ailə qurduqları vaxt normal cinsi akt yerinə yetirə bilmirlər. Təsəvvür yolu ilə təhrik adəti normal ehtirasın yaranmasına mane olur.

İstimna edən şəxs adətən hər istimnadan sonra peşiman olur və bu işi təkrarlamamaq qərarına gəlir. Amma vaxt keçdikdən sonra yenə təhrik edici təsəvvürlər xəyalında canlanır və iradə zəifliyi səbəbindən bu istimna təkrarlanır. “Peşimançılıq davam” düzümü bir-birini əvəz etdikcə, insan şəxsiyyətində iradə zəifliyi peyda olur. Bir sözlə, istimna cinsi ehtirasın normal həyəcanlanma qurumunu dağıdır. Təsəvvürdən ləzzət almağa vərmiş insan gerçəklikdən lazımınca ləzzət ala bilmir.

İstimmənin həm dini, həm tibbi cəhətdən pisliyi kimsədə şübhə doğurmasa da, bu pis vərdişin qarşısını almaq üçün zəruri tədbirlər görülməmiş qalır.

Yeniyyətlər bu pis vərdişdən çəkinmək üçün əxlaqsız filmlərdən, iffətsiz mənzərələrdən, pozğun sevgi romanlarından pəhriz etməlidirlər. Yaxşı dost, yaxşı əyləncə, idman, hansısa peşəyə maraq insanın istimmədən çəkinməsində mühüm rol oynayır. Etiqadlı gənclər bunu da unutmamalıdırlar ki, İslamda istimmə haram buyrulmuşdur və haram buyrulan hər bir iş səadət yolunda ciddi bir maneədir.

28. EYİNİ QAN QRUPUNA MALİK OLANLAR EVLƏNƏ BİLƏRLƏRMI?

Sual: Eyni qan qrupuna malik olanların ailə qurması bütün hallardamı zərərli-dir?

Cavab: Avstriya təbiətşünası Qreqor İohanni Mendel (1822-1884) 8 illik təhqiqatdan sonra irsiyyət haqqında qanunlardan birini kəşf etmişdir. Uyğun kəşfi sadə bir dillə oxucuların nəzərinə çatdırırıq:

Əgər bir ağ, bir kül rəngli siçovul cütləşdirilərsə, onların balası istisnasız olaraq kül rəngdə olasıdır. Nəsil davam etdikdə onların balalarının bir hissəsi kül rəngli, bir hissəsi isə ağ olur. Deyildiyi kimi, bu siçovulların ilk nəsil balaları yalnız kül rəngdə ola bilər. Növbəti nəsillərdə isə həm ağ, həm də kül rəngli balalar doğulur. İki nəsildə üzə çıxan sifət (kül rəng) qalib, gizli qalan sifət isə məğlub adlandırılır. Doğulmuş balaların necəliyini müəyyənləşdirən amil gen adlandırılmışdır. Bu gen ata siçovuldan balalara keçir. Əgər hər iki valideynin genləri eynidirsə, döl xalis olur. Yox əgər genlər fərqlidirsə, döl qeyri-xalis hesab edilir. Təbii ki, iki xalis dölün cütləşməsindən valideynlərə oxşar bala doğulur.

Artıq təbabətdə sübut olunmuşdur ki, əgər ailədə irsi bir xəstə varsa, onlardan doğulan körpədə xəstəlik aşkarlana bilər. Eyni qan qrupundan olanlar ailə qurduqda irsi xəstəliyin ortaya çıxma ehtimalı daha böyük olur. Əgər ailə quranların hər ikisi irsi xəstəliyə malikdirsə və onlar eyni qan qrupundadırlarsa, onlardan

doğulan övladda xəstəlik daha güclü şəkildə təzahür edəsidir. Hətta belə uşaqlar doğuşdan qabaq və ya qısa bir müddət sonra həlak ola bilər.

AMMA valideynlərdən birinin genində irsi xəstəlik yoxdursa, övladlar ya sağlam olacaq, ya da xəstəlik valideyndə olduğundan yüngül şəkildə təzahür edəcək.

İrsi xəstəliyə malik olan məğlub gen hər iki valideyndə olarsa, onların övladlarından dördüdə biri xəstə olasıdır. AMMA valideynlərdən birində irsi xəstəlik olmasa, bütün övladlar sağlam ola bilər.

Yuxarıda deyilənləri nəzərə alsaq, eyni qan qrupundan olanların izdivacını münasib saymamalıyıq. AMMA bilməliyik ki, valideynlərin heç birində irsi xəstəlik yoxdursa, uyğun izdivac təhlükəsizdir. İstənilən bir halda eyni qan qrupunda olanların izdivacını təhlükəli saymağa əsas yoxdur. Qorxulu odur ki, valideynlərdə eyni növ irsi xəstəlik olsun. Olsun ki, bütün bu deyilənlər nəzərə alındığından islami rəvayətlərdə əmioğlu ilə əmiqızının izdivacı yalnız istisna hallarda mümkün sayılmışdır.

29. İSLAMDA MUSİQİYƏ MÜNASİBƏT

Sual: İslam musiqini hansı əsasla haram buyurmuşdur?

Cavab: Musiqinin cəmiyyətdə fəvqəladə şəkildə yayılması insanların onu düzgün qiymətləndirməsinə mane olur. Hətta pisliliyini hiss edə bilmir. Həyat tərzinə çevrilmiş bir işin yaxşı-pisliliyini dəyərləndirmək üçün böyük diqqət və ağıl tələb olunur. AMMA həqiqətpərəst və bəsirətli insanlar ətraflarındakı gerçəklikləri daim dəqiq dəyərləndirməyə çalışmışlar. Musiqi bir neçə baxımdan araşdırılmalıdır.

1. Kolumbiya universitetinin professoru doktor Volf Adler musiqinin insan orqanizminə və sinir sistemində zərərləri haqqında deyir: “Ən könlü oxşayan musiqilər belə insanın sinir sistemində mənfi təsir edir. İsti havada dinlənilən musiqinin xüsusi ilə mənfi təsiri var.” Məşhur fransa fizioloqu doktor Aleksis Karl yazır: “Əyləncə ilə ötüşən ömürdən məntiqsiz bir şey yoxdur. İnsanın ağıl və düşüncəsi spirtli içkilərin təsirindən, bir sözlə, ölçü-biçisiz

adətlərin təsiri səbəbindən zəifləyir. Düşüncə böhranında televiziya və radionun öz payı var.”

2. Narkotik maddələrin qadağan olunmasının əsas səbəbi bu maddələrin insanı təbii halından çıxarmasıdır. Musiqidə də belə bir xüsusiyyət vardır. Musiqi dinləyən insan təbii halından çıxır, onda ətrafa diqqətsizlik yaranır. Kimi əsəblərini narkotik maddələrlə sakitləşdirir, kimi də musiqi ilə” hər iki halda insanın sinir sistemindəki tarazlıq pozulur.

Spirтли içkilər də məhz insanı təbii halından çıxardığı üçün pislənmişdir. Bir başa insanın sinir sisteminə təsir edən bu içkilər insanın ağıl və düşüncəsini zəiflədir. İnsanın təbii haldan çıxmasında burun da vasitə ola bilər. Məsələn, burunla qoxulanan heroin insanın əsəblərinə təsir göstərir, onu uydurur.

Məntiqi baxımdan insanın yalnız tibbi məqsədlə, cərrahiyyə əməliyyatları zamanı uydurulması müsbət sayılmışdır. Bu məqsədlə insan orqanizmi nə müxtəlif uyudurucular yeridilir. İnsanın uydurulmasında qulaq da bir vasitə ola bilər. Musiqi məhz qulaq vasitəsi ilə insanın sinir sisteminə təsir göstərərək, onu təbii halından çıxardır. Musiqiyə aludə olan insan onun təsiri altında ətraf mühətdən təcrid olur.

Yuxarıda deyilənlərdən məlum olur ki, hər bir hiss üzvünün öz uydurucusu var. Orqanizmə spirtli içkilər ağız, heroin burun, musiqi isə qulaq vasitəsi ilə öz təsirini göstərir. Əsrimizdə böyük konsert salonlarında müşahidə etdiyimiz mənzərələr musiqinin uydurucu təsirini təsdiq edir. Yəqin ki, hər birimiz konsert salonlarında ağıl başından çıxan, huşunu itirən gənclər görmüşük. Musiqiyə ifrat aludəçilik səbəbindən bəzi gənclər öz hərəkətlərini nəzarət altına ala bilmir, eynən narkotik maddənin təsiri altında olanlar kimi davranırlar.

Bir müqayisə aparaq: Mahir bir riyaziyyatçı adi vəziyyətdə hər hansı bir məsələni asanlıqla həl edir. Bu insan istər spirtli içki qəbul etdikdə, istər heroin iylədikdə, istərsə də hansısa musiqiyə aludə olduqda həmin məsələni həll etməkdə çətinlik çəkir. Demək, istər narkotik maddələr, istərsə spirtli içkilər istərsə də musiqi insanın düşüncə qabiliyyətini zəiflədir. Musiqinin taktı şiddətləndikcə insanların hissləri daha çox təhrək olur. Böyük rəqs

salonlarında qulaq batırıcı oynaq musiqinin təsiri altına düşəndə insaniyyətə sığışmayan hərəkətlərə yol verirlər. İnsanları kollektiv şəkildə heyvani hərəkətlərə sövq edən musiqi deyilməyi?! Məgər hansı narkotik maddədə belə güc var?! Zərb alətlərinin diksindirici sədaları altında insanda yalnız və yalnız şəhvət və ehtiras hissləri oyanır. Belə insanlarda mərhəmət, iffət, həya, vətənpərvərlik, iman kimi hislər axtarmağa dəyməz. Şəhvətpərəst kişi və qadınların spirtli içkilərə, narkotik maddələrə və musiqiyə marağı deyilənləri bir daha təsdiq edir. İslam insan səadəti üçün faydalı heç bir dünya ləzzətini faydalı buyurmur. Amma insanı təbii halından çıxarmaqla, onun hisslərini həyəcanlandıran işlər məzəmmət olunur.

Musiqinin insanlarda əxlaqi nöqsan yaratması aşkar bir həqiqətdir. Əksər nəğmələrin mətnini qadın gözəlliyini iffətsiz şəkildə təsvir edən şerlər təşkil edir. Etiraf etməliyik ki, şəhvət dolu nəğmələrə adət etmiş qəlbə Allah zikrinə yer qalmır. Bir çox nəğmələrdə qadın əndamı elə hayasızlıqla təsvir olunur ki, onu dinləyənlər şəhvətdən başqa heç bir şey haqqında düşünmürlər. İnsanda bir belə mənfi emosiya yaradan şey ilahi dində halal sayıla bilərməyi?! Qeyd etməliyik ki, İslam musiqini yox, ğinanı haram buyurmuşdur. Ğina insanı şəhvətə təhrik edən, onu təbii haldan çıxaran musiqilərə deyirlər. Amma musiqi üçün belə bir sərhədin təyin olunması asan iş deyil. Vətənpərvərlik hisslərini alovlandıran hərbi marşları və bu kimi digər musiqiləri şəhvət doğuran musiqilərə qatmaq fikrində deyilik. Amma özünüz düşünün, hansı eys-ışrət məclisindən hərbi marş dinlənir?!

30. İLAHİ İMTAHANIN FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?

Sual: Allah-təala Qurani-məciddə buyurur: “Hansınızın əmələ gözəl olduğunu sınamaq üçün ölümü və həyatı yaradan odur.”¹ Belə bir sual yaranır: Yer üzündə baş verən bütün aşkar və gizli işlərdən xəbərdar olan Allahın öz bəndələrini imtahana çəkməsinə nə ehtiyac var?!

Cavab: Əslində ilahi imtahanın məqsəd və mənası başqadır. İnsan məhdud biliyə malik olduğundan həqiqətlərin kəşfi üçün

---

¹ “Mulk”, 2.

İmtahan qapısından keçməyə məcburdur. Amma qeyri-məhdud elmə malik olan Allahın belə bir imtahana ehtiyacı yoxdur. Demək, insan tamamilə başqa məqsədlərlə imtahana çəkilir. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək:

1. İmtahan məqsədlərindən biri bəndələrin tərbiyəsi, onlardakı istedadların üzə çıxarılmasıdır. İnsan dünyaya göz açdığı gün onun vücudunda bir çox istedadlar gizlənilir. Bəli, bütün insani kamilliklər, əxlaqi fəzilətlər insanın cövhərinə qatılmışdır. Amma bu istedadlar xüsusi vasitələr olmadan aşkarlanmır. Qüvvə mərhələsində olan istedadın fəallaşması üçün səbəblər lazımdır. Nə qədər ki, insandakı bu ləyaqətlər üzə çıxmamışdır, onun təkamül və fəziləti, eləcə də, mükafat və savabı gerçəkləşəsi deyil.

Uyğun imtahanlar insanın vücudunda ali sifətlər tərbiyə edir. İmtahandan keçməmiş insanda fəzilətlərin zahir olması qeyri-mümkündür. İmtahana çəkilməmiş bir insanı mükafatlandırmaq və cəzalandırmaq da düzgün olmazdı.

Əmirəl-möminin Əli (ə) bu həqiqəti “Nəhcül-bəlağə”də qısa bir cümlə ilə bəyan etmişdir: “Heç vaxt deməyin ki, Pərvərdigara, imtahan və sınaqdan sənə pənah aparıram! Çünki bu dünyada imtahan olunmayan kəs yoxdur. Duada belə deməyiniz yaxşı olar: Pərvərdigara, azdırıcı imtahanlardan sənə pənah aparıram. (Yəni öhdəsindən gələ bilməyəcəyim və məni yoldan çıxaracaq imtahanlardan)” Sonra imam izah verir ki, insanın imtahana çəkilməsində məqsəd məlumat əldə etmək deyil. Çünki yer üzündə Allah üçün məxfi bir iş yoxdur. Məqsəd budur ki, insanın daxilindəki razılıq, qəzəb kimi hisslər aşkarlansın və batində olan sifətlər əmələ çevrilsin. Qabiliyyət əmələ çevrilmədən insan nə mükafatlandırılır, nə də cəzalandırılır.”¹

Nəzərinizə çatdırıldığı kimi, İmam (ə) batini sifətlərin, istedadların üzə çıxarılmasını imtahan məqsədi bilir. Batini sifətlər əmələ çevrildikdən sonra insan ya mükafatlandırılır, ya da cəzalandırılır. Batini sifətlər açıqlanmamış qaldıqca təkamül prosesi də fəaliyyətə başlamır.

---

¹ “Nəhcül-bəlağə”, h. 93.

Məsələn, Allah-təala həzrət İbrahimi (ə) oğlu İsmailin qurban kəsilməsi göstərişi ilə sınağa çəkdiyi zaman İbrahimin müti olub-olmadığını yoxlamır. Məqsəd İbrahimin Allah qarşısında itaətkarlığını inkişaf etdirmək və onu işə çevirməkdir. Məhz bu yolla İbrahim təkamül yolunda addım atır.

Buna görə də Allah-təala çətinliklər vasitəsi ilə bəşəriyyəti sınağa çəkir. Qurani-kərimdə buyrulur: “Əlbəttə ki, sizi qorxu, aclıq, mal, can və məhsul qıtlığı ilə imtahana çəkərik. Səbr edənlərə müjdə ver.”¹ Həyat problemləri dəmiri qızdırıb, onun tərkibini saflaşdıran, ona forma verən kürə kimidir. İnsa da hadisələr kürəsində möhkəmlənir, səadət yolundakı maneələri aradan qaldırmağa qadir olur. Allahın insanları tərbiyələndirmək məqsədi ilə imtahana çəkməsi o demək deyil ki, imtahan nəticəsində bütün insanlar inkişaf edirlər. İmtahan sadəcə tərbiyə üçün şərait yaradır. Kimi bu şəraitdən istifadə edərək kamala çatır, kimi də uyğun imtahanlardan üzü qara çıxır.

2. İmtahanın digər bir məqsədi salehlərlə fəsad əhlinin, möminlərlə münafıqların, yaxşılarla pislərin bir-birindən fərqləndirilməsidir. Qurani-kərimdə bu məsələyə işarə ilə buyrulur: “(İnsan imtahana çəkilir ki) Allah-təala imanlı insanları saflaşdırsın və kafirləri tədricən məhv etsin.”²

3. İlahi imtahanın başqa bir məqsədi dildə bir söz deyib əməldə başqa cür hərəkət edən yalançıların bəhanəsini kəsmək, höccəti tamamlamaqdır. İmtahan vasitəsi ilə məlum olur ki, bu insanlar əməl yox, dil pəhləvanıdırlar. Əgər belə inanlar imtəhana çəkilməsələr, həm özlərini aldadarlar, həm də başqalarını. Dünyalarını dəyişdikdə belələri Allahı mərhəmətsizlikdə qınaya bilərlər. Amma imtahan vasitəsi ilə bu insanların çirkin əməlləri açıqlanır, gərəksiz dəmirin üstündən qızıl suyu yuyulur və heç bir şəxs öz kimliyini inkar edə bilmir.

*Çəksən də dəmiri qızıl suyuna,
Kürəyə düşəndə sirri açılır.
Onu qızıl bilən donur yerində,*

---

¹ “Bəqərə”, 155.

² “Ali-İmran”, 141.

İbadət etdiyi bütlər uçulur.

Bəli, imtahan nəticəsində zahiri bərbəzlər silinib gedir, insan vücudunun həqiqi mahiyyəti aşkarlanır. Bu da ilahi imtahanın fəlsəfələrindən biridir.

31. MİKROB DOLU TORPAĞA TƏYƏMMUM ETMƏK NƏYƏ ƏSASLANIR?

Sual: İslam ayinlərində göstəriş verilmişdir ki, su tapılmadıqda qüsl və dəstəmaz əvəzinə torpağa təyəmmüm edilsin. Torpaq mikrobdəşiyici bir maddə olduğu halda, hansı əsasla ona təyəmmüm etməliyik?

Cavab: Bu gün təbiət elmlərində sübut olunmuşdur ki, mikroblar təmiz və pak torpaqda həyatını davam etdirə bilmir. Torpağı mikroblara yoluxmadan onun tərkibindəki mikroskopik canlılar qoruyur. Bu canlılar mikrobların qatı düşmənidir. Məsələn, milyonlarla mikrobun nüfuz etdiyi bir leş, torpağa basdırılırsa, həmin mikroskopik canlılar dərhal mikrobları məhv edirlər.

Beləcə, təsəvvür edildiyinin əksinə olaraq, pak torpaq nəinki mikroblardan qoruna bilir, hətta mikrobları məhv edir. Buna görə də mikroba qarşı sudan sonra ən təsirli vasitə torpaq hesab edilir. Deyilənlərdən məlum olur ki, İslamın su tapılmadığı təqdirdə torpağa təyəmmüm göstərişi elmi əsaslara malikdir.

Onu da qeyd etməliyik ki, Qurani-kərimdə təyəmmümlə bağlı ayədə torpağın təmizliyi xüsusi ilə qeyd edilmişdir: “Pak torpağa təyəmmüm edin.”¹

Bu dini göstəriş haqqında nəql olunmuş xəbərlərdə torpağın paklığı və təmizliyi xüsusi ciddiliklə tapşırılır. İmam Sadiq (ə) buyurmuşdur: “Təyəmmüm üçün insanların ayağı altda qalan torpaqdan istifadə etməyin.”²

---

¹ “Nisa”, 43.

² “Vəsailüş-şiə”, c təharət, b təyəmmüm.

32. KƏBİRƏ (BÖYÜK) VƏ SƏĞİRƏ (KIÇİK) GÜNAH NƏDİR?

Sual: Kiçik və böyük günahları bir-birindən necə fərqləndirmək olar?

Cavab: Səğirə və kəbirə günahlar Quran ayələrində fərqləndirilmişdir: “Əgər böyük günahlardan çəkinsəniz, kiçik günahlarınızı örtərik.”¹ Bəs günahın böyüklüyü hansı ölçü ilə təyin olunur?

Fəqihlərimiz deyirlər ki, istər kiçik olsun, istər böyük, Allahın əmri ilə müxalifətçilik böyük günahdır. Bununla belə günahlar iki dəstəyə bölünmüşdür: kəbirə günahlar, səğirə günahlar. Bu günahları bir-birindən fərqləndirmək yolu çoxdur. Əgər bir günaha görə Quranda və rəvayətlərdə əzab vəd olunmuşsa, bu günah böyük günahdır. Məsələn, günahsız insanın öldürülməsi böyük günahdır. Quran bu barədə buyurur: “İmanlı şəxsi bilərəkdən öldürənin cəzası cəhənnəmdir.”²

Başqa bir qrup alimin fikrincə, ciddi şəkildə qadağan olunan günahlar da kəbirə günahlardır. Bu əsasla da Quranda əzab vəd edilməmiş bəzi günahları da böyük günahlar cərgəsinə daxil etmişlər.

Məsələn, sələm haqqında Quranda belə buyurulur: “Bilin ki, Allah və Onun rəsulu sizinlə (bu işə görə) savaşa qalxacaqdır.” İslam şəriətində sələmçiliyin böyük günah sayılması üçün belə bir ifadə kifayət sayılmışdır. Hətta rəvayətlərdə də bu günaha görə əzab vəd edilməmiş olsaydı, ayədəki sərt bəyanat sələmin haram sayılması üçün yetərdi. Demək, eyni bir günah həm böyük, həm də kiçik ola bilməz. Əgər günah müqabilində əzab vəd olunmuşsa və ya bu günah sərt şəkildə qadağan edilmişsə, onu kəbirə günah saymalıyıq.

33. KƏBİRƏ VƏ SƏĞİRƏ GÜNAHLAR NİSBİDİRMİ?

Sual: Bəziləri deyirlər ki, günahın səğirə və ya kəbirə olması nisbidir. Yəni kəbirə bir günah hansısa günaha nisbətdə səğirə

---

¹ “Nisa”, 31.

² “Nisa”, 93.

sayıla bilər. Məsələn, oğurluq böyük günahdır. AMMA günahsız öldürmək günahına nisbətdə kiçik sayılmalıdır.

Belə bir prinsipə əsaslanaraq, onda bütün günahlar bağışlanası olar. Quranda isə belə buyrulur: “Sizə qadağan olunmuş böyük günahlardan çəkinsəniz, sizin kiçik günahlarınızı örtərik.”¹ Deməli, hər bir günahdan pəhriz etdikdə günah bağışlanası bilər. AMMA ən böyük günah sayılan şirk heç vəchlə bağışlanası deyil. Belə çıxırmı ki, şirkdən savay bütün günahlar bağışlanılmalıdır?

Cavab: 32-ci sualın cavabı bu suala bir qədər aydınlıq gətirir. Qeyd etdik ki, günahlar səğirə və kəbirə olmaqla gerçək şəkildə ikiyə bölünmüşdür. Günahları bir-birinə nisbətdə dəyərləndirmək düzgün deyil. Yuxarıda zikr olunmuş ayədən də həqiqət aydın olur. Əgər insan kəbirə adlandırılan bir qrup günahdan çəkinərsə, onun kiçik günahları bağışlanılır. Bu günahlar arasında konkret sərəhəd vardır. Kiçik günah böyük, böyük günah isə kiçik sayıla bilməz. Demək, kiçik günahlar yalnız böyük günahlardan çəkindikdə bağışlanılır. Sadəcə, bir şeyi qeyd etməliyik ki, kiçik günahların təkrarlanması da böyük günah sayılır.

34. NEÇƏ KƏBİRƏ GÜNAH VAR?

Sual: İslam ayinlərində konkret neçə günah kəbirə günah sayılır?

Cavab: Kəbirə günahlar iki yolla tanına bilər:

1. Əgər bir günaha görə Allah-təala Qurani-məciddə əzab vəd etmişdirsə, bu günah istisnasız olaraq kəbirə günahdır;

2. Məsumlardan nəql olunmuş rəvayətlərdə böyük günahlar konkret şəkildə sadalanmışdır. Məsələn, imam Əli ibn Musa Riza (ə) Əbbasi xəlifəsi Məmunə yazdığı məktubda kəbirə günahların adını çəkir. Hədis ayə və rəvayətlərə əsaslanaraq İslam ayinlərində kəbirə hesab olunan günahların siyahısını nəzərinizə çatdırırıq. Allah bu günahlardan çəkinməkdə yardımçımız olsun:

1. Qətl; 2. Zina; 3. Spirtli içkilərin qəbulu; 4. Namazı tərək etmək; 5. Yetimin malını zorla yemək; 6. Cihad meydanından qaçmaq; 7. Sələmçilik; 8. Qumarbazlıq; 9. Hər cür zülm; 10. Livat

---

¹ “Nisa”, 31.

(həmcinsbazlıq); 11. Zalıma kömək; 12. Zalıma sığınmaq; 13. Xalqın haqqını yubatmaq; 14. Yalan; 15. Xəyanət; 16. Allah övliyaları ilə savaş; 17. Ata-ananı incitmək; 18. Pak adamlara böhtan atmaq; 19. Qeybət; 20. Allahın qəzəbinə və cəzasına etinasızlıq; 21. Həcc əməlinə etinasızlıq; 22. Təkəbbür; 23. İsraf və tələf etmə; 24. Donuz əti yemək; 25. Qan yemək; 26. Murdar ət yemək; 27. Allahın adı ilə kəsilməmiş heyvanın ətini yemək; 28. Allahın mərhəmətindən ümitsizlik; 29. Əskik satmaq; 30. Kiçik günahı təkrarlamaq; 31. Zəkat ödəməmək; 32. Yaxınlarla əlaqəni kəsmək; 33. Əhdi sındırmaq; 34. Şəhadəti gizlətmək; 35. Yalan and...

Yuxarıda kəbirə günahların əhəmiyyətli bir hissəsi sadalandı. Bir çox alimlərin fikrincə, yuxarıda sadalananlardan da başqa böyük günahlar vardır.

35. HANSI YALANA İCAZƏ VERİLİR?

Sual: Bildiyimiz kimi, İslamda yalan böyük günah sayılır. Bəs İslam ayinlərində adı çəkilən icazə verilmiş, məsləhət olan yalan hansıdır? Peyğəmbərlər və imamlar belə yalan danışmışlarmı?

Cavab: Yalan zətən fəvqəladə pis bir işdir. Bir çox ictimai bələlərin əsasını yalan təşkil edir. Əhli-beytdən nəql olunmuş bir çox rəvayətlərdə yalan başqa günahların açarı sayılır.

Bir məsələ də var ki, müəyyən hallarda doğru söz böyük fitnə-fəsad yaradır. Bu istisna hallarda həmin doğru söz danışılmasa, əmin-amanlıq təmin oluna bilər. Məsələn, bir şəxs o birinin haqqında pis sözlər danışmışsa və biz bu sözləri eşitmişiksə, bizdən bu barədə soruşulduqda düz danışa bilmərik. Çünki haqqında deyilmiş pis sözlərdən xəbər tutan ikinci şəxs qəzəblənib, dava-dalaş sala bilər. Belə hallarda doğru danışmaq bəyənilməmişdir. İslam fitnə-fəsadın qarşısını almaq üçün belə hallarda yalan danışmağı mümkün sayır. AMMA unutmamalıyıq ki, bu istisna bir haldır. Yalnız xüsusi hallarda yalan danışmaq mümkündür. Məsləhətli yalan halaldır deyə, belə yalanları vərdişə çevirmək günahdır.

İslamda yalan o qədər çirkin sayılmışdır ki, hətta düzgün danışmaq mümkünsüz olduqda belə, yalan danışmaq yox,

“tövriyyə” etməyə icazə verilir. Fəqihlər arasında bu termin çox işlədilir. Tövriyyə odur ki, yalan danışmaq zəruri olduqda yalan əvəzində elə bir cümlə işlədilsin ki, dinləyici deyilən sözü başqa cür anlasın. Məsələn, bir şəxs başqa bir şəxsin onun haqqında pis söz deyib-demədiyini soruşduqda cavab veririk ki, yox. Dinləyici elə başa düşür ki, biz onun haqqında pis söz eşitməmişik. Bizsə bu sözü deyərkən nəzərdə tuturuq ki, yox, yəni mən onun dediklərini deyə bilmərəm. Demək, İslam dinində istisna hallarda yalana yox, tövriyyəyə icazə verilmişdir.

Unutmamalıyıq ki, vəzifəsi tövriyyə etmək olan insan doğru danışarsa, günah etmişdir. Qeyd edək ki, Quran ayələrində heç bir məsləhətli yalan və tövriyyə haqqında xatırlatma yoxdur.

36. QADINA CİSMANİ CƏZA VERMƏK DÜZGÜNDÜRMÜ?

Sual: Doğrudurmu ki, Qurani-məciddə qadınlıq vəzifəsini yerinə yetirməyənlərin tənbehinə icazə verilmişdir?

Cavab: Heç şübhəsiz, İslam dini bütün qadın zümərəsinə misilsiz xidmətlər göstərmiş, onlara böyük hüquqlar vermişdir. Hətta İslama qərəzli münasibətdə olan qərb alimləri də öz kitablarında İslamın qadını ucaldığını etiraf etmişlər. Con Kristofer, Luyi Volf kimi məşhur qərb yazıçıları öz kitablarında bu həqiqəti açıq-aşkar təsdiqləmişlər. Qurani-kərimdə uyğun mövzu ilə bağlı bir çox göstərişlər verilmişdir. Allah-təala buyurur: “Onlar sizin, siz də onların libasisınız.”¹ Qurani-kərimdə qadınlara tapşırılır ki, öz ərleri ilə mehriban, xoş rəftarlı olsunlar.

---

¹ “Bəqərə”, 187.

Bəs qadınlıq vəzifəsini yerinə yetirməkdən imtina edən qadını necə, tənbeh etmək olarmı? Quranda aşkar şəkildə bildirilir ki, ər əvvəlcə qadını nəsihət etməli, sonra ondan uzaqlaşmaqla təsir göstərməlidir. Heç bir tədbir səmərə vermədikdə, yükü tənbehdən istifadə etmək olar. Əslində bu məsələ cərrahın xəstəni yarması kimi istisna bir məsələdir.

Qeyd etməliyik ki, ailə hüquqlarının yerinə yetirilməməsi səbəbindən tənbeh edilməsi təkcə qadına aid deyil. Hətta bu hüquqları yerinə yetirməkdən imtina edən ər də İslam hökuməti tərəfindən cəzalandırıla bilər.

Bir nöqtəni də qeyd etmək lazımdır ki, psixoloqlar qadınlarda “mazoşizim”, yəni əziyyətə həvəsli halının mövcud olduğunu iddia edirlər. Bu hal qadınlarda böhran vəziyyəti də yarada bilər. Belə hallarda yüngül tənbeh onlara ruhi sakitlik verir. Onu da qeyd etmək lazımdır ki, tənbeh nəticəsində bədən yaralanmamalı, qaralma və göyərmə müşahidə edilməməlidir.

37. İSLAM SÜNİ MAYALANMAYA İCAZƏ VERİRMİ?

Sual: Son dövrdə tibbi müəssisələrdə hamilə ola bilməyən və ya çətin hamilə olan qadınlarda süni mayalanma aparılır. İslam bu sahədə hansı göstərişi verir?

Cavab: Heyvanlarda və bitkilərdə süni mayalanma aparılmasının böyük tarixi var. İnsanlarda isə bu sayaq nəsil artımı yeni bir hadisədir. Hazırda qərbdə və Amerikada övlad istəyən qadınlar bu sayaq mayalandırılır. Onlar bu işdə hansı kişinin nütfəsindən istifadə olunmasına bir o qədər də əhəmiyyət vermirlər. Bu həm həmən qadının əri ola bilər, həm də başqa bir kişi.

Fransada bu məsələ qanunverici orqanlarla araşdırıldıqdan sonra belə bir qərar qəbul edildi ki, qadın və kişi bu işi görməkdə azaddır. Roma papası süni mayalanmanı qadağan etdi, Misirin böyük müftisi belə bir işi müsəlmanlar üçün haram buyurdu.

Qeyd etməliyik ki, süni mayalanma iki şəkildə baş verə bilər: 1. Qadın öz ərinin nütfəsi ilə mayalandırıla bilər; Mayalandırma üçün götürülmüş nütfə başqa bir kişiyə də aid ola bilər. Birinci hal İslamda mümkün sayılmışdır. Çünki qanuni nikahda olan ər və arvadın övlad istəyi qanuni bir istəkdir. Övladın hansı üsulla

olması isə əsas sayılmır. Sadəcə mayalandırma aparılan zaman əməliyyatda biganə kişilər iştirak etməməlidir.

AMMA biganə bir kişinin nütfəsi ilə hamilə olmaq istəyən qadını mayalandırmaq İslam baxımından haramdır. Bundan əlavə, bu iş əxlaqi, ictimai, insani cəhətdən də özünü doğrultmur. Biganə kişinin nütfəsi ilə mayalanmanın üç fəsadı ola bilər:

1. Bu iş qadındakı iffət hissini pozar və qadın qeyri-qanuni əlaqələrə meyl göstərir. Bu qadın elə düşünə bilər ki, zina ilə biganənin nütfəsi ilə mayalanma arasında elə bir fərq yoxdur. Bu yolla qadınların əxlaqsızlığa yuvarlanması ehtimalı böyükdür.

2. İctimai baxımdan bu məsələ ailə əsaslarına zərbə vurur. Cəmiyyətin nizamını təmin edən ailə qurumu ata, ana və övladdan ibarətdir. Əgər ailədə ata yoxdursa, bu ailəni normal hesab etmək olmaz. Doğulmuş uşaq yetkinlik yaşına çatdıqda onda təbii bir sual yaranır: Mən kimin oğluyam? Ona nə cavab verilməlidir? Atasız övladın psixoloji sarsıntılara düçar olması labüddür. O təbii bir ehtiyacından məhrum edilmişdir.

3. Tərbiyədə təbii hissələrin rolu böyükdür. Həmin təbii hissələr səbəbindən ata övladının tərbiyəsi ilə məşğul olur, onun həyat ehtiyaclarını təmin edir. İnsan övladını o zaman dərin məhəbbətlə sevə bilər ki, onu öz canparəsi bilsin. AMMA məlum olmayan bir şəxsin nütfəsindən yaranmış övlad hansı münasibətlə üzləşəcək? Belə bir uşağın sevlənməsi də şübhə doğurur.

38. HAMILƏLİYİN QARŞISINI ALMAQ OLARMI?

Sual: İslam qanunları hamiləliyin qarşısının alınmasına icazə verirmi?

Cavab: İslam göstərişlərində insanlar nəsil artımına təşviq olunurlar. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Evlənin, nəslinizi artırın. Çünki mən bütün ümmətim üçün, sizin artımınızla fəxr edirəm. Hətta siqt olmuş (düşmüş) körpələrinizlə!”

Uyğun buyuruğun məqsədi aydındır. Çünki bütün millətlərin qüdrəti ilk növbədə onların sayından asılıdır. Adətən, az cəmiyyətə malik olan millətlər zəif olur. Böyük cəmiyyətə malik olan ölkədə kimlərsə iqtisadi cəhətdən çətinlik çəksə də, hər halda çoxluq əzəmət nişanəsidir. Bu gün dünyada öz qüdrəti ilə tanınan

əksər ölkələr çox cəmiyyətli ölkələrdir. Bir iş qalır ki, yer üzündə ərzaq problemi həll edilməmişdir. İslamda hamiləliyin qarşısının alınması məzəmmət olunur. Yalnız və yalnız valideyn övladını yetərincə tərbiyə edə bilmədikdə bu iş icazə verilir. İslamda belə bir iş haram edilməmişdir. Hər iki tərəfin razılığı ilə hamiləliyin qarşısı alına bilər. Demək, ictimai problemlər və tərbiyə çətinlikləri səbəbindən hamiləliyin qarşısının alınması mümkündür. Başqa problemlər də ola bilər. Məsələn, qadın fiziki cəhətdən zəif olduqda hamiləliyin qarşısının alınması mümkündür.

AMMA qeyd etməliyik ki, hamiləliyin qarşısının alınmasında da məhdudiyyətlər vardır. Nütfə bağlandıqdan, bətinədə formalaşma getdikdən sonra bu işi görmək qəti şəkildə haramdır. Hətta bir günlük nütfə bağlanmışdırsa hamiləliyin qarşısı alına bilməz.

39. QEYRİ-QANUNİN KÖRPƏNİN SİQTİNİ (SALINMASININ) HÖKMÜ NƏDİR?

Sual: Əgər bir şəxs qeyri-qanuni körpənin siqtinə (düşməsinə) səbəb olarsa, qanuni körpənin siqti üçün təyin olunmuş diyəni mi ödəməlidir?

Cavab: İstər qanuni, istərsə də qeyri-qanuni körpənin salınmasına (siqtinə) icazə verilmir. Körpənin düşməsinə səbəbkar olmuş insan diyə ödəməlidir. Qeyri-qanuni körpənin siqt diyəsi onun ata-anasına çatmır. Halal körpənin siqt diyəsi isə körpənin varislərinə çatır. AMMA günahkar ata-ana özü olduqda kimsəyə diyə ödənmir.

40. QANKÖÇÜRMƏ

Sual: Bu gün dünyanın əksər xəstəxanalarında qan azlığından əziyyət çəkən insanlara başqalarının qanı köçürülür. Müqəddəs İslam şəriəti baxımından qadına naməhrəm kişinin qanı köçürülə bilərmi?

Cavab: Fiqhi baxımdan bu sayaq qanköçürmənin eybi yoxdur. AMMA kişinin qanından kişiyyə, qadının qanından qadına köçürülsə, daha yaxşıdır. Bununla belə, qanköçürmədə naməhrəmlik baxımından heç bir məhdudiyyət yoxdur.

41. MƏCBURİ ŞƏKİLDƏ QILINAN NAMAZ QƏBULDURMU?

Sual: İslam fəqihləri bildirirlər ki, namaz qılanlar Allaha itaət məqsədi ilə namaz qılmalıdırlar. Riyakarlıqla, ad-san qazanmaq məqsədi ilə, başqalarını razı salmaq üçün qılınan namaz batildir. Çünki belə namazda xalis niyyət olmur. Deyilənlərdən belə çıxırmı ki, başqalarının təkidi ilə, məcbur olub namaz qılan şəxsin ibadəti qəbul deyil? Bəzi ölkələrdə insanları cəmiyyət namazına məcbur edirlər. Belə bir məcburiyyət düzgündürmü?

Cavab: Dərin araşdırmalardan sonra bəzi İslam alimləri belə bir qərara gəlmişlər ki, hətta ilk əvvəl məcburi şəkildə yerinə yetirilən ibadətlər də getdikcə məhiyyətini dəyişir və insanda ixlas halı yaranmağa başlayır. Tutaq ki, bir şəxs bir il namazını məcbur şəkildə qılmışdır. Sonradan onda ilahi hissələr oyanmış və ibadətini ixlasla yerinə yetirmişdir. Onun əvvəlki bir ildə qıldığı namaz batildir. Çünki namazda niyyət şərtidir. Amma sonradan ilahi niyyətlə qılınan namazlar Allah dərğahında qəbuldur.

İnsanların cəmiyyət namazına vadar olunması haqqında bunu deyə bilirik ki, əgər bir cəmiyyətdə insanlar məcburi şəkildə cəmiyyət namazına gətirilirsə, onlar bütün namaz boyu onları bu cərgədə durğuzanlara qarşı da edə bilərlər. Amma əgər məcburi şəkildə gətirilən insan səmimi qəlbədən niyyət edib cəmiyyət namazına qoşulursa, təbii ki, cəmiyyət namazının savabından faydalanır.

42. ZÖHR VƏ ƏSR (GÜNORTA VƏ İKİNDİ) NAMAZLARINI YUBADIB AXŞAMA YAXIN QILMAQ OLARMI?

Sual: Tez-tez belə hallarla rastlaşırıq ki, bəziləri dünya işlərinə məşğul olub axşama yaxın günorta və ikindi namazlarını qırırlar. Bu düzgündürmü?

Cavab: Bilməliyik ki, zöhr və əsr namazlarının həm xüsusi vaxtı var, həm də müştərək vaxtı. Xüsusi vaxt o deməkdir ki, həmin

vaxtda uyğun namazdan başqa namaz qılmaq olmaz. Məsələn, günorta azanı verildikdən sonra dörd rəkətlik bir müddətdə yalnız və yalnız günorta namazı qılmaq olar. Gün batmazdan qabaqkı dörd rəkət vaxt isə əsr namazına məxsusdur. İki vaxtın arasında qalan vaxt müştərək vaxt adlanır və həmin bu müştərək vaxtda zöhr və əsr namazlarını ardıcıl qılmaq olar. Amma namazı fəzilətli vaxtında qılmaq istəyənlər bilməlidirlər ki, zöhr namazının ən fəzilətli vaxtı günortadan budağın kölgəsi özü boyda olana qədərdir. Elə ki, ağac budağının kölgəsi onun həqiqi ölçüsü boyda oldu, zöhr namazını fəzilətli vaxtı bitir və əsr namazının vaxtı başlayır. Günorta namazını axşama yaxın qılan şəxs onu müştərək vaxtında qılmış olur. Bu vaxt günorta namazının fəzilətli vaxtı deyil. Təbii ki, namazı fəzilətli vaxtında qılmağa imkan tapmayanlar onu axır vaxtınadək qılmalıdırlar.

43. NAMAZIN QƏBUL OLUB-OLMAMASININ BAŞQA ƏMƏLLƏRİN QƏBUL OLUNMASINA TƏSİRİ VARMİ?

Sual: Bəziləri İslam fiqhini tənqid edirlər ki, nə üçün namaz qəbul olmadıqda başqa əməllər də qəbul olmamalıdır? Namazın qəbul olunması üçün elə şərtlər qoyulur ki, bu şərtləri tam şəkildə yerinə yetirmək qeyri-mümkündür. Bu şərtlərə çox az adam əməl edə bilər. Elə çıxır ki, çoxlarının etdiyi saleh işlər namazları qəbul olunmadığından faydasız qalır. Doğrudanmı, namazı qəbul olunmayanın heç bir işi qəbul deyil?

Cavab: Əvvəla, fiqh kitablarından məlum olur ki, namazın qəbul olma şərtləri ağır deyil. Namaza diqqətli olan hər bir insan bu şərtləri yerinə yetirə bilər. Risalələri nəzərdən keçirənsəniz, deyilənlərin həqiqət olduğunu etiraf edərsiniz.

İkincisi namazın və digər əməllərin Allah dərğahında dərəcələri vardır. Ali dərəcədə qəbul olmayan namaz nisbətən aşağı dərəcədə qəbul oluna bilər. Əslində bütün ibadətlərin qəbul dərəcəsi vardır. Digər əməllər də namazın qəbul olduğu dərəcədə qəbul edilir.

Daha aydın desək, namaz düzgün qəbul olsa, İslam göstərişlərinə uyğun şəkildə yerinə yetirilərsə, Allah dərğahında qəbuldur. Amma insanın qəlbi və ruhu pak olduqca, o zülm-sitəmdən, günahdan çəkindikcə ibadətinin qəbul dərəcəsi də yüksəlir.

Demək, hər bir əməlin dəyəri onu yerinə yetirənin ruhiyəsindən asılıdır.

44. YER KÜRƏSİNİN QÜTBLƏRİNDƏ NAMAZ VƏ ORUC İBADƏTLƏRİ NECƏ YERİNƏ YETİRİLMƏLİDİR?

Sual: Bəziləri irad tuturlar ki, İslam göstərişləri yer kürəsinin bəzi məntəqələrinin coğrafi mövqeyinə uyğun gəlmir və onu ümumbəşəri din saymaq olmaz. Onlara elə gəlir ki, yer kürəsinin şimal və cənub qütblərində gecə və gündüz hər biri bəzən 6 ay çəkdiyindən İslam göstərişlərinə həmin ərazidə əməl etmək mümkünsüzdür. Sualda qeyd edilmiş məsələlər İslam hökmlərində nəzərə alınmışdırmı? İslam ayinlərinin icrası bütün zaman və məkanlarda mümkündürmü?

Cavab: Uyğun məsələlər fiqhi kitablarda araşdırılmış və zəruri göstərişlər verilmişdir. Məsələn, mərhum Ayətullah Seyyid Məhəmməd Kazim Yəzdi “Urvətül-vüsqa” risaləsində bu məsələ barədə belə buyurur: “Həmin məntəqələrdə yaşayanlar öz namaz və oruclarını dünyanın başqa məntəqələrində mövcud olan şəraitə uyğun yerinə yetirməlidirlər.” Yəni qütbə yaşayan insan dünyanın başqa nöqtələrində gecə və gündüzün orta uzunluğunu öyrənməli və həmin proqram əsasında namaz qılıb, oruc tutmalıdır.

Bəli, qütb məntəqələrində bəzən günəş 6 ay səmada qalır və qürub etmir. Bununla belə, o 24 saatda bir dəfə üfüqü dövr edir. Günəşin üfüq ətrafında dövrləri bir-birindən fərqlənir. O bəzi dövrəsində yuxarı qalxır, bəzi dövrəsində isə aşağı enir. Ona görə də hava bəzən işıqlı, bəzən azca qaranlıq olur. Bu vəziyyət hər gün təkrarlanır. Günəşin üfüq boyu hərəkəti dəqiq izlənilərsə, yuxarıda deyilənlər aydın olar.

Qütbə yaşayanlar günəşin yuxarıda olduğu vaxtı gündüz, aşağı düşdüyü vaxtı isə gecə sayırlar. Günəşin aşağıda olduğu vaxtlar dünyanın bəzi yerlərində gecə olur. Bu yolla qütbə gecə və gündüzü təyin etmək mümkündür. Əgər yerə bir nişangah vurulsa, bu nişangahın kölgəsi qısa həddinə çatdıqda günorta olur, uzun həddinə çatdıqda isə gecə. Bu yolla gecə və gündüzü təyin etmək olur.

Dünyanın başqa məntəqələrində gecə və gündüzün uzunluğunu nəzərə aldıqda çıxış yolu tapılır. Məsələn, adətən, yay aylarında gün 14 saat, gecə isə 10 saat olur. Qütbə də bu proqramla hərəkət etmək olar.

Altı aylıq gecələrdə də uyğun qayda ilə hərəkət etmək olar. İyirmi dörd saat ərzində hava eyni qaranlıqda qalmır. O bəzən işıqlaşır, bəzən isə tamamilə qaranlıq olur. Günəş üfüqə yaxınlaşdığı vaxt havadakı qaranlıq nisbətən azalır. Həmin vaxtı gündüz saymaq lazımdır. Tamamilə zülmət çökdüyü vaxt isə gecə sayılmalıdır.

Həmin uzun gecələrdə ulduzlar arasındakı və ulduzlarla üfüq arasındakı məsafəyə əsasən günortanı və gecəyarını təyin etmək mümkündür. Demək, şimal və cənub qütblərində vaxt adi yerlərdə olduğu qayda üzrə müəyyənləşdirilir və ibadətlər yerinə yetirilir.

45. NAMAZIN İLKİN, FƏZİLƏTLİ VAXTI

Sual: Bəzi alimlər bildirirlər ki, əsrin imamı məhz namazı ilkin vaxtında qılır və bu məsələni həmin vaxt üçün fəzilət sayırlar. İlkin vaxtda qılınan namaz imamın namazı bərəkətindən Allah dərgahında qəbul olunasıdır. Axı yerin ayrı-ayrı məntəqələrində namaz vaxtları fərqlidir. Bəs necə olur ki, ayrı-ayrı vaxtlarda qılınan namaz imamın namazı ilə üst-üstə düşür?

Cavab: Namazın ilkin vaxtını, imam məhz həmin vaxtda namaz qıldığı üçün fəzilətli sayanların məqsədi budur ki, istənilən bir işdə imamsayağı hərəkət edilməsi həmin işin fəzilətini artırır. Yəni nəzərdə tutulan hansısa dəqiq bir saat yox, namazın ilkin vaxtda qılınması məfhumudur. Bəli, hərə öz üfünə uyğun namazı ilk vaxtında qıldıqda imamın yolunu getmiş olur.

46. SUAL: NAMAZDA QİBLƏ ŞƏRTDİRSƏ, NƏ ÜÇÜN QİBLƏNİ TAPA BİLMƏYƏN ŞƏXS ŞƏRTİ QİBLƏYƏ DOĞRU NAMAZ QILMALIDIR?

Cavab: Namaz dinin zəruri hökmlərindəndir və heç bir şəraitdə insanın öhdəsindən götürülmür. Bəli, namazın şərtlərindən biri qiblədir. Amma namaz ona görə qibləyə doğru qılmaz ki, Allah-təalanın qiblə istiqamətdə məkanı var. Qurani-kərimdə buyrulur: “Şərq də qərb də Allahındır. Üzünüzdü hara tutsanız Allah oradadır.”¹

Demək, əsas məsələ insanın ibadət etməsidir. İbadət üçün şərt bilinmiş işlər nisbi xarakter daşıyır. Məsələn, namazdan qabaq dəstəmaz almaq vacibdir. Amma su tapılmadıqda təyəmmümlə də kifayətlənmək olar. Bütün bunlar namazın zərurətindən danışır. Ona görə də namaz vaxtı çatdıqda qiblə istiqamətini təyin edə bilməyən şəxs şərti qibləyə doğru namaz qılmalıdır.

47. ƏRƏBCƏ DANIŞMAQDA ÇƏTİNLİK ÇƏKƏN LATİNDİLLİLƏR NECƏ NAMAZ QILSINLAR?

Sual: Latin dilində danışanlar İslamı qəbul edib namaz qılmaq istəsələr və ərəb dilində danışmağa çətinlik çəksələr, namazı necə qılsınlar?

Cavab: Əksər latın dillilərin təhsilli olduğunu bilirik. Təhsilli insanlar üçün ərəb dilində namaz qılmaq, Qurani öyrənmək çətin olmur. Onların əksər universitetlərində ərəb dili şərqşünaslıq məqsədi ilə öyrənilir. Həmin universitetlərin dil fakültələrində ərəb dili son incəliklərinədək öyrədilir.

Allah kimsədən gücündən artıq istəməmişdir. Savadsız latındillilər öz isdedadları həddində çalışsalar, kifayət edər. Ümumiyyətlə, dini hökmlərin icrası insanın qüvvə və istedadından asılıdır. İslam kimsəyə gücü çatmayan bir göstəriş verməmişdir. Bundan əlavə, çətinliklə öyrənilən bir işin savabı daha artıq olur. Ona görə də latındillilər və başqa xalqlar namazın sözlərini imkanları həddində düzgün tələffüz etməyə çalışmalıdırlar.

---

¹ “Bəqərə”, 115.

48. SUAL: İMAMLARIN QƏBRİNƏ SƏCDƏ ETMƏK OLARMI?

Cavab: Əvvəlki söhbətlərimizdə qeyd etdiyimiz kimi, səcdə yalnız Allaha aiddir. Ondan qeyrisinə səcdə etmək olmaz. Məsum imamlara və başqa ilahi övliyalara səcdə etməyə icazə verilmir. Hansısa müsəlman qəbirə səcdə edirsə, bu onun cəhalətini göstərir.

Bunu da qeyd etməliyik ki, namaz qılınarkən alının müqəddəs yerlərdən götrülmüş torpağa qoyulması həmin torpaq sahibinə yox, Allaha səcdədir. Sadəcə, Allaha səcdə edərkən, məsələn, imam Hüseyin (ə) kimi bir məsumun qəbrindən götürülmüş torpağa səcdə etmək insanda xüsusi bir ruhiyyə yaradır. Kərbəla türbətinə səcdə şəhidlər ağası imam Hüseynin (ə) fədakarlığını yada salır. Səcdə edilən Kərbəla torpağının təsiri insanın qəlbində fədakarlıq eşqini alovlandırır.

49. SUAL: BOKS KİMİ AĞIR İDMAN NÖVLƏRİ HALAL SAYILIRMI?

Cavab: Haram əməllərlə müşayiət olunmayan və insan orqanizmi üçün faydalı olan bütün idman növləri halaldır. Amma hər hansı bir idman növü idmançının və ya onun rəqibinin sağlamlığı üçün təhlükəli olarsa, o, haram sayılır. Bəli, insan həyatına son qoyan idman növləri də var. Demək, bir idman növünün halal olub-olmaması onun insana, cəmiyyətə faydası ilə ölçülür.

50. AMERİKALI BİR MÜSƏLMANIN SUALLARI

Sual 1: Amerikanın müxtəlif ştatlarında nikah hüquqları fərqlidir. Bu ölkədə izdivacı qeydə alması İslam nümayəndəsi tapmaq çətin olur. Zərurət yarandıqda bu nikahı kim qeydə almalıdır?

Cavab: Amerikalı kişi və ya qadın evləndikləri vaxt izdivac əqdini oxuya bilən bir şəxsi vəkil tuta bilərlər. Əqd oxunduqdan sonra bu izdivac qanuni olur. Belə bir vəkil tapmaq çətin olduqda kişi və qadın izdivac əqdlərini özləri oxuya bilərlər. Hətta ərəb

dilini bilmədikləri vaxt izdivac əqdini ingilis dilində də oxumaq olar. İslamda qadın üçün mehriyyə təyin olunması vacib deyil. Amma mehriyyə təyin olunmamış, nikah bağlanarsa, qadın sonradan istədiyi bir məbləği kişidən tələb edə bilər. Mehriyyə təyin olunması zəruri olsa da, qadın mehriyyəni ərinə bağışlaya bilər.

Sual 2: Amerikada və bir çox qərb ölkələrində cümə günləri cümə namazına toplanmaq iş rejimi baxımından mümkünsüz olur. Başqa vaxtlarda cümə namazı keçirmək olarmı?

Cavab: Cümə namazı üçün xüsusi vaxt təyin edildiyindən bu vaxta riayət etmək lazımdır. Başqa vaxtlarda cümə namazı qılmaq olmaz.

Sual 3: Amerikalı müsəlman qadın məsciddə namaz qılmaq üçün xüsusi libas geyməlidir, yoxsa əynindəki libas kifayət edər?

Cavab: Müsəlman qadının namaz üçün xüsusi bir geyim geyməsi zəruri deyil. Əsas məsələ odur ki, qadın namaz zamanı bütün bədənini (əlləri və ayaqlarından savayı) örtməlidir.

Sual 4: Deyirlər ki, “Əşhədu əlla ilahə illəllah, əşhədu ənnə Məhəmmədən rəsulullah” kəlmələrini deyən şəxs müsəlman olur. Müsəlman olmağın şərti təkcə budur, yoxsa başqa şərtlər də var? Məsələn, bu sözləri dediyi halda namaz qılmayan, zəkat ödəməyən, oruc tutmayan, haramdan çəkinməyən bir insanı müsəlman saymaq olarmı?

Cavab: Müsəlmanlığın mərhələləri vardır. İlk mərhələdə şəhadət kəlmələri deyilir. Növbəti mərhələdə ilahi göstərişlərə əməl olunmalıdır. Əlbəttə ki, əməllə müşayiət olunan iman insanı səadətə çatdıra bilər.

Şəhadət kəlmələrini söylədiyi halda ilahi göstərişlərə əməl etməyən şəxs müsəlmanlıq haqlarına malik olsa da həqiqi müsəlman sayılmır.

Sual 5: Yetkinlik yaşına çatmış bir amerikalı İslamı qəbul edərsə, o, xətnə (sünnət) olunmalıdırmi?

Cavab: Müsəlmanın xətnə olunması vacibdir. Yetkinlik yaşına çatdıqdan sonra İslamı qəbul edən kişilər də xütnə olunmalıdır.

Sual 6: Amerikalı müsəlman kimə və nə qədər zəkat ödəməlidir?

Cavab: Aylıq məvacibin zəkəti yoxdur. Aylıq qazanca aid olan isə xümsdür. Amerikalıların əksəri ticarət və sənətlə məşğul olduqlarından, adətən, xüms vermələri vacib olur. İllik qazanc hesablanmalı, bütün illik xərclər çıxıldıqdan sonra artıq qalan hissəsinin beşdə biri İslam “beytül-malına”, xəzinəsinə verilməlidir.

Onu da qeyd edək ki, həmin beşdə birin yarı hissəsi, yəni ümumi xümsün onda biri fəqir seyidlərə çatır. Qalan hissə isə ədalətli müctəhidin göstərişi üzrə xərclənir. Aylıq maaş alan şəxs illik qazancını on iki hissəyə bölüb, hər ay müəyyən məbləğ xüms ödəyə bilər.

Sual 7: Amerikada və qərbdə əksər insanlar yaşayış məskənlərini, maşını, soyuducunu və sair ehtiyac duyduqları avadanlıqları nisyə almağa məcburdurlar. Bütün bu əməliyyatlarda faiz alındığından, qorxu yaranır ki, haram iş görülmüş olar. Vəzifəmiz nədir?

Cavab: İslamda faizlə borc almaq və ya vermək haramdır. Nisyə qiymət nağd qiymətdən fərqlənmiş olsa, belə bir alış-verişin eybi yoxdur.

Sual 8: Amerikalı müsəlman Amerika məhkəmə orqanlarına müraciət edə bilərmi? Amerikalı müsəlman müsəlman olmayan qeyri bir amerikalını vəzifəyə təyin edə bilərmi? Əgər amerikalı müsəlman İncilə and içirsə, bu iş nə dərəcədə düzgündür?

Cavab: Əgər başqa yolla haqqı tələb etmək mümkün deyilsə, amerikalı müsəlman öz haqqını almaq üçün uyğun məhkəmə orqanlarına müraciət edə bilər. Amerikalı müsəlman qeyri-müsəlman amerikalını hansısa vəzifəyə seçə bilər. bir şərtlə ki, həmin şəxs tutacağı vəzifədən İslama və müsəlmanlara qarşı istifadə etməsin, kimsənin haqqını tapdamasın.

İncilə və ya Tövratə and içən şəxs bu kitablar təhrif olunmuş olsa da andlarına əməl etsə yaxşıdır. Amma İslam baxımından belə bir andı pozmağın kəffarəsi yoxdur.

Sual 9: Deyirlər ki, müsəlman kişi kitab əhlindən olan qadınla evlənə bilər. Amma müsəlman qadın kitab əhlindən olan kişiylə ələ gedə bilməz. Bu doğrudurmu? Nə üçün bütpərəstlərlə izdivac qadağan edildiyi halda, üç üqnuma inanan, əslində müşrik olan

məsihilərlə izdivac qadağan olunmur? Deyirlər ki, kifirlərlə izdivac qadağandır. Bu halda müsəlman bir şəxs kommunist partiyasının üzvü ilə evlənə bilərmi? Allahı nəzəri bir ideya kimi qəbul edənlərlə ailə qurmaq olarmı? Amerikalı müsəlman katolik məsihi ilə evlənə bilərmi? Belə bir izdivacda katolik kilsəsində nikahı keçişə qeydə aldırmaq vacib olur. Qeydiyyatdan sonra isə doğulan uşaq katolik tərbiyəsi almalıdır.

Cavab: Müsəlman kişi kitab əhlindən olan qadınla evlənə bilər. AMMA bu izdivac daimi yox, müvəqqəti izdivac olmalıdır. Adətən, ailədə qadın kişinin əqidəsinə tabe olduğundan müsəlman qadının kitab əhlindən olan kişiyyə ərə getməsinə icazə verilməmişdir. İslam nəzərində məsihilərlə bütprəst müşriklər arasında fərq vardır. İslam bütprəsti heç vəchlə rəsmi tanınır. Çünki bütprəstlər Allaha etiqaddan sonra Peyğəmbərə etiqadı zəruri saymır və qəbul etmirlər. Nübuvvətə etiqalı olmayan insanların hidayəti qeyri-mümkündür. Müşriklərin şirki aşkardır. Əgər məsihilərin əqidəsində şirk əlamətləri varsa, bütprəstlik başdan-ayağa şirkdir.

Allaha inanmayan şəxslə evlənmək olmaz. Ona görə də müsəlman kişi allahsız qadınla ailə qurmamalıdır. Eləcə də, müsəlman qadın allahsız kişiyyə ərə gedə bilməz. Ona görə də Allahı nəzəri bir ideya kimi bilənlərlə izdivaca icazə verilmir. Sonuncu suala gəldikdə isə, heç bir müsəlman öz övladına katolik tərbiyəsi verəcəyini öhdəsinə götürə bilməz.

Sual 10: Amerikalı müsəlman İslam bayramlarından savayı başqa bayramlarda iştirak edə bilərmi? Müsəlmanın yeni il bayramı keçirməsi, hədiyyə qəbul edib hədiyyə verməsi necə qiymətləndirilir?

Cavab: Müsəlmanın qeyri-islami adət-ənənələri genişləndirməsi düzgün deyil. Onu da qeyd edək ki, qeyri-islami bir bayramın mahiyyətində şirk və başqa xoşagəlməz əlamətlər olur. Müsəlman şəxs İslam ənənələrini əsas götürməlidir.

Sual 11: Amerikada dəfn zamanı mikroba yoluxmanın qarşısını almaq üçün kimyəvi maddələrdən istifadə olunur. Cənazə tabuta qoyulur. İslam bu işlərə icazə verirmi? Cənazə hökmən ağ parçaya bükülməlidirmi? Ölünü kostyumda dəfn etmək olmazmı? Cəsədi

yandırmaq olarmı? Dəfn mərasimi kilsədə keçirilə bilərmı? İslami cəmiyyətdən uzaqda yaşayan bir insanın vəzifəsi nədir?

Cavab: Meyitin İslam qaydalarına uyğun şəkildə kəfənə bükülməsi vacibdir. Ona görə də ölünü adi libaslarla dəfn etməyə icazə verilmir. Amma vacib deyil ki, kəfən ağ parçadan olsun. İslam baxımından cəsədi yandırmaq haramdır. Cəsəd torpaqda dəfn olunmalıdır.

Eyni zamanda kimyəvi maddələrdən istifadə olunması meyitə hörmətsizlik sayılmazsa, meyitin tabuta qoyulması xristianlığa yozulmazsa, bu işlərin eybi yoxdur. Müsəlmanın dəfni kilsədə keçilməsə yaxşı olar. Əgər yaxınlıqda məscid yoxdursa, bu mərasimi evdə də keçirmək olar. Dəfn mərasiminin keçirilməsi ümumiyyətlə zəruri deyil.

Sual 12: Əgər bir restoranda donuz ətidən və ya digər haram qidalardan istifadə olunub-olunmadığını bilmiriksə, orada nahar edə bilərikmi? Eləcə də satışda olan ətlərin islami qaydada kəsildiyinə əmin deyiliksə, nə etməliyik? Yəhudilərin kəsdiyi heyvandan istifadə etmək olarmı?

Cavab: Qeyri-islami mühitlərdə ətdən o zaman istifadə etmək olar ki, ya restoran sahibi müsəlman olsun, ya da əti satan kəs. Bu hallarda ehtimal olunur ki, iş sahibi müsəlman olduğundan vəzifəsinə əməl etmişdir.

Amma ətin şəri qaydada kəsildiyinə şübhə yoxdursa, onu satanın müsəlman olması vacib deyil. İstər yəhudilərin, istər məsihilərin kəsdiyi ətdən istifadə müsəlmana qadağandır.

Sual 13: Amerikalı müsəlman həcc əməlini yerinə yetirmək üçün nə etməlidir, bu səfərin xərci nə qədərdir?

Cavab: Dünyanın istənilən bir nöqtəsində yaşayan müsəlmanın illik xərcindən artıq qalan məbləğ həcc əməlini yerinə yetirməyə kifayət edirsə, bu əməli yerinə yetirməlidir. Səfər xərci haqında məlumat toplamaq üçün Amerikadakı hava yolları şirkətinə müraciət edib məlumat almaq olar.

Sual 14: Amerikanın müxtəlif ştatlarında varislik hüquqları bir-birindən fərqlənir və adətən, İslam qanunlarına uyuşmur. Amerikalı müsəlmanların bu sahədə vəzifəsi nədir?

Cavab: Əgər Amerikadakı uyğun qanunlar İslam qanunları ilə uyuşmursa və müsəlmanlar İslam qanunlarına əməl etmək imkanına malik deyillərsə, mövcud qanunlara riayət etmələri günah deyil.

Sual 15: İslam qanunlarında islami suğorta ticarət suğortalarından üstün tutulurmu? Az bir məbləğlə ticari suğorta müqaviləsi bağlayan müsəlmanın vəzifəsi nədir? O belə bir suğorta təşkilatının səhmlərini sata bilərmi?

Cavab: İslam nəzərindən həm ticarət, həm də ümumi suğorta qanunidir. Müsəlman özünü ticarət suğortası ilə suğortalaya bilər və səhmlərin satışı ilə məşğul olmağa icazə verilir.

51. QADININ İCTİMAİ VƏZİFƏSİ NƏDİR?

Sual: İslam qanunlarına əsasən, qadın ev işlərini görməyə, öz övladına süd verməyə, onu saxlamağa borclu deyil. Uşağın bütün xərcləri atanın öhdəsinədir. Bu işlərin heç biri qadına vacib deyilsə, onun hansı ictimai vəzifəsi var?

Cavab: İslam qadının şəxsiyyətini qorumaq məqsədi ilə yuxarıda sadalanan işləri ona vacib etməmişdir. Əlbəttə ki, qadın öz razılığı ilə bu işlərlə məşğul ola bilər. Bilməliyik ki, bir işin vacib olmaması onun qadağan edilməsi deyil. Bəli, İslam qadının məqamını ucaltmaq üçün onu ev işlərindən, çöl işlərindən azad etmişdir. Bu işləri görüb-görməmək qadının öz istəyindən asılıdır. Əlbəttə ki, övladını fitri bir məhəbbətlə sevən ana ona qayğı göstərəsədir. Ananın ağına da gəlmir ki, öz körpəsinə süd vermək müqabilində ərindən pul alsın. Eləcə də, qadın ev işlərini görməyə maraqlıdır. Bir qadına ev işləri görmək qadağan edilərsə, qadın narahat olar. Eləcə də qadın heç bir məcburiyyət olmadan körpəsinə qulluq edir, həm də ev-əşiyi səliqə-səhmana salır. Müsəlman qadınlar daim bu işləri görmüş, zəruri olduqda isə şəri hüquqlarından bəhrələnmişlər.

52. XÜMSÜ PEYĞƏMBƏRLİK HAQQI SAYMAQ OLARMİ?

Sual: Şübhəsiz ki, İslam Peyğəmbəri öz əzab-əziyyəti müqabilində heç bir əvəz istəməmişdir. Quranın bəzi ayələrindən məlum olur ki, Həzrət, yalnız Əhli-beyti ilə dostluğu özü üçün

mükafat saymışdır. Əhli-beytə məhəbbət özü də əslində xalqın ehtiyaclarına cavab verir. Belə ki, bu ailə ilə dostluq insanların tərbiyələnməsi vasitəsidir. Bununla belə, müsəlmanlar üçün vacib edilmiş xüms ödəncinin yarı hissəsinin seyidlərə məxsus olması təəccüb doğurur. Xümsün ikidə bir hissəsinin seyidlərə verilməsi Peyğəmbər muzdu sayıla bilərmi?

Cavab: Əvvəla bilməliyik ki, xümsün yarı hissəsini fəqir, yoxsul seyidlərə vermək olar. Bundan əlavə, yoxsul seyidlərin ehtiyacını ödədikdən sonra həmin yarı hissədən artıq qalarsa, həmin artıq hissə ümumi ehtiyaclara xərclənir. Xümsün yarı hissəsi yoxsul seyidlərin ehtiyacını ödəmədikdə beytül-maldan çətişməyən hissə təmin olunur. Amma bunu da qeyd etməliyik ki, toplanmış zəkatdan yoxsul seyidlərə pay düşür. Yalnız varlı seyidlərin zəkatını yoxsul seyidə vermək mümkündür. Demək, zəkat bütün yoxsullara ödənilir, xümsün isə yarı hissəsi yoxsul seyidlərə. Bəs seyidlərin hər hansı şəkildə başqalarından fərqləndirilməsinin səbəbi nədir? Məqsəd Peyğəmbər ailəsinə məxsus olan seyidlərin şəxsiyyətini qorumaqdır. Bu nəsildən olan yoxsullara hörmət Peyğəmbərə hörmətdir. Gəlin etiraf edək ki, Peyğəmbər nəslindən olanların əl açaraq dilənməsi onların dinlə bağlı adlarına nöqsan gətirərdi. Elə bu səbəbdən də seyidlərin dilənməsi məzəmmət olunmuşdur.

53. XÜMS AYRI SEÇKİLİK YARADIRMI?

Sual: Keçmiş kommunist ideoloqlarından biri deyir: “Mən bütün dinləri mütaliə etdim ki, onlardan birinə əqidəmi bağlayam. İslam dinini bütün dinlərdən üstün gördüm. Amma təəssüf ki, bu dində də zəif bir nöqtə tapdım. Məlum oldu ki, İslam qanunlarında Peyğəmbər övladlarına xüsusi imtiyazlar verilmişdir. Xümsün bir hissəsinin onlara aid edilməsi ayrıseçkilik yaradır.” Doğrudanmı, xüms ayrıseçkilik yaradır?

Cavab: Əvvəlki sualın cavabında deyildiyi kimi, xüms də zəkat kimi yoxsullara verilən yardımdır. Yəni hər iki yardım fəqirlərə, məhrum təbəqəyə aiddir. Sadəcə, Peyğəmbər nəslindən olan seyidilər xümsdən, başqaları isə zəkatdan pay alırlar.

Seyidlər üçün başqa bir büdcənin təyin olunması həzrət Peyğəmbər şəxsiyyətinə göstərilən hörmətdir. Seyid olmayan

yoxsulların hansı büdcədən pay almasının fərqi yoxdur. Əsas məsələ odur ki, başqa yoxsullar da təmin olunurlar. Əgər seyid olmayanlar xümsdən pay almırsa, seyidlər də zəkatdan pay almır.

54. OĞLANLARIN VƏ QIZLARIN BÜLÜĞ (YETKİNLİK) HƏDDİ

Sual: Fiziologiyada sübuta yetrilmişdir ki, qadın fiziki cəhətdən kişidən zəifdir. Bununla belə, İslam qanunlarında qızların doqquz, oğlanların isə on beş yaşında yetkinliyə çatdığı bildirilir. Bunu necə izah etmək olar?

Cavab: Qadın kişiyyə nisbətən daha sürətlə inkişaf edir. Kişinin on beş ildə keçdiyi dövrü qadın doqquz ildə keçir. Bu xüsusiyyət tək-cə insana aid deyil. Bütün heyvanlarda və bitkilərdə də uyğun xüsusiyyət müşahidə olunur. Zəif növ inkişafını daha qısa müddətdə başa çatdırır. Nilufər çinardan daha tez inkişaf edir. Bir sözlə, lətif incə, zəif olan varlıqların inkişaf dövrü də qısadır. Möhkəm, kobud varlıqların inkişafı daha uzunmüddətli olur. Ona görə də əksər qızlar on üç, on dörd yaşında analıq hazırlığına malik olurlar. Hansı ki, oğlanlar həmin yaşda ata olmaq qabiliyyətinə malik olurlar.

55. DİNİ MƏSƏLƏLƏRDƏ ARAŞDIRMA APARILMALIDIR, YOXSAX TƏQLİD EDİLMƏLİDİR?

Sual: Bəziləri təqlidə qarşı çıxaraq iddia edirlər ki, insan öz dini məsələlərini Qurandan və digər dini mənbələrdən öyrənməlidir. Onlar əsas göstəririlər ki, Quran təqlidçiliyi pisləyir və kor-koranə ardıcılığını məzəmmət edir. Onların nəzərincə, təqlid dəlilsiz tabeçilik deməkdir. Və ağıl dəlilsiz tabeçiliyi qəbul etmir. Onlar düşünürilər ki, təqlid müsəlman toplumunda pərakəndəlik yaradır. Bunun səbəbi isə çox saylı müctəhidlərin fərqli hökmlər verməsidir. Bəs həqiqət nədir?

Cavab: Əvvəla, bilməliyik ki, təqlid sözünün iki mənası var. Gündəlik danışmada işlətdiyimiz təqlid kəlməsi ilə alimlərin, fəqihlərin danışdıqlarındakı təqlid kəlmələri fərqlənir. Yuxarıdakı bütün iradlar birinci növ təqlidə aiddir. Fiqh elmindəki təqliddə isə yuxarıda sadalanan xüsusiyyətlərin heç biri yoxdur.

Gündəlik anlamda təqlid dedikdə nadan insanların gözünü və qulağını qapayıb, başqalarının ardına düşməsi nəzərdə tutulur. Bu sayaq kor-koranə təqlid olduqca çirkindir və nə məntiqə, nə də İslam təlimlərinin ruhuna sığır. Düşüncəli və şəxsiyyətli heç bir şəxs gözübağlı halda başqalarının dalına düşüb, onların əməllərini təkrarlamaz.

Bütpərəstlər də eynən bu sayaq təqlid edir və deyirdilər: “Bütpərəstlik bizim babalarımızın ayinidir və biz onlardan əl çəkəsi deyilik.” Qurani-məcid uyğun məntiqə münsibətini bu şəkildə bildirir.” (Ya Məhəmməd) Biz səndən əvvəl hər hansı bir məmləkətə qorxudan bir Peyğəmbər göndərdiksə, onun naz-nemət içində yaşayan başçıları sadəcə olaraq dedilər: “Biz atalarımızı bir dində gördük və biz də onların yolu ilə gedəcəyik.”¹ Onlar ağac və daşa axmaqcasına səcdə edərək öz babalarının yanlış yolunu davam etdirir, onların xürafi ayinlərinə itaət edirdilər. Bu həmin təqliddir ki, müxtəlif ictimai fəsadlar, modabazlıq, qərbpərəstlik kimi təzahür edir. Bəli, mövlana Rumi öz şeərində məhz həmin təqlidi məzəmmət edir.

Yuxarıda deyildiyi kimi, bütün iradlar kor-koranə təqlidə aiddir. Elmi terminologiyadakı təqlid isə tamamilə başqa bir mənədadır. Elmi təqlid qeyri-mütəxəssislərin mütəxəssisə müraciət etməsidir. Hər hansı bir elmi məsələdə qərara gəlmək üçün illər uzunluq mütlaliyə etmək lazımdır. Ona görə də insanlar hər hansı bir məsələyə ehtiyacılı olduqda vaxt itirmədən həmin sahənin bilicilərinə müraciət edirlər. Elmdə belə bir təqlid bəzən qeyri-alimin alimə müraciəti kimi təbir olunur. Tibb, sənaye, əkinçilik və bütün digər sahələrdə insanlar mütəxəssislərin rəyini öyrənirlər.

Təqlidi pisləyənlərə qulaq asmış olsaq, onda gərək xəstələndikdə həkimə müraciət etməyə, inşaat işi apardıqda memar çağırmağa,

---

¹ “Zuxruf”, 23.

məhkəməlik işimiz olduqda vəkilə üz tutmaq. Onda avtomobili xarab olanlar onu özləri təmir etməli, hamı libasını özü tikməlidir. Bəli, bütün sahələrdən daha dərin, əhatəli olan İslam dinində də mütəxəssisin rəyinə ehtiyac var. Əlbəttə ki, əqidə məsələlərində, yəni Allaha tanımaqda, qiyamət gününə əmin olmaqda təqlid yoxdur. Bu kimi inancları araşdırmalar yolu ilə insan əldə etməlidir. Allahın varlığına, Peyğəmbərin haqq olmasına məntiqi dəlillərlə inanmaq olar. AMMA ibadət, alış-veriş, siyasət və sair sahələrdə yeganə çıxış yolu mütəxəssisə müraciət edib, zəruri məsələləri öyrənməkdir. İctimai həyatın müxtəlif sahələrinə aid dini hökmləri mənbələrdən axtarıb tapmaq hər adamın işi deyil. Bundan ötrü bir ömür əyləşib Quran, hədis və sair sahələri öyrənmək lazımdır. Ən qısa və məntiqi yol isə dini hökmləri öyrənmək üçün mütəxəssisə müraciət etməkdir. Bir ömür zəhmət çəkib kamil şəkildə Quran, Peyğəmbər buyuruqları, məsulların hədisləri ilə tanış olan alimlər dini vəzifələrini öyrənmək istəyənlər üçün nemətdir. Deyilənlərdən tam aydın olur ki, alimə müraciət edilməsi dəlilsiz itaət sayılmamalıdır. Mütəxəssisə müraciət əqli və məntiqi bir işdir. Mütəxəssisin nəzəri həqiqətə çox yaxındır. Bəli, o da səhv edə bilər. AMMA mütəxəssisin səhvini nadanın səhvi ilə müqayisə etməyə dəyməz.

Məsələn, həkim yazdığı nüsxədə hər hansı səhvlər etdikdə müalicənin təsiri nisbətən az olur. AMMA tibdən tamamilə xəbərsiz bir insan könlü istəyən dərmanları qəbul edərsə ağlagəlməz nəticələrlə üzləşər. Bir sözlə, hər hansı bir işdə mütəxəssisə müraciət edilməsi təbii və məntiqi bir işdir. Bəziləri təqlidi özü üçün əskiklik sayır. Əslində mütəxəssisə müraciət, ona itaət, insan şəxsiyyətinin böyüklüyüdür. Məlum məsələdir ki, insan bütün elmlərə yiyələnə bilməz. İstənilən bir sahədə elmlər doktru dərəcəsinə yüksələn insanın da hansısa bir sahədə başqalarına ehtiyacı olur. Yalnız ağıllı insanlar mütəxəssisi dəyərləndirib, ona müraciət edirlər. Mütəxəssisə müraciət edilməsini özü üçün əskiklik sayan insan nadandır.

Təbii ki, xəstələnmiş mühəndis həkimə müraciət edir. Həkim isə inşaat işi gördürmək istədikdə mühəndisə üz tutur. HƏM mühəndis, həm də həkim avtomobilləri xarab olduqda mexanikə müraciət

edirlər. İslam hökmlərindən xəbərsiz olan insanların alimlərə müraciət etməsi də yuxarıda sadalanan işlər kimi məntiqi və elmidir.

İradlardan biri də budur ki, nə üçün mütəxəssisə müraciət edib onun göstərişini bildikdən sonra bu göstərişin dəlilləri haqqında soruşmaq olmaz. Özünüz düşünün, həkimə müraciət edən şəxs onun yazdığı nüsxədəki dərmanlar haqqında birbəbir sorğu aparsa, bu işi normal saymaq olarmı?” Axı qısa bir müddətdə alimin bir ömür ərzində öyrəndiyi bilikləri əxz etmək olmaz. Həkimin yazdığı nüsxə bircə səhifə olsa da, o, bu bir səhifəni düzgün yazmaq üçün illər uzununu əzab-əziyyət çəkmişdir. Din alimi də belədir. Onun verdiyi cavabın nə üçünlüyünü soruşmaq mənasız bir istəkdir. Alim sualın cavabını vermək üçün bir ömür təfsir, hədis oxumuşdur. Uyğun iradları edənlər İslam elmlərinin dərinliyindən qətiyyənlə xəbərdar deyillər. Onlar anlamırlar ki, Quranın bütün incəliklərini dərk etmək üçün on minlərlə hədislər araşdırılır. Neçə on illər vaxt lazımdır ki, mötəbər hədis az etibarlı hədislərdən, düzgün hədis qeyri-düzgün hədisdən fərqləndirilsin. Bəzən, məsələn, izdivac və təlaq kimi bir İslam hökmünün dərk olunması üçün neçə-neçə Quran ayələri və hədislər nəzərdən keçirilir. Rical kitabları, müxtəlif lüğətlər araşdırılır ki, mötəbər hədis tapılsın və onun həqiqi mənası dərk olunsun. Görən bütün insanlarda belə bir qüvvə varmı?! Uyğun iradlardan belə başa düşülür ki, xalq bütün işini buraxıb dini elmləri öyrənməlidir. Hətta belə bir iş görülsə də, hər insanda ictimaiyyətə çatmaq istedadı yoxdur. Hansı ki, dini elmlərin təhsilində bacarığı olmayan kəs başqa bir sahədə alim ola bilər.

Deyirlər ki, müctəhidlərə təqlid edilməsi səbəbindən xalq arasında ixtilaf yaranır. Çox maraqlıdır! Əvvəla, istənilən bir dövrdə bir və ya bir neçə mərcəyə-təqlid olur. Əgər bütün xalq təqliddən üz çevirib, özü öz məsələsini üzə çıxarmaq istəsə, pərakəndəlik daha böyük olmazmı? İkincisi hansısa əsas bir məsələdə alimlər arasında heç bir ixtilaf yoxdur. Yalnız ikinci dərəcəli məsələlərdə fikir ayrılıqları müşahidə oluna bilər. Ona görə də müxtəlif müctəhidlərə təqlid edən insanlar cəmiyyət namazında vahid bir sırada dayanıb, heç bir ixtilafsız namaz

qılırlar. Xırda məsələlərdə müctəhidlər arasında mövcud olan ixtilaflar heç bir halda xalqı parçalaya bilməz. Məsələn, hamı eyni bir vaxtda həccə gedir və eyni əməlləri yerinə yetirir. Ziyarətçilərin müxtəlif müctəhidlərə təqlid etməsi onlar üçün heç bir problem yaratmır. Bir sözlə, müctəhidlər arasında yalnız o məsələlərdə fikir ayrılığı var ki, həmin məsələlər islami vəhdətə heç bir mənfəət təsir göstərmir.

56. TƏVƏLLA VƏ TƏBƏRRA NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Kimi dost, kimi düşmən bilmək haqqında İslamın verdiyi göstərişlərə bugünkü dünyamızda əməl etmək mümkündürmü?

Cavab: Adətən, İslamı əzəmətli bir ağaca bənzədirlər. Bu ağacın kökləri dinin üsuluna, əqidə məsələlərinə işarədir. Əməli göstərişlər isə bu ağacın budaqlarına oxşadılmışdır. “Furu”, yəni budaq məsələlərinə on əməli göstəriş daxildir. İslamın əməli proqramları çox geniş olsa da, on mövzuda xülasə edilmişdir. Bu on göstəriş o qədər əhəmiyyətlidir ki, onlar əməllər cərgəsində birinci dayanırlar. Bu on göstərişdən üçü ibadətə, duaya, Allahla bağlılığa aiddir: Namaz, oruc, həcc. On göstərişdən ikisi həm iqtisadi məsələlərlə, həm də Allahla bağlılıqla, əlaqəlidir: Zəkat, Xüms. Beş göstəriş isə ictimai, hərbi və siyasi məsələlərə aiddir: Cihad, əmr be məruf (yaxşılığa əmr) və nəhy əz münkər (pisliyin qadağası), təvəlla və təbərta (Allah dostu ilə dostluq və Allahın düşməninə nifrət), bəs kiminlə dost olaq, kimə nifrət edək?

Allah dostları haqqpərəst, dəyərlı, haqq və ədalət hamisi olan insanlardır. Bu insanlar zalımlara, həddi aşanlara, Allahın və xalqın düşmənlərinə nifrət edirlər.

Soruşula bilər ki, nə üçün hamını dost tutmıyaq, nə üçün bütün xalq ilə yaxşı keçinməyək? Hamı ilə dost olmaq fikrində olanlardan soruşmaq lazımdır ki, həm zalım, həm də onun zülm etdiyi məzlumla, həm istismarçı, həm də onun istismar etdiyi yoxsul təbəqə ilə, həm haqqpərəst, həm də haqqa təcavüz edənə dost olmaq mümkündürmü? “Əzənləri əzilənlərdən fərqləndirməmək heç bir məntiqə sığmır. Diri vicdana malik heç bir kəs bu sayaq sazişçiliklə barişə bilməz.

Bu iki əsas İslamın əməli proqramlarında ona görə yer tutmuşdur ki, haqq və ədalət tərəfdarlarının dairəsi daha da genişlənsin, zalım və çirkin insanlar tənha qalsınlar. Məqsəd fəsad əhlinin ictimai və əxlaqi mühasirəyə salınmasıdır.

Məgər insan orqanizmi hər qıdanı qəbul edirmi? İnsanın damağı dadlını dadsızdan seçmiri? Təbii ki, orqanizmə zəhərli maddə daxil olduqda orqanizm dərhal qusmaq vasitəsi ilə bu zərəri dəf etmək istəyir. Cazibə və dəfətmə qüvvələri varlıq aləmindəki tarazlığı qoruyur. İnsan cəmiyyəti də istisna deyil. Bu cəmiyyətin də yaşaması üçün onda cazibə və dəfətmə olmalıdır ki, bu da təvəlla və təbərri yolu ilə həyata keçirilir.

Əgər cəmiyyətdə sazişçilik ruhu hakim olsa, müsbət qüvvələr mənfi qüvvələri dəf etməsələr, cəmiyyət tarazlığını itirib, məhv olub gedər. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “İmanın ən möhkəm dəstəyi Allaha görə dost tutmaq və Allaha görə nifrət etməkdir.”¹

57. QƏDİM DİNLƏRDƏ ORUC

Sual: İslamdan qabaqkı dinlərdə oruc olmuşdurmu?

Cavab: Quranda bildirilir ki, bu ilahi hökm digər dinlərdə də olmuşdur. Başqa dinlərdən olanların oruc tutması vacib sayılmışdır. Elə indi də “əhdi-ətiq” və “əhdi-cədid” kitablarında oruc haqqında danışılır. Onlardan nümunələr göstərək:

1. Bütün dövrlərdə bütün qövmələr üçün qəm-qüssə və dözülməz əziyyət üz verdikdə oruc buyurulmuşdur;²

2. Həzrət Musa qırx gün oruc tutdu;³

3. Yəhud qövmü fürsət düşdükdə öz təvazölərini izhar etmək üçün oruc tutardılar ki, bu yolla Allahın razılığını qazansınlar;⁴

4. Həzrət Məsih şagirdlərinə göstəriş verdi ki, o vəfat etdikdən sonra oruc tutacaqlar.⁵

---

¹ “Səfinətül-bihar”, c. 7.

² “Pavros, 3: 4.

³ “Səfəri-təsniyyə, 9: 9.

⁴ “Səfəri-bavəran”, 20: 26.

⁵ Auqa İncili, 5: 34.

Yuxarıda göstərilənlər iki əhd kitabındakı buyuruqlardan parçalar idi. Daha ətraflı məlumat almaq üçün qamus kitabına müraciət edin.¹

58. AYDA NAMAZ QILANIN QİBLƏSİ

Sual: Aya endikdən sonra namaz qılmaq istəyənlər qibləni necə tapmalıdır?

Cavab: Ay yer kürəsi ətrafında dövr edən səma cismidir. Onun həcmi yer kürəsinin həcmnin on dördə birinə bərabərdir. Yerdə dayananlar ayın tülü və qürub etdiyini müşahidə etdikləri kimi, ayda dayananlar da yerin tülü və qürubunu müşahidə edirlər. Yer aydan bəzən bütöv, bəzən para görünür, bəzən isə görünmür.

Aydan yer göründüyü vaxt bütün yer kürəsi ayda namaz qılan üçün qiblə sayılır. Yəni ayda dayanan şəxs üzünü yer kürəsinə tutduqda üzü qibləyə dayanmış hesab olunur. Üzü yer kürəsinə dayanmaq üzü Kəbəyə dayanmaqdır.

AMMA ayda dayanan insan yer kürəsini müşahidə edə bilmirsə, yer kürəsinin təqribi mövqeyi təyin olunur. Namaz qılanın durduğu nöqtədən yerə doğru çəkilmiş xətt qiblə istiqamətini göstərir.

Onu da nəzərə almaq lazımdır ki, qiblə təkcə Kəbə evi deyil. Kəbədən keçən və ona pependikulyar olan xəttə üz tutan şəxs üzü qibləyə dayanmışdır. Bu qaydanı nəzərə alaraq ayda olanlar qibləni tapa bilirlər.

69. GÜNƏŞƏ ƏSASƏN QİBLƏNİ TƏYİN ETMƏK OLARMI?

Sual: Kompası (qiblənəməsi) olmayan şəxs günorta zamanı günəş vasitəsi ilə qibləni tapa bilərmi?

Cavab: Qibləsi cənub nöqtəsi ilə üz bəzən olanlar günorta zamanı günəşlə qarşı-qarşıya dayansalar, üz qibləyə dayanmış olacaqlar. Çünki günorta vaxtı günəş yarım gün dairəsinin üzərində dayanır. Demək, əgər günorta vaxtı günəşlə qarşı-qarşıya dayanılsa, onda qiblənin yerləşdiyi cənub nöqtəsi olacaqdır. Məsələn, qərbi İraqın

---

¹ İmam Sadiq (ə) 437, 437.

əraziləri belədir. AMMA qibləsi cənubdan şərqə doğru meyilli olan yerlərdə (məsələn, bütün İran ərazisində) uyğun həddə günəşdən sağa meyilli durmaq lazımdır. Məsələn, Tehran şəhərində qiblə cənub nöqtəsindən otuz yeddi dərəcə məğribə meyillidir. Ona görə də günorta vaxtı günəşdən otuz yeddi dərəcə sağa meyl etmək lazımdır.

Deməli, belə bir qayda var ki, qiblə cənub nöqtəsi ilə üst-üstə düşürsə, üzü günəşə dayanmaq kifayətdir. Yox əgər qiblə cənub nöqtəsindən şərqə meyillidirsə, onda günəşdən şərqə doğru meyl etmək lazımdır.

60. ƏLÇATMAZ NÖQTƏLƏRDƏ QİBLƏ MƏSƏLƏSİ.

Sual: HAMIMIZ bilir ki, yer şimal və cənub yarımkürələrindən ibarətdir. Cənub yarımkürəsində yerləşmiş Amerika kimi ölkələrdə qiblə necə təyin olunur?

Cavab: Əvvəla, qeyd edildiyi kimi, qiblə təkcə Kəbə evi deyil. Kəbə müstəvisinə perpendikulyar olan xətt qibləni tapmaq üçün kifayət edir. Kəbə ilə üzbəüz dayanmaq kifayət etdiyi kimi, həmin perpendikulyar xətlə də üzbəüz durmaq kifayət edir. Kəbə evindən qalxmış və yerin təkinə girən perpendikulyar xətt yer kürəsinin əks tərəfindəkilərin qibləni tapmasına kömək edir. Yerlərin əks tərəfində olanlar həmin perpendikulyar xəttə üz tutmaqla namazlarını qıla bilirlər.

İkincisi, insanın durduğu nöqtə ilə Kəbə evini birləşdirən ən qısa xətt qiblənin istiqamətini göstərir. Əgər xalq bir kəsin haqqında desə ki, o, üzüqibləyə dayanmışdır, bu sözlər qiblənin düzgün tapılması üçün yetərlidir. Bir mısalla məsələni daha da aydınlaşdırmaq: Əgər bir şəxsdən üzü Məşhədə durması istənilsə, o təxmini bir hesablama ilə üzünü bir tərəfə tutub, deyəcək ki, Məşhəd bu tərəfdədir. Həmin şəxsin göstərdiyi istiqamətdə bir düz xətt uzatsaq, təbii ki, bu xətt Məşhəd şəhərinin üzərindən keçib, fəzaya yönələcək. AMMA bu o demək deyil ki, həmin şəxs üzü Məşhədə dayanmamışdır. Bir növ uzun antenli maşının anteninə baxan şəxs maşına doğru baxmış olur.

61. İRAQDA QİBLƏ MƏSƏLƏSİ

Sual: “Rəvzatul-cənnət” kitabının müəllifi, mərhum Hilli haqında yazır: “Böyük astranom və riyaziyatçı Xacə Nəsrəddin Tusi Hillinin görüşünə gedir. Hillinin dərs keçdiyini görüb, ehtiram əlaməti olaraq, onun dərində iştirak edir. Hilli deyir ki, namazda qiblədən sola meyl etmək İraq əhlinə müstəhəbdir. Xacə Nəsirəddin irad edərək Hillinin dediyi sözlərin məqsədini soruşur. O deyir: “Axı qiblədən dönmək haram, qibləyə üz tutmaq isə vacibdir. Qiblə hökmündə müstəhəb yoxdur.” Mərhum Hilli Xacəyə cavabında deyir: “Qiblədən azca sola dönmək qibləyə dönməkdir.” Xacə alimin dediklərindən qane olur. Maraqlıdır ki, mərhum Hillinin cavabı hansı mənanı daşıyırdı? Axı bütün İraq ərazisində qiblə cənub nütəsindən sağa meyllidir. Hillə şəhərində 21 dərəcə, Nəcəf şəhərində 21 dərəcə, Kərbəlada 19 dərəcə cənub nütəsindən sağa meyl etmək lazımdır. Bəs Hillinin cavabını necə başa düşək?

Cavab: Əvvəla, mərhum alim demir ki, cənub nütəsindən sola meyl etmək lazımdır. O qiblədən sola meyl etməyi nəzərdə tutur. Bu iki deyiliş arasında çox fərq var.

İkincisi, İraq əhli üçün qiblədən azca sola meyl etməyin müstəhəb olmasının 2 əsası qeyd olunmuşdur:

1. Mərhum Əllamə Məclisi “Biharül-ənvar” kitabında buyurur ki, həmin vaxt İraqda əksəri xəlifələr tərəfindən tikilmiş məscidlərin mehrabları o qədər də dəqiq qoyulmurdu. Ona görə də məsum imamlar xalqın qiblə məsələsinə diqqətli olması üçün belə bir göstəriş vermişlər. Əlbəttə ki, mehrablارın qiblə ilə fərqi o qədər deyil ki, namaz batil olsun. Uyğun göstərişin məqsədi insanları qiblə məsələsində məsuliyyətli olmağa vadar etməkdir. Qiblədə sola meyl ona görə müstəhəb buyrulmuşdur ki, xalqın bu hərəkətini xəlifələr özlərinə qarşı müxalifətçilik kimi qəbul etməsinslər.

2. Bəzi rəvayətlərdə nəql olunur ki, Kəbə evinin sahəsi sağ tərəfdən iki mil, sol tərəfdən isə dörd mildir. Sol tərəfdə sahə daha böyük olduğundan sola meyl edən insan daha ehtiyatlı hərəkət etmiş olur. Sağa meyldə isə qiblədən çıxmaq mümkündür. Əlbəttə ki, yuxarıda adı çəkilən hökm ehtiyat məqsədi ilə verilmişdir.

62. QIBLƏ NƏ ÜÇÜN DƏYİŞDİRİLDİ?

Sual: Bildiyimiz kimi həzrət Peyğəmbərin dövründə bir müddət üzü Beytül-müqəddəsə namaz qılınmışdır. Bəs hansı səbəbdən qiblə dəyişdirildi və müsəlmanlar Kəbəyə üz tutdular?

Cavab: Quran ayələrindən məlum olur ki, həqiqi qiblə Kəbə evi olmuşdur. Müsəlmanlar müəyyən səbəblərə görə müvəqqəti olaraq Beytül-müqəddəsə üz tuturdular. Quranda oxuyuruq: “Biz sənin intizarlı baxışlarının göyə tərəf yönəldiyini görürük. Ona görə də səni razı olduğun qibləyə tərəf döndərəcəyik. İndi üzünü Məscidül-hərəmə (Kəbəyə) tərəf çevir. Harada olsanız, üzünüzü oraya döndərin.”¹ Yəhudilərin qiblə haqqındakı bəzi sözləri həzrət Peyğəmbəri narahat edirdi. O, müvəqqəti seçilmiş qiblənin nə zaman dəyişdiriləcəyi intizarında idi. Nəhayət, Allah-təala müsəlmanlara əbədi qibləni elan etdi.

Bəs nə üçün elə əvvəlcədən Kəbə qiblə seçilməmişdi? Bunun səbəbini Quran belə açıqlayır: “Biz əvvəlki qibləni ona görə qərar vermişdik ki, Peyğəmbərə tabe olanlarla Peyğəmbərdən üz çevirənlər bir-birlərindən seçilsilər...”² Qiblənin dəyişdirilməsində əsas məqsəd müsəlmanların tərbiyəsi idi. Bu yolla müsəlmanların itaətkarlıq ruhu möhkəmləndirilirdi.

Hicaz ərəbləri, xüsusi ilə Məkkə əhli öz torpaqlarını çox sevidilər. Ona görə də ilk əvvəl bu insanların nəfsani meyllərinə qarşı çıxmaq lazım gəlirdi. Kəbəyə sarı ibadət etməyə vərdiş vermiş bütprəstlər, təbii ki, Beytül-müqəddəsə üz tutmadılar və bu yolla da İslama itaət edənlər itaətdən çıxanlardan fərqləndi.

Bundan əlavə, müsəlmanlar bir müddət Beytül-müqəddəsə üz tutmaqla ibrət götürməli idilər. Beytül-müqəddəs bəşəriyyətin ibrət muzeyi, Bəni-İsrailin izzət və zillət məkanıdır. Beytül-müqəddəsdə bu qövmin tərəqqi səbəbləri aşkardır. Bəni-İsrail həmin yerə Misirdən gəlmişdir. Onlar cihad və fədakarlıqla izzətə çatdılar. Sonra Allah göstərişlərini ayaq altına almaqla süqut etdilər. Onların həyatı müsəlmanlar üçün bir ibrət idi. Müsəlmanlar unutmamalıdırlar ki, Kəbə evinin qiblə təyin olunmasının heç bir

---

¹ “Bəqərə”, 144.

² “Bəqərə”, 143

milli, irqi səbəbi yoxdur. Sadəcə, Kəbə yer üzünün tövhid mərkəzidir və bu ev tövhid qəhrəmanı həzrət İbrahim tərəfindən bərpa edilmişdir.

63. SUAL: NƏ ÜÇÜN TƏZƏ AY (AYIN BAŞLANGICINDA) MÜXTƏLİF MƏNTƏQƏLƏRDƏ MÜXTƏLİF VAXTLARDA GÖRÜNÜR?

Cavab: Atıq elmi şəkildə sübut olmuşdur ki, yer kürə formasındadır. Ay yer ətrafında təqribən ayda bir dövr edir. Ona görə də o bəzən hilal, bəzən bədr, bəzən tərbi (dörd yerə böyünmüş), bəzən də mühaq vəziyyətini alır. Ayın günəşə tərəf olan hissəsi daim işıqlıdır. Ayın, günəşin və yerin bir-birinə nisbətdə tutduğu mövqeyə görə bəzən ay tamam işıqlı (bədr), bəzən isə başqa formalarda görünür. Yer kürə formasında olduğundan qərb məntəqələrində ay daha tez görünür. Şərq məntəqələrində isə ayın görünməsi yubanır.

Deyilənləri sadə bir misalla aydınlaşdırmaq olar. Elektrik lampası ilə gözlərimiz arasında bir futbol topu asaq. Əvvəlcə bu topun bizə tərəf qalan hissəsi tam qaranlıq olur. Əgər meylli şəkildə qabağa getsək topun bir hissəsi işıqlanmağa başlayır. Demək, biz yerimizi dəyişdikcə top bir növ görünməyə başlayır. Hansı ki, o daim yerindədir, sadəcə topun işıqlanma vəziyyəti dəyişir.

64. NƏ ÜÇÜN HƏR GÜN SAAT ON İKİDƏ GÜNORTA OLMUR?

Sual: Nə üçün şəri günorta vaxtı bəzən saat on ikidə, bəzən isə başqa vaxtlarda olur?

Cavab: Bildiyimiz kimi, yer günəş ətrafında yumurtavari trayektoriya üzrə hərəkət edir. Bir günəş ili müddətində günəş bu ellipsvari dairənin bir başından o biri başına hərəkət edir. Ona görə də günəşlə yer arasındakı məsafə daim dəyişir. Yerin günəşə ən yaxın məsafədə olduğu nöqtə həziz, ən uzaq məsafədə olduğu nöqtə isə zirvə adlanır. Cazibə qanununun təsiri ilə yer zirvədən həzizə doğru hərəkət etdikcə onun sürəti get-gedə artır, əks istiqamətdə hərəkət zamanı isə sürəti azalır.

Demək yerin günəş ətrafında hərəkəti bərabər sürətli deyil. Saat əqrəbləri isə eyni sürətlə hərəkət edir. Saat əqrəblərinin hərəkət sürəti yerin hərəkət sürətindən fərqləndiyi üçün arada fərq yaranır. Əgər günorta vaxtı saata baxsaq, ya on ikiyə qalır, ya da on ikini keçib. Deməli, həqiqi günorta saat günortasından fərqlənir. Bu fərq iyirmi iki bəhmən tarixində ən böyük qiymətini alır.

İl boyu həqiqi saatla rota saat arasında fərq mövcud olur. Təbii ki, bu fərq günəşin tülu və qürubu zamanı da nəzərə alınmalıdır.

65. ƏLİNİN (Ə) BU QƏZAVƏTİNİ NECƏ HƏLL ETMƏLİYİK?

Sual: Bir gün üç şəxs on yeddi dəvəni bölmək üstündə mübahisə edirdi. Dəvələrin yarısı birinə, üçdə biri o birinə, doqquzda biri isə üçüncü şəxsə çatmalı idi. Onlar heç vaxtlə bu bölgünü apara bilmirdilər.

Həzrət Əli (ə) bu mübahisəni həll etmək üçün bu on yeddi dəvəyə bir dəvə əlavə etdi. Bu qayda ilə birinci şəxsə doqquz dəvə, ikinci şəxsə altı dəvə, üçüncü şəxsə isə iki dəvə düşdü. Həzrətin əlavə etdiyi dəvə isə yerdə qaldı. Beləcə, böyük mübahisəyə səbəb olmuş məsələ asanlıqla həll oldu. İndi sual olunur ki, artırılmış dəvə yerdə qaldığı halda hər üç şəxs öz payını necə aldı ki, artıqlamasıyla aldı?

Cavab: Bəli, əgər on yeddi dəvə ikiye bölünsəydi, birinci şəxsə səkkiz dəvə düşməzdi. Eyni qayda ilə on yeddi dəvənin üçdə biri altı dəvə etməzdi. Üçüncü şəxsin də payı bu sayaq artıq oldu. Məlum olur ki, mübahisə edən üç şəxs on yeddi yox, daha az dəvələrin bölünməsinə çalışmışlar.

Bir mal neçə hissəyə bölünmüşsə, həmin hissələr toplandıqda bir alınmalıdır. Dəvələri bölmək istəyənlər anlamırdılar ki, onların istədikləri pay üst-üstə toplandıqda vahid alınmalıdır. İmam isə bir dəvə artırmaqla payların cəmini vahidə çatdırdı. Bu adamlar anlamırdılar ki, onların bölgüsündən sonra on yeddi dəvədən hansısa bir hissə artıq qalasıdır. Həzrət bir dəvəni artırmaqla onların nəzərdə tutmadıqları hissəni də tələblər nisbətində böldü. Bu məsələnin həllində ən maraqlı nöqtə Həzrət Əlinin (ə) bir dəvə əlavə etməklə 17 dəvəni üç nəfərə qalqsız bölməsi oldu.

66. SUAL: ADƏMİN ÖVLADLARI KİMİNLƏ EVLƏNDİ?

Cavab: İslam alimləri arasında bu məsələ ilə bağlı iki baxış mövcuddur. Hər iki tərəf öz baxışına uyğun dəlillər gətirir. Hər iki baxışı nəzərdən keçirək:

1. Həmin dövrdə bacının qardaşla evlənməsi qadağan edilməmişdi. Çünki bəşər nəslinin davamı üçün başqa bir yol yox idi. Ona görə də qardaşların öz bacıları ilə evlənməsi zəruri oldu. Nəzərə alsaq ki, yeganə hökm verən Allahdır, onda bütün iradlar yersiz görünür.

Bu nəzəriyyənin tərəfdarları Qurandan belə bir dəlil göstərirlər: “Ey insanlar. Sizi tək bir şəxsdən xəlq edən, ondan zövcəsini yaradan və onlardan da bir çox kişi və qadın törədən Rəbbinizdən qorxun.”¹ Zahirən ayədən belə görünür ki, bəşər nəsli yalnız bu iki nəfərdən törəmişdir. Çünki ayədə bu iki nəfərin vasitə olması bildirilmir. Uyğun fikri mərhum Təbərsinin nəql etdiyi rəvayət də təsdiqləyir.

2. İkinci baxışa görə, Adəm övladlarının bir-biri ilə izdivacı mümkün olmadığından onlar yer üzündəki başqa bir nəsildən olanlarla evləndilər. Sonrakı nəsil isə əmiuşaqlarının izdivacı nəticəsində davam tapdı. Bu baxışı da təsdiq edən rəvayətlər var. Çünki Adəm nəsli yer üzündəki ilk insan nəsli deyil. Ondən əvvəl bir çox insan nəsilləri olmuşdur.

Nəticə olaraq deyə bilərik ki, Adəmin övladları Adəm nəsindən əvvəl mövcud olmuş insan nəslinin nümayəndələri ilə evlənməmişlər. Allah-təalanın mələklərlə söhbətindən məlum olur ki, Adəm və Həvvadan qabaq yer üzündə insanlar olmuşdur.

67. FƏSADLA MÜBARİZƏ İNSAN HAQLARINA ZİDD DEYİLMİ?

Sual: İnsanın azad, ixtiyar sahibi yaradılması onun fəxridir. Bəs necə olur ki, İslam imanlı insanları yaxşı işlərə dəvət edir və pis işlərdən çəkindirir? Məgər əmr be məruf və nəhy əz münkər insan

---

¹ “Nisa”, 1.

azadlığına zidd deyilmi? Məgər bütün cəmiyyətlərdə belə bir hərəkət başlasa, hərc-mərclik düşməzmi?

Cavab: Əmr be məruf və nəhy əz münkər (yaxşılığa əmr və pisliliyin qadağası) İslamın iki ictimai sütunudur. Bu iki göstəriş səbəbindən insanlar pis işlərdən çəkindirilir və fitnə-fəsadla mübarizə aparılır. Görən bu vəzifələrin icrası bir dam altı yaşayan bəşəriyyət üçün faydalıdır, yoxsa yox? Şübhəsiz ki, bəşəriyyətin ümumi faydaları xatirinə bəzi azadlıqlar məhdudlaşdırılmalıdır. Bir zaman insanlar kiçik qruplar şəklində mağaralarda yaşamışlar. Bu kiçik qrupların ciddi ictimai qanunlara bir o qədər də ehtiyacları yox idi. Həmin qruplara münasibətdə fəsadla mübarizə zərərli də görünə bilər. İndiki böyük cəmiyyətlərdə isə fəsadla mübarizə xüsusi bir əhəmiyyət daşıyır. Çünki hazırki cəmiyyətlərdə hər bir insan bu cəmiyyətin ayrılmaz və təyinedici bir hissəsidir. Böyük toplumlarda bir şəxs kənara çəkilib, öz qanunları ilə yaşaması mümkünsüzdür. Bəli, müasir cəmiyyətdə hər bir insan başqalarının yaxşı və pis əməllərinə şərikdir. Bir fərdin pis əməli bütün cəmiyyətə təsir göstərir. İndiki dövrdə bir kənara çəkilib tamaşaçı həyatı sürmək qeyri-mümkündür. Bu gün cəmiyyətdə baş verən hər hansı bir partlayışın tüstüsü hamının gözünü yaşardır.

Hər hansı bir insanın əxlaqsızlığı yoluxucu xəstəlik tək cəmiyyəti bürüyür. Təhlükəli mikrobun qarşısı alınmadıqda o, qısa bir müddətdə cəmiyyətə nüfuz edib, böyük bəlalar yaradır. Bu mikroba yoluxmuş xəstəni təcili şəkildə təcrid etmək, qapalı bir şəraitdə saxlamaq lazımdır. Əks-təqdirdə bütün məmləkət məhv olub gedə bilər.

Əxlaqi, ictimai, ideoloji, ruhi azgınlıqlar da belədir. Bu azgınlıqların qarşısı alınmadıqda cəmiyyət böyük təhlükələrlə üzləşir.

Təsəvvür edin ki, bir şəxs öz evini əxlaqsızlıq yuvasına çevirib, iyrenc-iyrenc işlərlə məşğul olur. Hər gün bu evdə baş verənlərə şahid olan gənclər, qonşular tədricən həmin evdəki ruhiyyənin təsiri altına düşürlər. Beləcə, fəsad günbəgün artır, daha böyük ərazini işğal edir.

Bəli, əxlaqi və ictimai fəsadlarla mübarizə cəmiyyətin xoşbəxtliyinin təminatçısıdır. Qonşunun fəsad və günahı qarşısında sükut böyük günahdır. Kimsə övladını, ailəsini cəmiyyətdəki əxlaqsızlıqlardan qorumaq gücündə deyil. Əgər ümmətini, xalqını, ailəsini, övladını əxlaqi və ictimai bəlalardan qorumaq üçün bir şəxs ayağa qalxırsa, onu azadlığa qarşı çıxmaqda ittiham etmək olmaz. Əxlaqsızlığa etiraz hər bir şəxsin insanlıq borcudur. Əgər bir insanın azadlığı başqalarının azadlığına, cəmiyyətin xoşbəxtliyinə qarşı yönəlmişsə, onu məhdudlaşdırmaq zəruridir. Qurani-məciddə bu məsələyə belə işarə olunur: “Sizlərdən yalnız zalımlara çatmayacaq (onlar üçün fərqsiz olacaq) fitnədən qorxun.”¹

Bu sualla səhabələrdən biri həzrət Peyğəmbərə (s) müraciət etmişdir. Həzrət Peyğəmbər (s) onun cavabında belə bir məsələ çəkmişdir: “Cəmiyyətimiz böyük bir gəmi kimidir. Onda ticarət yükləri daşınır, çoxlu sərnəşinlər var. Yol boyu bütün sərnəşinlər azaddır. Amma kimsə azadlıq adı altında gəminin onun ayağının altında qalan hissəsini deşib, deyə bilməz ki, mən özümə aid olan hissəni deşirəm. Belə bir cavab ondan qəbul oluna bilməz. Çünki o təkcə özü üçün yox, bütün gəmidəki sərnəşinlər və yüklər üçün təhlükə yaradır...” Bəli, cəmiyyətimiz bir gəmi kimidir. Cəmiyyətimizin üzvləri bu gəminin sərnəşinləridir. Onlar bir-birlərinin zərərinə və xeyirinə şərikdirlər. Kimsə cəmiyyətdəki fəsadlardan suğortalanmamışdır.

Şəxsiyyət azadlığına münasibətdə İslam məktəbi ilə digər məktəblər arasında aşkar bir fərq vardır. Bugünkü dünyada şəxsiyyət azadlığı deyildikdə cəmiyyət üçün zərərli olmayan fərdi bir azadlıq nəzərdə tutulur. Azad insan öz zərərinə olan işləri gördükdə kimsə onun qarşısını ala bilməz. Yeganə şərt hərəkət və rəftarların cəmiyyət üçün təhlükəli olmamasıdır. İslamda isə belə deyil. Azad insan təkcə cəmiyyətə qarşı yox, eləcə də özünə qarşı zərərli hərəkətlərə yol verə bilməz. Yəni İslam alimləri təkcə cəmiyyətin yox, həm də fərdin xoşbəxtliyini nəzərdə tutur. “Nə

---

¹ “Ənfal”, 25.

edirəm özümə edirəm” deyə azadlıq tələb edən insanın istəkləri məntiqsizdir.

Məsələn, bugünkü dünyada şəxsiyyət və etiqad azadlığı adı altında bütə sitayişə icazə verilir. Amma İslam bütperəstliyi insan səadəti üçün zərərli bildiyindən uyğun əqidəyə qarşı mübarizə aparır.

Əmr be məruf və nəhy əz münkərin, yəni insanlara yaxşılığı əmr edib, pisliyin qadğan edilməsinin müxtəlif dərəcələri vardır. Ümumi xalq kütləsi şirin dillə öz din qardaşlarına nəsihət verməli, onları günahdan çəkəndirməlidir. Hər bir fərd öz ətrafındakıların islahı üçün onlarla dostluq əlaqələrini kəsmək dərəcəsinə mübarizə apara bilər. Bu sayaq mübarizə cəmiyyətdə hərc-mərclik yaratmır. Cəmiyyətin ciddi şəkildə islah edilməsi isə adi fərdlərin yox, İslam hökumətinin vəzifəsidir. Peyğəmbər dövründə adi bir şəxs cəmiyyətin işlərinə təkbəşinə müdaxilə edə bilməzdi. Bəli, fərd yalnız ətrafındakılara xoş bir dillə nəsihət verə bilər, böyük günahların cəzalandırılması isə hökumətin işidir.

68. BAĞIŞLAMAQ VƏ QİSAS GÖSTƏRİŞLƏRİ BİR ARAYA SİĞİRMİ?

Sual: Qurani-məcid bir tərəfdən xalqı qisas almağa çağırır və qisası həyat mayası sayır. İlahi kitabda oxuyuruq: “Ey düşüncə sahibləri, bu qisas sizin üçün həyat deməkdir.”¹ Digər bir ayədə isə xalq mərhəmətə, başqalarını bağışlamağa çağırılır: “O müttəqilər ki... qəzəblərini udar, insanların günahlarını bağışlayarlar. Allah yaxşılıq edənləri sevir.”² Bu iki göstəriş bir-birinə zidd deyilmi?

Cavab: Əvvəla, unutmamalıyıq ki, İslamdakı bir çox qanunlar ictimai və psixoloji mahiyyət daşıyır. Təsadüf hallarda icra edilən hökmələr insanları bir çox işlərdən çəkindirir. Məsələn, İslam icazə verir ki, öldürülmüş şəxsin yaxınları qatildən qisas alsınlar. Bu göstəriş qətl fəkrinə düşmüş bir çoxlarını uyğun işdən çəkindirir. Onlar bir şəxsi öldürməzdən qabaq istər-istəməz qisas haqqında

---

¹ “Bəqərə”, 179.

² “Ali-İmran”, 134.

düşünürlər. Dar ağacını gözləri qarşısına gətirən insan bir çox günahlardan çəkinir.

Bu baxımdan qisas hökmü cəmiyyət üçün həyati bir əhəmiyyətə malikdir. Uyğun hökm qətlərin, təcavüzlərin qarşısını alır. Əslində isə həmin hökmlər təsadüf hallarda həyata keçirilir.

Başqa sözlə, qisasın həyata keçirilməsi yox, qisas hökmünün mövcud olması cəmiyyətdə bir çox təcavüzlərin qarşısını alır. Öz həyatını əldən verəcəyini düşünən insan başqasını qətlə yetirmək fikrindən daşınır.

Uyğun qanuna əsasən, yaxın adamı qətlə yetirilmiş şəxslər intiqam ala bilərlər. Bu yolla cinayətlərin qarşısı alınır. Zorlu bir şəxs tərəfindən qətlə yetirilmiş məzlum bir insanın qanı yerdə qalmır. Bu qisasa dövlət təminat verir. Amma dövlət kimsəni məcbur etmir ki, qisas alsın. Yaxın adamı qətlə yetirilən şəxs qatili bağışlaya da bilər, intiqam da ala bilər.

İslam uyğun iki qanunu tənzimləməklə iki böyük hədəfinə çatmışdır. Əvvəla, qətlə yetirilənin valideynlərinə qisas hüququ verməklə nahaq qanın axıdılmasının qarşısı alınır. Digər bir tərəfdən qətlə yetirilən şəxsin valideynlərinə bağışlamaq imkanı verilir.

Əgər qisas hökmü olmasaydı, nə baş verərdi? Şübhəsiz ki, qisas olmayan yerdə cəmiyyətin əmin-amanlığı təhlükə altında qalır. Bu iki qanun bir-birlərini tamamlayır. Əgər qisas hökmü verildiyi halda, qatilin adamlarına intiqam almaq haqqı verilməsəydi, birinci hökm naqis olardı. Qətlə yetirilən şəxsin adamları azad şəkildə iki yoldan birini seçir: Onlar ya qatildən intiqam alır, ya da onu bağışlayırlar.

Üçüncüsü, diqqətli olmalıyıq ki, qisasın öz yeri var, bağışlamağın öz yeri. Əgər cani elə təhlükəlidir ki, onu bağışlamaqla növbəti cinayətlər törənə bilər, şübhəsiz ki, qisas zəruridir. Gəlin etiraf edək ki, cəmiyyətdə elə cinayətkarlar var ki, onları bir an belə azad buraxmaq mümkün deyil. Belə hallarda qətlə yetirilənlərin valideynləri öz hüquqlarından istifadə etsələr yaxşıdır. Yox əgər cinayəti törətmiş şəxs peşiman olmuşdursa və yeni bir həyata qayıtmaq istəyirsə, şübhəsiz ki, belə insanı bağışlamaq daha yaxşıdır. Uyğun hallarda əfvi qisasdan üstün

tutmaq lazımdır. Bu iki şəraiti bir-birindən fərqləndirmək bir o qədər də çətin deyil.

69. OĞLAN VƏ QIZLARIN İZDİVAC YAŞI ARTIRILMALIDIRMI?

Sual: Son dövrlərdə oğlanların və qızların izdivac yaşının artırılması barədə söhbətlər gedir. Bu mövzuda seminarlar da təşkil olunur. Hətta bu seminarlarda belə bir təklif irəli sürülmüşdür ki, izdivacda oğlanlar üçün 30, qızlar üçün 25 yaş təyin edilsin. Deyilənlərə İslamın münasibəti necədir?

Cavab: Əvvəla, oğlanların və qızların izdivac yaşının təyini təbii və fitri məsələdir. Bu məsələni adi bir məişət məsələsi kimi müzakirəyə çıxarmaq yanlışdır. Əgər oğlanların və qızların yetkinlik həddinə çatma prosesi heç bir qanundan asılı deyilsə, yersiz qanunlar nə üçündür? Allah-təala bəndələrini onların özündən də yaxşı tanıyır. Hələ insan yaradılmamışdan qabaq bəzi məsələlər qəti şəkildə müəyyənləşdirilmişdir. İnsan Quranın hədlərini dəyişməklə yalnız zərər görə bilər.

Büluğ həddi, yetkinlik insandakı fizioloji və psixoloji dəyişikliklər səbəbindən ortaya çıxır. Zaman keçdikcə körpənin boyu ucalır, fiziki qüvvəsi artır. Onun daxilində cismi və ruhu ilə uyğunlaşan meyllər yaranır. Hansısa bir yetkinlik çağında insanda cinsi hisslər oyanır. Yetkinlik yaşına çatmış insanın izdivac istəyi həyəcan təbili çalır.

Ona görə də yaranış kitabı uyğun həddi incə bir qələmlə insan vücudunda nəqş etmişdir. Hansısa proqram və qanunlara baxmalı yox, cinsi meyllərin böhran dövrünü diqqətlə araşdırmalıyıq. İzdivac yaşı yaranış qanunlarına uyğun şəkildə təyin olunmalıdır. Bu məsələdə fəlsəfəbazlıq heç bir rol oynamır.

Qurani-kərimi diqqətlə oxuyanlar büluğ, yetkinlik məsələsi ilə bağlı bir çox incəliklərlə tanış ola bilərlər. Bəziləri elə düşünürlər ki, həqiqət onların düşüncəsinə tabedir. Belələri yaranış qanunları ilə vuruşaraq özlərini məhv edirlər. Çünki yaranış qanunları özündən razı analitiklərin xəyalları ilə razılaşmır.

Körpə ana bətnində doqquz ay inkişaf yolu keçməlidir. Təsəvvür edin ki, bir qrup şəxs dəyirmi masa arxasında oturub, qanunlar

tənzimləyir və körpənin təkamül müddətini bir ay qısaltmaq istəyirlər. Necə də gülünc bir iş! İnsanın yetkinlik yaşına çatması da onun ana bətnində doqquz ay qalması kimi təbii və dəyişməz bir prosesdir.

Uyğun seminarın iştirakçıları ölkədəki ət çatışmazlığını aradan qaldırmaq istəyirmiş kimi, gülünc proqramlar hazırlayırlar. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Zamana zor göstərməyin, zamanın zoruna məruz qalarsınız.” Həzrət peybəmbər öz buyuruğu ilə yaranış aləmindəki toxunulmaz qanunlara işarə edir. Təbii, fitri proseslərə təsir göstərmək istəyən insan, şübhəsiz ki, məğlub olasıdır.

İkincisi, qanunlar tənzimlənərkən bütün incəliklər nəzərə alınmalıdır. İranda və Qafqazda orta yetkinlik yaşı qızlar üçün on dörd yaş, oğlanlar üçün on altı yaş civarındadır. Həmin bu dövrlərdə oğlanlarda və qızlarda cinsi meyllər yaranır. Əgər izdivac yaşı artırılrsa, ortada yaranmış fasilədə gənclər psixoloji, fizioloji problemlərlə üzləşəsidirlər. Onlar ya qeyri-qanuni yolla öz ehtiraslarını söndürməli, ya da psixoloji sarsıntılar keçirərək əsəb xəstəliyinə tutulmalıdırlar.

Üçüncüsü, izdivac insanın istedadlarını üzə çıxarır. Ailəli insanlar subay insanlara nisbətən daha dərinlən düşünüb nəticə çıxarmağı bacarırlar. Vücudunu şəhvət alovu bürümüş bir insan bir an olsun belə rahatlına bilmir. Bu həqiqətləri əksər psixoloqlar etiraf etmişlər.

Bəziləri isə yer kürəsində nəsil artımının qarşısını almaq üçün belə bir yolu münasib saymışlar. Onlar anlamırlar ki, yaxşı bir məqsədə doğru pis yolla getmək düzgün qərar deyil. Bir fəsadı aradan qaldırmaq üçün o biri fəsada yol açmaq ağılsızlıqdır.

70. “SİLEYE-RƏHM” HANSI ŞƏRAİTDƏ VACİBDİR?

Sual: Sileyə-rəhm, yəni yaxınları və qohumları yoxlamaq İslamda vacib sayılmışdır. Amma bizim yaxınlarımız arasında dini göstərişlərə əməl etməyənlər çoxdur. Belə adamlarla yaxınlıq etmək olarmı? Əgər yaxınlarımız İslam dininə etinasız yanaşırlarsa, yenəmi sileyi-rəhm etmək vacib olur?

Cavab: Bilirik ki, ailə kiçik bir cəmiyyətdir. Böyük bir cəmiyyətin inkişaf etməsi üçün onun fərdləri arasındakı isti

münasibətlərin rolu böyükdür. Ailə bağlarının möhkəmliyi təkamülə böyük təsir göstərir. İslam ictimai bir din olduğundan sileyi-rəhmə böyük əhəmiyyət vermişdir. Sileyə-rəhm vacib sayılmış və onun tərək edilməsi böyük günahlardan hesab edilmişdir. Qurani-kərimdə bildirilir ki, qiyamət günü uyğun məsələ haqqında sorğu-sual aparılacaqdır. Ayədə buyrulur: “Qohumluq əlaqələrinizi kəsməkdən həzər edin. Şübhəsiz ki, Allah sizin üzərinizdə nəzarətçidir.”¹

Bir şəxs həzrət Peyğəmbərin (s) xidmətinə gəlib dedi: “Yaxınlarım qohumluq əlaqələrini kəsib, məni tərək etdi. İndi vəzifəm nədir? Mən də onlarla əlaqəmi kəsimmimi?” Həzrət (s) buyurur: “Əgər sən də bu işi görsən, Allah hamınızı tərək edəcək və hamınız Onun mərhəmətindən məhrum qalacaqsınız.” Sonra həzrət Peyğəmbər (s) bu şəxsə üç mühüm göstəriş verdi: “Əgər bir şəxs sənənlə əlaqəsini kəsirsə, sən onun əksinə rəftar et, qohumluq və dostluq bağlılığını unutma; bir şəxs səni hansısa nemətdən məhrum etsə, sən ona yaxşılıq et və onu məhrum qoyma; sənə zülm edəni bağışla.”²

Başqa bir məqamda da həzrət Peyğəmbər uyğun mövzuya toxunaraq öz yaxınlarına deyir: “Mən qiyamət günü meydana çıxarılacaq sizlərə və bütün ümmətimə tövsiyyə edirəm ki, sileyi-rəhmdən qəflətdə qalmayasınız. Əgər bu ilahi işi görməkdən ötrü uzaq bir səfərə çıxmaq lazımdırsa, bu səfərin əziyyətinə dözüb, öz əxlaqi və ictimai borcunuzu qaytarın.”

Əlbəttə ki, bir işin görülməməsi üçün qarşıda ondan da zəruri bir iş olmamalıdır. Sileyə-rəhm də belədir.

İslam dininə biganə insanlarla yaxınlıq etmək üçün bir neçə şərt var. Bu yaxınlıq həmin qohumların dinlə maraqlanmasına səbəb olmalıdır. Ən azı onların ruhiyyəsi insanın imanına təhlükə yaratmamalıdır. Demək, dinə biganə qohumlarla get-gəl insanın imanını zəifləşdirmirsə, sileyi-rəhm vacibdir. Amma dinə biganə qohumların ruhiyyəsi insanın imanını süstləşdirirsə, bu iş ən azı bir müddət tərək olunmalıdır.

---

¹ “Nisa”, 1.

² “Üsuli-kafi”, c. 2, s. 150.

71. İSLAM FƏQİRLİYİ İCTİMAİ ZƏRURƏT KİMİ QƏBUL EDİRMİ?

Sual: Qurani-məcid ayələrində və islami rəvayətlərdə göstəriş verilmişdir ki, ehtiyaçlı, yoxsul insanlara yardım göstərilsin. Hətta zəkatın bir hissəsi fəqirlər üçün nəzərdə tutulmuşdur. İslamın fəqirlərə kömək göstərilməsini ardıcıl şəkildə dəstəkləməsi fəqirliyi ictimai zərurət kimi qəbul etməsi sayıla bilərmi?

Cavab: Əvvəla, iqtisadi məsələlərdən danışan hədislərdə bildirilir ki, İslam cəmiyyəti sağlam olarsa, insanlar Allah-təalanın müəyyənləşdirdiyi haqları ödəyərsə, fəqirlikdən əsər-əlamət qalmaz. İmam Sadiq (ə) buyurur: “Əgər insanlar mallarının zəkatını ödəyərsə, cəmiyyətdə yoxsul müsəlman qalmaz. Varlıların mülkündə olan fəqirlərin payı ödəndiyi halda kimsə iqtisadi cəhətdən çətinlik çəkməz. Əgər cəmiyyətimizdə fəqir, möhtac, ac, çılpaq varsa, bu varlıların ilahi vacib haqları ödəməməsinin dəliliidir.”¹

Bu mövzuda nəql olunmuş hədisləri araşdırdıqda görürük ki, fəqirliyin əsas səbəbi varlıların öz vəzifəsini bilməməsi və ya zülmə əl atmasıdır. Ona görə də İslam dini fəqirliyi ictimai natarazlıqdan doğmuş bir xəstəlik kimi qəbul edir. Nə Quran ayələrində, nə də rəvayətlərdə fəqirlik ictimai zərurət və ya təbii bir gerçəklik kimi qəbul olunmur.

İkincisi, İslam sağlam bir cəmiyyətdə doğulmamışdır. İslamın zühur etdiyi cəmiyyət siyasi, iqtisadi, əxlaqi problemlər burulğanında çabalayırdı. Bəli, İslam ayinləri belə bir mühitdə göz açdı. Təbii ki, azğın bir cəmiyyətdə heç bir müqəddiməsiz ideal cəmiyyət qurmaq olmazdı. Ona görə də mövcud azğınlıqdan ideal islami cəmiyyətə aparacaq proqram hazırlanmalı idi. Bu proqram əsasında fəqirlik, aclıq tədricən aradan qaldırılmalı idi. Məgər fəqirliyi “olmaz” əmri ilə aradan qaldırmaq olurmu?!

Üçüncüsü, hər bir azad cəmiyyətdə öz mənafeyini güdənlər var. Bu zümrə öz sərvətini artırmaq üçün cəmiyyətin qanını sovurur.

---

¹ “Vəsailü-ş-şiə”, c. 6, s. 4.

Uyğun istismarçı zümrənin fəaliyyətlərini məhdudlaşdırmaq ayrıca bir proqram istəyir.

Məsələn, İslamda təcavüzkarlığa, istismara, oğurluğa, iffətsizliyə qarşı müxtəlif cəzalar nəzərdə tutulmuşdur. Əslində bütün mütərəqqi cəmiyyətlərdə bu sayaq qanunlar mövcuddur. Uyğun qanunları lazımsız və ya zərərli sayanlar öz iddialarına inanırmı?! Cinayətkarın qarşısını almadan cəmiyyəti sağlamlaşdırmaq mümkündürmü?! Şübhəsiz ki, yox! Heç bir insafli insan cəmiyyətin islahını təmin edəcək proqramlara qarşı çıxmaz. Axı cəmiyyət müxtəlif insanlardan təşkil olunmuşdur. Təcavüzkar təbiətli insanlara qarşı tədbirlərin görülməsi zəruridir.

Məsələn, xəstəxana və əczaxananın tikilməsində məqsəd cəmiyyətin sağlamlığını təmin etmək, xəstələri nəzarət altına almaqdır. Amma xəstəxana və əczaxananın olması cəmiyyətin xəstə olması demək deyil. Ehtiyacılılara kömək məsələsi də eyni mahiyyəti daşıyır. Əgər yoxsullara yardım üçün proqramlar mövcuddursa, bu o demək deyil ki, cəmiyyətdə hökmən fəqir olmalıdır. Məqsəd, budur ki, fəqirlər olduğu təqdirdə onlara yardım əli uzadılsın.

Bundan əlavə, cəmiyyətdə himayəyə ehtiyac duyan kimsəsiz insanlar olur. Sonsuz qocalar, ata-anasını itirmiş yetimlər müstəqil şəkildə yaşamaq imkanına malik deyillər. Belə insanların ehtiyacı beytül-maldan, İslam büdcəsindən, imkanlı insanların yatırımlarından ödənməlidir. İş qüvvəsinə malik olmayan insanların böyük bir hissəsi təqaüdlərdən, aylıq yardımlardan məhrumdur. Bəli, yoxsullara yardımı zəruri sayan İslam bu təzahürü ictimai zərurət kimi qəbul etmir.

ALTINCI HİSSƏ

TƏFSİR

1. DİGƏR DİNLƏRİ HAQLI SAYMAQ OLARMI?

Sual: Əgər İslam dinindən sonra ondan əvvəlki dinlər gücdən düşürsə, nə üçün bəzi Quran ayələrində Allaha iman gətirib saleh iş görən yəhudilər və məsihilər də nicat tapmış hesab olunur? Bildirilir ki, belələri üçün qiyamət günü heç bir qəm-qüssə yoxdur. Deyilənlərdən belə bir nəticə çıxarmaq olarmı ki, İslamdan qabaqkı dindən olanlar Allaha iman gətirib saleh iş gördükdə nicat tapırlar? Məgər onların iman gətirdiyi dinlər gücdən düşməmişdirmi?

Cavab: Yaxşı olar ki, əvvəlcə uyğun ayələrə nəzər salmaq, sonra isə onları araşdırmaq:

1. “İman gətirənlərdən, musəvi (yəhudi), isəvi (xristian) və sabiilərdən Allaha, axirət gününə iman gətirib, yaxşı iş görənlərin mükafatı Rəbbinin yanındadır. Onlar üçün heç bir qəm-qüssə yoxdur.”¹

2. Şübhəsiz ki, iman gətirən yəhudilərdən, sabiilərdən və məsihilərdən Allaha və axirət gününə inanıb yaxşı iş görənlərin heç bir qorxusu yoxdur, onlar qəm-qüssə görməzlər.”²

3. Həqiqətən, Allaha iman gətirənlər, yəhudilər, sabiilər, xaçpərəstlər və müşriklər arasında qiyamət günü hökmünü verəcəkdir...”³

İlk baxışdan elə görünə bilər ki, Allaha iman gətirib, saleh iş görən, eləcə də, başqa dində olan insanlar qiyamət günü nicat tapacaqlar. Belə bir təsəvvür yarana bilər ki, Allaha doğru hansı yolla getməyin fərqi yoxdur. Hər bir kəs öz mənsub olduğu dinin yolu ilə nicat tapa bilər. Bütün bu fikirlər Quranı dərindən mütaliə etməyən insanlara məxsusudur.

---

¹ “Bəqərə”, 62.

² “Maidə”, 69.

³ “Həcc”, 17.

AMMA bilməliyik ki, Quran həqiqətlərini anlamaq üçün bir ayəni götürüb, digər ayələrə nəzər salmadan nəticə çıxarmaq düzgün deyil. Ayənin həqiqi mənasını dərk etmək üçün onun nazil olduğu şəraiti, özündən əvvəlki və sonrakı ayələri mütləq etmək lazımdır. Əgər İslam zühur etdikdən sonra ondan əvvəlki dinlər qüvvədə qalsaydı, İslam Peyğəmbəri (s) müxtəlif ölkə başçalarına dəvət məktubları ilə müraciət etməzdi. Axı həzrət (s) İslam dinini ümumbəşəri bir din kimi təbliğ edir, başqa dindən olanları İslamı qəbul etməyə çağırır.

Həzrət Peyğəmbərin (s) məktubları və dəvətləri, müsəlmanların kitab əhli ilə uzun sürən savaqları bir daha təsdiq edir ki, İslam zühur etdikdən sonra əvvəlki Peyğəmbərlərin risaləsi tamam oldu və qiyamət günü İslamdan başqa bir din qəbul olunmayacaq.

Bəs uyğun ayədə nəzərdə tutulan nədir? Ayədə icmali və təfsili olmaqla iki məsələyə toxunulur:

1. Əgər yəhudilər və məsihilər Allaha və qiyamət gününə doğrudan da iman gətirmişlərsə, öz kitablarına – tövrat və incildəki məlumatlara əsasən İslam Peyğəmbərinə (s) üz tutmalıdırlar. Çünki həm Tövratda, həm də İncildə İslam Peyğəmbərinin gəlişi ilə müjdə verilmiş, onun əlamətləri sadalanmışdır. Maraqlıdır ki, Qurani-məcid uyğun məsələyə yuxarıda zikr olunmuş ayədən qabaq toxunur: “De ki, ey kitab əhli! Tövrata, İncilə və Rəbbinin tərəfindən sizə nazil edilmiş olana düzgün əməl etmədikdə siz heç bir şey üzərində deyilsiniz. Rəbbin tərəfindən sənə nazil edilən (Quran) onlardan bir çoxunu yalnız azğınlığını və küfrünü artıracaqdır. Elə isə kafir tayfanın halına acıma.”¹

Aydın görünür ki, uyğun səmavi kitaba diqqətə çağırılmasında məqsəd İslam Peyğəmbərinin risalətini önə çəkməkdir. Quranda bu məsələyə dəfələrlə işarə olunmuşdur. Bildirilir ki, əgər onlar, doğrudan da, Allaha və qiyamət gününə inanırlarsa, İslam Peyğəmbərinin ümumbəşəri risalətini qəbul etməlidirlər.

Bir sözlə, Allaha və qiyamət gününə iman gətirib, öz səmavi kitabına inanan şəxs bilməlidir ki, İslam Peyğəmbərinin zühuru

---

¹ “Maidə”, 68.

onun öz kitabının tərkib hissələrindən biridir. İslam Peyğəmbəri zühur etdikdən sonra yəhudilər və məsihilər öz kitablarının hökmünə əsasən növbəti dinə üz tutmalı idilər.

2. “Bəqərə” surəsinin uyğun ayəsindən məlum olur ki, ayədə öz Peyğəmbərlərinə həqiqətən iman gətirmiş kitab əhlinə müraciət olunur. Onlardan bəziləri yeni din zühur etdikdən sonra əvvəlki dində qalmaq qərarına gəldilər. AMMA elələri də tapılmışdı ki, vaxtı ilə Musaya belə demişdi: “Allahı öz gözümlə görməsək, heç vaxt ona ibadət etmərik.” Bəni-İsrail bu sayaq rəftarlarına görə Allahın qəzəbinə düçar oldu. Başqa bir ayədə oxuyuruq: “Onlara zəlillik, miskinlik damğası vuruldu və Allahın qəzəbinə düçar oldular...”¹

Uyğun ayədən məlum olur ki, yalnız kitab əhlindən olub saleh iş görənlər o şəxslər nicat tapacaqlar ki, İslam Peyğəmbərindən qabaq yaşamışlar. Kitab əhlinə qurtuluş vəd edən ayənin İslam Peyğəmbəri (s) dövründə yaşayan insanlara aidiyyəti yoxdur. Ayənin nazil olma şəraiti də uyğun baxışı təsdiqləyir. Ayə nazil olan dövrdə bir çox müsəlmanlar öz ata-babalarının aqibətindən narahat olaraq, iztirab keçirirdilər. Onlar düşünürdülər ki, əgər yalnız İslam dini məqbuldursa, bəs onların ata-babalarının aqibəti necə olacaq? Həmin məqamda uyğun ayə nazil oldu və rəsmi elan edildi ki, öz əsrində Allaha və qiyamət gününə inanmış, saleh əməl etmiş insanlar qiyamət günü nicat tapacaqlar.

Salman Farsi ilk dəfə həzrət Peyğəmbərin xidmətində olarkən Mosuldakı dostları və rəhbərləri haqqında danışaraq dedi: “Mosulun bütün rəhbərləri sizin besətiniz intizarında idilər. Təəssüf ki, sizi görməmişdən qabaq dünyaya gözlərini qapadılar.” Salmanın bu sözlərindən sonra oradakılardan biri dedi: “Onlar cəhənnəm əhlidir.” Bu sözlər Salmana ağır gəldi. Elə həmin məqamda yuxarıda haqqında danışdığımız ayə nazil oldu və elan edildi ki, həzrət Peyğəmbərin fəzilətli dövrünü görməmiş, keçmiş haqq dində olanlar nicat tapacaqlar. Bir sözlə, İslam Peyğəmbərindən qabaq öz dövrünün həqiqi ayinlərinə iman gətirib saleh işlər görənlər qiyamət günü nicat tapanlardandırlar. Aydın

---

¹ “Bəqərə”, 61.

olur ki, ayədə bütün dinlərdən olanların bağışlanması nəzərdə tutulmur. Quranın həqiqi məfhumundan xəbərsiz olanlar elə düşünə bilərlər ki, bütün məzhəblərdən olan iman əhli nicat tapasıdır.

“Həcc” surəsinin 17-ci ayəsinin deyilənlərlə heç bir əlaqəsi yoxdur. Ayədə yalnız bu bildirilir ki, Allah qiyamət günü dünyanın bütün millətləri arasında hakimlik edəcək. Uyğun ayə qiyamətdə bütün məzhəbdən olanların nicat tapacağına dəlil göstərilə bilməz.

2. NƏ ÜÇÜN NAMAZDA “BİZİ DOĞRU YOLA HİDAYƏT ET” DEYİLİR?

Sual: Həzrət Peyğəmbər və başqa müsəlmanlar doğru yolda olduqları halda, nə üçün namazda “bizi doğru yola hidayət et” deyirdilər? Doğru yolda olan şəxs belə bir istəyi necə izah oluna bilər?

Cavab: Varlıq aləmində olan hər bir maddi və mənəvi şey dəyişkənliyə məruz qalır. İstənilən bir hadisə hansısa şəraitdə baş verir. Hər hansı bir halın davam etməsi üçün müəyyən şərait lazımdır. Məsələn, otaqda elektrik lampası yandırılırsa, bu o demək deyil ki, bu lampa sönmə bilməz.

Doğru yola hidayət mövzusu da uyğun qanuna əsaslanır. Doğru yolda olan fərdin və ya cəmiyyətin bu yolda qalması üçün xüsusi şərtlər ödənməlidir. Əks təqdirdə, doğru yolu tapmış şəxs gələcəkdə bu yoldan çıxma bilər. Demək, doğru yolu tapdıqdan sonra bu yolu itirmək təbii bir haldır.

Bu gün doğru yolda olan fərdin və ya cəmiyyətin gələcəkdə hansı yolda olacağı haqqında bir söz demək olmaz. Sadəcə, fərd əldə etdiyi vəziyyətdən faydalanaraq, Allah dərğahına üz tutub bu misilsiz nemətdən məhrum olmamağını istəməlidir. Doğru yolda

olan insanın “bizi doğru yola hidayət et” deməsi həmin yoldan bürümək üçündür. Doğru yol böyük bir nemətdir və bu nemətdən ötrü Allaha dua etmək zəruridir.

Böyük İslam təfsirçisi Təbəri “Məcəül-bəyan” kitabında belə bir misal çəkir: “Biz belə təbirlərdən tez-tez istifadə edirik. Biz qonağın süfrədən uzaqlaşmaq istədiyini gördükdə dərhal deyirik ki, xahiş edirəm çəkinməyin, buyurun yeyin. Bu sözlərlə onun süfrədən uzaqlaşmamasını istəyirik.”

3. GÖYLƏRİN VƏ YERİN ALTI GÜNDƏ YARADILMASI NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Allah-təala Quranda buyurur: “Rəbbiniz göyləri və yeri altı gündə xəlq etdi...”¹ Məgər həmin vaxt gecə və gündüz vardı mı? Bundan əlavə, nə üçün Allah ələmi bir anda yaratmadı?

Cavab: Birinci sualda nəzərə çatdırılır ki, gecə və gündüzün olmadığı bir vaxtda altı gün necə müəyyən olmuşdu? “Gün” sözü müxtəlif məqamlarda müxtəlif mənalar kəsb edir. Bu söz adətən gecənin ziddi olan gündüz mənasında işlədilir. Quranda da tez-tez bu məna ilə rastlaşırıq. Amma “gün” sözünün dövrən mənası da var. Əgər söhbət bir çox dövrdən gedirsə, bu dövrlər günlər kimi də ifadə oluna bilər. Məsələn, bir qoca kişi deyir: “Bir gün uşaq idim, bir gün cavan oldum, indi isə qocayam.” Əslində həmin qoca gün dedikdə hansısa bir dövrü nəzərdə tutur. Söhbət üç gündən yox, üç dövrdən gedir.

---

¹ “Yunus”, 3.

İmam (ə) buyurur: “Dövrən iki gündən artıq deyil. Bir gün sənin xeyrinədir, o biri gün sənin zərərinə.” Yəni insan üçün ömür boyu dövrən mövcuddur. O bir dövr qüdrətli olur, bir dövr isə çətinliklər içində. Kaşani deyir:

*Həyat iki gündən uzun çəkmədi,
Biri sevinc dolu, biri qəm dolu.
Bir gün könül qaçdı həvəs dalınca,
Bir günsə qayıtdı getdiyi yolu.*

Şübhəsiz ki, Kaşani öz şerində “gün” dedikdə dövrənə nəzərdə tutur.

Beləcə, ayədə işlədilmiş altı gün sözü altı dövrənə işarədir. Həmin altı dövrən ərzində səmələr və yer bu günki formasını aldı. Bu gün yerdə və səmada gördüklərimiz bir silsilə hadisələrin nəticəsidir. Dövrən mənasında işlənmiş gün isə on milyon, on milyard il çəkmiş ola bilər.

Növbəti sualda Allahın göyləri və yeri nə üçün tədricən yaratdığı soruşulurdu? Sualın cavabında deyə bilərik ki, bizim yaşadığımız dünya maddi dünyadır. Tədrici təkamül materiyanın, maddi varlığın xüsusiyyəti sayılır. Hər bir maddə hansısa zaman ərzində bir formadan başqa formaya keçir. Göylər və yer də maddi olduğundan uyğun qanun üzrə formalaşmışdır.

Əgər ətrafınızda baş verən hadisələrə diqqətlə nəzər salsanız, bütün təbəddülatların tədricən baş verdiyinə şahid olarsınız. Bütün təbiət aləmi, otlar, ağaclar tədrici şəkildə formalaşır. Bu gün dükənləri bəzəyən zinət əşyaları mədənlərdən çıxdıqdan sonra bir çox mərhələlərdən keçib uyğun formaya gəlmişlər. Bütün canlılar, eləcə də, insanlar müəyyən bir təkamül yolu keçməyə, həyata qədəm qoya bilməzlər. Bu qanun bütün maddi dünyada hökm sürür.

4. YEDDİ QAT GÖY DEDİKDƏ NƏ NƏZƏRDƏ TUTULUR?

Sual: Qurani-kərimin bəzi ayələrində yeddi qat göydən danışılır. Yeddi qat göy dedikdə nəyə işarə olunur?

Cavab:

Quranda da adı çəkilən yeddi qat göy haqqında İslam alimləri və təfsirçilərinin bir neçə baxışı var:

1. Burada yeddi rəqəmi çoxluğu bildirir. (Yəni müxtəlif səməlar) İşarə olunur ki, müxtəlif kürələr xəlq olunmuşdur. Bir çox dillərdə hər hansı bir ədədi qeyd etməklə çoxluğu bildirmək istəyirlər. Yəni məqsəd konkret bir rəqəm yox, çoxluqdur. Məsələn, fars dilində belə bir söz işlədilir ki, bu sözü əlli dəfə demişəm! Deyənin məqsədi bu deyil ki, eyni bir sözü əlli dəfə təkrarlamışdır. O, sadəcə, bu sözü dəfələrlə dediyini nəzərə çatdırır.

Qurani-kərimdə Allahın buyuruqları haqqında belə məlumat verilir: “Əgər yerdəki bütün ağaclar qələm, deryalar isə mürəkəb olsaydı və yeddi dərya belə ona qoşulsaydı, yenə də Rəbbinin sözləri tükənməzdi. Həqiqətən, Allah yenilməz qüdrət və hikmət sahibidir.”¹ Təbii ki, ayədəki “yeddi” sözü çoxluğa işarədir. Əlbəttə ki, yeddi yox, yüz yeddi dərya da əlavə olunsaydı, Allahın sözlərini yazıb qurtarmaq olmazdı. Çünki Allah bütün cəhətlərdən sonsuzdur. Quranda, digər mətnlərdə yetmiş rəqəmi də çoxluğu bildirmək məqsədi ilə işlədilmişdir. Bu rəqəmlərin adı çəkildikdə konkret bir say nəzərdə tutulmur. Məqsəd çoxluğu nəzərə çatdırmaqdır.

2. Yeddi qat göy dedikdə, Quran nazil olduğu vaxt xalqa məlum olan yeddi kürə nəzərdə tutulur. İndi də həmin kürələri adi gözlə görmək mümkün deyil.

3. Yeddi qat göy dedikdə atmosferin qatları nəzərdə tutulur.

4. Amma bir çox tanınmış alimlərin nəzərinə, gözlə görünən bütün kəhkəşanlar yalnız birinci göyün tərkibidir. Gördüyümüz göy qatından sonra da altı qat başqa göy vardır.

Quran yeddi qat göy dedikdə yeddi aləmi nəzərdə tutur. Bu gün elm həmin yeddi aləmi kəşf edə bilməsə də, gələcəkdə bu iş mümkün olasıdır. Bu baxışın tərəfdarları sübut olaraq aşağıdakı ayəni göstərirlər: “Biz ən yaxın olan göy üzünü ulduzlarla

---

¹ “Loğman”, 27.

bəzədik.”¹ Ayədən belə məlum olur ki, qeyd etdiyimiz ulduzların hamısı birinci göy qatına aiddir.

Belə bir nöqtəni də xatırlatmaq lazım gəlir ki, uyğun ayə və rəvayətlər bu gün atmosfer qatları haqqında olan bəzi nəzəriyyələri təsdiq etmir. Çünki uyğun nəzəriyyələrə görə göy qapıları doqquzdur.

Quranda yeddi qat yer haqqında da danışılır. Bu rəqəm də çoxluğu bildirir. Təfsirçilərin rəyinə görə, yeddi qat göy dedikdə hər bir kürəni əhatə etmiş göy qatı nəzərdə tutulur.

Başqa sözlə, hər bir kürə bir yer hesabındadır. Bu kürələrin hər birinin ətrafında səma qatı var. “Səma” dedikdə ərəb lüğətində yuxarıda qərar tutmuş hər bir şey nəzərdə tutulur.

Müxtəlif təfsirçilərin nəzərlərini diqqətinizə çatdırdıq. Hər bir nəzəriyyənin tərəfdarları öz baxışlarının sübutu üçün dəlillər göstərmişlər. AMMA sonuncu təfsir daha əsaslı görünür.

5. İKİ ŞƏRQ VƏ İKİ QƏRB HARADADIR?

Sual: Qurani-kərimdə belə bir ayə oxuyuruq: “O (Allah) iki şərq və iki qərbin Allahıdır.”² İki şərq və iki qərb dedikdə nə nəzərdə tutulur?

Cavab: Qurani-məciddə şərq və qərb həm “təsniyə” (cüt), həm də cəm formada yad edilmişdir. Məsələn: “İki məşriqin və iki məğribin Rəbbinə and olsun ki, biz həqiqətən, qadirik.”³ Digər bir ayədə isə belə buyrulur: “Zəif salınmışları yer üzünün bərəkətli şərq və qərb tərəflərinə varis etdik...”⁴ Demək, şərq və qərb həm təsniyə, həm də cəm formasında xatırladılmışdır. Təfsirçilər bu barədə deyirlər: “İki şərq və iki qərb ifadələri yerin iki yarımkürəsinə aiddir. Yəni bu sözlərlə şimal və cənub yarımkürələrindən söhbət açılır. Doğrudan da, yerin istənilən bir nöqtəsi digər bir nöqtəyə nəzərən həm şərqdə, həm də qərbdə ola bilər. Başqa sözlə, yəni iki nöqtədən biri o birinin şərqindədirsə, ikinci nöqtə birinci nöqtənin qərbində yerləşir.

---

¹ “Saffat”, 6.

² “Ərrəhman”, 17.

³ “Məaric”, 40.

⁴ “Əraf”, 137.

İkinci baxışa görə, şərqlər və qərblər ifadələri günəşin çoxsaylı tülü və qürub nöqtələrini bildirir. Çünki günəş heç vaxt eyni bir nöqtədən tülü etmir. Yəni günəş fərqli nöqtələrdən tülü edir və fərqli nöqtələrdə batır. Olsun ki, elə bu məqsədlə də “şərqlər və qərblər” ifadəsi işlədilmişdir. Əgər günəşin şimalda ən böyük meyl nöqtəsini və cənubda son meyl nöqtəsini nəzərə alsaq, “iki şərq və iki qərb ifadələrinin işlədilməsi yerli görünər. Bəli, Quran bu sayaq təbirlərlə xalqın diqqətini varlıq aləmindəki incəliklərə yönəldir. Şübhəsiz ki, günəşin tülü və qürubunun dəyişməsi təbiət aləminə əhəmiyyətli təsir göstərir.

6. QURANDA YERİN KÜRƏ FORMASINDA OLMASI BARƏSİNDƏ NƏ DEYİLİR?

Sual: Doğrudanmı Quranda və rəvayətlərdə yerin kürə formasında olmasını təsdiq edən dəlillər var?

Cavab: Varlıq aləminin Quranda xatırladılmış sirlərindən biri yerin kürə formasında olmasıdır. Aşağıdakı ayələrdə bu həqiqət belə bəyan olunur:

1. “Zəif salınmışları yer üzünün bərəkətli şərq və qərb tərəflərinə varis etdik.”¹ ; 2. “O, göylərin, yerin və onların arasında olanların Rəbbidir. Şərqlərin və qərblərin Rəbbi odur.”² ; Məşriqlərin və məğriblərin Rəbbinə and olsun ki, biz, həqiqətən, qadirik.”³

Bütün bu ayələrdə günəşin tülü və qürub nöqtələrinin çoxluğundan danışılır. Tülü və qürub nöqtələrinin, şərq və qərblərin çoxluğu yalnız yerin kürə formasında olması ilə izah edilə bilər. Əgər yer müstəvi formasında olsaydı, yalnız və yalnız bir tülü və bir qürub nöqtəsi olardı. Bəli, tülü və qürub nöqtələrinin çoxluğu yerin kürə formasında olmasının möhkəm dəlilidir.

Bəs rəvayətlərdə bu barədə nə deyilir? Məsumlardan (ə) nəql olunmuş hədislərdə yerin kürə formasında olması aşkar şəkildə bəyan olunur. Rəvayətlərdən birində imam Sadiq (ə) buyurur: “Bir

---

¹ “Əraf”, 137.

² “Saffat”, 5.

³ “Məaric”, 40.

şəxs mənimlə yol yoldaşı oldu. Bu şəxs şam namazı qılmaq üçün qaranlığın düşməsinə, səhər namazını qılmaq üçün isə gecənin axırını gözləyirdi. Mənsə başqa cür hərəkət edirdim. Günəş batan zaman məğrib namazını, fəcr tülusu zamanı isə səhər namazını qılırdım. Həmin şəxs mənim bu hərəkətimə etiraz edərək dedi: “Günəş bizim yerdə tulu etməzdən qabaq başqalarına tulu edir.

Eləcə də, bizim yerdə gözdən itdiyi vaxt hələ də başqalarına görünür.” Mən ona dedim: “Məğrib (Şam) namazını qılmaq üçün bizim vəzifəmiz günəşin öz üfükümüzdə itməsini gözləməkdir. Başqa yerdə günəşin batması bizə aid deyil. Beləcə də, əgər bizim məntəqəmizdə fəcr tulu edirsə, səhər namazını qılmalıyıq. Başqa yerlərdə bizdən qabaq günəşin tulu etməsi bizə aid deyil. Onların öz üfuku var, bizim öz üfukümüz.”¹ Başqa bir hədisdə imam belə buyurur: “Bizim vaxt ölçümüz öz məntəqəmizin məşriqi və məğribidir.” Hər iki hədisdən məlum olur ki, yer kürə formasındadır.

7. YERİN HƏRƏKƏT FORMASI

Sual: Astronomlar bildirirlər ki, yer kürə formasındadır və öz oxu ətrafında hərəkət edir. Bu müddəalar elmi şəkildə sübuta yetirilmişdir, yoxsa bir ehtimaldır? Qibləni təyin etmək üçün istifadə olunan Oğlaq bürcü nə üçün həmişə eyni bir nöqtədə müşahidə olunur? Quran rəvayətlərində uyğun müddəalar təsdiqlənirmi?

Cavab: Yer in kürə formasında olması və onun hərəkəti bu gün elmi təsdiqini tapmış məsələlərdəndir. Hər iki müddəanın sübutu üçün bir çox dəlillər gətirilmişdir. Yer in hərəkətdə olmasının sübuta yetirilməsi üçün belə bir təcrübə aparılmışdır. Ağır bir kürəcik ip vasitəsi ilə uca bir nöqtədən asılmışdır. Cisim hərəkətə gətirilmiş və onun hərəkəti uzun müddət izlənilmişdir. Əgər yer hərəkətsiz olsaydı, cisim yalnız bir xətt boyunca hərəkət etməli idi. Amma təcrübədən məlum oldu ki, həmin kürəcik vaxt ötdükcə öz hərəkət istiqamətini dəyişir. Bunun səbəbi yer in hərəkətdə olması idi. Eləcə də, çox yuxarıdan atılmış bir daş parçası yerə doğru düz

---

¹ “Vəsailü-ş-şiə”, c. 1, s. 237.

xətt boyunca hərəkət etmir. Həmin daş azca da olsa, qərbə doğru meyl edir. Bu təcrübə də yerin hərəkətdə olmasını göstərir.

Bəs nə üçün Oğlaq bürcü daim bir yerdə olur? Çünki bu bürc təqribən yer kürəsinin oxu istiqamətində yerləşir. Başqa bir misal göstərək. Əgər iynəni almanın mərkəzinə batırıb, almanı həmin iynə ətrafında fırlatsaq, iynənin uc nöqtəsi dəyişməz qalacaq. Bu səbəblərdən qütb ulduzu, Oğlaq bürcü daim sabit şəkildə görünür. Eləcə də yer kürə şəklində olduğundan biz yer üzündə haraya getsək, başımızın üstündə səma, ayağımızın altında yeri görəsiyik. Cazibə qüvvəsi bizi daim yer üzündə saxlayır.

Bəzi ulduzlar isə cənub yarımkürəsində göründüyü halda, şimal yarımkürəsində görünmür. Yerin hərəkətdə olmasını sübuta yetirən bəzi ayələri nəzərdən keçirək:

1. “Dağlara baxıb onları hərəkətsiz zənn edərsən. Halbuki onlar buludlar ötüb-keçdiyi kimi ötüb-keçirlər. Bu hər şeyi bacarıqla, yerli-yerində edən Allahın gördüyü işdir.”¹

Bəzən bu ayənin qiyamətə aid olduğu qeyd edilir. Yəni insan qiyamət günü dağları bu şəkildə müşahidə edir. Amma uyğun ifadənin ardınca Allah-təalanın qüdrətinə işarə olunması göstərir ki, söhbət varlıq aləmindəki nizamdan gedir.

Ayədən belə nəzərə çarpır ki, dağlar da buludlar kimi hərəkətdədirlər. Soruşula bilər ki, nə üçün Allah yer haqqında yox, dağlar haqqında danışır? Məgər dağlar yerə aid deyilmi? Əgər yerin hərəkətinə işarə olunsaydı, bu daha münasib olmazdı? Gözünüzün qabağına dişli bir çarx gətirin. Bu çarx hərəkətə gəldiyi vaxt həmin dişlər onun hərəkətdə olmasını daha aydın nəzərə çarpdırır. Dişsiz çarxın fırlanmasını hiss etmək çətin olur. Bundan əlavə, dağlar həmişə əzəmət nişanəsi olmuşdur. Bu da məlumdur ki, yer hərəkətə gəlmədən dağlar hərəkət edə bilməz.

Bundan əlavə, ayənin mətnində dağlar hərəkətsiz yox, donmuş kimi təsvir olunur. Bəli, biz dağları yerində donmuş vəziyyətdə görürük. Onlar isə hərəkətdədirlər. Nə üçün Allah-təala dağların hərəkətini buludların hərəkətinə oxşadır? Biz buludların sürətlə

---

¹ “Nəml, 88.

hərəkət etdiyini görürük. Ayədə dağların da sürətlə hərəkətdə olduğu bildirilir.

2. O kəs ki yeri sizin üçün asayiş məhəlli qərar verdi.”¹ Quran bizim yeri beşiyə bənzədir. Beşik hərəkətdə olduğu kimi, yer də hərəkətdədir.

8. SUAL: “FƏLA UQSİMU BİL-XUNNƏS; ƏL-CƏVARİL-KUNNƏS” AYƏLƏRİNİN TƏFSİRİ NƏDİR?

Cavab: “Xunnəs” “üz tutub geri döənən” mənasını verir. “Kunnəs” gizlənən deməkdir. “Cəvar” isə axan, gedən mənasında işlənir. Təfsirçilərin bildirdiyi kimi, ayələrdə gözlə görünən səyyarələr nəzərdə tutulur. Onlar hərəkət edir, bəzən görünür, bəzən isə gözdən itirlər. Qurani-məcid bu səyyarələrə and içməklə insanların diqqətini yaradanın əzəmətinə yönəltdir: “And olsun döənən ulduzlara; axıb gizlənmişlər.”²

Maraqlıdır ki, astronomlar bu ulduzları “mütəhəyyirə”, yəni “heyran qalmış” adlandırırlar. Çünki onlar bir-başa xətt üzrə hərəkət etmir, bir qədər hərəkət edib, azca geri dönür və ikinci dəfə hərəkətə başlayırlar. Olsun ki, ayədə “geri döənənlər” ifadəsi bu məqsədlə işlədilmişdir.

9. BÖYÜK FƏZİLƏTƏ MALİK QƏDR GECƏSİ BÜTÜN YER ÜZÜNDƏ EYNİ GECƏDİRMİ?

Sual: İslam dinində Qədr gecəsinin əhəmiyyəti və əzəməti haqqında çox danışılmışdır. Bu gecə ramazan ayının ya on doqquzuna, ay iyirmi birinə, ya da iyirmi üçünə düşür. Həmin gecədə ibadətlərin böyük fəziləti vardır.

Məlum olur ki, Qədr gecəsi ildə bir dəfə olur. Onu da bilirik ki, müxtəlif məntəqələrdə üfəqlər fərqləndiyindən bəzi ölkələrdə ramazan ayının başqa məntəqələrdəkindən bir neçə gün fərqlənir. Bəzi məntəqələrdə ramazan ayı tez, bəzi məntəqələrdə isə gec başlayır. Bu hesabla Qədr gecəsi də ayrı-ayrı məntəqələrdə müxtəlif günlərə düşməlidir. Demək, Allahın vəd etdiyi rəhmət

---

¹ “Taha”, 53.

² “Təkvir”, 15,16.

mələkləri bir gecədə yox, bir neçə gecədə nazil olur. Yoxsa Qədr gecəsi təkcə həzrət Peyğəmbərin dövründə Məkkə mühitinə aid olmuşdur? Həqiqət haradadır?

Cavab: Mənbələrə və çoxsaylı dəlillərə əsasən Qədr gecəsi təkcə Peyğəmbər dövrünə aid deyil. Bütün dövrlərdə, dünyanın müxtəlif nöqtələrində Qədr gecəsinin mövcudluğu şübhə doğurmur. Amma Qədr gecəsinin bütün dünya üçün eyni saatda başlayıb başa çatması yanlış fikirdir. Bilirik ki, yer kürə formasına malikdir. İki yarımkürədən birində gecə olduqda, birində gündüz olur. Demək, Qədr gecəsi bütün yer üzündə eyni saata təsadüf edə bilməz. Yer üzünün bütün məntəqələrində qəməri təqvim üzrə bir Qədr gecəsi vardır.

Hər bir məntəqədə həmin məntəqənin üfünə uyğun olaraq qəməri təqvim hesablanır. Ramazan ayının girişi də həmin məntəqənin üfünə ilə bağlıdır. Qədr gecəsi hər bir məntəqənin ramazan ayının ya on doqquz, ya iyirmi bir, ya da iyirmi üçüncü gecəsinə təsadüf edir.

Ayrı-ayrı məntəqələr arasındakı saat fərqləri təkcə Qədr gecəsinə təsir göstərmir. Bütün müqəddəs dini günlər ayrı-ayrı məntəqələrdə fərqli vaxtlarda qeyd edilir. Məsələn, İslamın böyük bayramlarından biri Fitr bayramıdır. Həmin günün xüsusi və çox fəzilətli ibadətləri vardır. Həmin günü hər bir məntəqədə həmin məntəqənin üfünə uyğun qeyd edirlər. Məsələn, qurban bayramı Səudiyyə Ərəbistanında İrandakından bir gün qabaq başlayır. Ayədə vəd olunan həqiqətlər, eləcə də, rəhmət mələklərinin nazil olması hər məntəqənin öz üfünə uyğun Qədr gecəsində gerçəkləşir.

10. ZÜLQƏRNEYN GÜNƏŞİN BATDIĞI YERDƏ NƏ GÖRDÜ?

Sual: Allah-təala Qurani-məciddə Zülqərneynin əhvalatı haqqında belə buyurur: “O yola çıxdı; Nəhayət, günəşin batdığı yerə gəlib çatdıqda onu qara bulaşlıq bir çeşmədə batan gördü.”¹ Axı necə ola bilər ki, böyük bir əzəmətə malik olan günəş bulaşlıq

---

¹ “Kəhf”, 86.

bir suda batsın? Məgər bu deyilənlər mövcud elmi məlumatlara zidd deyilmi?

Cavab: İslam alimləri və təfsirçilərinin son araşdırmalarına əsasən Zülqərneyn məğribdən hərəkət edərək, dərya sahilinə çatdı. Günəşin qürub çağı Zülqərneyn sahildə dayanmışdı və günəşin heyranedici qürub səhnəsinə tamaşa edirdi. Yer kürə formasında olduğundan günəşin qürub vaxtı sahildə olan hər bir insan günəşin dənizdə batdığını görür. Bu ayə sadəcə onun hissələrini bəyan etmişdir. Demək, ayə yerin kürə formasında olması ilə tam uyğundur. Qara, bulaşlıq çeşmə isə Zülqərneynin qarşısında dalğalanan dərya olmuşdur. Bəs nə üçün Quranda bu dərya böyük su kütləsi kimi yad edilir. Dəniz və okeanlar suyu çox olduğundan çaylar uzun yollar keçib, nəhayətdə bu böyük su kütlələrinə qovuşur. Deməli, çaylar, dənizə, dənizlər isə okeanlara üz tutmuşdur. Ona görə də Quran Zülqərneynin qarşısındakı dəryanı böyük su kütləsi adlandırır.

Bəs nə üçün Quran dəryanın suyunu qara, bulaşlıq kimi yad edir. Bunun bir neçə səbəbi vardır:

1. Adətən, dənizlərin sahili bulaşlıq olur;
2. Günəş qürub etdiyi vaxt dənizin suyu qara rəngə çalır
3. Su kütləsi artıb dərinləşdikcə onun maviliyi də tündləşir və qara rəngə çalır. Quran bu tünd rəngi bulaşlıq kimi təsvir etmişdir.

11. QURAN VƏ SƏMA CİSMLƏRİNİN RAM EDİLMƏSİ

Sual: Qurani-Kərimdə səma cisimlərinin alimlər tərəfindən hansısa bir həddə ram edilməsi barədə məlumat verilmişdirmi? Bəşəriyyət bu sahədə daha da irəli gedə biləcəkmi?

Cavab: Şübhəsiz ki, insan həyata qədəm qoyduğu gündən təkamüldədir. İndi də elə bir gün olmur ki, yaranış aləminin hansısa bir sirri açılmasın. Bəli, insan nə vaxtsa öz yaşayış məkanını başqa planetlərdək genişləndirə bilər.

Qurani-Kərimin göylərin və yerin insan üçün ram edilməsi haqqındakı ayələri, olsun ki, yuxarıda deyilənlərə bir işarədir. Günəş, ay və başqa səma cisimləri ilk gündən ram edilməsinə baxmayaraq, onlardan faydalanmanın da dərəcələri var. Onların ən

kamil halı yaşayış üçün yararlı olmalarıdır. İndi isə bəzi ayələrə nəzər salaq:

1. Göylərdə və yerdə nə varsa, hamısını Öz tərəfindən sizin ixtiyarınıza qoyan da Odur. Həqiqətən, düşünən bir qövüm üçün bunda ibrətlər var.”¹

2. Məgər Allahın göylərdə və yerdə olanları sizin üçün ram etdiyini, aşkar və gizli nemətləri sizə bolluca ehsan etdiyini görmürsünüzmü?!”²

3. Seyr edən günəşi və ayı, həmçinin gecəni və gündüzü sizin ixtiyarınızda qoyan Odur.”³

Bəli, yuxarıdakı ayələrdə Quran bildirir ki, Allah-təala bütün nemətləri, eləcə də, göyləri və yeri insanın ixtiyarında qoymuşdur. Amma insan bütün bu nemətləri tədricən əldə etməlidir. Hər əsrin öz kəşfi, öz nailiyyətləri var. Allahın yer üzündə olanları insanın ixtiyarında qoyması o demək deyil ki, yerin təkində və üstündə olan bütün nemətlər heç bir zəhmətsiz ələ gələsindir. Xeyr, insan çalışmalı, araşdırmalar aparmalı, qiymətli xəzinələri kəşf etməlidir. Bəzi dövrlərdə insan yalnız bəzi mədənləri kəşf edə bilirsə, olsun ki, nə zamansa yerin təkindəki bütün ehtiyatlar kəşf olunacaqdır. Bəşər gələcəkdə elə mənbələr tapa bilər ki, hazırkı dövrümüzdə həmin mənbələr barədə zərrəcə məlumat yoxdur. Səma cisimləri elə ilk gündən bəşəriyyətə ram olmuş olsa da, yalnız zaman keçdikcə onlardan daha çox istifadə olunacaq.

“Ərrəhman” surəsinin 33-cü ayəsində buyurulur: “Ey cin və insan tayfası, əgər göylərin və yerin ətrafından kənara çıxma bilərsinizsə, çıxın. Siz yalnız qüvvət və qüdrətlə çıxma bilərsiniz.” Ayədən görüldüyü kimi, insan elmi-texniki tərəqqinin nailiyyətləri ilə silahlanaraq fəzaya səfər edə bilər. Nə vaxtsa xəyal kimi görünən bu işlər indi adi bir gerçəklikdir.

---

¹ “Əlcasiyə”, 13.

² “Loğman”, 20.

³ “İbrahim”, 33.

12. "SİZİN BİLMƏDİYİNİZ NEÇƏ-NEÇƏ ŞEYLƏR YARADACAQDIR" AYƏSİNDƏ NƏYƏ İŞARƏ OLUNUR?

Sual: Allah-təala Qurani-məcidin "Nəhl" surəsində dörd ayaqlı minik vasitələrini xatırlatdıqdan sonra buyurur: "Allah-təala sizin bilmədiyiniz neçə-neçə şeylər yaradacaqdır." Yoxsa ayədə bugünkü nəqliyyat vasitələrinə işarə olunur?

Cavab: Təfsirçilər arasında belə bir fikir var ki, ayədə həmin vaxt naməlum olan bugünkü nəqliyyat vasitələrinə işarə olunur. Ehtimala görə, dənizin dərinliyində, meşənin ənginliyində yaşayan və insanlara məlum olmayan canlı miniklər nəzərdə tutulmuşdur.

13. QURAN AYƏLƏRİ TRANSFORMİZMİ TƏSDİQLƏYİRMİ?

Sual: Transformizmi (mövcudların tədricən inkişaf edərək bir növdən başqa növə keçməsi) sübuta yetirməyə çalışan bir müəllif Quran ayələrini dəlil göstərmişdir. O, sübut etməyə çalışır ki, Quran da transformizm nəzəriyyəsini təsdiqləyir. Dəlil olaraq göstərilən iki ayəyə nəzər salaq:

1. "İnsan xatırlamırmı ki, ilk öncə onu heçdən yaratdıq."¹ Yazıçı ayədən belə bir nəticə çıxarır ki, insan bir zaman hansısa formada olmuş, sonradan təkamül nəticəsində bugünkü şəkilə düşmüşdür. Guya insan əvvəl təkhüceyrəli olmuş, sonra insanabənzər meymuna çevrilmiş və nəhayət, bugünkü müasir görkəmini almışdır.

2. "İnsanın xatırlamağa layiq olmayan bir keçmiş dövrü olmuşdur."² Müəllifin fikrincə, insan bir zaman heyvanlar

---

¹ "Məryəm", 67.

² "İnsan", 1.

cərgəsində olduğundan onun keçmiş xatırlanmağa layiq bilinmir. Doğrudanmı ayələr transformizmi dəstəkləyir?

Cavab: Yuxarıda zikr olunan iki ayənin transformizm nəzəriyyəsi ilə heç bir əlaqəsi yoxdur.

Birinci ayənin təfsiri: İnsanın çətinliklə inanacağı mövzulardan biri məad, ölümdən sonrakı həyatdır. Ona görə də Quranın bir çox ayələrində məadı inkar edənlərə qarşı dəlillər gətirilmişdir. Allah-təala məadı inkar edənlərə belə cavab verir: “İnsan soruşur ki, mən öldükdən sonra çıxarılıb diriləcəyəmmi? Məgər insan ilk öncə onu heçdən yaratdığımızı xatırlamırmı? Rəbbinə and olsun ki, biz onları şeytanlarla birlikdə yığıb məhşərə gətirəcək, sonra onları diz üstə çökmüş halda cəhənnəmin ətrafına düzəcəyik...”¹ Demək, transformizmin müdafiəsinə qalxmış müəllifin düşüncəsinin əksinə olaraq, uyğun ayədə məadı inkar edənlərə cavab verilir. Doğrudan da, insanı heçdən yaratmış Allah üçün onu yenidən diriltmək çətinmi olasıdır?! Bu gün maddə və enerjinin itməməsi haqqında qanun mübahisəsiz olaraq qəbul edilmişdir. İnsanı heçdən yaradan Allah onun ölümlə formasını dəyişmiş varlığını əvvəlki halına qaytara bilməzmi?! Bəli, insanın bugünkü şəklə düşməzdən qabaq hansısa canlı və ya hüceyrə şəklində olması boş bir xülyadır. Bu ayə də bir çox başqa ayələr kimi qiyamət və məad haqqında danışıq.

İkinci ayənin təfsiri: Yenicə doğulmuş bir körpə hər hansı bir səbəbdən soyuq havada tənha qalarsa, şübhəsiz ki, qısa bir zamanda həlak olar. Əgər belə bir məqamda xeyirxah bir insan onu götürüb evə apararsa, ona qayğı göstərsə, həmin körpə ixtiyarında qoyulmuş nemətlərdən istifadə edərək, böyüyüb boya-başa çatar. Təbii ki, bir müddət sonra, əvvəlki körpə yetkinlik yaşına çatıb, özünü təmin etmək gücündə olacaq. O, bir zaman onu küçədən götürüb himayəsi altında böyütmüş xeyirxah şəxsə təşəkkür də edə bilər, onun zəhmətlərini unudub nankor da ola bilər. Əgər boya-başa çatmış yeniyetmə nankorluq edərsə, ona xeyirxahlıq göstərən şəxsin haqqı var ki, keçmişini xatırladıq, onu MƏZƏMMƏT etsin.

---

¹ “Məryəm”, 66-68.

Allah-təala da “İnsan” surəsində azğın, nankor insanı qəflət yuxusundan oyatmaq üçün onlara keçmişlərini xatırladır. İnsanın yadına salınır ki, Allah onu heçdən xəlq etmiş, yoxluğa varlıq libası geydirmişdir. Onlar isə bütün ilahi nemətləri unudaraq, nankorluq yolunu tutmuşlar! Bəli, ikinci ayənin məfhumu budur və onun tədrici təkamül nəzəriyyəsi ilə heç bir bağlılığı yoxdur.

14. QURANI-KƏRİMİN BƏZİ AYƏLƏRİ İSLAMIN ÜMUMBƏŞƏRİ DİN OLMADIĞINI TƏSDİQLƏYİRMİ?

Sual: Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Biz bütün Peyğəmbərləri yalnız öz millətinin dilində danışan göndərdik ki, onlara izah edə bilsin.”¹ Ayədən belə məlum olmurmu ki, Quran yalnız ərəblərə göndərilmişdir? Əgər İslam dini ümumbəşəri bir dindirə, nə üçün o bir qövmin dilində nazil edilmişdir?

Cavab: Bütün bəşəriyyətin hidayəti üçün göndərilmiş peyğəmbərlər ilk öncə öz qövlərinin arasında təbliğ etmişlər. Ona görə də bütün asimani kitablar Peyğəmbərlərə daha yaxın qövlərin dilində nazil edilmişdir. Din ilk öncə Peyğəmbərin qövmü arasında möhkəmləndikdən sonra digər millətlər arasında da yayılmışdır.

Bu gün hər bir ölkənin yazıçısı öz kitabını öz millətinin dilində yazır. Hansı ki, kitabdakı məfhumlar bir millət üçün nəzərdə tutulmur. Yazıçı öz kitabını öz milləti arasında tanıtdırıqdan sonra həmin kitab müxtəlif dillərə tərcümə olunur və dəyərli əsər hesab olunduqda bütün dünyaya yayılır.

İslam Peyğəmbəri (s) ərəb ümməti arasından çıxdığı üçün ilkin mərhələdə ərəblərlə ünsiyyətdə idi. Quranın ərəb dilində nazil olunması çox təbii və məntiqi bir işdir. Bununla belə, Quranın hökmləri bütün bəşəriyyətə ünvanlanmışdır.

Əgər Peyğəmbərin bəsəti günü dünyada beynəlmiləl bir dil mövcud olsaydı, şübhəsiz ki, Quran da həmin dildə nazil edilərdi. Nə qədər ki, beynəlmiləl bir dil yoxdur, hətta yazıçılar da öz əsərlərini hansısa qövmin dilində yazmağa məcburdurlar. Demək,

---

¹ “İbrahim”, 4.

Quranın ərəb dilində olmasının onun ümumbəşəri bir din təbliğ etməsinə heç bir maneçiliyi yoxdur.

Başqa sözlə, ayədə bir qövmin dilində danışan Peyğəmbər göndərilməsi bildirilir. Bu isə Peyğəmbərin bir qövmə göndərilməsi deyil. Əgər səmavi kitab bir qövmin dilində gəlmişdirsə, bu o demək deyil ki, kitab yalnız həmin qövmə aiddir.

Onu da qeyd etməliyik ki, İslam millət, dil kimi fərqlərin fəvqündə dayanaraq, bütün dünyanı özünə vətən bilir. Onun ərəb dilində nazil edilməsinin səbəbi isə həmin vaxtda beynəlmiləl dilin mövcud olmamasıdır. Quranın ümumbəşəri bir dini təbliğ etməsi isə möhkəm dəlillərlə əsaslandırılmışdır.

15. NƏ ÜÇÜN ALLAH-TƏALA QURANI-KƏRİMDƏ BƏZƏN “MƏN” YOX, “BİZ” KƏLMƏSİNİ İŞLƏDİR?

Sual: Allah Əhəd, Vahid, yeganə olduğu halda, kəlamlarında nə üçün “Biz” kəlməsindən istifadə edir?

Cavab: “Mən” əvəzində “Biz” deyilməsi əzəmət və böyüklük nişanəsidir. Ərəb ədəbiyyatçılarının fikrincə, “Mən” yerinə “Biz” işlədilməsi əzəmətli isanlara xas olan xüsusiyyətdir. Böyük insanlar heç vaxt tək olmurlar. Ümumiyyətlə, çoxlu tərəfdarları olan şəxs danışarkən “mən” yox, “biz” kəlməsini işlədir. Quranda isə “biz” kəlməsi Allahın əzəmətinə işarədir.

Quranda hər dəfə Allahın Özünü “Biz” kəlməsi ilə təqdim etməsi Onun əzəmət və böyüklüyünü xatırladır. Bəli, bütün varlıq aləmi Onun hökmü altındadır. Belə bir ifadə bizim tövhid inancımızı kamilləşdirir və diqqətimizi Allahın müqəddəs zatına yönəldir.

16. QURANI-MƏCİDDƏ QƏLB, GÖZ VƏ QULAQ HAQQINDA.

Sual: Qurani-məciddə buyrulur: “Allah onların qəblərinə və qulaqlarına möhür vurmuşdur. Gözlərində də pərdə vardır.”¹ Nə üçün bu ayədə qəlb və göz cəm halda, qulaq isə tək halda işlədilmişdir?

---

¹ “Bəqərə”, 7.

Cavab: Bəzi təfsirçilərin fikrincə, ayədəki “cəm” kəlməsi “qulaq” yox, eşitmə kimi tərcümə olunmalıdır. Eşitmə isə məsdər olduğundan əlavə edildiyi kəlmənin halı ilə müəyyənləşir. Yəni ayə “Allah onların qəlblərinə və eşitməsinə möhür vurmuşdur” kimi tərcümə olunarsa, “eşitmə” “onlar” kəlməsinə bağlandığından cəm formanı bildirər.

Başqa bir qrup təfsirçi isə qulaq kəlməsinin tək halda işlənməsini qulağın məhdud fəaliyyəti ilə əlaqələndirmişlər. Onların fikrincə, qəlb və gözün fəaliyyət sahəsi çeşidlidir. Məsələn, göz rəngləri, ölçüləri hiss edir, qəlb isə kədər, sevinc, qəzəb kimi hissləri yaşayır. Qulağın isə yeganə fəaliyyəti səsin eşidilməsidir. Həqiqətən də, qulaq müxtəlif səslər eşitmiş olsa da, onun fəaliyyət sahəsi gözün fəaliyyət sahəsi kimi rəngarəng deyil.

17. NƏ ÜÇÜN BATİL MƏBUDLAR YANIR?

Sual: Qurani-məciddə oxuyuruq: “Siz də, Allahdan başqa ibadət etdiyiniz bütlər də cəhənnəmdə yanacaqsınız...”¹ Söhbət müşriklərin pərəstiş etdiyi bütlərdən gedir. Axı bütprəstlər həm də canlı heyvanlara sitayiş etmişlər. Bəs bu şüursuz heyvanların günahı nədir ki, cəhənnəmdə yansınlar?

Cavab: Böyük şiə təfsirçisi mərhum Təbərsi “Məcməul-bəyan” təfsirində yazır: “Ayədə Məkkə müşriklərinə xitab olunmuşdur. “Ənbiya” surəsinin bütün ayələri Məkkədə nazil edilmişdir. Məkkənin bütləri isə ağac, dəmir və daşdan idi. Məhz bu bütlərin cəhənnəmdə yanacağı bildirilmişdir. Başqa xalqların pərəstiş etdiyi canlı bütlər isə ayədə nəzərdə tutulmur. Maraqlıdır ki, həmin dövrdə Ərəbistan yarımadasında canlı bütlərə sitayiş edilmirdi.”

Bəli, Allah-təala batil bütləri cəhənnəmdə yandırır. Bütlər odda yandığı vaxt müşriklər anlayacaqlar ki, onların sitayiş etdiyi bütlərin zərrəcə gücü yox imiş!

18. ALLAHDAN QEYRİSİNƏ SƏCDƏ ETMƏK OLARMI?

Sual: Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Yusif ata-anasını taxt üstündə oturtdu. Onlar səcdə etdilər. Yusif dedi: “Bu əvvəlcə gördüyüm

---

¹ “Ənbiya”, 98.

yuxunun təbiridir.”¹ Bəli, Yusif bir vaxt yuxuda görmüşdü ki, günəş, ay və on bir ulduz onun qarşısında səcdə edir. Tarixdə isə belə oxuyuruq: Əmirəl-möminin (ə) Siffeynə göndərildiyi vaxt yolun kənarında durmuş bir dəstə adam öz adət-ənənələrinə uyğun olaraq, həzrəti görüb səcdəyə düşdülər. Bu mənzərə həzrəti çox narahat etdi və o buyurdu: “Necə də ləzzətsiz bir günaha yol verdiniz. Gedin işinizlə məşğul olun, mən də sizin kimi bir məxluqam.” Bəs nə üçün Yusifin ata-anası və qardaşları Yusifə səcdə etdilər?

Cavab: Pərəstiş məqsədilə edilən səcdə yalnız Allahın müqəddəs zatına məxsusdur və Ondan qeyrisinin qarşısında səcdə etmək caiz deyil. AMMA Yusifin ata-anası və qardaşları şükür məqsədi ilə səcdə etdilər. Bu səcdə Yusifə yox, Allah-təalaya aid idi. Mələklərin Adəmə səcdə etməsi də bu qəbildəndir. Onlar Adəmə üz tutduqları halda Allaha səcdə edirdilər. Yusifin ata-anasının və qardaşlarının səcdəsi Əmirəl-mömininin (ə) sözləri ilə ziddiyyət təşkil etmir.

19. “NƏSUH TÖVBƏ” NƏDİR?

Sual: Qurani-məciddə oxuyuruq: “Ey iman gətirənlər, Allaha tövbə edin, nəsuh bir tövbə.”² Xalq arasında da “nəsuh tövbə” ifadəsi çox işlədilir. Nəsuh tövbə nədir?

Cavab: “Nəsuh” sözünün lüğət mənası xalis deməkdir. Nəsuh tövbə isə xalis tövbə mənasını daşıyır. Xalis tövbə odur ki, bir daha günaha qayıtmınsın. Uyğun həqiqəti təsdiqləyən rəvayətlər çoxdur. İmam Sadiqdən (ə) soruşdular ki, “Allaha nəsuh tövbə edin” nə deməkdir? İmam (ə) buyurdu: “Məqsəd odur ki, bəndə günahına tövbə etsin və bir daha həmin günaha qayıtmınsın.”³

İmam Sadiqdən (ə) nəql olunmuş başqa bir hədisdə həzrət buyurur: “Nəsuh tövbə odur ki, tövbə edən insanın batini zahiri kimi olsun.”⁴

---

¹ “Yusuf, 100.

² “Təhrim”, 48.

³ “Üsuli-kafi”.

⁴ “Məaniyul-əxbar”.

20. BEHIŞTƏ DAXİL OLMUŞ İNSAN ORADAN ÇIXARILA BİLƏRMİ?

Sual: Bizim əqidəmizcə, behiştə daxil olan insanlar orada əbədi qalasıdırlar. Əksər ayələrdə bu mənə təsdiqlənsə də, “Hud” surəsinin 108 ci ayəsində uyğun məsələ şübhə altına alınır. Ayədə buyrulur: “Əgər Rəbbim bunu istəsə, xoşbəxt olanlar tükənməz bir nemət kimi göylər və yer durduqca cənnətdə əbədi qalacaqlar.” “Əgər Allah istəsə” ifadəsindən belə bir fikir yaranır ki, kimlərsə behiştə daxil olduqdan sonra xaric edilə bilər. Həqiqət haradadır?

Cavab: Aləmlərin Rəbbinin xoşbəxt insanlara həmişəlik behişt vəd etməsi doğrudur. Öz vədinə xilaf çıxmayan Allah buyurur: “Allah vəd etdi. Allah öz vədinə xilaf çıxmaz. Lakin onların əksəriyyəti bunu bilməzlər.”¹

AMMA insanlar elə təsəvvür edə bilərdilər ki, Allah xoşbəxt insanları behiştə daxil etdikdən sonra ondan asılı bir iş qalmır. Hətta Allah-təala behiştə daxil etdiyi insanları oradan xaric də edə bilər. Beləcə Allahın qüdrəti şübhə altına alınmış olardı. Ona görə Allah-təala hətta behişt əhli üçün də öz istəyini şərt qoyur. Bəli, O daimi behişt vəd etmiş və Öz vədinə əməl edəsidir. AMMA bununla Allahın qüdrət dairəsi məhdudlaşmır. Hətta behiştə daxil etdiyi insanların da taleyi Onun əlində olur. Allah istədiyini edə və Onun qüdrəti qeyri-məhduddur.

Allah Öz istəyini növbəti ayədə cəhənnəm əhli haqqında danışarkən önə çəkmişdir. Ayədə belə buyrulur: “Bədbəxt olanlar od içərisində qalacaqlar. Onları orada ah-fəryad gözləyir; Rəbbinin istədiyini istisna olmaqla.”²

Bununla belə haqqında danışılan ayənin son cümləsində ilahi ətalərin sabit olduğu və heç vaxt insanlardan alınmayacağı buyrulur.”

---

¹ “Rum”, 6.

² “Hud”, 106, 107.

21. HƏR İŞDƏN ÖNCƏ ALLAHIN ADI ÇƏKİLMƏSİNİN FAYDASI NƏDİR?

Sual: Deyirlər ki, işə başlamazdan qabaq Allahın adını çəkin. Məgər bunun işə təsiri varmı?

Cavab: Allaha diqqətin əməlin paklığına təsirini nəzərə aldıqda aydın olur ki, hər hansı bir işdən qabaq Allahın adı çəkildikdə insanın diqqəti həmin işin paklığına, düzgünlüyünə yönəlir. Bu işin hətta başqa faydaları olmasaydı da, yuxarıda deyilən fayda bəs edərdi. İşin başlanğıcında Allahın adının çəkilməsi, onun müqəddəs zatından kömək istənilməsi həm də tərbiyə dərsidir. Allahın adını çəkib işə başlayan insan düzgünlüyə riayət etməyə çalışır, xəyanətdən çəkinir. Məgər bu gün cəmiyyətimizdəki bədbəxtliklərin mühüm bir hissəsini bu xəyanətlər təşkil etmirmi?!

Bundan əlavə, məhdud və zəif insan daim ilahi yardıma ehtiyacıdır. O “bismillah” deməklə öz ehtiyacını izhar edir, Allahın sonsuz qüdrətindən yardım diləyir. Rəhim, mehriban, qadir, bacaran Allah insanı öz mərhəmət və xüsusi diqqətindən faydalandırır.

22. QURANDA TƏHRİF VARMIMI?

Sual: Qurani-kərim İslam Peyğəmbərinə bu gün əlimizdə olduğu halda gəlmişdir, yoxsa son on dörd əsrdə hansısa təhriflər baş vermişdir?

Cavab: Bilməliyik ki, Quranın təhrifi haqqında söz-söhbətlər daha çox məsihilər və yəhudilər tərəfindən yaradılır. Tarix şahiddir ki, bu iki qövmin asimani kitabı zaman keçdikcə təhrif olunmuş, dəyişdirilmiş və etibarını itirmişdir. Onlar Quran-kərimə də belə bir damğa vurmağa çalışırlar.

Tarix şahiddir ki, tövratın nüsxələri müxtəlif hadisələr, xüsusi ilə də yəhudilərə hücumlar zamanı dəfələrlə dəyişdirilmiş və yəhudi din xadimləri onu bəzəyib-düzəməyə çalışmışlar.

Tarixdən məlum olduğu kimi, “İncil dördlüyü” həzrət Məsihdən sonra bir qrup tərəfindən dəyişikliklərə məruz qalmış və beləcə, həzrət İsayə nazil edilmiş səmavi kitabdən əsər-ələmət qalmamışdır.

Dini maarifi və üsulu bu sayaq etibarsız kitablar üzərində qurulanlar Quranı da belə bir aqibətə düçar etmək istəyirlər. Onlar iddia edirlər ki, zaman keçdikcə Quran da təhrif edilmişdir.

Hansı ki, Quranın toplanma və qorunma prosesindəki dəqiqlik Tövrat və İncilin tənzimlənməsi ilə müqayisə oluna bilməz. İslam tarixinin heç bir dövründə Quranın dəyişdirilməsi üçün şərait olmamışdır. Bu məsələ ilə bağlı iki mövzunu nəzərdən keçirək:

1. Qurani-məcid İslamın bütün ictimai dövrlərində inqilablar yaratmışdır. Quran cəmiyyəti sarımsız şirk ənənələrini uçurub dağıdaraq, iman və bəşəri üsul əsasında həyat tərzi qurmuşdur. Quran daim ictimai meydanda olmuş, insanlar öz siyasətlərini, iqtisadiyyatlarını, əxlaqlarını, hətta adət-ənənələrini də Quran əsasında tənzimləmişlər. Böyük İslam dünyası gündə beş vaxt namaz zamanı Quranla təmasda olur, bütün işlərdə əvvəlcə Quran, sonra isə Peyğəmbər sünnesinə müraciət edir. Dövlətçilikdə, cəmiyyətdə, ailədə daim diqqət mərkəzində olan belə bir kitab necə təhrif edilə bilər?! Hər bir ayəsi müsəlmanların könlündə yer almış bir kitaba məxfiyanə təcavüz mümkün mü idi?!

Heç kimin xəbəri olmadan Quranda təhrif aparılması fikri ona bənzəyir ki, dünyanın ən qüdrətli dövlətinin konstitusiyasını gizlicə dəyişirlər və kimsə bundan xəbər tutmur. Hansı ki müsəlmanların ictimai həyatında Quranın rolu hər hansı konstitusiyadan qat-qat böyükdür. Bəli, əgər Quranda zərrəcə təhrif olunmuş olsaydı, bütün müsəlman dünyası ayağa qalxardı.

2. İstər Peyğəmbərin həyatı dövründə, istərsə də ondan sonra Quranın toplanması o qədər əhəmiyyətli bir iş hesab olunmuşdur ki, Onda bir hərfin dəyişməsi ehtimalı da xülyadır. Tarixi məlumatlara əsasən, həzrət Peyğəmbərin dövründə Quranı qırx üç nəfərdən ibarət bir alim heyəti həzrətin göstərişi ilə yazıya alırdı. Bu yazılar ciddi səy və təlaşla qorunurdu. Bu Quran nüsxələrindən ən məşhuru Əli ibn Əbu-Talib və Zeyd ibn Sabitin yazıya aldığı Quran nüsxəsidir. Məhz bu etibarlı nüsxənin çoxsaylı surətləri müsəlmanlar arasında yayılmış və gecə-gündüz həmin nüsxələrdən istifadə olunmuşdur.

Başqa bir maraqlı nöqtə isə odur ki, bir çox müsəlmanlar Quranın ayə və surələrini əzbərləyirdilər. İş o qədər dəqiq şəkildə

icra edilərdi ki, hətta Qurani əzbərləyən insanlara “qari” deyilərdi. Xalq daim onlara müraciət edər, Quranın dərin mənalərindən faydalanardılar.

Tarixin maraqlı bir səhifəsinə nəzər salaq. Əbu-Bəkrin xilafəti zamanı YƏMAMƏ döyüşü getdiyi vaxt bir çox Quran qariləri şəhadətə yetdi. Müsəlmanlar qərara gəldilər ki, Qurani hifz etmək üçün Quranın bütün mövcud nüsxələri bir yerə toplansın və düşmən vəziyyətdən istifadə etməmiş yeni Quran hafizləri yetişdirilsin.

Osmanın xilafəti dövründə əvvəlki nüsxələr əsasında Quranın yeni dörd nüsxəsi hazırlandı. Bütün məntəqələrə göstəriş verildi ki, yalnız və yalnız bu dörd nüsxə əsasında Quran təlim edilsin. Müsəlmanlar arasında Qurana diqqət o qədər güclü idi ki, bir hərflə haqqında uzun-uzadı mübahisələr baş verərdi. Bir dəfə Əbu İbn Kəb ilə xəlifə Osman arasında mübahisə düşür. Osman iddia edirdi ki, haqqında danışılan ayə “əlləzinə” kəlməsi ilə başlanır. İbn Kəb isə onunla razılaşmır, ayənin “vəlləzinə” kəlməsi ilə başladığını iddia edirdi. İbn Kəb Quran kəlməsini həzrətdən bu sayaq eşitdiyini israrla bildirir və tutduğu mövqedən çəkilmirdi. Mübahisənin qızgın yerində qılıncını çəkərək deyir: “Hər kəs bu hərflə Qurandan götürmək istəsə, onu qılıncdan keçirəcəyəm.” İbn Kəbin mövqeyi xəlifəni öz ehtimalından çəkinməyə məcbur etdi. Əgər Quranın bir hərflə haqqında bir bu qədər mübahisə olmuşdursa, hansı əhəmiyyətli dəyişiklikdən danışmağa dəyər?!

Yuxarıda deyilənlərdən əlavə, nəzərə almalıyıq ki, Quranın müxtəlif ayələrində onun təhrifinin mümkünsüzlüyü bəyan olunmuşdur. Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Şübhəsiz ki, Qurani biz nazil etdik və sözsüz ki, biz də onu qoruyub saxlayacağıq.”¹ Eləcə də, İslam alimləri öz təfsir və kəlam kitablarında qəti şəkildə bildirmişlər ki, Quranda heç bir təhrif baş verməmişdir. Bəli, bəzi Quran araşdırıcıları, qeyri-möhtəbər hədislərə asıqlanaraq, Quranda dəyişiklik baş verməsini ehtimal etmişlər. AMMA ehtimal ehtimal olaraq qalır və onu sübuta yetirmək lazımdır. Bu sayaq məlumatların heç bir elmi əsası yoxdur.

---

¹ “Hicr”, 9.

Uyğun mövzuda bir çox kitablar yazılmışdır. Həmin kitablarda Quranda təhrifin baş vermədiyi möhkəm dəlillərlə sübuta yetirilmişdir. Ərəb dili ilə tanış olmayanlar Mərhum Hac Mirza Mehdi Bürucerdinin “Bürhane-rövşən” kitabını mütaləə edə bilərlər.

Bəziləri qeyd edirlər ki, həzrət Əmirəl-mömininin (ə) ixtiyarında olan Quran başqa Quranlardan fərqlənmişdir. Bu isə Quranın təhrif olduğunu sübuta yetirmir. Çünki həzrət Əmirəl-mömininin topladığı Quranda ayələrdən əlavə onların nazil olma şəraiti, təfsiri və həzrət Peyğəmbərdən nəql olunmuş izahlar da verilmişdir. Demək, fərq izahlardadır, əsil mətndə yox!

23. QURANI KİMLƏR QƏLƏMƏ ALMIŞDIR?

Sual: Quranın hansı surəsi əvvəl, hansı surəsi axırda nazil olmuşdur? Ayələr nazil olduqdan sonra kim tərəfindən qələmə alınmışdır?

Cavab: Mötəbər İslam tarixçilərinin bildirdiyinə görə həzrət Peyğəmbərə nazil olmuş ilk surə “Ələq” surəsidir. Son surə isə “Tövbə” surəsi hesab olunur. Surələrin mətni də deyilənləri təsdiq edir.

Qeyd etməliyik ki, Peyğəmbərə nazil olan ayələri onun ən üstün səhabələri qələmə almışdır. Ayələr həmin dövrdə məşhur olan kufi xətti ilə yazılmışdır. Quranı qələmə alanları “Vəhy katibləri” və ya “vəhy yazıçıları” adlandırmışlar. Tarixçilər bildirirlər ki, Quran 43 nəfər tərəfindən qələmə alınmışdır. Bu sahədə ən ciddi səylər Əli ibn Əbu-Talibə və Zeyd ibn Sabitə aiddir. Daim Peyğəmbərin hüzurunda olan bu iki insan Məhəmməd (s) Peyğəmbərin nəzarəti altında Quran ayələrini yazıya köçürmüşlər.

Qurani-kərim İslamın əsasını təşkil etdiyindən, ictimai və fərdi həyatın müxtəlif sahələrində bu kitab əsas götürüldüyündən həzrət Peyğəmbər şəxsən özü Quranın qələmə alınmasına nəzarət etmişdir. Həzrət dünyasını dəyişdiyi vaxt Quran tam şəkildə müsəlmanların ixtiyarında olmuşdur. Bu gün əlimizdə olan Quran bir zaman Peyğəmbər dövründə toplanmış Qurandır.

24. RƏYƏ ƏSASƏN TƏFSİR NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Müxtəlif rəvayətlərdə nəql olunmuşdur ki, kimsə Qurani öz rəyi və nəzəri əsasında təfsir edə bilməz. Hətta elə iş görənlərə cəhənnəm əzabı vəd olunmuşdur. Rəy əsasında təfsir nə deməkdir?

Cavab: İslam təfsirçiləri və alimləri bu fikirdədirlər ki, kimsə Qurani öz nəzəri və rəyi əsasında təfsir edə bilməz. Bu mövzu ilə bağlı çoxsaylı hədislər nəql olunmuşdur. Onlardan bəzilərini nəzərdən keçirək:

1. Həzrət Peyğəmbər buyurur: “Hər kəs Qurani öz rəyi əsasında təfsir etsə, özü üçün cəhənnəm odunda yer seçmişdir.”

2. Həzrət buyurur: “Qurani öz rəyinə əsasən təfsir edən kəs özünə oddan yer əxz etmişdir.”¹

3. Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “Qurani öz rəyinə əsasən təfsir edən kəs hətta səhvə yol verməsə də, xəta iş görmüşdür.”

İndi isə aydınlaşdırmaq ki, rəyə əsasən təfsir nə deməkdir? Böyük təfsirçilərin fikrincə, bu iş üç şəkildə baş verə bilər.

1. Bəzi təfsirçilər iki mənaya malik olan söz üçün hansısa mənani təyin edərkən heç bir əsas tapmadıqda özlərindən əvvəlki alimlərin mövqeyini əsas götürür. Yəni təfsirçi hər hansı kəlməni mənalandırarkən öz etiqadına əsaslanır. Hansı ki, Quran kəlməsini mənalandırmaq üçün möhkəm dəlillər olmalıdır. Belə bir təfsir şəxsi rəy əsasında təfsirdir.²

Mötəzilə, əşairə, batiniyyə, sufiyyə məktəbində bu sayaq təfsirlər çoxdur. Hər hansı bir məktəbə aid olan alim Qurani təfsir edərkən öz məktəbinin etiqadlarına əsaslanır. Demək, ayə həqiqi mənasında yox, hansısa məktəbin etiqadı əsasında təfsir edilir. Belələri Qurana tabe olmaq əvəzinə, Qurani özlərinə tabe edirlər.

Zəməxşərinin “Kəşşaf” təfsiri etiqad məktəbinə əsaslanan təfsirlərə nümunə ola bilər. Fəxr Razinin “Məfatihul-qeyb” təfsiri isə əşəri məktəbinə əsaslanmışdır. Bu iki təfsirdə alimlər özlərindən əvvəlki fikirlərə əsaslanır, keçmişdə mövcud olmuş fikirlərdən yaxa qurtara bilmirlər. Batiniyyə, sufiyyə və bəzi fəlsəfə məktəblərinin nümayəndələri də təfsirlərində keçmişdə

---

¹ “Cameul-bəyan”, c. 3, s. 32.

² “Məcməul-bəyan”, c.1, s. 12.

mövcud olmuş nəzəriyyələrə əsaslanmışlar. Məsələn, Molla Əbdür-Rəzzaq Kaşi öz təfsirində batiniyyə əqidəsini əsas götürmüşdür. Mühyiddin Ərəbi isə Quranın ilahi maarifini sufi düşüncə tərzii əsasında təfsir etmişdir.

Bu sayaq təfsirlər yalnız hansısa məktəbin dirçəldilməsinə xidmət edir. Uyğun təfsirlərdə diqqətəuyğun fikirlər olsa da, onlar bütövlükdə rəy əsasında təfsir hesab edilməlidir.

On üçüncü əsrin sonu, on dördüncü əsrin başlanğıcında materialist düşüncə tərzii rəvnəq tapmağa başladı. Dünyəvi elm sahələrindəki müxtəlif ixtiralar insanların düşüncəsini öz təsiri altına aldı. Həmin dövrdə bəzi təfsirçilər də ruh, mələk kimi qeybi anlayışları dövrün düşüncə tərzii əsasında təfsir etməyə çalışdılar. Bir çox üstün məziyyətləri olan “Əl-minar” təfsirində də bu kimi meyllərlə rastlaşırıq.

Bu alim dünyəvi elmlərin inkişafı təsiri altında olduğundan bir çox Quran həqiqətlərini təbiət qanunları əsasında izah etməyə çalışmışdır. Hətta qeybi varlıq olan mələklərin gizli təbii qüvvə olması ehtimalı ortaya atılmışdır.

Bəzi təfsirçilərin əxlaq məsələlərinə olan xüsusi bağlılığı “şeytanın” “əmmarə nəfs” kimi təfsir olunmasına gətirib çıxardı. Onlar şeytanın şeytan olaraq varlığını inkar etdilər. Bəzi təfsirçilər hətta Fironu azğın nəfs simvolu kimi təfsir etməyə cəhd göstərdilər. Onlar Firona qarşı qiyamı azğın nəfsə qarşı qiyam kimi qiymətləndirirdilər.

Bəli, bütün bu təfsirlər rəy əsasında təfsirlər qəbilindəndir. Göründüyü kimi, alimi rəy əsasında təfsirə sövq edən hansısa təsir altında olmasıdır. Təfsirçi alim Quran ayələrinə azad şəkildə üz tutmalıdır.

2. Bəzi təfsirçilər Quranın hər hansı ayəsini əsas götürərək, onun mahiyyətinə varmadan, bir çox başqa ayələri inkar etmiş olurlar. Məsələn, Quranın bir çox ayələrində Allahın cism olmadığı aşkar şəkildə bəyan edilir. Amma hansısa alim “Yəduallah”, yəni “Allahın əli” kəlməsini əsas götürərək, Allahın cism olmaması fikrini şübhə altına alır. Hansı ki ayədə uyğun kəlmə Allahın qüdrətinə işarədir.

3. Quranın hər hansı ayəsinin onun digər ayələri əsasında təfsir edilməsi ən düzgün yoldur. Bəziləri isə Quranı Quran vasitəsi ilə yox, başqa mənbələr vasitəsi ilə təfsir etməyə çalışırlar. “Kəşfuz-zənun” kitabında rəy əsasında təfsirin beş növü qeyd olunur. Biz xülasə şəkildə bu haqda danışdıq.

Belə bir nöqtəni xatırlatmaq lazım gəlir ki, rəyə əsaslanan təfsirlər haqqında danışdığımız zaman “əqlə əsaslanan təfsir ifadəsini işlətmədik. Rəy əsasında təfsir haqqında danışan İslam təfsirçiləri Peyğəmbərin əqlə yox, rəyə əsaslanan təfsiri məzəmmət etdiyini qeyd etmişlər. İslam alimləri ağılı ilahi dəlillərdən sayır və onu kitab, sünnə, icma ilə bir sırada qərar verirlər. Peyğəmbər əqlə əsaslanan təfsiri yox, rəyə əsaslanan təfsiri nəzərdə tutmuşdur. Rəy kəlməsini ağıl kimi qəbul etmək düzgün deyil. Bəziləri də rəy dedikdə zənn, güman, təxmin mənalərini nəzərdə tutmuşlar.

Əqlə əsaslanan təfsirin qəbul olunmaması ümumiyyətlə Quranın dərk olunması zərurətini inkar edir.

Quranın təfsirində ağılın rolunu inkar edənlər Quranın Tövrat və İncil kimi inhisara alınması tərəfdarıdırlar. Bəli, həzrət Peyğəmbərin buyurduğu hədisin mənası budur ki, hər kəs Quranı öz rəyi əsasında təfsir etsə, özünə cəhənnəm odundan yer seçməlidir.

25. NƏ ÜÇÜN BƏZİ AYƏLƏR TƏKRARLANIR?

Sual: Nə üçün Quranda bəzi ayələr, eləcə də, müəyyən əhvalatlar təkrarlanır?

Cavab: Nəzərə almaq lazımdır ki, Qurani-məcid iyirmi üç il ərzində nazil olmuşdur. Bu iyirmi üç il müxtəlif hadisələrlə müşayiət olunmuşdur. Quran dünyəvi qanun kitabı və ya klassik bir əsər deyil ki, onda mövzular ayrıca qruplaşdırılmış olsun. Quran təbliğ, hidayət kitabıdır və onun məqsədi insanlara xoşbəxt həyat yolunu göstərməkdir. Quran elə bir cəmiyyətin qurulması üçün çalışır ki, bu cəmiyyətdə insanlar maddi və mənəvi kamala çata bilsinlər. Ona görə də Quranda bütün mövzulara toxunulmuşdur. Quran tədricən, müxtəlif hadisələrlə əlaqədar nazil olmuş, dövrün suallarına cavab vermişdir.

Quranda iki növ təkrarla qarşılaşırıq: 1. Bir qism tarixlərin təkrarı; 2. Xüsusi bir həqiqəti bəyan edən ayələrin təkrarı.

Keçmişdə baş vermiş əhvalatların Quranda təkrarlanmasının məqsədi insanların diqqətini keçmiş cəmiyyətlərdə hökm sürən qanunlara yönəltməkdir. Quran insanları həmin qanunlarla tanış etmək istəyir. Cəmiyyətlərin hansı səbəblərdən inkişaf etdiyi və hansı səbəblərdən süquta uğradığı bəyan olunur. Peyğəmbərlərin dövətlərinin qəbul olunmaması nəticəsində cəmiyyətlərin hansı təhlükəli aqibətlərlə rastlaşdığı nəzərə çatdırılır. Bir sözlə, hər hansı bir cəmiyyətin inkişaf və süqut səbəbləri araşdırılır. Quran müxtəlif əhvalatları bəyan etməklə insanları qanunlarla tanış edir və itaətsizliyin acı nəticələrini yada salır. Əgər Quran müxtəlif məqamlarda Bəni-İsrail və ya Adəmin yaranışı haqqında danışsınsa, nə vaxtsa nəzərdən qaçırılmış məsələləri bir daha insanlara xatırlatmaq istəyir. Qurandakı əhvalatlara diqqət yetirməklə bir çox həqiqətlər üzə çıxır.

Ayələrin təkrar olunmasında məqsəd insanların ruhiyyəsinə təsir göstərməkdir. Məsələn, belə bir məqsədlə “Ərrəhman” surəsinin “fəbiyyəi alai rəbbikuma tukəzziban” ayəsi təkrar olunur. Allah-təala bir cəmiyyətin ruhunu, düşüncəsini oyatmaq istədiyi vaxt psixoloji təsirlərə malik mövzuları təkrarlayır. “Ərrəhman” surəsində insanın yaranışında, cəmiyyətin təşkilində mühüm rola malik olan nemətlər sadalandıqdan sonra insanların düşüncəsini oyatmaq üçün “belə olduqda Rəbbinizin hansı nemətlərini yalan saya bilərsiniz” ayəsi təkrar olunur. Bu ayə insanlarda haqqünaslıq hissini oyadır, onları nankorluqdan çəkinməyə çağırır. Bu sayaq təkrarlar insanların hidayəti cəhətindən xüsusi bir təsirə malikdir. Qurandakı belə təkrarların fəsaahət və bəlağət xarakterli olduğunu düşünmək düzgün deyil. Bu sayaq təkrarlar müxtəlif xalqların ədəbiyyatında təsadüf olunan bir metoddur. Bir çox qəsidələrdə şairin əsas məqsədini təşkil edən cümlə tez-tez təkrarlanır. Bu sayaq təkrarlar poetik gözəllik yox, oxucunun diqqətini əsas məsələyə yönəltmək məqsədi daşıyır.

26. DOĞRUDANMI ADƏMƏ QADAĞAN OLUNMUŞ AĞAC BİLİK AĞACI İDİ?

Sual: Dinlər tarixi dərsləri silsiləsində belə oxuyuruq:

Qadağan olunmuş meyvə nədir? Bu meyvə Tövratin təsdiq və Quranın işarə etdiyi kimi elm və bəsirətdir. Quran ayələrinə əsasən, Allah Adəm və Həvvanı çağırdığı vaxt onlar öz utandıqlarından utanmadan cavab verirdilər. Amma elə ki qadağan olunmuş meyvədən yedilər öz çılpaqlıqlarından utanaraq gizləndilər. Əvvəlki günlərdə Allahdan qətiyyənlə utanmadıqları halda, həmin meyvəni yedikdən sonra çılpaqlıqlarından xəcalət çəkildilər. Demək, qadağan olunmuş meyvəni yedikdən sonra elm və bəsirət əldə etdilər. Belə çıxır ki, qadağan olunmuş ağac elm və bəsirət ağacı imiş. Görən Allah insanın qadağan olunmuş meyvədən yeməsini istəyirdimi? Başqa əhvalatlarda olduğu kimi, bu əhvalatla bağlı da “Allah istəmirdi” deyə bilmərik. Əgər Allah istəməsəydi, Adəm həmin meyvədən yeməyə imkan verməzdi. Demək, Allah Adəmin həmin meyvədən yeməsini istəyirdi. Yalnız bu meyvədən yedikdən sonra həqiqi insan vücuda gəldi. Allah özü işi belə qurdu ki, bugünkü və tarix boyu olmuş insan ərsəyə gəlsin.

Yuxarıda deyilənlər həqiqətdirmi?

Cavab: Uyğun dərslər haqqında bizə bir çox suallar ünvanlanmışdır. Suala aydınlıq gətirmək üçün bəzi məsələləri nəzərdən keçirməliyik:

1. Tövratin təhrif olunmasının əsas dəlillərindən biri budur ki, Tövrət Adəmin yaranışından danışarkən qadağan olunmuş ağacın elm və bəsirət ağacı olduğunu bildirir. Belə çıxır ki, bəşəriyyətin ilk və ən böyük günahı həmin elm və bəsirətə marağı olmuşdur. Bəlkə elə bu baxımdan da orta əsr kilsəsi elm və biliklə mübarizə aparmış, böyük alimlər üçün məhkəmələr qurmuşdur. Bunların fikrincə, Adəm ilk gün o qədər məlumatsız idi ki, hətta öz çılpaqlığından da utanmırdı. Guya qadağan olunmuş meyvədən yeyən kimi insan oldu və behiştə, Allahın mərhəmət civarından qovuldu.

Bütün bunlar, heç şübhəsiz, xürafat, qaranlıq bir dövrün uydurmalarından başqa bir şey deyil. Əksinə, Quran buyurur:

“(Allah) Adəmə bütün şeylərin adlarını öyrətdi”¹ Quranın tanıtıdığı Adəm Tövrətin tanıtıdığı Adəmdən köklü şəkildə fərqlənir. Quranın tanıtıdığı Adəmin ən güclü tərəfi onun elm və bəsirəti idi. Quranın tanıtıdığı Adəm həqiqi Adəm, Tövrətin tanıtıdığı Adəm isə böyük günahı elm olan Adəmdir. Bəli, Quran məntiqi Tövrət məntiqi ilə daban-dabana ziddir.

2. Tövrətdə deyilir ki, Adəm və Həvva ilk öncə çılpaq idilər və öz çılpaqlıqlarından utanmırdılar. Məgər Quranda belə bir məlumat görmüsünüzü?! Əksinə, Quranda nəql olunur ki, Adəm və Həvva qadağan olunmuş ağacdən yeməmiş onların əynində libas vardı. Bu libas Allaha itaətsizlikdən sonra bədənlərindən töküldü və çılpaq qaldılar: “Ey Adəm oğulları, ayıb yerlərini özlərinə göstərmək üçün libaslarını soyundurub valideyninizi cənnətdən qovdurduğunu kimi, şeytan sizi də aldadıb yoldan çıxarmasın...”² Başqa bir ayədə isə belə buyrulur: “Şeytan Adəm və Həvvanın örtülü yerlərini özlərinə göstərmək məqsədi ilə, dedi: “Rəbbiniz bu ağacı yalnız mələk olmadığınız və ya cənnətdə əbədi qalmamağınız üçün qadağan etmişdir.”³ Demək, Quranda qadağan olunmuş meyvədən yeyənədək Adəmin üryan və nadan olduğu bildirilmir. Quranın tanıtıdığı Adəm ilk öncə geyimli, hörmətli insan idi.

Tövrətin tanıtıdığı Adəm isə ilk öncə çılpaq heyvanlardan fərqlənməyən bir varlıq idi. O, heyvan kimi öz çılpaqlığından çəkinmirdi. Bütün bunları nəzərə aldıqda heç vəchlə Quranla Tövrəti eyniləşdirmək olmaz.

Ən təəccüblüsü isə “yemə” əmrinin “yeməlisən” əmri kimi verilməsidir. Əgər Adəmə həmin ağacdən yemək əmr olunmuşdusa, nə üçün bu ağac qadağan olunmuş ağac adlanır?!

Axı belə bir təfsir, mənalandırılma nəyə əsaslanır?! Onda başqa qadağalar haqqında da demək lazımdır ki, Allah qadağan olunmuş bir işin görülməsini istəmişdir. Məgər insan öz əməl və rəftarında azad deyilmi?! Bəli, Allah-təala insanı azad yaratmış, eyni zamanda onun tərbiyəsi üçün bir çox göstərişlər vermişdir. “İnsan

---

¹ “Bəqərə”, 31.

² “Əraf”, 27.

³ “Əraf”, 20.

bir işi görmüşsə, demək, Allah belə istəmişdir” fikri kökündən yanlışdır. Onda günahkarlara da bəraət qazandırmalıyıq.

Əziz oxucu, bu sayaq mövzuları geniş auditoriyaya çıxarmazdan qabaq, mütəxəssislərlə məsləhətləşmək yaxşı olmazdı?! Əgər bir gənc uyğun mənbəni oxuyub inansa ki, Adəmə qadağan olunmuş ağac elm və bəsirət ağacı olmuşdur, onun elm və aqallığa münasibəti necə formalaşar? Əgər insan yalnız elm və bəsirəti səbəbindən behiştə qovulsasa, onda elm əldə etməyin faydası nədir?!

Həqiqət isə budur ki, qadağan olunmuş ağac həsəd, bir növ rəqabət ağacı olmuşdur. Bəzi rəvayətlərdə isə bu ağacın buğda butası olduğu bildirilir və onun imtahan məqsədi ilə qadağan edildiyi bəyan olunur.

27. “ALLAH İSTƏDİYİNİ YOLDAN ÇIXARAR, İSTƏDİYİNİ İSƏ DOĞRU YOLA YÖNƏLDƏR.” AYƏSİNDƏ MƏQSƏD NƏDİR?

Sual: Allahın ədaləti biz müsəlmanların bünövrə əqidələrindəndir. Biz inanırıq ki, Allah-təalanın bütün işləri ədalət və hikmət əsasında baş verir. “Nəhl” surəsinin 93-cü ayəsi deyilənlərə zidd deyilmi? Əgər bizim doğru yolu tutmağımız və ya yoldan azmağımız Allahın istəyi ilə baş verirsə, onda nə üçün günahlarımıza görə cəzalanmalıyıq? Məgər bu Allahın ədalətinə sığırımı?

Cavab: Qurani-məciddin ayələri bir-birini təfsir edir. Bir çox ayələr qrup şəklində nəzərdən keçirildikdə onların həqiqi mənası aydın olur. Zəlalət və hidayətdən danışan uyğun ayə də həmin qəbildəndir. Bu ayənin həqiqi mənasını dərk etmək üçün bəzi digər ayələrə də nəzər salmaq lazımdır.

Quranın digər bir ayəsində buyrulur: “Allah kafirləri belə azdırar.”¹ Digər bir ayədə isə buyrulur: “Allah israf edən, şəkk içində olanları bu yolla azdırır.”² Bu iki ayə insanların hansı səbəblərdən Allahın diqqətindən kənar qalmasını aydınlaşdırır.

---

¹ “Mömin”, 74.

² “Mömin”, 34.

Bu iki ayəni nəzərdən keçirməklə əvvəlki ayənin məfhumunu dərk edə bilərik. Məlum olur ki, Allahın hidayətindən yalnız və yalnız günahkarlar, imansızlar və zalımlar məhrum olur.

Doğrudan da, günaha batmış insanların Allahın tövfiqindən məhrum olması təbii bir işdir. İnsanın səadəti onun öz maddi və mənəvi istedadlarını hansı yolda sərf etməsindən asılıdır. İnsan təkamülünün ən yaxşı yolu Allahın Peyğəmbərlər vasitəsi ilə göndərdiyi göstərişlərə əməl etməkdir. Bu təlimlərə əməl etməkdən boyun qaçıranlar, günaha batanlar özləri səadət qapısını üzlərinə bağlayırlar. Belə insanların Allahın tövfiqinə ləyaqəti yoxdur. Günaha üz tutan insan Allahın tövfiqini, diqqətini qazanmaq ləyaqətini əlindən çıxardır. Bəli, insanlar günahları səbəbindən yolunu azır.

Başqa bir ayədə uyğun mövzuya belə toxunulur: “Sənə yetişən hər bir yaxşılıq Allahdandır, sənə üz verən hər bir pislik isə özündəndir.”¹ Ayədən görüldüyü kimi, insanın doğru yoldan azmasına, səadətdən məhrum olmasına onun özü səbəbkardır.

Hidayət dedikdə Allahın lütfü, diqqəti, yardımını nəzərdə tutulur. İlahi hidayət isə Allahın yalnız xalis bəndələrinə nəsib olur. Bu insanlar bütün güclərini və istedadlarını ilahi göstərişlərə əməl etməklə ilahi tövfiqin qazanılmasına sərf edirlər. Bəli, insan ilahi yolda daha çox çalışdıqca, Allahın diqqətini daha çox qazanır.

Deməli, Allahın hidayəti o kəslərə məxsusdur ki, haqq yolunda addım atır, mücahidə edirlər.² Zəlalət isə Allahın tövfiqindən məhrum olmaqdır – Allah günah yolunu tutanlara bütün yardımlarını kəsir. Şübhəsiz ki, ədalət sahibi olan Allah səbəbsiz yerə kimsəni yolundan azdırmaz!

28. NƏ ÜÇÜN “TÖVBƏ” SURƏSİ “BİSMİLLAH” İLƏ BAŞLANMIR?

Sual: Nə üçün “Bəraət” (“Tövbə”) surəsi “Bismillah”la başlanmır? “Nəml” surəsinin ortasında “Bismillah” nə üçün verilmişdir?

---

¹ “Nisa”, 79.

² “Ənkəbut”, 69.

Cavab: “Bəraət” surəsinin məzmunundan göründüyü kimi, bu surədə müşriklər hədələnilir, əhdi sındıranlara müharibə elan olunur. Bu surədə tövhid nurunu söndürmək istəyənlərə, Ərəbistan yarımadasında ilahi dinlə mübarizə aparanlara xəbərdarlıq olunur. Bu münasibətlə də surə mərhəmət nişanəsi olan “Bismillah”la başlanılır.

“Nəml” surəsində isə həzrət Süleymanın Səba mələkəsinə yazdığı məktubdan danışılır. Bu məktub “Bismillah”la başlayır. Quranda həmin məktubun bütün mətni nəql olunduğundan məktubun başlanğıcındakı “Bismillah” ifadəsi də verilmişdir.

29. ALLAH-TƏALANIN ÖZÜNÜ ƏN ÜSTÜN YARADAN SAYMASI BAŞQA YARADANLARIN VARLIĞINDAN DANIŞMIRMI?

Sual: Qurani-kərimdə Allah-təala buyurur: “Yaradanların ən gözəli olan Allah nə qədər uca, nə qədər uludur.”¹ Ayədə belə görünürmü ki, başqa yaradanlar da vardır?

Cavab: Ərəb lüğətində “Xələq” kökünün üç mənası var:

1. Bir şeyi ölçmək; 2. Bir şeyin formasını dəyişmək; Məsələn, dəmirdən hər hansı alət düzəltmək; 3. Heçdən bir şey yaratmaq; Yəni heç vaxt olmamış bir şeyə varlıq vermək.

Əlbəttə ki, üçüncü məna Allaha aiddir. Xaliq kəlməsi yalnız Allah haqqında işlədilir. AMMA “xələq” sözünün birinci və ikinci mənalrı insana aiddir. Qurani-kərimdə bu söz bəzən birinci və ikinci, bəzən isə üçüncü mənasında işlədilmişdir. Məsələn, Məryəm oğlu İsa haqqında buyurulur: “Gildən quş şəklində bir şey yaradırdım.”² Ayənin ərəbi mətnində işlədilmiş “xələq” kəlməsi düzəltmək mənasında işlədilmişdir. Haqqında danışılan ayədəki “xələq” kəlməsi də ilkin mənalardan birini daşıyır.

---

¹ “Mominun, 14.

² “Maidə”, 110.

30. NƏ ÜÇÜN İNFAQ (SƏDƏQƏ) YEDDİ YÜZ DƏNLİ BUĞDAYA OXŞADILMIŞDIR?

Sual: Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Mallarını Allah yolunda sərf edənlərin halı yeddi sünbül verən bir toxuma bənzər ki, bu sünbüllərin hər birində yeddi yüz dən vardır. Allah istədiyi şəxs üçün bunu qat-qat artırır. Allahın lütfü genişdir, O hər şeyi biləndir.”¹ Biz kənd təsərrüfatı üzrə mütəxəssislərə bu sualla müraciət etdik ki, əgər torpaq münbit olarsa, su ilə tam təmin edilərsə, quşlar buğda dənini daşımazsa, buğda dənləri torpaqda xarab olmazsa, bir sözlə, ən münasib bir şəraitdə buğda nə qədər məhsul verə bilər? Onlar cavab verdilər ki, bir buğda dənindən maksimum otuz və ya qırx dən məhsul götürmək olar. Bəs necə olur ki, Allah-təala yeddi yüz dən verən buğdanı misal göstərir?

Cavab: Sualın cavabında iki nöqtəyə diqqət yetirmək lazım gəlir:

Əvvəla, ayədə buğda sözü işlədilməmişdir. Tərcüməçilər və təfsirçilər uyğun ayənin tərcüməsində buğda kəlməsini işlətməmişlər. Demək, bir dənəsindən yeddi yüz dən verən hansısa bitki ola bilər. Məsələn, bir qarğıdalıdan yeddi qarğıdalı cücərsə və onların hər birində yüz dənə olarsa, ayədəki misal özünü doğruldar. Bəzi təfsirlərdə ayədə darının nəzərdə tutulduğu bildirilir.

İkincisi, ayədəki ifadə təşbeh də ola bilər. Gündəlik danışığımızda da bu sayaq təşbehlərdən istifadə olunur. Məsələn, deyirlər ki, o heç vaxt qürub etməyən günəşdir”. Hansı ki, günəş qürub etməyə bilməz. Demək, təşbehdə məqsəd hansısa xüsusiyyəti önə çəkməkdir. Yəni ayədə infaqın yeddi yüz dən verən sünbülə oxşadılması onun böyük savaba malik olmasından danışır. Quranda bu sayaq təşbehlərdən çoxdur. Məsələn, Quran yaxşı söhbətləri “daim meyvə verən ağac” kimi xatırlayır. Əslində isə daim meyvə verən ağac yoxdur. Demək, məqsəd pak söhbətin böyük imtiyazını nəzərə çatdırmaqdır.

Zeytun haqqında belə bir oxşatma ilə rastlaşırıq. “Onun yağı atəşsiz də yanmağa yaxındır.” Yaxşı bilir ki, heç bir yağ atəşsiz

---

¹ “Bəqərə”, 261.

işıqlana bilməz. Sadəcə bu təşbehlə zeytun yağının imtiyazı önə çəkilir. Uyğun ayədəki misal da infaq dəninin bütün dənəldən üstün olduğunu bildirir.

31. NƏ ÜÇÜN NUHUN ÖVLADI ONUN AİLƏSİNDƏN SAYILMIR?

Sual: Nuha əmr olundu ki, gəmi düzəltsin və tezliklə yer üzünü su basacaq, kafirlər qərğ olacaq, onun ailəsi isə salamat qalacaq. Nuhun övladlarından biri bütperəst olduğu üçün atasının sözlərinə etinasız yanaşdı və gəmiyə minmədi. Oğlunun qərğ olduğunu gören Nuh Allaha üz tutaraq dedi: “Pərvərdigara, Sən vəd etmişdin ki, mənim əhli-beytimdən kimsəni həlak etməyəcəksən. Sənin vədin haqdır.” Allah ona belə cavab verdi: “O sənin əhlindən deyil; o qeyri-saleh bir əməldir; bilmədiyini şeyi məndən istəmə; sənə nəsihət edirəm ki, cahillərdən olmayasan.”¹ Bəs nə üçün Nuhun övladı onun ailəsindən sayılmadı? Nuh nədən xəbərsiz idi?

Cavab: Allah-təala Nuhun övladının cismən ondan olmadığını buyurmur. Şübhəsiz ki, həmin gənc Nuhun oğlu idi. Allah xəlq etdiyi şəxsin ruhən, mənən Nuhun oğlu olmadığını bildirir. Çünki ata ilə oğul arasındakı mənəvi rabitə qırılmışdı.

Nuhun bu övladı həm də saleh əməl sahibi deyildi. Bu övlad o qədər qeyri-saleh əməl etmişdi ki, sanki özü zətən qeyri-saleh əməl olmuşdu.

Allah-təala Nuha buyurdu ki, bilmədiyini soruşmasın. Bəli, insan əsrarını bilmədiyi bir şey haqqında mühakimə yürütməməlidir. Bəs Nuh nədən xəbərsiz idi? Nuha elə gəlirdi ki, Allah onun ailəsini qeyd-şərtsiz xilas edəcəyini vəd verib. Sonradan anladı ki, söhbət mənən ona bağlı ailə üzvlərindən gedirmiş.

32. “FƏTH” SURƏSİ PEYĞƏMBƏRİN (S) MƏSUM OLMASINI İNKAR ETMİRMİ?

Sual: Əgər İslam Peyğəmbəri (s) və digər Peyğəmbərlər günahsızdırsa, nə üçün “Fəth” surəsində belə buyurulur:

---

¹ “Hud”, 46.

“Həqiqətən, biz sənə açıq-aşkar bir zəfər bəxş etdik; Allah sənəni əvvəlki və sonrakı günahlarını bağışlayacaq, sənə olan nemətini tamamlayacaq və səni düz yola müvəffəq edəcək.”¹ Ayələrdə hansı günahdan danışılır?

Cavab: Əvvəla, nəzərə alınmalıdır ki, bütün inqilabi insanlar hansısa mənfi ictimai fikirlərə qarşı addım atmışlar. Öz islahedici proqramları ilə meydana atılan bu insanlar ilk qədəmdə müxaliflərlə, yalanlarla, böhtanlarla üzbəüz gəlirlər. Böyük şəxsiyyətlər daim geri qalmış cəmiyyətin bu sayaq hərbə-zorbası ilə rastlaşmışlar.

Peyğəmbər də istisna deyil. Həzrət qüreyşin müxalifəti, onların əsassız böhtanları ilə üzbəüz gəlmişdi. Dünənədək etibarlı, doğrucu, pəhrizkar sayılan bir şəxs insanları cəhalətə, bütpərəstliyə qarşı çağıran tək, sehr-caduda, divanəlikdə ittiham olundu. Bu sayaq böhtanlar hamını çaşdırmasa da, cəmiyyətin sadələvəh və nadan təbəqəsini şək-şübəyə salır. Doğrudan da, həmin vaxt qüreyş öz böhtanları ilə bir çoxlarını çaşdırma bildi. Bəs töhmət və iftiralara aradan götürüb, həqiqətin simasını necə aşkarlamaq olar? Bir çıxış yolu var: Mübariz, tərəqqipərvər insan qələbə çalıb, öz xeyir niyyətini sübuta yetirməklə haqqında deyilənləri puça çıxara bilər. Belə bir insan məğlub olduqda isə onun haqqında deyilən böhtanlar uzun müddət zehnlərdən silinmir.

Yuxarıda deyilənlər İslam Peyğəmbərinə (s) də aiddir. Həzrətin mütərəqqi proqramları məhrumların xeyrinə, zalım hakimlərin zərərinə idi. Haqq mübarizə meydanında qazanacağı qələbələrəndən xəbər verirdi. Allahın lütfü, öz dözümlü və ardıcılığının vəfası sayəsində həzrət Peyğəmbər (s) şirk mərkəzini sarsıtdı və Məkkə parlaq bir qələbə ilə fəth olundu. Həmin günədək açıq düşmənçilik edən qüreyş İslam hakimiyyəti qarşısında diz çökməyə məcbur oldu. Ən böyük nəticə isə mənəvi inqilabın bəhrəsi idi. Qələbə sayəsində yalançı və böhtançı ağızlar bağlandı. Artıq həzrət Peyğəmbəri (s) divanə, sahir, kahin, şair adlandıran yox idi. Çünki deyilən sifətlərə malik olan insan belə əzəmətli bir qələbə qazana bilməzdi.

---

¹ “Fəth”, 1-2.

Adı çəkilən ayədə həzrət Peyğəmbərdən (s) baş vermiş hansısa günahdan yox, Məkkənin fəthindən qabaq həzrətə aid edilən böhtanlardan danışılır.

Uyğun qələbə bir çox sadələhv insanların qəlbində özünə yer tapmış şək-küşbhələri aradan qaldırdı. Əgər Məkkənin fəthi baş verməsəydi, böhtanlar da davam edəsiydi. Ayənin bu cür təfsir olunmasının iki dəlili var:

1. Məkkənin fəthi gününədək həzrət Peyğəmbərin haqqında min bir yersiz söz danışılırdı. Qələbədən dərhal sonra həzrət Peyğəmbərə (s) nahaqdan aid edilən bütün günahlar unuduldu. Əgər Peyğəmbər (s) özü günaha yol vermiş olsaydı, bu günahların yuyulması üçün Məkkəni fəth etməyə ehtiyac yox idi. Günah tövbə vasitəsi ilə yuyulur.

2. Ayəyə diqqət etsəniz, görürsünüz ki, ayədə təkcə keçmişdəki günahlardan yox, həm də gələcəkdəki günahlardan danışılır. Əgər gələcəkdə hansı günahın baş verəcəyi bilinmirsə, bu günah əvvəlcədən necə bağışlana bilər? Demək, yeganə düzgün təfsir Peyğəmbərə nahaq olaraq aid edilmiş günahların nəzərdə tutulmasıdır. Çünki həzrətə Məkkənin fəthindən qabaq da böhtan atılırdı, sonra da belə böhtanlar atılması mümkün idi. Ona görə də Allah-təala həzrət Peyğəmbərə (s) həm əvvəlki, həm də sonrakı günahları, yəni böhtanların bağışlanacağını, yəni yuyulub gedəcəyini vəd edir.

33. “ALLAHDAN BAŞQA HƏR ŞEY MƏHVƏ MƏHKUMDUR” AYƏSİNİN MƏFHUMU NƏDİR?

Sual: Quranda oxuyuruq: “Allahdan başqa hər bir şey məhvə məhkumdur.”¹ Məgər insanın ruhu fani olurmu? Əgər insanın ruhu əbədidirsə, nə üçün ayədə belə buyrulur?

Cavab: Nəzərə almalıyıq ki, ayədə “həlak” kəlməsi işlədilmişdir. Həlak olmaq isə məhv olmaq, fəna olmaq deyil. İnsanın nəinki ruhu, həm də cismi tamamilə məhv olmur. Çürüyüb torpağa qarışan insan cismi qiyamət günü yenidən əvvəlki vəziyyətinə qaydır.

---

¹ “Qəsəs”, 88.

Demək, insanın nə ruhu, nə də cismi tamamilə məhv olub getmir. Ayədəki “həlak” kəlməsi parçalanma mənasında da işlənə bilər. Əgər insanın ruhu ilə cismi arasındakı əlaqə qırılırsa, onun haqqında “həlak oldu” demək olar. Amma bu o demək deyil ki, insan tamamilə fani olur.

Məsələnə aydınlaşdırmaqdan ötrü başqa ayələrə nəzər salaq: “Əvvəlki Ad qövmini o həlak etdi. Səhud qövmini də; onlardan kimsə qalmadı; Nuh qövmini isə onlardan da qabaq;¹ Şübhəsiz ki, Ad, Səhud və Nuh qövminin həlak edilməsi onların öldürülməsinə işarədir. Ona görə də haqqında danışılan ayəni “fani olmaq” mənasında yox, “parçalanıb dağılmaq” mənasında başa düşməliyik. Bəli, doğrudan da, yalnız Allahın pak zati istənilən bir viranəlikdən uzaqdır.

34. NƏ ÜÇÜN YUSİF ÖZ QARDAŞLARINA BÖHTAN ATILMASI İLƏ RAZILAŞDI?

Sual: Həzrət Yusif qardaşlarını Misir vilayətində saxlamaq məqsədi ilə qiymətli bir piyaləni özü şəxsən onun buğda yükünün arasında gizlədi. Sonra karvan içində bir şəxs fəryad çəkərək, “ey karvan əhli, siz oğrusunuz”, dedi. Axı Yusif öz qardaşları olan Fələstin karvan əhlini oğurluqda nə üçün ittiham etdi? Məgər günahsız xalqa böhtan atmaq haram deyilmi?

Cavab: Aşağıdakı ayədə uyğun əhvalata işarə olunur: Yusif onların yüklərini bağladığı vaxt “padşah piyaləsini” qardaşının yükünün içinə qoydu. Sonra bir carçı haray çəkib dedi: “Ey karvan əhli siz həqiqətən oğrusunuz.”² Ayədə bildirilir ki, piyaləni qardaşının yükünə Yusif qoydu. Oğurluq haqqında car çəkən isə başqa bir şəxs idi. Bu nöqtəni nəzərdən qaçıрмаq olmaz.

---

¹ “Nəcm”, 50-52.

² “Yusuf”, 70.

Bəs nə üçün Yusif belə bir iş gördü? Məsələni aydınlaşdırmaq üçün surənin başqa bir ayəsini nəzərdən keçirək: “Yusif qardaşının yükündən qabaq onların yükünü axtarmağa başladı. Sonra su qabını qardaşının yükündən tapıb çıxardı. Biz Yusifə belə bir tədbir öyrətdik. Yoxsa padşahın dininə görə, o, qardaşını öz yanında saxlaya bilməzdi. Allah öz istədiyini dərəcələrə yüksəldir...”¹ Ayədən görüldüyü kimi, Yusif öz qardaşını yanında saxlamaq üçün başqa yol tapa bilmədi. Həmin qıtlıq illərində nə Misir qanunları buna icazə verirdi, nə də Yusifin o biri qardaşları bu məsələ ilə razılaşmırdılar. Bir çox təfsirçilərin fikrincə, Yusif bu məsələni qardaşı ilə əvvəlcədən razılaşmışdı. O gizli bir görüşdə qardaşını qarşıda baş verəcək hadisədən xəbərdar etmişdi. Bütün bunları nəzərə alsaq, Yusifin gördüyü işə nöqsan tutmamalıyıq. Çünki məqsəd başqa idi və qardaşı da bu işə razılıq vermişdi.

Digər bir tərəfdən, Yusif qardaşına böhtan atmadı, yalan demədi. Hansısa məmur oğurluq olduğunu ehtimal edərək, yükləri yoxlamağa başladı. Beləcə, Yusifin qardaşı ittiham edildi və onu həbs olundu. Hadisənin mahiyyətindən xəbərdar olan Yusifin qardaşı susurdu.

35. DOĞRUDANMI, MÖMİN AZ GÜLÜB, ÇOX AĞLAMALIDIR?

Sual: Qurani kərimdə oxuyuruq: “Qazandıqları günahların cəzası olaraq, az gülüb, çox ağlasınar.”² İslam dinində insana zərərli işlərə icazə verilmir. Məgər çox ağlamaq zərərli deyilmi? İkinci bir tərəfdən, gülüş və şadlıq insan sağlamlığı üçün çox faydalıdır. Nə üçün onun qarşısı alınır?

Cavab: Ayəni yuxarıda qeyd olunan şəkildə anlayanlar onun əvvəlinə və axırına diqqət yetirmirlər. Uyğun ayə islami cihad göstərişləri haqqında danışan, münafiq və müxaliflərin halını bəyan edən ayələrin davamında gəlmişdir. Haqqında danışılan ayədən qabaqkı ayəyə nəzər salaq: “Cihadda arxada qalan

---

¹ “Yusuf”, 76.

² “Tövbə”, 82.

münafıqlar Allahın rəsuluna qarşı çıxaraq, oturub qalmaqlarına sevindilər. Allah yolunda malları və canları ilə cihad etmək istəmədilər və dedilər: “Bu istidə döyüşə çıxmayın.” De ki, cəhənnəm odu daha istidir. Kaş biləydilər!” Məhz bu ayənin davamında buyrulur: “Qazandıqları günahların cəzası olaraq, az gülüb çox ağlasınlar.” Əvvəlki ayəyə nəzər saldıqdan sonra növbəti ayənin münafıqlərə aid olduğu qətiyyən şübhə doğurmamalıdır. Ayəni bütün xalqa aid etmək düzgün deyil. Ayədə işarə olunur ki, həmin şəxslər qarşıda onları gözləyən cəzalardan xəbərdar olsaydılar, çox ağlayar, az gülərdilər.

36. QİYAMƏT GÜNÜ GÜNAHKARLAR SORĞUYA ÇƏKİLƏCƏKMİ?

Sual: “Ərrəhman” surəsində oxuyuruq: “O gün nə bir insan, nə bir cin günahı haqqında sorğu-sual olunmayacaq.”¹ Hansı ki, Quranın bir çox başqa ayələrində günahkarların sorğu-suala çəkiləcəyi bildirilir. Həqiqət haradadır?

Cavab: Ayənin əsil mahiyyətini növbəti ayə açıqlayır. Həmin surənin növbəti ayəsində oxuyuruq: “Günahkarlar üzlərindən tanınacaq, kəkillərindən və ayaqlarından tutulub yaxalanacaqlar.”² “Yasin” surəsində də uyğun məsələyə toxunulmuşdur. Buyrulur: “Bu gün onların ağızlarını möhürləyirik. Etdikləri əməllər barəsində onların əlləri bizimlə danışar, ayaqları isə şəhadət verir.”³ Demək, haqqında danışılan ayədəki “sorğuya çəkilməz” ifadəsinin əsil mənası odur ki, insan dili ilə cavab verməz.

37. HƏZRƏT PEYĞƏMBƏR VƏHY MƏNBƏYİ İLƏ ƏLAQƏDƏ OLDUĞU HALDA, HƏRBİ VƏ İCTİMAİ MƏSƏLƏLƏRDƏ ÖZ SƏHABƏLƏRİ İLƏ MƏSLƏHƏTLƏŞMƏSİNƏ NƏ EHTİYAC VARDI?

Həzrət Peyğəmbər elm və bilik, siyasət baxımından bütün yaradılmışlardan üstün olduğu halda, nə üçün ona göstəriş verilir

---

¹ “Ərrəhman”, 39.

² “Ərrəhman”, 41.

³ “Yasin”, 65.

ki, başqaları ilə məsləhətləşsin? Qurani-kərimdə oxuyuruq: “O kəslər ki... işlərini öz aralarında məsləhət-məşvərlə görər...”¹ Ayənin məqsədi nədir?

Cavab: Quranın özündə bu sayaq suallara cavab verilmişdir. Allah-təala buyurur: “Həqiqətən, Allaha, qiyamət gününə ümid bəsləyənlər və Allahı çox zikr edənlər üçün Allahın rəsulu gözəl nümunədir.”² Demək, həzrət Peyğəmbərin başqaları ilə məsləhətləşməkdə məqsədi onların təlim-tərbiyəsidir. Həzrət öz ətrafındakılara öyrədir ki, ondan sonra problemlərlə üzləşdikdə məsləhət-məşvərlə yolu ilə ictimai çətinliklərini həll etsinlər. Bir halda ki, maarif, elm, siyasət, tədbir sahəsində hamıdan üstün olan bir şəxs özünü başqalarının məsləhətindən ehtiyacsız bilmir, ətrafındakılar da onun bu işindən nümunə götürüb, çətinlik zamanı özbaşına iş görməməlidirlər.

38. NƏ ÜÇÜN ALLAH-TƏALA “RƏBBUŞ-ŞİRA”, YƏNİ ŞİRA (PROSİON) ULDUZUNUN RƏBBİ KİMİ TANITDIRIR?

Sual: Quranda Allah-təala belə təqdim olunur: “Şira ulduzununda Rəbbi Odur.”³ Belə bir sual yaranır ki Şira ulduzunun hansı xüsusiyyətləri onu önəmli etmişdir? Məgər Allah bütün ulduzların Rəbbi deyilmi?

Cavab: Allahın Özünü “Rəbbuş-şira” adlandırmasının iki səbəbi var:

1. Xuzaə adlı ərəb qəbiləsi Şira ulduzuna pərəstiş edir, ona həmd oxuyurdular. Onların nəzərinə, yer üzündə əlamətlərin mənbəyi bu ulduz olmuşdur. Ona görə də Allah-təala bu ulduzun da başqa varlıqlar kimi yaradılmış bir varlıq olmasını önə çəkərək buyurur: “Şira ulduzunun da Rəbbi Odur.” Həmin qəbilənin nəzərinə çatdırılır ki, onlar yanlış yol tutaraq, Allahın yaratdıqlarından birinə pərəstiş edirlər.

---

¹ “Şura”, 38.

² “Əhzab”, 21.

³ “Ənnəcəm”, 49.

2. Şira ulduzu səmadakı parlaq ulduzlardandır. Nücum sahəsinin biliciləri onu “alfa” və ya “ulduzlar padşahı” adlandırmışlar. Bu ulduzun bəzi maraqlı xüsusiyyətləri vardır. Bu xüsusiyyətlərdən bir qismini nəzərdən keçirək:

a) Paris rəsədxanasında aparılmış tədqiqatlara əsasən, Şira ulduzunun səthində temperatur yüz iyirmi min dərəcə santigraddır. Hansı ki, planetimizi işıqlandırıb, onda həyatı təmin edən günəş səthində temperatur altı min beş yüz dərəcə santigraddır. Demək, Şira ulduzunun temperaturu fəvqəladə dərəcədə böyükdür.

b) Bu ulduzun xüsusi çəkisi suyun xüsusi çəkisindən 50 min dəfə ağırdır. Hansı ki, günəş sisteminin ən ağır xüsusi çəkiyə malik olan planeti Merkuriyin xüsusi çəkisi sudan cəmi altı dəfə çoxdur. Belə bir xüsusi çəki Şira ulduzunun tərkibi haqqında maraqlı fərziyyələr doğurmuşdur.

v) Şira ulduzu, mərkəzində bir xətt boyunca düzülmüş üç ulduz olan gözəl bir trapesiyanın altında yerləşir.

q) Şira səmanın ən parlaq ulduzlarındanındır. O, adətən, qış fəslində zühur edir. AMMA qədim Misir münəccimlərinin dövründə, təqribən yeddi min il bundan qabaq Şira ulduzu yayın əvvəllərində görünərdi.

d) Şira ulduzu ilə bağlı aparılan araşdırmalardan məlum olmuşdur ki, bu ulduz günəşdən təqribən iyirmi dəfə böyük həcmə malik olan əzəmətli bir kürədir. AMMA bu ulduz yer planetindən çox-çox uzaqdır. Bilirik ki, işıq sürəti saniyədə üç yüz min kilometrdir. Günəşin nuru yüz əlli milyon kilometr məsafəni səkkiz dəqiqə on üç saniyədə qət edərək, yerə çatır. AMMA Şira ulduzunun işığı bizim yer kürəsinə on il yol gəlir.

İnkər etmirik ki, bu sayaq xüsusiyyətlərə malik başqa ulduzlar da var.

39. PEYĞƏMBƏRİN MERAC SƏFƏRİNİN ELMİ İZAHİ VARMİ?

Cavab: Peyğəmbərin merac hadisəsi haqqında az adamlar eşitməmiş olar. Əksər insanlar bu hadisənin necə baş verməsi ilə maraqlanırlar. Kimi qaneedicilər cavab tapır, kiminin sualları cavabsız qalır. Bəziləri də bu hadisəni xürafat hesab edirlər. Kimi

də susaraq, şübhəli halda bu əhvalatı dinləyir. Bu mövzuda bir neçə sualla müraciət edirik:

1. Bu hadisə haqqında yalnız qeyri-mötəbər rəvayətlərdə xəbər verilir, yoxsa Quran və səhih rəvayətlər də belə bir hadisənin baş verməsini təsdiqləyir?

2. Əgər etibarlı mənbələr bu hadisənin baş verməsini təsdiqləyirsə, İslam Peyğəmbəri cismən meraca getmişdir, yoxsa bu hadisə yuxuda baş vermişdir?

3. Həmin dövrdə fəzaya qalxmaq üçün heç bir vasitə olmamışdırsa, həzrət Peyğəmbər merac səfərini necə həyata keçirmişdir? Əgər qəbul etsək ki, belə bir səfər doğrudan da, baş tutmuşdur, onda irad edilə bilər ki, belə bir səfər üçün çox böyük bir zaman fasiləsi lazım idi. Fəzaya doğru belə bir səfər üçün insan ömrü bəs edərmi?

4. Belə bir səfər hansı zərurətdən doğmuşdur?

Cavab: 1. “İsra” surəsinin ilk ayəsində belə oxuyuruq: “Bəzi ayətlərimizi göstərmək üçün bəndəsini bir gecə Məscidül-Hərəmdən ətrafını mübarək etdiyimiz Məscidül-Əqsaya apararı Allah pak və müqəddəsdir. O, doğrudan da eşidən və biləndir.” Bu ayədə merac hadisəsinin müqəddiməsinə, yəni Məkkədən Beytül-müqəddəsə hərəkətə işarə olunur. Ayədən məlum olur ki, uyğun səfər Məscidül-hərəmdən (Məkkədən) başlamışdır. Cəmi bir gecə çəkmiş bu səfərin məqsədi Allah əzəmətinin müşahidəsi olmuşdur. Ayədən belə görünür ki, cərəyan yuxuda yox, aşkarda baş vermişdir.

Ayənin ərəbi mətninin “sübhən” kəlməsi ilə başlaması mövzunun əhəmiyyətini göstərir. Çünki yuxu bir o qədər də əhəmiyyətli məsələ deyil ki, onun zikri uyğun təbirlə başlana.

2. “Nəcm” surəsinin 13-18-ci ayələrində buyrulur: “And olsun ki, (Peyğəmbər (s) Cəbrəili) başqa bir dəfə də görmüşdü, Sidrətül-Müntəhanın yanında. Məva cənnəti də onun yanındadır; o zaman Sidrəni nələ bürümüşdü, nələ! Göz nə yayındı, nə də uzağa getdi; And olsun ki, öz Rəbbinin ən böyük qüdrət nişanələrindən bir qismini gördü.” Ayələrdə merac kəlməsi işlədilməsə də, əhvalatların merac səfəri zamanı baş verdiyi şübhə doğurmur.

Əbədi behiştə baş verən görüşlərin məhz merac səfərində gerçəkləşdiyini bütün şiə və sünni təfsirçiləri təsdiqləyirlər.

Uyğun ayələrdən görünür ki, hadisə oyaq vaxtı baş vermişdir. “Göz nə yayındı, nə də uzağa getdi” ayəsi deyilənləri bir daha təsdiqləyir. “Rəbbinin ən böyük qüdrət nişanələrindən bir qismini gördü.” ayəsi də merac səfərinin aşkar şəkildə baş verməsinə növbəti dəlildir. Bir sözlə, Qurani-kərimdə merac mövzusu yetərcə işıqlandırılmışdır.

Bəs hədislərdə bu barədə nə deyilir? İslam alimləri tərəfindən tərtib olunmuş müxtəlif təfsir və hədis kitablarında merac hadisəsinin bütün müsəlmanların əqidəsi olduğu bəyan olunur. Əlbəttə ki, ayrı-ayrı qruplar arasında müəyyən baxış fərqləri də vardır.

AMMA əksər İslam alimləri merac hadisəsində nəql olunmuş hədislərin mütəvatir, yetərli sayda, məşhur olduğunu təsdiqləyirlər. Bəzi alimlərin fikirləri ilə tanış olaq:

1. Böyük şiə alimi şeyx Tusi öz təfsirində uyğun ayə haqqında deyir: “Şiə alimləri inanırlar ki, Allah-təala öz Peyğəmbərini Məkkədən Beytül-müqəddəsə apardığı vaxt onu səmaya qaldırdı, öz əzəmət nişanələrini ona göstərdi. Bu hadisə yuxuda yox, ayıq vaxtı baş verdi.” Təfsirin “Nəcm” surəsinin uyğun altı ayəsi haqqındakı qeydlərində merac səfərinin ikinci hissəsi, yəni səmaya səfər haqqında məlumat verilir.

2. Böyük təfsirçi mərhum Təbərsi “Məcməul-bəyan” təfsirində “Nəcm” surəsinin uyğun ayələri haqqında belə buyurur: “Etibarlı mənbələrimizdə bildirilən budur ki, Allah Öz Peyğəmbərini cismi ilə, oyaq vaxtı səmaya qaldırdı. Əksər təfsirçilər bu əqidədədirlər.”

3. Mühəddis Əllamə Məclisi “Biharul-ənvar” kitabının altıncı cildində yazır: “İslam Peyğəmbərinin Məscidül-hərəmdan Beytül-müqəddəsə və oradan da səmaya səfərini Quran ayələri və şiə və sünnilərin mütəvatir hədisləri təsdiqləyir. Yalnız məsum imamların buyuruqlarından xəbərsiz olanlar bu səfərin ruhani bir səfər olması haqqında danışırlar...” Sonra əlavə olunur: “Əgər bu hadisə haqqında məlumatları toplamaq istəsək, böyük bir kitab alınar.”

Sonra alim uyğun mövzu ilə bağlı yüzdən çox hədis nəql edir. Bu hədislərin böyük hissəsi mötəbər şiə kitabı “Kafi”dən nəql edilmişdir.

Sünni hədis alimləri və təfsirçiləri də merac hadisəsini məşhur bir hadisə kimi tanıyır, “İsra” və “Nəcm” surələrinin təfsirində merac hadisəsini təsdiqləyirlər.

“Məcmül-bəyan” kitabında deyilir: “Merac mövzusu ilə bağlı hədislər dörd qrupdur:

1. Mütəvatir hökmündə olan rəvayətlər;
2. Əqli və nəqli baxımdan şübhə doğurmayan hədislər;
3. Bir qədər əsassız olan rəvayətlər;
4. Merac səfərini məntiqsiz şəkildə bəyan edən rəvayətlər.

Həqiqi İslam alimləri merac səfərinin şişirdilmiş şəkildə təqdim olmasına tərəfdar deyillər. Heç bir tarixi məlumat məsuliyyətsiz insanlardan amanda olmadığı kimi, merac hadisəsi haqqında da məntiqsiz sözlər danışılmışdır. Ağıl və məntiqə, tarixi məlumatlara əsaslanaraq, uydurma hədislərin aradan götürülməsi zəruridir.

Bəs merac səfəri elmi cəhətdən necə izah olunur?

Bu mövzunu aydınlaşdırmaq üçün bir neçə sualı cavablandırmağa çalışaq:

1. Ümumiyyətlə, merac, yəni səmaya səfər elmi baxımdan mümkündürmü?

2. Əgər belə bir iş olmuşdursa, hansı vasitələrlə olmuşdur?

Birinci sual elmi baxımdan yetərinə cavablandırılıla bilər. Çünki artıq fəza təcrübi şəkildə öyrənilir və neçə illərdir ki, atmosfərə səfərlər həyata keçirilir. İnsanın fəzaya qalxması bir zaman şübhəli görünə bilərdi. Hətta bəzi keçmiş alimlər fəzaya səfəri atmosfer üçün təhlükəli sayırdılar. Bu gün isə fəza səfərləri kimsədə təəccüb doğurmur.

Artıq sənişinli və sənişinsiz peyklər atmosferi dələrək kosmosa çıxır. Veneraya qədər gedən peyklər vardır. Kosmosun bugünkü fəthi varlıq aləmi ilə müqayisədə kiçik bir iş görünsə də, artıq belə bir səfərlər mümkünsüz sayılmır. Bir işin mümkün sayılması üçün ən yaxşı dəlil onun baş verməsidir.

İkinci sualın cavabında etiraf etməliyik ki, kosmos səfərlərinin hansısa texniki vasitəyə ehtiyacı var. Kosmosa çıxmaq üçün

atmosfer qatını dəlmək lazım gəlir. Bu isə hansısa texniki vasitələrlə həyata keçirilir. Kosmosa çıxan şəxs əvvəllə cazibə qüvvəsini dəf etməlidir. Cazibə qüvvəsindən çıxmaq üçün isə ən azı saatda 40 min kilometr sürətə malik olan minik lazımdır. İkinci maneə yer kürəsini əhatə etmiş atmosfer qatıdır. Atmosferin yalnız yerə yaxın olan hissəsində nəfəs almaq mümkündür. Pərakəndə oksigen qatını keçdikdən sonra oksigen azlığı insanı boğmağa başlayır. Təcrübədə sübut olunmuşdur ki, yerdən 15 km. yüksəkliyə qalxmış insan bir neçə saniyə ərzində huşunu itirir. Buna görə də hava nəqliyyat vasitələrində sərnişinlər üçün ehtiyat oksigen götürülür.

Digər bir maneə atmosferdəki yandırıcı istilikdir. Yuxarı qatlarda cismin günəş düşməyən hissəsi soyuqdan donur, günəş şüaları düşən hissəsinin hərarəti isə olduqca yüksəyər qalxır.

Başqa təhlükəli bir maneə günəşin ultrabənövşəyi şüalarıdır. Bu şüalar insan orqanizminə öldürücü təsir göstərir.

Fəzada xaoslu hərəkətdə olan meteor və meteoritlər də hərəkətə böyük maneçilik törədir. Belə səma cismi ilə toqquşma böyük fəlakətlə nəticələnir. Belə maneələrdən qorunmaq üçün xüsusi avadanlıqlara ehtiyac duyulur.

Digər bir maneə isə çəkisizlikdir. İnsan yerdən uzaqlaşdıqca onun çəkisi azalır. Çünki çəkini yaradan yerin cazibə qüvvəsidir. Sadəcə, yerin cazibə dairəsindən çıxdıqdan sonra insan çəkisizlik şəraitinə düşür. Fəzada olan müsafir öz ağırlığını hiss etmir. Sürət özü də çəkini azaldan amillərdəndir. Çəkisizlik kosmonavtlar üçün adi bir hal olsa da, adi insanlar bu vəziyyətə tab gətirə bilmirlər. Ona görə də fəza səfərinə çıxmazdan qabaq ciddi şəkildə hazırlaşmaq lazım gəlir.

Fəza səfərinə çıxmış insanın qarşılaşacağı maneələri sadaladıq. Amma bu maneələr səfəri mümkünsüz etmir. Hansısa vasitələrlə həmin maneələri aradan qaldırmaq olar. Əsrimizdə həmin maneələri ötür keçə bilən cihazlar mövcuddur. Əlbəttə ki, daha mükəmməl cihazlar hazırlana bilər.

İndi isə mərac səfərinə qayıdaq. Bilməliyik ki, həzrət Peyğəmbər (s) bu fəza səfərini adi bəşəri bir qüvvə ilə başa vurmamışdır. Həzrət, heç şübhəsiz qeybi qüvvələrin yardımını ilə uyğun məsafəni

qət edə bilmişdir. Əlbəttə ki, Allahın sonsuz qüdrətinə inanan allahpərəst bir şəxs deyilənlərə təəccüb etməz. Allah sonsuz qüdrət sahibidir və Öz Peyğəmbərini səmaya qaldırıb əzəmətini ona göstərməyə qadirdir. Merac səfərinin bir gecədə baş verməsi zaman baxımından məntiqidirmi? Alimlər hesablamışlar ki, günəş sistemindən kənarda yerləşmiş ən yaxın ulduz olan proksima ulduzuna çatmaq üçün ən azı dörd il vaxt lazımdır. Bu baxımdan merac səfəri necə izah olunur? Məsələnin iki həll yolu var:

1. Mümkündür ki, merac səfəri günəş sistemi daxilində baş vermişdir. Həzrət Peyğəmbərin günəş sistemini tərk etməsi haqqında dəlilimiz yoxdur. Əgər bu ehtimalı qəbul etmiş olsaq, zaman baxımından şübhəli nöqtə qalmır. Əvvəldən günəş sisteminin ən uzaq planetinədək olan məsafə min dörd yüz milyon kilometrdir. Işıq sürətinə malik bir minik üçün bu məsafəni qısa bir zamanda qət etmək çətin deyil.

Maraqlıdır ki, şiə və sünni hədislərində həzrət Peyğəmbərin merac səfərini Buraq adlı bir miniklə həyata keçirdiyi bildirilir. Hədis alimləri bildirirlər ki, həmin minik çox sürətli olduğu üçün Buraq adlandırılmışdır. “Buraq” kəlməsinin lüğət mənası “ışıqlı” deməkdir. Hədislərdə bu qeyri-adi minik haqqında maraqlı məlumatlar verilmişdir. Bildirilir ki, bu miniyin hər qədəmi onun baxışı qədər olmuşdur. Dünyanın görünməsi işıq vasitəsi ilə baş verdiyindən görmə sürəti işıq sürətinə bərabərdir. Hədisdən məlum olur ki, bu miniyin işıq sürətinə bərabər sürəti olmuşdur. AMMA işıq sürəti də ən böyük sürət deyil. Bəzi alimlər iddia edirlər ki, hər hansı amil bir şeyin sürətini işıq sürətindən yuxarı qaldıra bilməz. AMMA bu baxış özünü doğrultmur. Işıq sürətindən üstün sürətin də olması mümkündür. Məsələn, cazibə qüvvəsinin hər hansı sahəni əhatə etməsi üçün zamana ehtiyac yoxdur. Alimlərin fikrincə, bu sahə bir anda yaranır. Bu barədə yazırlar: “Elə bir sürət mövcuddur ki, bir anda dünyanın bir başından o biri başına təsir göstərir. Bu tipli sürət cazibə qüvvəsi dalğalarının sürətidir.” Aydın olur ki, sürətin məhdudluğu nəzəriyyəsi sübuta yetirilməmiş bir nəzəriyyədir. Gələcəkdə sübut oluna bilər ki, hətta torpaqdan yaranmış bir cisim xüsusi bir şəraitdə işıq sürətindən də yuxarı sürətlə hərəkət edə bilər. Əgər bu baxış sübuta yetirilərsə,

Peyğəmbərin meracı günəş sistemindən kənar da mümkün sayıla bilər. Sürət məhdudiyəti nəzəriyyəsi özünü doğrultmasa, Peyğəmbərin merac səfəri hansı fəzada baş verməsindən asılı olmayaraq, bir gecədə mümkün sayılar.

Bəs merac səfərinin məqsədi nə idi? Təəssüf ki, Peyğəmbərin merac səfəri haqqında həqiqətə uyğun gəlməyən xürafi əhvalatlar uydurulmuşdur. Bu xürafi məlumatlar səbəbindən merac səfərini sonadək mütaliə etməkdən çəkinmişlər. AMMA merac səfərinin əsil məqsədini Qurandan öyrənmək lazımdır. Bütün islami həqiqətlər yalnız Qurani-məcid vasitəsi ilə yetərincə dəyərləndirilə bilər. Meracla bağlı Quran ayələrindən ikisində uyğun səfərin məqsədi belə açıqlanır: “Bəzi ayələrimizi göstərmək üçün bəndəsini bir gecə Məscidül-həramdan ətrafını mübarək etdiyimiz Məscidül-Əqsaya aparən Allah pak və müqəddəsdir.¹ Ayədə açıq-aşkar bildirilir ki, bu səfərin məqsədi Allahın əzəmətinin həzrət Peyğəmbərə göstərilməsidir. Növbəti ayədə isə belə buyrulur: “And olsun ki, öz Rəbbinin ən böyük qüdrət nişanələrindən bir qismini gördü.”² Ayələrdən məlum olur ki, merac səfərinin məqsədi bəzi uydurma məlumatlarda bildirildiyi kimi Allahın camalının müşahidəsi olmamışdır.

Biz müsəlmanların əqidəsinə görə Allahın xüsusi məhəlli yoxdur. Quranda buyrulur: “Haraya üz tutsanız Allah oradadır.” Başqa bir ayədə isə belə buyrulur: “Onun kürsüsü göylərlə yer vüsətindədir.”

Bəli, merac səfərinin məqsədi ilahi ayələrin müşahidəsi olmuşdur. Bu səfər həzrət Peyğəmbərin (s) qəlbini daha da nurlandırmış, düşüncəsini daha da dərinləşdirmişdir. Həzrət Peyğəmbər merac səfərindən sonra xalqa rəhbərlik və insanların hidayəti üçün daha ciddi hazırlığa malik oldu.

---

¹ “İsra”, 1

² “Nəcm”, 18.

YEDDİNCİ HİSSƏ

MÜXTƏLİF SUALLAR

1. BİR ZAMAN TƏRƏQQİ ETMİŞ MÜSƏLMANLARIN BUGÜNKÜ GERİLİYİNİN SƏBƏBİ NƏDİR?

Sual: Nə üçün müsəlmanlar bir zaman sürətlə inkişaf etdilər? Bəs bugünkü geriliyin səbəbi nədir? Nə üçün bir zaman dünya mədəniyyətinin önündə gedən müsəlmanlar tənəzzülə uğramışlar?

Cavab: Doğrudan da, bu sual maraqlı və həssas suallardandır. Bu mövzuda kitab yazmaq daha yaxşı olardı. Tanınmış Misir alimi Fərid Vəqdi öz ensiklopediyasının elm bölməsində müsəlmanların bir vaxtki inkişafının on səbəbini göstərmişdir. Bu mövzuda başqa alimlərin də araşdırmaları vardır. Əslində isə uyğun tərəqqi və bugünkü geriliyin bir əsas səbəbi vardır: İslamın ali təlimlərinə diqqət! İlkin İslam dövründə bütün müsəlmanlar ictimai və fərdi həyatın bütün sahələrində bu təlimlərdən ilhamlanardılar. AMMA bu gün əksər müsəlman ölkələrində vəziyyət başqadır. Çoxlarını yalnız coğrafi baxımdan müsəlman hesab etmək olar. Hər halda bir zamankı inkişafın və bugünkü tənəzzülün səbəblərini araşdıraraq:

1. Çoxsahəli fədakarlıq: İlkin müsəlmanlar bütün mənalarda fədakar idilər. İslam ayinləri onlar üçün qardaşdan, qadından, məqamdan, sərvətdən, mənəbdən əziz idi. Onlar bütün imkanlarını İslam yolunda sərf edirdilər. İslam tarixindəki döyüşlər deyilənlərin canlı şahididir. Bugünkü həyatımızda isə din ikinci dərəcəli rol oynayır. Azca da olsa, dini fədakarlıq gözə çarpmır. Çoxları yalnız öz varlıqlarını qorumaq üçün İslamı möhtərəm tuturlar. Azca çətinliyə düşdükləri zaman İslamdan üz döndərirlər. Çox az insanlar şəxsi mənafeyini İslama qurban verir. Bəli, misilsiz zəhmətlər, şəhid qanları hesabına əldə olunmuş dəyərlərin qiyməti bilinmir.

2. İttifaq və birlik: İlkin İslam dövründə müsəlmanlar bir-birlərini İslam hökmləri əsasında qardaş sayırdılar. Həzrəti Peyğəmbərin (s) vəfatından sonra Əmirəl-möminin və onun məsum övladları sayəsində İslamda əldə olunmuş nailiyyətlər bir müddət qorundu.

Onlar İslam əsaslarını qorumaq üçün özlərini qurban verdilər. Bu günsə müsəlman başçıları arasındakı fikir ayrılığı son həddə çatmışdır. Artıq neçə əsrdir ki, müxtəlif məzhəb və qrup nümayəndələri bir-birləri ilə müxalifətçilik edir, bir-birlərini dindən xaric sayırlar. Bu gün İslamın həqiqi çöhrəsi müxtəlif xürafatların pərdəsi altında qalmışdır. Belə bir vəziyyətdə hansı əzəmətdən danışmaq olar?!

3. Dövrün şəraiti ilə tanışlıq: Dövrün şəraiti ilə tanışlıq İslamın inkişafında mühüm amildir. Bir vaxt müsəlmanlar ən müasir silahlarla, elmin böyük nailiyyətləri ilə təchiz olunmuşdular. Hünəyn döyüşü zamanı həzrət Peyğəmbər xəbər tutdu ki, Yəmənə qalaları uçurmaq üçün yeni silah ixtira olmuşdur. Dərhal Yəmənə adam göndərib, həmin silahın hazırlanma və istifadə etmə qaydalarını öyrənməyi tapşırırdı.

İslamın ilkin dövründə ötən əsrin elmi nailiyyətləri, fəlsəfə, fizika, kimya, riyaziyyat, həndəsə, astranomiya kitabları ərəb dilinə tərcümə olundu. Müsəlmanlar həmin elmləri təkmilləşdirib, böyük mədrəsələr, kitabxanalar təsis etdilər. Çox tez bir zamanda müsəlman cəmiyyəti biganə cəmiyyətlərdən ehtiyacsız oldu. Qısa bir müddətdə Bağdad, Şam, Misir, İran dini təhsil mərkəzləri dünyanın elmi təhsil mərkəzlərinə çevrildi. Bu gün müsəlmanlar günün tələbini nəzərə almadan öz qədim üsullarını tətbiq etməklə İslamı dünyaya yaymağa çalışırlar. Hansı ki, dünya həmin dünya deyil. Etiraf etməliyik ki, İslamın təbliğat vasitələri əsrin təbliğat vasitələri ilə ayaqlaş bilmir.

Yuxarıda sadalanan üç amil bir zaman müsəlmanların tərəqqisinə səbəb olmuşdur. Müsəlmanların üstünlük səbəbi Qurani-kərimdə də yad olunmuşdur. Bu mövzuda söhbətimizi həmin ayə ilə başa çatdırırıq: Allah-təala buyurur: “İmanınız olmuş olsa, siz daha üstünsünüz.”¹

Qeyd olunmuş ayədən başqa bir sualın da cavabı aydın olur. Soruşula bilər ki, müsəlmanlar itirilmiş əzəmətlərini qaytara biləcəklərmi? Birinci sualın cavabı bu məsələyə də aydınlıq gətirir.

---

¹ “Ali-İmran”, 139.

Bir zaman İslamın tərəqqisinə səbəb olmuş üç amilə diqqət yetirilərsə, müsəlmanlar yenidən inkişaf edə bilərlər.

Bugünkü müsəlmanlar ilkin dövrün müsəlmanları kimi fədakar olsalar, əl-ələ verib təfriqələri aradan qaldırsalar, İslam rəhbərləri dövrün şəraitini dərk etsələr, heç şübhəsiz ki, ilkin əzəmət geri qaytarılasıdır. Əlbəttə ki, hər növ dəyişiklik və təkamül İslam qanunları hüdunda olmalıdır. Zamanın ruhunu duymaq o demək deyil ki, İslam qanunları bir kənara qoyulsun.

2. NƏ ÜÇÜN GƏNCLƏR DİNİ MƏCLİSLƏRDƏN QAÇIRLAR?

Sual: Bir çox gənclərin dini məclislərə maraq göstərməməsinin səbəbi nədir? Problem hansı yolla həll edilə bilər? Gənclərin diqqətini cəlb etmək üçün hansı metodlardan istifadə etmək lazımdır?

Cavab: Düşünürük ki, bir çox gənclərin dini yığıncaqlardan uzaqlaşmasının iki əsas səbəbi var:

1. İslam düşmənlərinin müsəlman gənclərə qarşı hazırladığı zəhərli proqramlar onları dini məclislərə, ruhaniyyətə münasibətdə bədbinləşdirmişdir. Düşmən öz iti təbliğat vasitəsi ilə ağı qara göstərməyi bacarır.

2. Bəzi məclislərdə natiqlik qaydalarına, təbliğat üsullarına əməl edilmir. Zəif, küt, elmi əsassız təbliğat bugünkü təhsilli gəncin mənəvi susuzluğunu yatıra bilmir.

Bəli, məhz bu iki səbəbdən müsəlman gənclər dini yığıncaqlardan qaçır. Amma xoşbəxtlikdən son dövrlər əksər müsəlman gənclərində İslama yeni bir maraq oyanmışdır. Bu gün əzəmətli dini mərasimlərə nəzər salsanız, iştirakçıların əksəriyyətinin gənclərdən olunduğunu görərsiniz. Gənclər ilahi eşq yangısında İslama üz tuturlar. Onların ehtiyaclarına cavab verilib-verilməməsi isə başqa bir mövzudur. Mövcud mənəvi ehtiyacların ödənməsi üçün günün nəbzini tuta bilən təbliğatçılara ehtiyac var. Biz dəyərli təbliğatçıların mövcudluğunu inkar etmirik. Təəssüf ki, onlar mövcud ehtiyacı ödəyəcək sayda deyillər.

3. İSLAMIN ÇOXARVADLILIQ HÖKMÜNDƏN SUI-İSTİFADƏNİN QARŞISINI NECƏ ALMAQ OLAR?

Sual: Bilirik ki, cəmiyyətdə kişi-qadın tarazlığı pozulduqda, çoxarvadlılıq hökmünün müstəsna əhəmiyyəti var. Əlbəttə, bu hökmə o zaman razılaşmaq olar ki, kişilər qadınlara münasibətdə ədalət və insafı gözləsinlər, evlənib-boşanma əyləncəyə çevrilməsin, qadının şəxsiyyəti qorunsun.

AMMA dövrümüzdə bir çox müsəlmanlar coğrafi müsəlman olduğundan dini göstərişlərə biganə yanaşırlar. Belələri çoxarvadlılıq hökmündən də sui-istifadə edirlər. İslamın ictimai əhəmiyyətli bir hökmündən çirkin məqsədlə istifadə edənlərə qarşı hansı tədbirlər görülməlidir?

Cavab: Şübhəsiz ki, qanun nə qədər gözəl olsa da, onu icra edən lazımdır. Əks təqdirdə istənilən gözəl qanunun cəmiyyət üçün faydası olmur.

İslam təlimləri, Allaha iman bir çox insanların çirkin işlərdən çəkirdisə də, bütün cəmiyyət öz istəyinin ixtiyarına buraxıla bilməz. İstər-istəməz qanunu pozanlar, qanundan sui-istifadə edənlər tapılmalıdır. Ona görə də ictimai ədalətin təmin olunması üçün həmin qanunlara nəzarət edənlər lazımdır. İslami hökumətin əsas vəzifələrindən biri də elə budur. İman və əxlaq yolu ilə özünü düzəldə bilməyən insanların qarşısını yalnız işlək qanunla almaq olar. Haqqı tapdanan insanların şərəf və ləyaqətinin qorunması İslam hökumətinin müqəddəs vəzifəsidir.

İslami qanunlara nəzarət məsələsi təkcə çoxarvadlılıq hökmünə aid deyil. İslam bütün sahələrdə müsəlmanların hüquqlarını qoruyur, onların insani haqlarının pozulmasına qarşı çıxır. Çoxarvadlılıq da uyğun sahələrdən biridir. İslam hökumətinin ixtiyarı var ki, çoxarvadlılıqdan sui-istifadə edənləri cəzalandıraraq, qadınlara şərəf və ləyaqətini qorusun. Başqa bir nöqtəni də daim diqqətdə saxlamaq lazım gəlir. İslam qanunları zəncir halqaları tək bir-birinə bağlıdır. Əgər bir qanun icra olunmursa, demək, bu zəncir dairəsində qırıqlıq var. Hədd, diyə, qəzavət, tələq və sair hökmlər İslam qanunlarının kompleks şəkildə işlədiyi cəmiyyətlərdə qoruna bilər. Əgər bütün İslam qanunları

cəmiyyətdə icraya qoyularsa, kimsə bu qanunlar silsiləsini pozmağa cürət etməz. Unutmamalıyıq ki, İslam qanunları təkcə izdivac və təlaqdan ibarət deyil.

4. SƏBİR VURAN ADAM BİR QƏDƏR GÖZLƏMƏLİDİRMI?

Sual: Bəziləri iş başlamaq istəyərkən səbir vurduqda bir qədər gözləyirlər. İslamda belə bir göstəriş varmı?

Cavab: İslamda belə bir göstəriş yoxdur. Ümumiyyətlə, bu sayaq işlər İslam ruhundan uzaqdır. Hətta bildirilir ki, bir iş görmək qərarına gəldikdə pis əlamətlə rastlaşsanız, etina etməyin və Allaha təvəkkül edərək işinizin ardınca gedin. Pis fal, pis əlamət əslində şirk nişanəsidir.

Bəli, səbir haqqında buyurulmuşdur ki, əgər aranızda bir şəxs səbir vursa, ona dua edin və “Yərhəməkumullah”, yəni Allahın mərhəməti halına şamil olsun,” deyin. Qarşı tərəf də dua edib belə deməlidir: “Yəğfirəllahə ləikum”, yəni “Allah sizi bağışlasın.”

AMMA səbirdən sonra bir qədər gözləmək, tək səbir, cüt səbir deyə dayanmaq əfsanədən başqa bir şey deyil. Agah və alim müsəlmanlar belə əfsanələrdən çəkinməlidirlər.

5. PEYĞƏMBƏR BARİGAHININ XADİMİNİN ADINDAN YAYILAN YUXU NAMƏLƏRİ DÜZGÜNDÜRMI?

Sual: Bəzən Peyğəmbər barigahının xadimi adından yuxu namələri yayılır. Bu şəxs xalqı günahdan çəkinməyə çağıraraq, əsrin imamının (ə) zühuru haqqında Peyğəmbərin dilindən məlumatlar verir, zühur vaxtını göstərir. Bu yuxu naməsini düzgün saymaq olarmı?

Cavab: Bəzi İslam və şiə düşmənləri tərəfindən görülən bu çirkin iş təəssüf doğurur. Bu iş illər uzunudur ki, davam edir. Hər il həmin xadimin adından namələr yayılır. Bir namədə vəd edilmiş vaxt düz çıxmadıqda, xadim təzə bir yuxu görür. Bu namələri yayanların məqsədi həzrət Mehдинin (ə) intizarında olanları süstləşdirməkdir. Əlbəttə ki, əksər şiələr bu sayaq uydurmalara inanmırlar. Hətta bir şəxs belə bir yuxu görmüş olsa da, dini baxımdan etibarlı sayılmamalıdır.

6. SEYİDLİK NƏ ZAMANDAN BAŞLAMIŞDIR?

Sual: Seyidlik nə vaxtdan başlamışdır və bu zümrəyə uyğun adı kim qoymuşdur?

Cavab: Seyidlik həzrət Peyğəmbər (s) xanədanında mövcud olan mənəvi bir şərəfdir. Həzrət Peyğəmbər (s) nəslindən olan bu insanlara xüsusi ehtiram göstərilir. Bu ehtiramın əsasını, şübhəsiz ki, həmin insanların həzrət Peyğəmbərlə (s) qohumluq əlaqəsi təşkil edir. “Seyyid” ərəbcədən tərcümədə “ağa” deməkdir. Bu kəlmə həzrət Peyğəmbərin (s) və məsum imamların bəzi buyuruqlarında da işlədilmişdir.

AMMA belə bir titul seyyid olan şəxsə icazə vermir ki, İslam qanunlarını pozsun və özünü qanunlara münasibətdə başqalarından üstün saysın. Əslində seyyidliyin kökü Peyğəmbərin (s) və Peyğəmbər (s) əhli-beytinin əzəmətidir. Onlar öz uca şəxsiyyətləri sayəsində ağa, seyyid olmuşlar. Bu şəxsiyyət ucalığı həzrət Peyğəmbərin (s) babası Haşimədən gedir. Onun övladları da bu yolla iftixar qazanmışlar.

7. “MƏHƏMMƏD PEYĞƏMBƏRİ (S) YENİDƏN TANIMAQ LAZIMDIR” KİTABI MÖTƏBƏRDİRMİ?

Sual: Bu kitabın güclü və zəif nöqtələrini “İslam məktəbi” jurnalının saylarının birində oxuduq. Elə görünür ki, kitabın yeganə zəif nöqtəsi şiə dünyasını, Əmirəlmöminin Əlinin (ə) şəxsiyyətini diqqətdən kənar saxlamasıdır. Yeganə zəif nöqtə budur, yoxsa həzrət Peyğəmbərin (s) də şəxsiyyəti lazımcına işıqlandırılmamışdır?

Cavab: Uyğun kitabın güclü və zəif nöqtələri vardır. Onun zəif nöqtələri təkcə şiə məzhəbi ilə bağlı deyil. Uyğun kitabda heç bir müsəlmanın inanmadığı məsələlər qeyd olunur. Məsələn, kitabın 225-ci səhifəsində “Mərac” fəslində oxuyuruq: “Orada Peyğəmbər (s) Allaha o qədər yaxınlaşdı ki, Allahın qələminin səsini eşitdi və anladı ki, Allah bəşəriyyətin əməllərinin hesabı ilə məşğuldur. AMMA Allahın qələminin səsini eşitsə də, Onu görmürdü. Çünki kimsə Allahı görə bilməz, hətta Peyğəmbər də olmuş olsa!” Müəllifin bu lətifəni hansı mənbədən götürdüyü bizə məlum deyil.

Əvvəla, Allahın məkanı yoxdur ki, Peyğəmbər (s) ona doğru tələsə. Mərcə Quran-məcidin bildirdiyi kimi, Allahın əzəmət ayələrinin müşahidəsi məqsədi ilə baş vermişdir. İkincisi, Allah bütün bəndələrinin əməllərindən xəbərdardır. Onun əməlləri tələsə-tələsə siyahıya alması hətta qələmin səsinin çıxması gülünc bir uydurmadır. Əgər əməlləri qeydə alan bir belə mələk varsa, Allahın bu işlə məşğul olmasının səbəbi nədir?! Üçüncüsü, kitabda Allah cisim kimi təqdim olunur. Bunu isə ən sadələvh müsəlman belə qəbul edə bilməz. Əlbəttə ki, xarici yazarların İslam Peyğəmbərinin şəxsiyyəti və əzəməti haqqında yazması dəyərli bir işdir. AMMA hər halda xarici yazıçı müsəlman ələminə həzrət Peyğəmbərin həyatını öyrədə bilməz. Bununla belə qeyd etmək lazımdır ki, uyğun kitabın müsbət cəhətləri də vardır.

8. MÜSƏLMANLARIN SAVADSIZLIĞININ SƏBƏBİ NƏDİR?

Sual: Həzrət Peyğəmbər xalqı ardıcıl şəkildə elm və biliyə dəvət etdiyi halda, savadsızlıqla mübarizə apardığı vəziyyətdə nə üçün müsəlmanlar bu qədər savadsızdılar?

Cavab: Nə qədər ki müsəlmanlar İslamın ali təlimlərindən uzaq düşməmişdilər, İslam dünyasında elm və bilik ildırım sürəti ilə yayılırdı. Misilsiz elm mərkəzləri, kitabxanalar deyilənlərin əyani sübutudur. Həmin vaxt kağız istehsalı və çap vasitələri olmadığı halda, təkəcə Marağa kitabxanasında dörd yüz min cild, Bağdad kitabxanalarında isə dörd yüz milyon cild kitab vardı. Müsəlman ölkələrindəki kitabxanaları ən dəyərli elmi kitablar bəzəyirdi.

Qərb dünyasının istismar kölgəsi müsəlmanların başının üstünü alanadək müsəlmanlar arasında saysız-hesabsız savadlı insanlar vardı. Məsələn, Fransa istismarından qabaq Əlcəzairin əksər sakinləri savadlı idilər.

Son dövrlərdə bəzi İslam başçılarının bir-birləri ilə çarpışması İslam mədəniyyətini daha da tənəzzülə uğrattı. Hal-hazırda əksər müsəlmanların ibtidai savadı da yoxdur. AMMA ümid edirik ki, son dövrlərdə müsəlman dünyasında müşahidə edilən oyanış uyğun sahədə də əhəmiyyətli dəyişikliklər yaradacaqdır.

9. YAXŞI ADAMLAR NAMAZ QILMALIDIRLARI MI?

Sual: Quranda qeyd olunur ki, namaz insanı çirkin işlərdən çəkindirir. Əgər bir şəxs pis iş görmürsə, onun namaz qılmasına nə ehtiyac var?

Cavab: Namaz qəti və ümumi göstərişdir. Çirkin işləri tərək edib, yalnız saleh əməllərlə məşğul olan insan da bu vəzifədən azad edilməmişdir. Namaz hökmən qılınmalıdır. Namazın qılınmaması üçün yaxşı əməllər şərt sayılısaydı, çoxları min bir bəhanə ilə bu ilahi, tərbiyəvi göstərişdən boyun qaçırardılar.

Bundan əlavə, Allahın zikrindən ibarət olan bu ibadət heç nə ilə əvəz olunmur. Təcrübədən görünür ki, namaz qılmayan insanlar ən azı təmizlik məsələlərinə əməl etmirlər. İnsan günahdan çəkinməklə kamala çata bilmir. İnsanı kamala çatdıran Allaha ibadətdir. Məhz ibadət insana iman tərbiyəsi verir, onun ruhunu kamala çatdırır. Bütün hallarda bu dini vəzifəni yerinə yetirmək vacibdir.

10. İNSAN MƏLƏKDƏN ÜSTÜNDÜR MÜ?

Sual: Deyirik ki, insan yaranmışların əsrəfidir. Bu o demək deyilmi ki, insan Allahın xəlq etdiyi ən kamil varlıqdır, hətta mələkdən də üstündür?

Cavab: İnsanlar və mələklər digər mövcudlar kimi Allahın məxluqlarıdır. Amma insanda mələkdə olmayan fəvqəladə istedadlar vardır. Əgər insanda nəfs varsa, mələkdə nəfs yoxdur. Əgər heyvanda ağıl yoxdursa, mələkdə ağıl var. İnsanda isə həm nəfs vardır, həm ağıl. İnsan bu iki zidd qüvvəyə malik olduğundan məsuliyyəti də ağırdır. Əgər insan ağılına itaət edib iman ardınca getsə, nəfsini boğsa, mələkdən uca olur. Yox əgər ağılı ayaq altına alıb, nəfsinə itaət etsə, heyvandan da aşağı olur.

Quran ayələrinə əsasən, Allah-təala Adəmi yaratdığı vaxt mələklərə əmr etdi ki, ona səcdə etsinlər. Adəmə öz bildiklərini

mələklərə danışması əmr olundu. Bəli, Adəm mələklərə müəllim qərar verildi.

11. BAŞQA PLANETLƏRDƏ HƏYAT VARMI?

Sual: Başqa planetlərdə canlı həyat varmı? Əgər yerdən kənar da həyat varsa, mədəniyyət də varmı? Yoxsa mədəniyyət yalnız yer kürəsindədir? İslam alimləri bu barədə nə deyir?

Cavab: Varlıq aləmi o qədər geniş və əzəmətlidir ki, bu əzəmət qarşısında bütün alimlər heyrətdədirlər. Yalnız bizim qalaktikada yüz əlli milyard ulduz vardır. Onların bir çoxu bizim günəşə oxşayır. Varlıq aləminin genişliyini nəzərə aldıqda inanmaq olmur ki, həyat tək yer üzərindədir. Hər halda astronomların fikrincə, günəş sistemindəki digər planetlərdə həyat olması ehtimalı zəifdir. Hələ ki aparılan tədqiqatların nəticəsi həmin planetlərdə həyat olması fikrini təsdiqləmir. AMMA bütün deyilənlər hələ ki fərziyyədir. Çünki biz günəş sisteminin digər planetlərindən birindən yerə doğru baxsaydıq, güman ki, yerdə həyat olmadığını zənn edərdik. Başqa planetdə olanlar bizim planet haqqında araşdırma aparsaydılar, öldürücü oksigenlə əhatə olunmuş yerdə həyat olmadığını düşünərdilər. Onlar haradan bilsinlər ki, insan orqanizmi həmin bu oksigenlə tənəffüs almaq üçün tənzimlənmişdir! Yerdən başqa planetlərə göndərilən stansiyalar üç yüz kilometrədən şəkillər çəkirlər. Bu şəkillər əsasında qəti bir söz demək çətinidir.

Məşhur dünya astronomlarının yazdığı “Biz dünyada tək deyilik” kitabında bildirilir ki, yerdən kənar da həyat mövcuddur. Hətta onların fikrincə, yerdən kənar da həyat daha inkişaf etmiş səviyyədədir. Əgər tək bizim qalaktikada yüz əlli milyarda yaxın ulduz varsa, eləcə də, hər bir ulduz sisteminin öz planetləri olarsa, həmin sistemlərdə həyat olmadığını iddia etməyə heç bir əsasımız yoxdur. Hər halda bu işlə məşğul olan elmi mərkəzlərdə tədqiqatlar davam etdirilir.

Bu məsələyə münasibətdə İslamın mövqeyi aydındır. Quran və islami hədislər on dörd əsr bundan öncə uyğun sualları

cavablandırmışlar. Həmin mövzuda danışmazdan qabaq bir mühüm nöqtəni qeyd edək:

Müvəhhid, allahpərəst bir fərdin nəzərində varlıq aləmi ilahi hikmətlə yaradılmışdır. Bütün varlıq aləmi hikmətlə yarandığı təqdirdə bu nəhayətsiz okeanın tək-cə bir nöqtəsində həyat olması şübhə doğurur. Canlı həyatın yalnız yerdə olması ilahi hikmətlə bir araya sığmır. Qurani-məciddə səmadakı canlı varlıqlar yad edilərək, Allahın qüdrətinin vəsfində belə buyrulur: “Göyləri, yeri və orada canlıları yaradıb yaymağı Onun qüdrət nişanələrindəndir...”¹ Başqa bir ayədə oxuyuruq: “Göylərdə və yerdə olan bütün məxluqlardan elə biri yoxdur ki, Rəhmanın hüzuruna bir qul kimi gəlməsin.”² Bu kimi ayələrdən görünür ki, səmalarda canlı və düşüncəli varlıqlar mövcuddur. Onlar da Allah qarşısında vəzifəlidirlər və qiyamət günü Allahın hüzuruna toplanasındırlar. Uyğun mövzuda bir rəvayət də nəql etməklə kifayətlənirik: Əmirəl-möminin (ə) ulduzlar haqqında belə buyurur: “Bu ulduzlar yer üzərindəki şəhərlər kimi şəhərlərdir...”³

Şəhidlər ağası həzrət Hüseyin (ə) öz duasında belə deyir: “Pərvərdigara, kəlmələrinə, sözlərinə, hikmət ocaqlarına, səmalarına və yerinin sakinlərinə and verirəm!” Duanın mətnindən aydın şəkildə görünür ki, səmaların da sakinləri vardır. Bəzi alimlər səma sakinlərinin mələklər olduğunu bildirsələr də, bu baxışın qəti bir dəlili yoxdur.

12. ÖZÜNÜ QORUMALI OLAN İNSANIN CANINDAN KEÇMƏSİ NƏYƏ ƏSASLANIR?

Sual: Qeyd olunur ki, insanın bütün fəaliyyətləri onun maddi və mənəvi mənafeələrinin qorunmasına yönəlmişdir. Bu da yoxsullara yardım, yetimin başına sığal çəkmək kimi işlərdə də insanın mənafeyi olur. İnsan imkansızlara məhəbbət göstərməklə öz ruhunu iztirabdan qurtarır. Demək, insanı fəaliyyətə sövq edən

---

¹ “Şura, 29.

² “Məryəm”, 93.

³ “Səfinətul-bihar”, c. 2, s. 574.

mənafe dir. Necə olur ki, maddi və mənəvi mənafe lər uğrunda çarpışan insan fədakarlıq göstərib, canından keçir?

İnsanın öz övladına məhəbbəti böyük fədakarlıq nümunəsidir. İnsan öz övladına xidmətdən ləzzət alır. Onunçün bu əziyyət çox şirindir. Məgər ananın bu sayaq nəvazişlərini fədakarlıq saymaq olarmı?

Cavab: Uyğun suala iki yolla cavab vermək olar:

1. İsar və fədakarlıq odur ki, insan bir işi əvəzsiz görsün. Əlbəttə ki, söhbət maddi mənafe dən gedir.

Məsələn, yoxsulların acınacaqlı halını müşahidə edib, əziyyət çəkən bir şəxs təsəvvür edin. O, yoxsullara kömək etməklə şadlanır. Əgər onun özünü göstərmək, şöhrət qazanmaq məqsədi yoxdursa, etdiyi əməllər isar adlanır. Gördüyü işlər onun vicdanını rahatlaşdırsa da, ona heç bir qazanc vermədiyindən fədakarlıq sayılmaldır.

Başqa sözlə, hansı əməlin fədakarlıq və isar olduğunu müəyyənləşdirmək üçün bu işə sövq edən amillər nəzərə alınmalıdır. O əməllər isar və fədakarlıq sayılır ki, həmin işlər zamanı hesab-kitab aparılmasın, işi görə n şəxs heç bir maddi mənafe güdməsin, kimsə onu bu işə sövq etməsin, iş görə n şəxs kimsədən “əhsən” gözləməsin.

AMMA hansısa şəkildə maddi mənafe, ad-san güdülürsə, fədakarlıq, isar saymaq olmaz. Bu, sadəcə, bir alış-verişdir.

2. Bəzən iş elə bir həddə çatır ki, insan məşuququndan savay hər şeyi unudur. Belə məqamlarda hətta özünü də unudan insan, təbii ki, mənafe ləri də yaddan çıxarır. Aşiq insan yalnız məhbubunun mənafe lərini düşünür. Alış-veriş, ticarət, bank hesabı, bir sözlə, hər şey yaddan çıxır. İnsanda eşq elə bir həddə çata bilər ki, o, məhbuba xidməti dünyanın ən böyük ləzzəti sayar. Axı özünü unutmuş adam hansı mənafe barədə düşünə bilər?! Belə aşiq üçün son mərhələ fəna mərhələsidir. Fəna mərhələsində artıq insan öz varlığını unudur.

Bir çox övlialarımız Allahın hüzurunda belə bir hal tapmışlar. Onlar Allaha eşq səbəbindən ona sitayiş etmiş, Onun yolunda isar və fədakarlıq göstərmişlər.

Əmirəlmöminin Əli (ə) buyurur: “Pərvərdigara! Mən sənə nə cəhənnəm qorxusundan, nə behişt tamahından ibadət edirəm. Sənə pərəstişimin səbəbi budur ki, səni ibadət etməyə layiq bilirəm.” Bəli, öz məşuqu qarşısında Əli (ə) fəna olurdu. Və özünü elə bir həddə unudurdu ki, hətta ayağında qalmış oxun çıxarılmasını da hiss etmirdi. Belə bir insan Allaha ibadət edərkən heç bir fayda gözləyə bilməz. Çünki o yalnız Allahı görür, yalnız Allah üçün çalışır.

13. KAMİL ƏXLAQ SAHİBLƏRİNİN DİNƏ EHTİYACI VARMİ?

Sual: Bəzi ölkələrdə ictimai münasibətlər çox gözəl şəkildə qurulmuşdur. Onlar bir-birlərinin haqlarını pozmur, ədalətə riayət edir, xoş davranırlar. Belə ölkələrdə dinin nə rolu var?

Cavab: Şübhə yoxdur ki, əxlaq fəsadın qarşısını hansısa həddə ala bilər. Amma zahiri nizam cəmiyyətin islahı üçün kifayət edirmi? Şübhəsiz ki, yox! Əgər bəzi ölkələrdə bizim ölkələrimiz üçün xarakter olan fəsadlar aradan qaldırılmışdırsa, onların yerini daha təhlükəli ictimai fəsadlar tutmuşdur. Maskalanmış fitnə-fəsad cəmiyyətdə öz mənfəi işini görür. Əgər bir vaxt oğurluq vardısı, indi qanqsterlik var. İndi oğrular həyətin barısından aşıb toyuq oğurlamır. Onlar texniki vasitələrlə silahlanıb böyük bankları yarırlar. Bu gün zahiri əxlaq normalarına riayət edən ölkələrdə qeyri-qanuni doğulmuş uşaqların sayı ildə iyirmi mini ötür. Əgər əxlaq dinin rolunu oynaya bilsəydi, bir bu qədər intihar, boşanma, terrorla rastlaşmazdıq. Bəzi alimlərin təbirincə, əxlaq imana istinad etdikdə cəmiyyətdə onun islahedici rolu güclənir. İmana istinad etməyən əxlaq etibarsız bir dəyərdir. Onu da qeyd edək ki, dünyanın sivil ölkələrində nəzərə çarpan əmin-amanlığın səbəbi həmin ölkələrin vətəndaşlarının dini təlimlərə əməl etməsidir.

Dini, əxlaqdan fərqləndirən əsaslı bir xüsusiyyət odur ki, əxlaq yalnız insanlar arasında münasibət yaradır, din isə eyni zamanda Allahla insan arasında münasibətləri nizamlayır. Bu isə insanın təkamülü üçün çox ciddi bir şərtidir. Allah qarşısında məsuliyyətlə müşayiət olunan ilahi əxlaqı yalnız dünyəvi səadət xatirinə olan əxlaqla müqayisə etməyə dəyməz.

İmanı əxlaqdan üstün edən xüsusiyyətlərlə daha yaxından tanış olmaq üçün zəngin İslam ədəbiyyatından istifadə edə bilərsiniz.

14. PRAQMATİZM NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Praqmatizmin əsasları nədir, onların fəlsəfi baxışı nədən ibarətdir?

Cavab: Praqmatizm məktəbinə mənsub olan alimlər hissi və əməli müddəalara əsaslanır və əqli müddəaları inkar edirlər. Bu cərəyanın nöqsanlı cəhətlərini aydınlaşdırmaq üçün praqmatizmin bəzi müddəalarını nəzərdən keçirək:

Fəlsəfə konkret bir sahəni əhatə etmir və həqiqətin müəyyənləşdirilməsi ilə məşğul olur. Məsələn, “səbəb və nəticə” fəlsəfənin mövzularından biridir. Əgər cismin zahiri haqqında fizika, daxili haqqında kimya araşdırma aparırsa, “səbəb və nəticə” kimi mövzular fəlsəfənin payına düşür. Fəlsəfi məsələlər iki qismə bölünür:

1. Hiss üzvləri ilə duyulmayan, maddi elmi vasitələrlə təcrübədən keçirilməyən məsələlər. Bəli, müəyyən məsələlər vardır ki, onlar yalnız əqli araşdırmaların predmetidir. Bu araşdırmalarla fəlsəfə məşğul olur.

2. Dəqiq elmlər vasitəsi ilə sübuta yetirilə bilən ümumi mövzular.

Praqmatizm məktəbinin əqidəsinə, hiss üzvləri vasitəsi ilə duyulmayan, təcrübədən keçirilə bilməyən məsələlər haqqında fikir yürütmək olmaz. Onlar bildirirlər ki, filosoflar min illər boyu mübahisələr aparsalar da, hansısa məsələdə vahid rəy bildirməyiblər; filosoflar arasındakı ixtilaflar göstərir ki, uyğun məsələlər həll ediləsi deyil. On yeddinci əsrdə bünövrəsi qoyulmuş bu nəzəriyyənin xülasə halda şərhini verdik.

İlahiyyat alimləri praqmatistlərə qarşı çox iradlar bildirmişlər. İlahiyyat alimlərinin nəzərinə, sözdə yalnız hiss oluna bilən şeyləri qəbul edən praqmatistlər əməldə öz dediklərinə müxalif çıxırlar. Məsələn, onlar deyirlər ki, işıq sürəti saniyədə üç yüz min kilometrdir. Hansı ki, bu məlumat təcrübə vasitəsi ilə əldə olunmamışdır. Bəs işıq sürəti necə müəyyən olunmuşdur? Alimlər işıq sürəti ilə bağlı apardıqları araşdırmalarda bu sürətin sabit olması qənaətinə gəlmişdilər. Ümumi araşdırmalar əsasında əqlə

əsaslanaraq ümumi bir qanun təsdiqlənmişdir. Sual oluna bilər ki, bu qanun təkcə təcrübəninmi məhsuludur? Əlbəttə ki, uyğun qanunun kəşfində əqli araşdırmaların müstəsna rolu olmuşdur. Bu gün təbiətşünasların cəmiyyətə təqdim etdiyi qanunların əksəriyyəti hansısa həddə əqli araşdırmaların nəticəsidir. Məsələn, yerin torpaq qatları, bu qatların qalınlığı və tərkibi haqqında dəqiq məlumatlar verilir. Məgər bütün bunlar təcrübədə sübuta yetrilmişdirmi?!

Praqmatistlərin fikrincə, əgər bir məsələ ətrafında ixtilaf varsa və tərəflər əqli dəlillərə əsaslanırlarsa, bu məsələ həll olunması deyil. Hansı ki, hər bir ixtilaf həqiqətə doğru addımdır. Əgər iki alim hansısa elmi məsələ əsasında mübahisə edirsə, onların hər ikisini haqsız saymaq olmaz.

15. YOQA MƏKTƏBİ NƏDİR?

Sual: Hindistanda və dünyanın başqa məntəqələrində Yoqa məktəbinin çoxlu tərəfdarları var. Bu məktəbin baxışı nədən ibarətdir?

Cavab: Yoqa məktəbi insanın qurtuluş yolunu yalnız ruhun təkamülündə görünən sufilik tipli məktəbdir. Onlar öz məqsədlərinə çatmaq üçün üzücü pəhriz rejimlərindən istifadə edir və inanırlar ki, bu yolla azgın nəfsi ram etmək olar.

Yoqa məktəbinin ən böyük məqsədi ruhu dünyadan ayırmaq və onu Brəhmənə qovuşdurmaqdır. Onların nəzərinə, belə bir məqsədə yalnız tənha yaşamaq vasitəsi ilə çatmaq olar. Yoqa fəlsəfəsində şirk və bütpərəstlik nişanələri vardır.

Onların nəzərinə, maddi dünyanı yaradan Allah başqadır, nöqsansız ruhu yaradan Allah isə tamam başqadır.

Əlbəttə ki, nəfsin pəhrizlə tərbiyəsi (riyazət) təkcə Yoqa məktəbinə məxsus deyil. Hindistanda bu sayaq məktəblər çoxdur. Ona görə də Hindistanı mürtaqlar (asketlər) ölkəsi adlandırırlar.

Şübhəsiz ki, bu sayaq ifratçı məktəbləri İslam rədd edir. İslam insanın qurtuluşunu dünyadan çəkinməkdə görmür. Dinimizdə dünyanı tərk etmək yox, dünyaya əsir olmamaq tapşırılır. Mənəvi kamilliyə çatmaq üçün dünyaya arxa çevirmək yox, nəfs istəklərini cilovlamaq lazımdır. İslamda üzücü riyazətlər qəbul olunmur və

qadağan edilir. Şirk qoxusu gələn ikiallahlılıq İslam tərəfindən qəti rədd edilir və yeganə Allah aləmlərin Rəbbi kimi tanıtılır.

16. ELM CANLI HÜCEYRƏ YARATMAĞA MÜVƏFFƏQ OLMUŞDURMU?

Sual: Canlı varlıq aləminin ən kiçik tərkibi olan hüceyrə, sözsüz ki, bir möcüzədir. Doğrudanmı, müasir alimlər canlı hüceyrə yaratmağa müvəffəq olmuşlar? Hüceyrə yaradıldıqdan sonra kamil insan yaratmaq mümkündürmü? Əgər alimlər belə bir məqsədə nail olsalar, Allahın qüdrətinə xələl gəlməzmi?

Cavab: Ciddi araşdırmalara baxmayaraq, hələ ki, həyat vahidinin, yəni hüceyrənin sirri açılmamış qalır. Hüceyrənin yaranışının və xüsusiyyətlərinin aydınlaşdırılması bir vəzifə olaraq qarşıya qoyulsa da, hələ ki hansısa müvəffəqiyyətdən danışmağa dəyməz. Alimlərin ciddi səylərinə baxmayaraq, canlı hüceyrə yarada bilməmişlər. Amma bu iş qeyri-mümkün də hesab olunmur. Canlı hüceyrə yaradılacağı təqdirdə ana bətnindən kənarında insanın yaradılması məsələsi o qədər problemdir ki, alimlər bu barədə danışmaqdan çəkinirlər. İnsan yaratmaq üçün spermatozoid və ovul adlı iki hüceyrə süni şəkildə alınmalıdır. Amma kamil insan yaratmaq üçün selloldakı genlərin və xromosomların təyini çox zəruridir. İnsanın necəliyini məhz selloldakı genlər və xromosomlar təyin edir. Hələ ki spermatozoid və ovulun yaradılması mümkünsüz görünür. Sadə bir canlı hüceyrə yaratmaq minlərlə fiziki və ruhi xüsusiyyətlərə malik bir varlıq yaratmaq deyil. Demək, bu sahədə aparılan tədqiqatlar hələ ki, nəticəsizdir.

Bir zaman insan nüfəsinin süni şəkildə əldə ediləcəyini və ondan kamil insan yaradılacağını güman etsək, düşünməməliyik ki, bu iş Allahın qüdrətinə təsir göstərəcəkdir. “Həyat Allahın əlindədir” ifadəsi o deməkdir ki, bütün mövcudlar Allahdan varlıq tapmışlar. Həyatın, bütün maddi və qeyri-maddi varlıqların yaranışının Allahın əlində olduğu gerçək bir həqiqətdir. Özündən maddə yarada bilməyən alim, bu maddəyə həyat da verə bilməz. Harada həyat varsa, onun yaratıcısı Allahdır. Əgər bir gün alimlər canlı hüceyrə yaratmağa müvəffəq olsalar, bilməlidirlər ki, onlar bu hüceyrəni heçdən yaratmamışlar. Alimlərin istedadı ilə yanaşı,

təcrübədə olan bütün maddələrin yaradıcısı Allahdır. Bir misal çəkək. Əgər bir ölkədə xaricdən gətirilmiş avtomobil hissələrindən avtomobil yığılarsa, bu o demək deyil ki, avtomobil yığıldığı ölkənin məhsuludur. Belə bir avtomobilin əsil istehsalçısı onun hissələrini hazırlayıdır.

17. İNSANIN İDRAK VƏ DÜŞÜNCƏ MƏRKƏZİ ONUN ÜRƏYİDİRMI?

Sual: Qurani-kərimdə oxuyuruq: “Həqiqətən, gözlər kor olmaz, lakin sinədəki ürəklər kor olar...”¹ Bəli, ayədən göründüyü kimi, sinədə yerləşən ürək idrak və düşüncə mərkəzi kimi tanıtılır. AMMA fizioloqlar uzun araşdırmalardan sonra belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, insanın təfəkkür mərkəzi onun beynidir. Onların nəzərinə, ürəyin vəzifəsi orqanizmdə qan dövranını təmin etməkdir. Həqiqət haradadır?

Cavab: Bir çox alimlər, eləcə də fizioloqlar və psixoloqlar isbat etmişlər ki, insanın sinir sistemi və beyni bədənin digər üzvləri kimi xüsusi vəzifəyə malikdirlər. Bədən sinirləri beyin sinirləri ilə xüsusi bir əlaqəyə malikdir. Ona görə də bədən sinirləri xaricdən duyduğu təsirləri beyinə ötürür. Məsələn, əlimizi oda tutduqda dərhal bütün bədəndə bu təsir hiss olunur. Eləcə də, göz gördüyü mənzərələri xüsusi siqnallarla görmə sinirlərinə ötürür. Beləcə görmə əməliyyatı gerçəkləşir.

Fizioloqlar beyinin fəaliyyətləri haqqında deyirlər: “İnsan düşündüyü vaxt onun beyin hüceyrələri bir çox fəaliyyətlər yerinə yetirir. Beyin güclü qidalanır və fosfor xaric edir. Düşüncəyə xidmət edən sinirlərin hər birinin xüsusi fəaliyyəti vardır. Əksər alimlər belə bir nəticəyə gəlmişlər ki, düşüncə və şüur mərkəzi məhz beyin hüceyrələridir. AMMA bu düzgün deyil. Aparılan təcrübələr yalnız bunu sübut edir ki, xarici amillərin insan idrakına təsiri var. Uyğun fəaliyyətlərsiz insan düşünməyə, görməyə və eşitməyə qadir deyil. AMMA beyin maddəsinin dərk etdiyi, gördüyü və eşitdiyi sübuta yetirilməmişdir.

---

¹ “Həcc”, 46.

Buna görə də dünyanın böyük alimləri bu fikirdədirlər ki, bədənin bu maddi mexanizmindən əlavə bir mexanizm də var. Orqanizmdəki mexanizm həmin mexanizmin öhdəsindədir. Gerçəklikləri dərk edən də odur. Pərdə arxasında olan bu qüvvəni əql, ruh, qəlb adlandırmışlar.

Gündəlik həyatımızda da əksər insanlar “qəlb” dedikdə həmin əql və ruhu başa düşürlər. “Qəlbimdə bir arzum var”, “sizi görməkdən qəlbim şad oldu”, “Qəlbimə gəldi ki” kimi təbirlərdə həmin pərdəarxası qüvvə nəzərdə tutulur.

Şübhəsiz ki, qəlb dedikdə sinədə yerləşən ürək nəzərdə tutulmur. Qəlbın ən çox işlənən mənalarından biri ruhdur. Məhz bu ruh düşüncə və şüur mərkəzi sayılır. (Azərbaycan dilində qəlb sırf pərdə arxası qüvvə mənasında başa düşülür, orqanizmdə qan dövranını tənzimləyən və sinədə yerləşən orqan isə ürək adlanır; ürək özü də iki mənada işlənir: Pərdəarxası qəlb mənasında və fizioloji orqan mənasında) Sinədə yerləşən ürək fizioloji bir orqandır və yuxarıdakı söhbətlərdən məlum oldu ki, insanın düşüncə və şüur mərkəzi pərdəarxası bir ürək və ya qəlbdir. Sinədəki ürəyin döyüntüləri insanın ümumi əhval-ruhiyyəsini göstərir. İstənilən bir hadisə ilk növbədə ürəyə təsir edir.

Qurani-məciddə xalq dilində danışılır. Ayədəki “ürək” kəlməsi həmin pərdəarxası ürək və ya qəlb, ağıl, ruhdur. Bəzi Quran ayələrinə nəzər salaq:

1. Qurani-məcid qiyamət günü haqqında danışarkən buyurur: “Onlar düşüncə sahibləri üçün bir xatırlatmadır.”¹ Məlum olur ki, Qurani-məcid qiyamət səhnəsini insanlar üçün düşüncə vasitəsi kimi qərar vermişdir. Əgər biz sinədəki fizioloji orqan olan ürəyi nəzərdə tutsaq, ayədəki mənalar özünü doğrultmaz. Çünki bu güc hamıda var. Demək, məqsəd ağıl və düşüncə gücüdür.

2. Qurani-kərim qəlb (ürəyi) bir sıra xüsusiyyətlərin və ruhiyyətlərin mərkəzi kimi tanıtdırır. Əlbəttə ki, maddi ürək nəzərdə tutulmur. Bu sifətlər insanın ruhuna aid olan sifətlərdir. Məsələn, bir şəxs haqqında “Onun qəlb (ürəyi) daşdır” və ya “Onun qəlb (ürəyi) xəstədir” deyirlər. Əlbəttə ki, söhbət sinədəki orqandan

---

¹ “Qaf”, 37.

getmir. Quran ürəyi (qəlbi) paklıq, iman, küfr, səadət mərkəzi kimi tanıyır.¹

Şübhəsiz ki, bu kimi sifətlər və hallar ruha aiddir. Yuxarıda deyilənlərdən məlum olur ki, nəzərdə tutulan məhz ruhdur. Xalq arasında isə ona həm qəlb, həm də ürək deyirlər.

Quranda zikr olunmuş ayənin mənası aydın oldu. Yəni Quran “sinədəki qəlb” ifadəsini işlətsə də, bu təbirlə ruh və əqlə işarə edir. Belə bir təbirin səbəbi sinədəki ürəyin ruhla möhkəm bağlı olmasıdır. Doğrudan da, ruhun əksər halları, ölüm və həyat ürəkdə öz əksini tapır.

Quranda təkcə ürək sözü yox, sinə sözü də ağıl və ruh mənasında işlədilir. Bir ayədə belə oxuyuruq: “Sənin sinəni genişləndirmədikmi?!”² Başqa bir ayədə isə belə oxuyuruq: “Allah hidayət etmək istədiyi şəxsin sinəsini İslamın qəbulu üçün genişləndirir.”³ Məlum məsələdir ki, İslamı qəbul etməklə insanın sinəsi genişlənir. Məlum olur ki, sinə təbiri də insanın ruhuna işarədir. Bir çox ruhi hallar ürəkdə təzahür etdiyindən, ürək məhz sinədə yerləşdiyindən bu bənzəmələrdən istifadə olunmuşdur.

18. NƏ ÜÇÜN MƏKKƏNİ “ÜMMÜL-QURA” ADLANDIRIRLAR?

Sual: Təfsirlərdə və digər mənbələrdə bildirilir ki, ilk dəfə “Ümmül-qura” (Məkkə məntəqəsi) adlanan yer yaradılmışdır. Yer günəşdən ayrılmış planetdirsə, uyğun məlumatı məntiqi saymaq olarmı?

Cavab: Alimlər bildirirlər ki, yer kürəsi günəşdən qopub ayrıldıqdan sonra əvvəlcə soyudu, sonra isə onu sel-sular bürüdü. Yer üzünü basmış su azaldıqca suyun üzərində quru torpaqlar görünməyə başladı. Olsun ki, uyğun yer sair məntəqələrdən qabaq görünmüş torpaq ərazilərindəndir. Buna görə də həmin baxış yerin günəşdən ayrılmış bir planet olması fikri ilə zidd deyil.

---

¹ “Bəqərə”, 7.

² “İnşirah”, 1.

³ “Ənfal”, 125.

19. NƏ ÜÇÜN DİNİ GÜNLƏR EYİNİ FƏSİLƏ TƏSADÜF ETMİR?

Sual: Həzrət Əli (ə) mübarək ramazan ayının 19-cu günü zərbəyə məruz qaldı. Bildiyimiz kimi, qəməri il şəmsi ildən təqribən on bir gün qısadır. Uyğun tarix bəzən qısa, bəzən isə yaya düşür. Belə çıxır ki, qəməri təqvim düzgün deyil. Əksər dini bayramlar və əlamətdar günlər də gah ilin bir fəslinə düşür, gah da başqa bir fəslinə. Bütün bunları nəzərə alaraq, qəməri tarixi dəqiq tarix hesab etmək olarmı?

Cavab: Əslində il və ay ictimai işləri nizama salmaq üçün bir vasitədir. Yaradılmış təqvimin təbii əsasları olsun deyə, onları səma cismlərinin hərəkəti ilə nizamlamışlar. Əgər il və ay yerin günəş ətrafındakı dövrü əsasında hesablanarsa, belə təqvim günəş təqvimi (şəmsi təqvim) adlanır. Bəzən isə təqvimin nizamlanmasında ayın yer ətrafındakı hərəkəti əsas götürülür. Belə təqvim ay təqvimi (qəməri təqvim) adlanır. Günəş təqvimi yerin günəş ətrafında hərəkəti ilə ölçüldüyündən bu təqvimdə dörd fəsil mövcuddur. Ay təqvimində isə təbii ki, fəsilər nəzərə alın bilməz. Hər hansı təqvimin tənzimlənməsində məqsəd hadisənin baş verdiyi vaxtı bilməkdir. Hadisənin hansı fəsildə baş verməsi isə başqa məsələdir. İslam tarixi bütünlüklə qəməri təqvim əsasında qeydə alınmışdır. Ay təqvimi dini xarakterə malik olduğundan bizim üçün günəş təqvimindən daha möhtərəm sayılır.

Bəs ay təqviminin günəş təqvimindən hansı üstünlükləri var? Ay təqvimi ilə tarixin müəyyənləşdirilməsi olduqca sadədir. Belə ki, səhrada yaşayan bir insan da qəməri tarixi ilə vaxtı müəyyənləşdirə bilər. Amma günəş təqvimi ilə hesabat üçün hökmən təqvim lazımdır.

Aya baxdıqda onun neçə gecəlik olduğunu təqribən müəyyənləşdirmək olur. Əgər ay bədr formasındadırsa, deməli ayın ortasıdır. Qəməri təqvimlə ay sona yetdikcə dairəvi formalı, bədrələnmiş ay nazilməyə başlayır. Ayın son günlərində nazilmiş ay itir və yeni nazilmiş ay görüldükdə təzə ay başlayır. Amma təqvim olmadan günəş təqvimi ilə vaxtı müəyyənləşdirmək mümkünsüzdür.

Yalnız astronomik hesablamalarla günəş təqviminə uyğun vaxtı tapmaq olar.

Ay təqvimi isə sanki səmadan asılmışdır. Ay təqviminin ayları fəsillərə bölünmüşdür də, bir çox üstünlükləri var. (Ay təqviminin üstünlüklərindən biri də budur ki, dini bayramlar bütün fəsilləri gəzir. Əslində bu özü də bir gözəllikdir. Yəni insan ömrü boyu həm yazda, həm yayda, həm payızda, həm də qışda oruc tutur.)

20. “NÜDBƏ” DUASI HANSI MƏNBƏDƏNDİR?

Sual: Bu gün şiə müsəlmanlar arasında geniş yayılmış “Nüdbə” duasının etibarlı bir mənbəsi varmı?

Cavab: “Nüdbə” duası mötəbər sənədə malik, ali, fəsih, dəyərlı, könül oxşayan bir duadır. Əgər bu duanı oxuyan şəxs kamil aqahlığa malik olarsa, onun oxuduğu dua cəmiyyəti islahə sövq edər, zülmə mübarizəyə qaldırar.

AMMA bəzilərinin bu duaya qarşı mənfı münasibətini anlamaq olmur. Bəzən onun mətninə, bəzən də onun mənbələrinə hücum edilir. Hansı ki, onun nə məzmununda bir nöqsən var, nə də sənədi etibarsızdır. Bu dua daha çox keysaniyyə əqidəsinə oxşarlığına görə tənqid olunmuşdur. Əvvəlcə ən əsas iradlardan birinə cavab veririk:

Bəziləri duanı “Onun ruhunu səmalara apardın” cümləsinə şiə əqidəsinə uyğun saymırlar. Bildirirlər ki, merac təkcə ruha aid deyil. AMMA duanın mətninə diqqətlə nəzər salsaq, uyğun irad yersiz görünər. Duanın ən ilkin mənbələrindən biri Məhəmməd ibn Cəfər əl Məşhədinin “Məzare-kəbir” kitabıdır. Bu alim altıncı əsr alimlərindəndir. Onun kitabında duanın uyğun cümləsi belə ifadə olunmuşdur: “Onu səmalara meraca apardın.” Həmin mətndə ruh sözü işlədilməmişdir.

Duanın ikinci qədim nüsxəsi “Məzare-qədim” kitabındadır. Bu kitabın da müəllifi altıncı əsrdə yaşamışdır. Həmin kitabda da uyğun cümlə “Onu göylərə meraca apardın” kimi işlənmişdir.

Yalnız Seyyid ibn Tavusun “Misbahuz-zair” kitabında “ruh” sözü işlədilmişdir. Demək, duanın ilk üç mənbəsindən (sənəddən) ikisində ruh kəlməsi işlədilməmişdir.

Üçüncü mətnin də müxtəlif nüsxələri vardır. Bugünkü dua kitabları da həmin mənbədən götürüldüyündən uyğun cümlədə ruh kəlməsi işlədilmişdir. Duanın ilk mənbələrində isə ruh kəlməsi yoxdur.

Yuxarıda qeyd edildiyi kimi, dua üç məşhur kitabda verilmişdir: 1. Altıncı əsrin məşhur mühəddisi Məhəmməd ibn Cəfər əl Məşhədinin “Məzare-kəbir” kitabı; 2. “Ehticac” kitabının müəllifi mərhum Təbərsinin “Məzare-qədim” kitabı; 3. Seyyid Rəziyyəddin ibn Tavusun “Misbahuz-zair” kitabı.

Mərhum Əllamə Məclisi də “Biharul-ənvar” kitabının iyirmi ikinci cildinin 262-ci səhifəsində həmin duanı nəql etmişdir. Hər üç kitabda dua Məhəmməd ibn Əliyy ibn Yəqub ibn İshaq ibn Əbi Qurzədən və Məhəmməd ibn Hüseyin ibn Süfyan əl Bəzəvfərdən nəql olunmuşdur. İkinci şəxs əsrin imamının kiçik qeybəti dövründə yaşamış və adətən, imamın naibləri vasitəsi ilə onunla təmasda olmuşdur. Müəllif bildirir ki, bu duanın oxunmasının həzrət Mehdi (ə) göstəriş vermişdir.

Duanı ilk dəfə nəql edən bu iki şəxs dövrünün mötəbər alimlərindəndir. Məhəmməd ibn Hüseyin ibn Süfyan Bəzəvfəri şeyx Müfidin ustadlarındandır. Şeyx Müfid bu ustadı daim xoşluqla yad etmişdir. “Əz-zariə” kitabının müəllifi “Nüdbə” duasının Məhəmməd ibn Hüseyin Bəzəvfərinin kitabında verildiyini bildirir. Bəli, duanın mənbələri etibarlıdır. Uyğun dua hansısa az tanınmış şəxs tərəfindən nəql edilməmişdir. Əgər onun sənədləri mötəbər olmasa belə, vacib olmayan işlərin sənədinin araşdırılması zəruri deyil. Ona görə də uyğun duanın mənbələrinə bu qədər ciddi yanaşmağa dəyməz. Ciddi dəlillərə əsasən İslam alimləri müstəhəb işlərin və duaların mənbələrini son nöqtəyədək araşdırmırlar. Əgər uyğun məsələ məşhur bir kitabda nəql olunmuşdursa, bununla qənaətlənirlər. Bizim əlimizdə olan ən məşhur duaların da çoxunun yalnız bir mənbəsi vardır. Bu sahədə ciddi araşdırma aparırlar İslam fiqhinin uyğun qaydasından xəbərsizdirlər.

Uyğun duaya bərişməz münasibətlə yanaşan müəllif bildirir ki, hər kəs həmin duanın mənbəsini tapsa, onu on min tümən pulla mükafatlandıracaq. Müəllifin nəzərinə çatdırırıq ki, bu yazıları

oxuduqdan sonra vəd etdiyi məbləğin heç olmaya onda birini yoxsullara paylasın ki, gələcəkdə uyğun məsələyə qayıtmasın.

21. İSTIXARƏ NƏDİR?

Sual: Necə ola bilər ki, insan öz taleyini istixarəyə həvalə edə? Ağıl və düşüncəni kənara qoyub, təsbeh dənələrinə inanmaq nə dərəcədə düzgündür?

Cavab: Əvvəla, istixarənin lüğət mənası Allahdan xeyir istəməkdir. Bütün varlıq aləmi hakimiyyəti altında olan, bütün mövcudların taleyini müəyyənləşdirən Allah Öz bəndəsini yaxşılığa yönəldə bilər.

İstixarə odur ki, insan bir işi görmək istədiyi vaxt son dərəcə diqqətlə görəcəyi işi götür-qoy etsin və səmimi qəlbdən Allahdan xeyirli yol istəsin. Yəni insan böyük bir iş görmək istədiyi vaxt həmin işin nəticəsi aydın olursa, belə vaxtlarda Allahdan yardım diləməlidir. Bu sayaq Allahdan xeyir istənilməsi mötəbər rəvayətlərdə təsdiqlənmiş bir işdir. Belə bir istixarədə nə Qurana, nə də təsbehə ehtiyac var. İnsan daxili bir diqqətlə hər gün bu işi dəfələrlə görə bilər.

Rəvayətdə oxuyuruq: “Allah-təala ondan xeyir istəyən bütün bəndələrinə bu xeyiri yetirir.” İstixarə o demək deyil ki, insan istixarə vasitəsi ilə şübhəli vəziyyətdən qurtarsın. Əksinə, düşünülmüş bir işi gördükdən sonra Allahdan xeyir istənilməsi əsil istixarədir. Allahın yardımına səmimi qəlbdən ümid edən insan bir çox problemləri asanlıqla həll edə bilər.

İkincisi, bu gün xalq arasında başqa bir istixarə məşhurdur. AMMA taleyini istixarəyə tapşıran adam aşağıdakı şərtləri nəzərə almalıdır:

1. Ağıl və düşüncənin yardımı: Allah-təala insanlara ağıl və düşüncə kimi bir nemət vermişdir. Ağıl bir çox hallarda xeyir və ziyanı təyin edə bilər. Belə hallarda təsbeh və ya Quranla istixarə etmək düzgün deyil.

2. Məlumatlı adamlarla məsləhət: İslam dini məsləhət-məşvərət məsələsinə böyük əhəmiyyət vermişdir. Məsləhət iman əlamətlərindən sayılır. Qurani-məcid buyurur: “İşlərini öz

aralarında məsləhət-məşvəratlə görürlər...”¹ Allah-təala Öz Peyğəmbərinə göstəriş verir ki, mühüm işlərdə yaxın adamları ilə məsləhətləşsin.² Əgər insan çətinlik çəkdiyi sahədə mütəxəssislərlə məsləhətləşərsə, istixarəyə ehtiyac qalmaz.

Аmma əgər bir məsələni ağıl və məsləhət yolu ilə həll etmək mümkün deyilsə, tərəddüddə olan insan öz narahatçılığını istixarə yolu ilə aradan qaldıra bilər. Quran və təsbehlə istixarənin ən böyük əhəmiyyəti insanın narahatlıqdan çıxmasıdır. Belə bir istixarədə insan Quran və ya təsbeh yolu ilə Allahın ona xeyir yolunu göstərməsini istəyir. Artıq bütün qapılar üzünə bağlanmış insan səmimi qəlbdən məsləhətli yolun göstərilməsini Allahdan diləyir. Əgər bu iş ciddi diqqət və ixtlasla görülərsə, təsirli olar. Allahın bu yolla insana xeyir yolu göstərməsinin heç bir maneəsi yoxdur.

Təbii ki, istixarə etməyən adam da qarşısındakı iki yoldan birini seçməlidir. Bu sayaq tərəddüdlü hallarda insan səmimi qəlbdən Allaha üz tutaraq istixarə vasitəsi ilə ən xeyirli yolu təyin edə bilər.

22. AY TƏQVİMİNDƏKİ (QƏMƏRİ) AYLAR NƏ ÜÇÜN BİR-BİRİNDƏN FƏRQLİDİR?

Sual: Bilirik ki, yer günəşin, ay isə yerin ətrafında fırlanır. Nə üçün ay təqviminin bəzi ayları iyirmi doqquz, bəzi ayları isə otuz gündür?

Cavab: Ay yer ətrafında iyirmi doqquz gün, on iki saat, qırx dörd dəqiqə və üç saniyə ərzində dövr edir. Yəni, ayın yer ətrafında dövr müddəti otuz gündən azdır. Ona görə də bəzi aylar iyirmi doqquz, bəzi aylar isə otuz gün götürülmüşdür. Bir növ iyirmi doqquz gündən artıq qalan hissə, yəni on iki saat qırx dörd dəqiqə və üç saniyə müəyən günlər arasında bölünmüşdür. Ona görə də qəməri təqvimdə bəzi aylar otuz gün davam edir.

---

¹ “Şura”, 38.

² “Ali-İmran”, 159.

23. İKİ QƏMƏRİ AY ARDICIL ŞƏKİLDƏ OTUZ GÜN OLA BİLƏRMI?

Sual: Əvvəlki sualdan məlum oldu ki, qəməri təqvimini bir ay iyirmi doqquz, o biri ay isə otuz gün olur. Belə bir sual yaranır ki, ardıcıl olaraq iki ay hərəsi iyirmi doqquz gün çəkə bilərmimi? Çünki bir aydan artıq qalan müddət daim növbəti aya artırıldığından növbəti ay otuz gün olmalıdır. Hansı ki, bəzən iki ay ardıcıl olaraq iyirmi doqquz gün çəkir. Bundan əlavə, əgər iki qəməri ay ardıcıl otuz gün çəkərsə, üçüncü ay otuz gün ola bilməz. Din kitablarında bildirilir ki, ramazan ayının təyinində başqa yollarla bu işi görmək olmur, həmin ay otuz gün hesablanmalıdır. Belə bir hesabat düzgündürmü?

Cavab: Bilirik ki, hər bir qəməri ay ayın yer ətrafında bir dövrəsindən yaranır. Astronomlar hər bir günü tam saatla bildirməyə məcburdurlar. Tarix qeyd olunarkən bir gündə baş vermiş hadisəni bir ayın sonu, gələn ayın əvvəli üçün qeyd etmək olmaz. Buna görə də qəməri ayın günləri ya iyirmi doqquz, ya da otuz gün hesablanmalıdır. Astronomlar iki növ qəməri ay müəyyənləşdirmişlər: 1. Hesabi ay; 2. Hilali ay.

Qəməri ay iyirmi doqquz gündən on iki saat qırx dörd dəqiqə və üç saniyə artıq olduğundan ilin ilk ayı olan məhərrəm ayını otuz gün götürürlər. Eləcə üçüncü, beşinci, yeddinci, doqquzuncu və on birinci aylar da otuz gün hesablanır. Cüt aylar isə iyirmi doqquz gün müəyyənləşdirilmişdir. Bu sayaq aylar hesabi aylar adlanır.

Belə bir təqvimdə heç vaxt iki ay ardıcıl otuz gün və ya iyirmi doqquz gün olmur. Hilali ay isə ayın gözlə görünməsi ilə təyin olunur. İslam hökmləri də məhz bu təqvim üzrə yerinə yetirilir. Sual oluna bilər ki, fəqihlər nə üçün hesabi ayı mötəbər saymırlar?

Rəvayətlərdə buyurulur: “Ayın görünməsi ilə oruc tutun və ayın görünməsi ilə iftar edin.” Hilali ayda ay ayın görünməsi ilə başlayır və gözdən itməsi ilə başa çatır. Hilali aylar gün sayı ilə hesablanmır.

Belə də ola bilər ki, dörd ay ardıcıl otuz gün, üç ay ardıcıl iyirmi doqquz gün olsun. Bu fərq ayın bəzi mövqeləri ilə bağlı yaranır.

24. AŞURA HANSI GÜNDÜR?

Sual: Kərbəla hadisəsi ilin hansı fəslində və şəmsi (günəş) təqvimlə hansı gündə baş vermişdir?

Cavab: Təqvimlərdən məlum olur ki, hicri-qəməri min üç yüz doxsanıncı ildə aşura günü hicri-şəmsi təqvimlə min üç yüz qırx səkkizinci il, isfənd ayının iyirmi yeddisinə təsadüf etmişdir. Bildiyimiz kimi, qanlı Kərbəla hadisəsi hicri-qəməri altmış birinci ildə baş vermişdir. Şəmsi il üç yüz altmış beş, qəməri il isə üç yüz əlli dörd gündən ibarətdir. Bu iki il arasında təqribən on gün fərq vardır. Bu fərqi nəzərə alsaq, hicri qəməri altmış birinci ilin aşura günü təqribən mehr ayının iyirmisinə düşür.

25. "KUTUBE-ƏRBƏƏNİN" MÜƏLLİFLƏRİ KİMLƏRDİR?

Sual: Dini mənbələrdə xəbər verilir ki, şiələrin dörd mütəbər kitabı ("Kutube-ərbəə") mövcuddur. Əsrlər boyu İslam alimləri hökmələr verərkən bu dörd kitaba əsaslanmışlar. Bu kitabların müəllifləri kimlərdir?

Cavab: Həzrət Peyğəmbər (s) dünyasını dəyişdikdən sonra Əli (ə) və onun şiələri həzrətin yolunu davam etdirərək həzrət Peyğəmbər (s) və onun canişinlərinin buyuruqlarını toplamağa başladılar. Uzun müddət hədisləri qeydə almamış sünnilərdən fərqli olaraq, şiələr iki yüz əlli il ərzində müxtəlif İslam elmləri haqqında çoxsaylı kitablar yazdılar. Əksər islamşünaslar təsdiq edirlər ki, İslam elmlərinin banisi şiələr olmuşdur. Bu kitabların adları ilə tanış olmaq üçün nəfis "Əz-zəriə" kitabına müraciət etməyiniz yaxşıdır.

Yalnız imam Sadiq (ə) dörd min şagird tərbiyə etmişdir ki, bu şagirdlər tərəfindən dörd yüzə yaxın kitab yazılmışdır. İmam Sadiqın (ə) atası imam Baqir (ə) olduqca keşməkeşli bir dövrdə

ləyaqətli şagirdlər tərbiyə etmişdir. Bu işi digər məsum imamlar da davam etdirmişlər.

Əhli-beytin dəyərli buyuruqları toplanmış bu kitablar şiə alimləri tərəfindən çoxaldılmış və hədis dərslərində tədris olunmuşdur. Bu kitablar hazırda İrənin və Bağdadın böyük kitabxanalarında saxlanılır.

İndi isə həmin dörd kitabın müəllifləri ilə tanış olaq.

1. Kuleyni (328 h.q.)

Əsrin imamının kiçik qeybət dövründə qiymətli kitablar tərtib etmiş ilk böyük alim mərhum Məhəmməd ibn Yəqub Kuleyni Razi olmuşdur. O imam Həsən Əskərinin (ə) dövründə dünyaya göz açmışdır. Kiçik qeybətin son illərində dünyasını dəyişmişdir. (328-ci il) Ondan yadigar qalmış kitab “Kafi” kitabıdır. Kitab Quran və “Nəhcül-bəlağə”dən sonra ən mühüm şiə kitablarından sayılır. Müəllif bu kitabın tərtibi üçün xeyli əziyyət çəkmiş, uzunmüddətli səfərlərdə olmuşdur. Kitabda yüz altmış altı min yüz doxsan doqquz hədis toplanmışdır. Kitab iki hissəyə bölünür. Kitabın bir hissəsi əqidə, digər bir hissəsi isə əməli hökmlərə həsr olunmuşdur. Kitabın əqidə ilə bağlı hissəsində Əhli-beyt maarifi geniş şəkildə nəzərə çatdırılır. İslamın əqidə əsasları imamların dili ilə ətraflı şəkildə açıqlanılır. Mərhum Kuleyni bu kitabı bəzi şiələrin istəyinə cavab olaraq yazmışdı. Nəqqaşinin bildirdiyinə görə, Kuleyni bu kitabı iyirmi il müddətinə yazmışdır.

Kuleyninin bundan başqa da kitabları vardır. Təəssüf ki, həmin kitablar günümüzdə gəlib çatmamışdır.

2. Şeyx Səduq (306-380 h.q.)

Kuleynidən sonra ikinci böyük şəxsiyyət şeyx Səduq kimi tanınmış mərhum Məhəmməd ibn Babəveyhdır. Bu müəllifdən olduqca dəyərli əsərlər qalmışdır. Dörd mühüm kitablardan ikincisi şeyx Səduqun “Mənla yəhzurul-fəqih” kitabıdır. Bu kitabda şeyx Səduqun etibarlı saydığı hədislər toplanmışdır. Kitabda beş min doqquz yüz altmış üç hədis toplanmışdır. Şiə alimləri üçün ikinci etibarlı hədis kitabı bu kitabdır.

3. Şeyx Tusi (üç yüz həştad beş-dörd yüz altmış)

qədim Nəcəf təhsil ocağının bünövrəsini məhs bu alim qoymuşdur. Tus şəhərində doğulmuş bu şəxs təhsilini davam

etdirmək üçün dörd yüz səkkizinci ildə Bağdada yola düşmüşdür. O, mərhum şeyx Müfid, Seyyid Mürtəza ələmül-huda kimi alimlərdən təhsil almışdır. Mərhum Seyyid Mürtəza dünyasını dəyişdikdən sonra şiə mərcəyyəti (elmi rəyasəti) şeyx Tusiyə çatmışdır. Əbbasi xəlifəsi İslamla bütün düşmənçiliklərinə baxmayaraq, şeyx Tusiyə xüsusi hörmət göstərmiş, onu “Əlqaimu be əmrillah” adlandırmışdır. Şeyx Tusi İslam alimləri arasında misilsiz bir mövqe qazanmışdır. Ondən qiymətli təfsir, kəlam, fiqh, üsul, hədis kitabları qalmışdır. Alimin dərin düşüncəsi, geniş məlumatı təkcə “Ət-tibyan” təfsirindən məlumdur. Şeyx öz “Təhzibul-əhkam” kitabını şagirdlərinin xahişi əsasında yazmışdır. Uyğun kitab Şeyx Müfidin risaləsinin izahıdır. Dörd kitabdan biri də məhz bu kitabdır. Şeyx bu kitabında mərhum Kuleyni və Səduqun toplaya bilmədiyi hədisləri toplamışdır. Kitabda on üç min beş yüz doxsan hədis var.

“Kutube-ərbəə”nin dördüncü kitabı da Şeyx Tusiyə məxsusdur. O bu kitabında bütün mövcud şübhələri və ixtilafı aradan götürməyə çalışmışdır. Kitabda altı min beş yüz otuz bir hədis toplanmışdır.

26. ALLAH DAN QORXMAQ NƏ DEMƏKDİR?

Sual: Allah mərhəmətli olduğu halda nə üçün Quran və hədislərdə Allah qorxusu tövsiyyə olunur? Mehriban və bağışlayan Allahdan qorxmağın nə mənası var?

Cavab: Bilməliyik ki, müsbət qorxu insana əhatə olunmuş ilahi nemətlərdən biridir. İnsanda müdafiə hissini yaradan da qorxudur. Əgər insan təhlükəli məqamlarda qorxmasaydı, məsələn, yırtıcı heyvanlardan, uçmaqda olan evdən, təhlükəli xəstəliklərdən qorunmasaydı, qısa zamanda boş yerə məhv olub gedərdi. İnsan məhz bu qorxu hissi səbəbindən yoluxucu xəstəliklərdən çəkinir, uçuşum qarşısında ehtiyatlı olur, təhlükəli hücumlardan özünü müdafiə edir. Əgər insanda təhlükə qorxusu olmasaydı, çoxlarının aqibəti ölümlə nəticələnərdi. Amma söhbətimizin mövzusu məntiqi və ağırlı bir qorxudur. Əsassız, məntiqsiz qorxu pislənir və belə qorxu “cübən” adlandırılır. Cübən insanı inkişafdən saxlayır, onu bir çox nemətlərdən məhrum edir. Yersiz qorxu odur ki, insan heç

bir dəlil olmadan qorxuya düşsün. Cihad meydanında qorxub qaçmaq, əlbəttə ki, məzəmmət olunası bir işdir.

Qurani-məcid buyurur: “Allahın məqamından qorxub, nəfsini cilovlayan kəsin yeri hökmən behiştür.”¹ Ayədə “Allahdan qorxu” əvəzinə “Allahın məqamından qorxu” ifadəsi işlədilmişdir. Bəs Allahın məqamından qorxmaq nə deməkdir? Allahın məqamından qorxu dedikdə Onun ədalət və mühakiməsi nəzərdə tutulur. Bəs Allahın ədaləti kimin üçün qorxuludur? Başqasının haqqına təcavüz etməyən çox insanlar üçün Allah ədalətindən qorxu yoxdur. Amma əməl naməsi qara olanlar, başqalarının haqqına təcavüz edənlər, fitnə-fəsad girdabına yuvarlananlar təbii olaraq Allahın ədalətindən qorxurlar. Çünki ilahi ədalət əsasında bu insanlar öz əməllərinin cəzasına məhkumdurlar. Allahın qəzəbinə düşər olmaq qorxulu deyilmi?

Deyilənlərdən məlum olur ki, Allahın ədalətindən qorxu insanın öz günahlarından, günahlarının cəzasına çatmasından qorxudur.

Əmirəl-möminin (ə) öz buyruqlarından birində bu məsələyə belə işarə edir: “Yaxşı olar ki, hər bir fərd yalnız öz nalayiq əməlindən qorxsun.”²

Sual oluna bilər ki, əgər Allah qorxusu insanın öz günahından qorxudursa, nə üçün məsum imamlar və övliyalar da Allahdan qorxmuşlar? Təbii ki, məsum imamların və övliyaların günahı olmamışdır. Onların qorxdığı şey “tərke-ovladır”. Tərke-ovla dedikdə yaxşı işlərin tərək olunması nəzərdə tutulur. Elə işlər var ki, bu günah sayılmadığı halda Allah dostları üçün qəbahətdir. Övliyalara qarşı tələblər adi insanlara qarşı tələblərdən fərqlənir. Adi bir insan üçün halal olan bir iş övliyalar üçün büdrəmə sayıla bilər.

28. NİYYƏT VƏ ƏMƏL

Sual: Həzrət Peyğəmbər (s) buyurur: “İmanlı insanın niyyəti onun əməlindən üstündür. Kafirlərin niyyəti onların pis

---

¹ “Naziat”, 40-41.

² “Nəhcül-bəlağə”, k. 82.

əməllərindən də pisdır.” Axı necə ola bilər ki, bir insanın niyyəti onun əməlindən üstün və ya alçaq olsun?

Cavab: Yuxarıda qeyd olunan hədis İslamın məşhur hədislərindəndir. Bu hədisi həm sünni, həm də şiə alimləri nəql etmişlər.¹

Uyğun hədis ayrı-ayrı alimlər tərəfindən müxtəlif cür təfsir olunmuşdur. Biz bu təfsirlər içində daha münasib saydığımız təfsiri nəzərinizə çatdırırıq:

Möminin niyyəti və himməti onun əməlindən daim üstündür. Mömin şəxs nəzərdə tutduğu xeyir əməlin onda bir hissəsini görmüş olsa da, xeyir niyyətinə görə böyük mükafatla mükafatlandırılır.

Əksinə, kafir şəxs Allaha inanmadığından və əməlinin cəzasından qorxmadığından onun vücudu çirkin fikirlər ocağıdır. O daim hansısa pis bir iş görmək haqqında düşünür. Hansısa maneələrə görə həmin çirkin niyyətlərini həyata keçirə bilməsə də, onun niyyəti çirkinliyində qalır. Ona görə də həzrət buyurur ki, kafirin niyyəti onun əməlindən də pisdır. Haqqında danışdığımız hədis imam Baqir (ə) tərəfindən nəql olunmuşdur.²

SON

---

¹ “Kafi”, c. 2, s. 82.

² “Muhəccətül-bəyza”, c. 8, s. 110.

Mündəricat

ÖN SÖZ.....	4
KİTABIN TARİXÇƏSİ VƏ MƏZMUNU.....	4
BİRİNCİ HİSSƏ.....	6
ALLAHŞÜNASLIQ VƏ ALLAHIN SİFƏTLƏRİ.....	6
2. VARLIQ ALƏMİNDƏKİ NİZAM ONUN XƏLQ EDİLMƏSİ DƏLİLİ OLARMI?.....	7
BU MÖVZUDA XÜLASƏ BİR SÖHBƏT.....	8
3. BUNCA MƏHDUD BİLİKLƏ QEYRİ-MƏHDUD ALƏMİ NİZAMLİ HESAB EDƏ BİLƏRİKMİ?.....	9
4. ALLAH-TƏALANIN ZATINI DƏRK ETMƏK MÜMKÜNDÜR MÜ?.....	10
5. ALLAH ENERJİDİR Mİ?.....	12
6. NƏ ÜÇÜN KAMİL TÖVHİD ALLAHİ SİFƏTLƏRDƏN UZAQ BİLMƏKDİR?.....	12
7. ALLAHİ KİM YARADIB?.....	14
AYDIN BİR MİSAL.....	17
8. ALLAH-TƏALA GƏLƏCƏKDƏ OLASI HADİSƏLƏRİ NECƏ BİLİR?.....	18
9. “ALLAHIN GÖZƏLLİYİ” VƏ “ONUNLA GÖRÜŞ” İFADƏLƏRİ NƏ MƏNA DAŞIYIR?.....	19
10. ALLAH ÖZÜ KİMİSİNİ YARADA BİLƏR Mİ?.....	20
11. ƏZƏLİ ELM VƏ BİZİM ƏMƏLLƏRİMİZ.....	24
12. “BƏDA” NƏDİR?.....	28
13. BƏLALARIN FƏLSƏFƏSİ.....	30
14. QƏZA-QƏDƏRİN MƏNASI NƏDİR?.....	32
ALLAHIN TƏQDİRLƏRİ.....	33
İLƏHİ RƏHBƏRLƏRİN BUYURUQLARI.....	34
TALE VƏ İLKİN MÜSƏLMANLAR.....	35
15. ALLAHIN EŞİDİB-GÖRMƏSİ NƏ DEMƏKDİR?.....	37
16. İNSANIN YARANIŞ SİRRİ.....	38
TƏBİƏT ALƏMİNDƏ TƏKAMÜL.....	40

17. ŞEYTANIN VARLIĞINA İNAM İKİLİ PƏRƏSTİŞ ƏLAMƏTİ DEYİLMİ?	43
18. “YARADAN ÇOX OLSAYDI, VARLIQ ALƏMİNDƏ NƏZM POZULARDI” DEYƏNLƏR HAQLIDIRLARMİ?	44
19. ALLAH TƏRƏFİNDƏN YARADILMIŞ VARLIQ ALƏMİ ONSUZ YAŞAYA BİLƏRMİ?.....	46
İKİNCİ HİSSƏ	50
PEYĞƏMBƏRLƏR (S) VƏ BÖYÜK RƏHBƏRLƏR.....	50
1. DƏYİŞKƏN DÜNYA SABİT İSLAM QANUNLARI İLƏ NECƏ UYUŞUR?.....	50
2. QURAN VƏ XATƏMİYYƏT MƏSƏLƏSİ.....	53
QURAN İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN (S) XATƏMİYYƏTİNƏ (SONUNCU OLMASINA) NECƏ ŞAHİD DURUR?	53
XATƏMİYYƏTİN DƏLİLLƏRİ.....	54
“XATƏM” SÖZÜNÜN YANLIŞ İZAHİ	56
3. İSLAMDAN QABAQKI ŞƏRİƏTLƏR NAQİS SAYILIRMI?.....	58
4. İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN (S) ƏCDADLARININ DİNİ	59
5. İSLAM PEYĞƏMBƏRİ (S) YAZIB-OXUMAĞI BACARIRDIMI?	59
İDDİAÇI ALİMİN DƏLİLLƏRİ	61
6. PEYĞƏMBƏRİN (S) MERAC ETMƏSİNİN SƏBƏBİ NƏ OLMUŞDUR?.....	65
7. ŞEYTAN PEYĞƏMBƏRLƏRƏ QALİB GƏLƏ BİLƏRMİ?.....	66
8. PEYĞƏMBƏRLƏRİN PAKLIĞININ ƏSASI	67
9. MƏSUMLUQ İFTİXARDIRMI?.....	69
10. TÖVBƏ VƏ İSTİĞFAR MƏSUMLUQ VƏ PAKLIQLA BİR ARAYA SIĞIRMI?.....	71
11. PEYĞƏMBƏRLƏR VƏ İMAMLAR SAHİB OLDUQLARI ELMİ ALİMLƏR KİMİ İCTİHAD YOLU İLƏMİ ƏLDƏ ETMİŞLƏR?	74
12. PEYĞƏMBƏRİN “ÜLUL-ƏZM” OLMASI NƏ DEMƏKDİR?	76
13. QURANDA NEÇƏ PEYĞƏMBƏRİN ADI ÇƏKİLİR?	76
14. İSA ALLAHIN OĞLUDURMU?	76
15. MƏSİHİLİKDƏ ÜÇ FİRQƏNİN, QOLUN YARANMASI.....	79
16. XAÇ QÜSLÜ NƏDİR?.....	80
17. İSLAM PEYĞƏMBƏRİNİN (S) GƏLİŞİ HAQQINDA HƏZRƏT İSANIN MÜJDƏSİ	82
18. MƏRYƏMİN BAKİRƏ HALDA DOĞUŞU.....	87
19. MƏRYƏMİN ANASI ÖZ ÖVLADINI RAHİB EDƏCƏYİNİ NƏZİR ETMİŞDİMİ?	89
20. “ŞƏQQÜL-QƏMƏR”	90

ÜCÜNCÜ HİSSƏ.....	95
İMAMLAR VƏ PEYĞƏMBƏR CANIŞINLARI.....	95
1. HƏZRƏT ƏLİ (Ə) NAMAZDA OLDUĞU VAXT SAİLİ (DİLƏNÇİNİ) NECƏ GÖRDÜ?.....	95
2. “MAİDƏ” SURƏSİNİN ÜÇÜNCÜ AYƏSİ HƏZRƏT ƏLİ (Ə) HAQQINDADIRMI?.....	96
3. DOĞRUDANMI ƏLİ (Ə) MƏDİNƏDƏN MƏDAİNƏ BİR GECƏDƏ GƏLMİŞDİR?.....	101
4. DOĞRUDANMI HƏZRƏT ƏLİNİN (Ə) EVİNİN DAMINA ULDUZ DÜŞMÜŞDÜR?.....	102
5. İMAM HƏSƏNİN (Ə) SÜLHÜNÜN VƏ İMAM HÜSEYNİN (Ə) SAVAŞININ FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?.....	103
6. İMAM HƏSƏNİN (Ə) NECƏ ZÖVCƏSİ VAR İDİ?.....	104
7. FƏSADLA NƏ ÜÇÜN MÜBARİZƏ APARILMALIDIR?.....	106
ƏGƏR HƏZRƏT MEHDİNİN (Ə) ZÜHURU ÜÇÜN YER ÜZÜNDƏ FƏSADIN YAYILMASI ŞƏRTDİRSƏ, FƏSADLA MÜBARİZƏ APARMAĞIN NƏ FAYDASI?.....	106
8. ÜÇÜNCÜ DÜNYA MÜHARİBƏSİ EHTİMALI HƏZRƏT MEHDİ (Ə) ZÜHURU İLƏ BİR ARAYA SIĞIRMI?.....	108
10. KİÇİK QEYB VƏ BÖYÜK QEYB (“QEYBƏTİ-SUĞRA”, “QEYBƏTİ-KUBRA”) NƏ DEMƏKDİR?.....	110
11. İMAMIN XÜSUSİ NÜMAYƏNDƏLƏRİ KİMLƏR İDİ?.....	111
12. HƏZRƏT MEHDİNİN (Ə) QEYBİNİN FƏLSƏFƏSİ.....	113
13. “NÜDBƏ” DUASI KEYSANİYYƏ ƏQİDƏSİNİ XATIRLATMIRMI?.....	115
14. İSLAM VƏ ŞƏFAƏT.....	120
15. ƏMİRƏL-MÖMİNİN ƏLİ (Ə) ÖZ XİLAFƏTİNİ “QƏDİR” HƏDİSİ İLƏMİ SÜBUTA YETİRDİ?.....	123
DÖRDÜNCÜ HİSSƏ.....	126
QIYAMƏT VƏ ÖLÜMDƏN SONRAKI HƏYAT.....	126
1. ALLAH ÖZ BƏNDƏLƏRİNİ NƏ ÜÇÜN CƏZALANDIRIR?.....	126
2. BÜTÜN QÖVMLƏR ÜÇÜN QIYAMƏT GÜNÜ EYNİ GÜNDÜR?.....	126
3. QIYAMƏTDƏ BİXƏBƏRLƏRİN VƏZİYYƏTİ NECƏ OLACAQ?.....	127
4. ƏLLİ MİN İLLİK GÜN OLA BİLƏRMİ?.....	128
5. MƏAD CİSMANİDİR, YOXSƏ RUHANİ?.....	129
6. ELMİ KƏŞF VƏ İXTİRA MÜƏLLİFLƏRİ QIYAMƏT GÜNÜ MÜKAFATLANDIRILACAQMI?.....	129
BEŞİNCİ HİSSƏ.....	132
DİNİ HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİ.....	132

1. DİNİ HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİ HAQQINDA SUAL VERMƏYƏ HAQQIMIZ VARMI?.....	132
2. HÖKMLƏRİN FƏLSƏFƏSİ NECƏ ARAŞDIRILMALIDIR?.....	135
3. NƏ ÜÇÜN DİNİ HÖKMLƏRDƏ TƏQLİD ETMƏK VACİBDİR?.....	138
4. ALLAHA NƏ ÜÇÜN İBADƏT EDİLMƏLİDİR? NAMAZIN, ORUCUN, VƏ HƏCCİN FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?.....	142
5. NƏ ÜÇÜN ƏLƏM (DAHA ALİM) MÜCTƏHİDƏ TƏQLİD OLUNMALIDIR?.....	146
6. NƏ ÜÇÜN NAMAZ ƏRƏB DİLİNDƏ QILINMALIDIR?.....	147
7. NAMAZDA NƏ ÜÇÜN ÜZÜ QİBLƏYƏ DURMALIYIQ?.....	148
8. NƏ ÜÇÜN BEŞ VAXTIN NAMAZINI ÜÇ VAXTDA QILIRIQ?.....	148
9. NAMAZ İNSANI GÜNAHDAN NECƏ UZAQLAŞDIRIR?.....	151
10. AYƏT NAMAZI NƏ ÜÇÜNDÜR?.....	154
11. NƏ ÜÇÜN QADINLAR NAMAZ ZAMANI ÖRTÜNMEYİRLƏR?.....	155
12. SPİRTLİ İÇKİLƏR NƏ ÜÇÜN MURDARDIR?.....	156
13. BƏDƏNİN TƏRİ İLƏ SİDİK ARASINDA NƏ FƏRQ VAR?.....	157
14. ÖLÜYƏ VERİLƏN QÜSLÜN VƏ ÖLÜYƏ TOXUNANIN VERDİYİ QÜSLÜN FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?.....	157
15. QANUNSUZ DOĞULMUŞ ÖVLADLAR NƏ ÜÇÜN BƏZİ MƏNSƏBLƏRDƏN MƏHRUMDURLAR?.....	159
16. DONUZ ƏTİNİN SAĞLAMLIĞA ZƏRƏRLƏRİ.....	161
DONUZDAN TÖRƏNMİŞ TƏHLÜKƏLİ BİR XƏSTƏLİK.....	161
17. KAFİR NƏ ÜÇÜN MURDAR SAYILIR?.....	162
18. “CİZYƏ” (QEYRİ-MÜSƏLMANIN İSLAM HAKİMİNƏ VERDİYİ HİMAYƏ ÖDƏNCİ) NƏ ÜÇÜNDÜR?.....	163
19. EHRAM LİBASİ.....	164
20. NƏ ÜÇÜN HƏCC MƏRASİMİNDƏKİ QURBANLIQ ƏTLƏR TƏLƏF OLUNUR?.....	165
21. NƏ ÜÇÜN AZDIRICI KİTABLAR OXUMAQ QADAĞANDIR?.....	166
22. NƏ ÜÇÜN QURANI QEYRİ-MÜSƏLMANA VERMƏK OLMAZ?.....	168
23. NƏ ÜÇÜN BƏZİ GÜNAHLARIN SÜBUTUNDA ÇƏTİNLİK YARADILIR?.....	169
24. NƏ ÜÇÜN HEYVAN MÜƏYYƏN ŞƏRTLƏR ÖDƏNMƏKLƏ KƏSİLMƏLİDİR?.....	170
25. XƏTNƏNİN (CİNSİYYƏT ÜZVÜNÜN SÜNNƏT OLUNMASININ) SAĞLAMLIQ ÜÇÜN FAYDASI VARMI?.....	170
26. “MUHƏLLİL”İN FƏLSƏFƏSİ.....	171

27. İSTİMNANIN (ÖZÜNDƏN SPERMA XARİC ETMƏNİN) FİZİOLOJİ VƏ PSİXOLOJİ TƏHLÜKƏLƏRİ.....	171
28. EYNİ QAN QRUPUNA MALİK OLANLAR EVLƏNƏ BİLƏRLƏRMİ?	173
29. İSLAMDA MUSİQİYƏ MÜNASİBƏT	174
30. İLAHİ İMTAHANIN FƏLSƏFƏSİ NƏDİR?.....	176
31. MİKROB DOLU TORPAĞA TƏYƏMMUM ETMƏK NƏYƏ ƏSASLANIR?.....	179
32. KƏBİRƏ (BÖYÜK) VƏ SƏĞİRƏ (KİÇİK) GÜNAH NƏDİR?.....	180
33. KƏBİRƏ VƏ SƏĞİRƏ GÜNAHLAR NİSBİDİRMİ?	180
34. NEÇƏ KƏBİRƏ GÜNAH VAR?	181
35. HANSI YALANA İCAZƏ VERİLİR?	182
36. QADINA CİSMANİ CƏZA VERMƏK DÜZGÜNDÜRMÜ?.....	183
37. İSLAM SÜNİ MAYALANMAYA İCAZƏ VERİRMİ?.....	184
38. HAMİLƏLİYİN QARŞISINI ALMAQ OLARMİ?	185
39. QEYRİ-QANUNİN KÖRPƏNİN SİQTİNİ (SALINMASININ) HÖKMÜ NƏDİR?.....	186
40. QANKÖÇÜRMƏ	186
41. MƏCBURİ ŞƏKİLDƏ QILINAN NAMAZ QƏBULDURMU?	187
42. ZÖHR VƏ ƏSR (GÜNORTA VƏ İKİNDİ) NAMAZLARINI YUBADIB AXŞAMA YAXIN QILMAQ OLARMİ?	187
43. NAMAZIN QƏBUL OLUB-OLMAMASININ BAŞQA ƏMƏLLƏRİN QƏBUL OLUNMASINA TƏSİRİ VARMI?.....	188
44. YER KÜRƏSİNİN QÜTBLƏRİNDƏ NAMAZ VƏ ORUC İBADƏTLƏRİ NECƏ YERİNƏ YETİRİLMƏLİDİR?	189
45. NAMAZIN İLKİN, FƏZİLƏTLİ VAXTI.....	190
46. SUAL: NAMAZDA QİBLƏ ŞƏRTDİRSƏ, NƏ ÜÇÜN QİBLƏNİ TAPA BİLMƏYƏN ŞƏXS ŞƏRTİ QİBLƏYƏ DOĞRU NAMAZ QILMALIDIR?.....	191
47. ƏRƏBCƏ DANIŞMAQDA ÇƏTİNLİK ÇƏKƏN LATİNDİLLİLƏR NECƏ NAMAZ QILSINLAR?	191
48. SUAL: İMAMLARIN QƏBRİNƏ SƏCDƏ ETMƏK OLARMİ?.....	192
49. SUAL: BOKS KİMİ AĞIR İDMAN NÖVLƏRİ HALAL SAYILIRMI?.....	192
50. AMERİKALI BİR MÜSƏLMANIN SUALLARI.....	192
51. QADININ İCTİMAİ VƏZİFƏSİ NƏDİR?.....	197
52. XÜMSÜ PEYĞƏMBƏRLİK HAQQI SAYMAQ OLARMİ?	197
53. XÜMS AYRI SEÇKİLİK YARADIRMI?.....	198
54. OĞLANLARIN VƏ QIZLARIN BÜLUĞ (YETKİNLİK) HƏDDİ.....	199

55. DİNİ MƏSƏLƏLƏRDƏ ARAŞDIRMA APARILMALIDIR, YOXSА TƏQLİD EDİLMƏLİDİR?.....	199
56. TƏVƏLLA VƏ TƏBƏRRА NƏ DEMƏKDİR?	203
57. QƏDİM DİNLƏRDƏ ORUC.....	204
58. AYDA NAMAZ QILANIN QİBLƏSİ.....	205
69. GÜNƏŞƏ ƏSASƏN QİBLƏNİ TƏYİN ETMƏK OLARMИ?	205
60. ƏLÇATMAZ NÖQTƏLƏRDƏ QİBLƏ MƏSƏLƏSİ.....	206
61. İRAQDA QİBLƏ MƏSƏLƏSİ.....	207
62. QİBLƏ NƏ ÜÇÜN DƏYİŞDİRİLDİ?	208
63. SUAL: NƏ ÜÇÜN TƏZƏ AY (AYIN BAŞLANĞICINDA) MÜXTƏLİF MƏNTƏQƏLƏRDƏ MÜXTƏLİF VAXTLARDA GÖRÜNÜR?.....	209
64. NƏ ÜÇÜN HƏR GÜN SAAT ON İKİDƏ GÜNORTA OLMUR?.....	209
65. ƏLİNİN (Ə) BU QƏZAVƏTİNİ NECƏ HƏLL ETMƏLİYİK?	210
66. SUAL: ADƏMİN ÖVLADLARI KİMİNLƏ EVLƏNDİ?	211
67. FƏSADLA MÜBARİZƏ İNSAN HAQLARINA ZİDD DEYİLMİ?	211
68. BAĞIŞLAMAQ VƏ QİSAS GÖSTƏRİŞLƏRİ BİR ARAYA SİĞİRMİ?	214
69. OĞLAN VƏ QIZLARIN İZDİVAC YAŞI ARTIRILMALIDIRMI?	216
70. “SİLEYE-RƏHM” HANSI ŞƏRAİTDƏ VACİBDİR?	217
71. İSLAM FƏQİRLİYİ İCTİMAİ ZƏRURƏT KİMİ QƏBUL EDİRMİ?.....	219
ALTINCI HİSSƏ.....	221
TƏFSİR	221
1. DİGƏR DİNLƏRİ HAQLI SAYMAQ OLARMИ?.....	221
2. NƏ ÜÇÜN NAMAZDA “BİZİ DOĞRU YOLA HİDAYƏT ET” DEYİLİR?	224
3. GÖYLƏRİN VƏ YERİN ALTI GÜNDƏ YARADILMASI NƏ DEMƏKDİR?.....	225
4. YEDDİ QAT GÖY DEDİKDƏ NƏ NƏZƏRDƏ TUTULUR?.....	226
5. İKİ ŞƏRQ VƏ İKİ QƏRB HARADADIR?.....	228
6. QURANDA YERİN KÜRƏ FORMASINDA OLMASI BARƏSİNDƏ NƏ DEYİLİR?	229
7. YERİN HƏRƏKƏT FORMASI.....	230
8. SUAL: “FƏLA UQSİMU BİL-XUNNƏS; ƏL-CƏVARİL-KUNNƏS” AYƏLƏRİNİN TƏFSİRİ NƏDİR?	232
9. BÖYÜK FƏZİLƏTƏ MALİK QƏDR GECƏSİ BÜTÜN YER ÜZÜNDƏ EYNİ GECƏDİRMİ?	232
10. ZÜLQƏRNEYN GÜNƏŞİN BATDIĞI YERDƏ NƏ GÖRDÜ?	233

11. QURAN VƏ SƏMA CİSMLƏRİNİN RAM EDİLMƏSİ	234
12. “SİZİN BİLMƏDİYİNİZ NEÇƏ-NEÇƏ ŞEYLƏR YARADACAQDIR” AYƏSİNDƏ NƏYƏ İŞARƏ OLUNUR?	236
13. QURAN AYƏLƏRİ TRANSFORMİZMİ TƏSDİQLƏYİRMİ?.....	236
14. QURANİ-KƏRİMİN BƏZİ AYƏLƏRİ İSLAMIN ÜMUMBƏŞƏRİ DİN OLMADIĞINI TƏSDİQLƏYİRMİ?.....	238
15. NƏ ÜÇÜN ALLAH-TƏALA QURANİ-KƏRİMDƏ BƏZƏN “MƏN” YOX, “BİZ” KƏLMƏSİNİ İŞLƏDİR?.....	239
16. QURANİ-MƏCİDDƏ QƏLB, GÖZ VƏ QULAQ HAQQINDA	239
17. NƏ ÜÇÜN BATİL MƏBUDLAR YANIR?	240
18. ALLAHDAN QEYRİSİNƏ SƏCDƏ ETMƏK OLARMI?	240
19. “NƏSUH TÖVBƏ” NƏDİR?.....	241
20. BEHİŞTƏ DAXİL OLMUŞ İNSAN ORADAN ÇIXARILA BİLƏRMI?	242
21. HƏR İŞDƏN ÖNCƏ ALLAHIN ADI ÇƏKİLMƏSİNİN FAYDASI NƏDİR?.....	243
22. QURANDA TƏHRİF VARMI?.....	243
23. QURANI KİMLƏR QƏLƏMƏ ALMIŞDIR?	246
24. RƏYƏ ƏSASƏN TƏFSİR NƏ DEMƏKDİR?	247
25. NƏ ÜÇÜN BƏZİ AYƏLƏR TƏKRARLANIR?.....	249
26. DOĞRUDANMI ADƏMƏ QADAĞAN OLUNMUŞ AĞAC BİLİK AĞACI İDİ?	251
27. “ALLAH İSTƏDİYİNİ YOLDAN ÇIXARAR, İSTƏDİYİNİ İSƏ DOĞRU YOLA YÖNƏLDƏR.” AYƏSİNDƏ MƏQSƏD NƏDİR?	253
28. NƏ ÜÇÜN “TÖVBƏ” SURƏSİ “BİSMİLLAH” İLƏ BAŞLANMIR?.....	254
29. ALLAH-TƏALANIN ÖZÜNÜ ƏN ÜSTÜN YARADAN SAYMASI BAŞQA YARADANLARIN VARLIĞINDAN DANİŞMİRMI?.....	255
30. NƏ ÜÇÜN İNFAQ (SƏDƏQƏ) YEDDİ YÜZ DƏNLİ BUĞDAYA OXŞADILMIŞDIR?.....	256
31. NƏ ÜÇÜN NUHUN ÖVLADI ONUN AİLƏSİNDƏN SAYILMIR?	257
32. “FƏTH” SURƏSİ PEYĞƏMBƏRİN (S) MƏSUM OLMASINI İNKAR ETMİRMİ?	257
33. “ALLAHDAN BAŞQA HƏR ŞEY MƏHVƏ MƏHKUMDUR” AYƏSİNİN MƏFHUMU NƏDİR?.....	259
34. NƏ ÜÇÜN YUSİF ÖZ QARDAŞLARINA BÖHTAN ATILMASI İLƏ RAZILAŞDI?.....	260

35. DOĞRUDANMI, MÖMİN AZ GÜLÜB, ÇOX AĞLAMALIDIR?.....	261
36. QIYAMƏT GÜNÜ GÜNAHKARLAR SORĞUYA ÇƏKİLƏCƏKMİ?.....	262
37. HƏZRƏT PEYĞƏMBƏR VƏHY MƏNBƏYİ İLƏ ƏLAQƏDƏ OLDUĞU HALDA, HƏRBİ VƏ İCTİMAİ MƏSƏLƏLƏRDƏ ÖZ SƏHABƏLƏRİ İLƏ MƏSLƏHƏTLƏŞMƏSİNƏ NƏ EHTİYAC VARDI?.....	262
38. NƏ ÜÇÜN ALLAH-TƏALA “RƏBBUŞ-ŞİRA”, YƏNİ ŞİRA (PROSİON) ULDUZUNUN RƏBBİ KİMİ TANITDIRIR?	263
39. PEYĞƏMBƏRİN MERAC SƏFƏRİNİN ELMİ İZAHİ VARMI?.....	264
YEDDİNCİ HİSSƏ	271
MÜXTƏLİF SUALLAR	271
1. BİR ZAMAN TƏRƏQQİ ETMİŞ MÜSƏLMANLARIN BUGÜNKÜ GERİLİYİNİN SƏBƏBİ NƏDİR?.....	271
2. NƏ ÜÇÜN GƏNCLƏR DİNİ MƏCLİSLƏRDƏN QAÇIRLAR?.....	273
3. İSLAMIN ÇOXARVADLIQ HÖKMÜNDƏN SUİ-İSTİFADƏNİN QARŞISINI NECƏ ALMAQ OLAR?.....	274
4. SƏBİR VURAN ADAM BİR QƏDƏR GÖZLƏMƏLİDİRMI?.....	275
5. PEYĞƏMBƏR BARİGAHININ XADİMİNİN ADINDAN YAYILAN YUXU NAMƏLƏRİ DÜZGÜNDÜRMÜ?	275
6. SEYİDLİK NƏ ZAMANDAN BAŞLAMIŞDIR?.....	276
7. “MƏHƏMMƏD PEYĞƏMBƏRİ (S) YENİDƏN TANIMAQ LAZIMDIR” KİTABI MÖTƏBƏRDİRMI?.....	276
8. MÜSƏLMANLARIN SAVADSIZLIĞININ SƏBƏBİ NƏDİR?.....	277
9. YAXŞI ADAMLAR NAMAZ QILMALIDIRLARI?.....	278
10. İNSAN MƏLƏKDƏN ÜSTÜNDÜRMÜ?.....	278
11. BAŞQA PLANETLƏRDƏ HƏYAT VARMI?.....	279
12. ÖZÜNÜ QORUMALI OLAN İNSANIN CANINDAN KEÇMƏSİ NƏYƏ ƏSASLANIR?	280
13. KAMİL ƏXLAQ SAHİBLƏRİNİN DİNƏ EHTİYACI VARMI?.....	282
14. PRAQMATİZM NƏ DEMƏKDİR?	283
15. YOQA MƏKTƏBİ NƏDİR?.....	284
16. ELM CANLI HÜCEYRƏ YARATMAĞA MÜVƏFFƏQ OLMUŞDURMU?	285
17. İNSANIN İDRAK VƏ DÜŞÜNCƏ MƏRKƏZİ ONUN ÜRƏYİDİRMI?.....	286
18. NƏ ÜÇÜN MƏKKƏNİ “ÜMMÜL-QURA” ADLANDIRIRLAR?.....	288
19. NƏ ÜÇÜN DİNİ GÜNLƏR EYİNİ FƏSİLƏ TƏSADÜF ETMİR?.....	289
20. “NÜDBƏ” DUASI HANSI MƏNBƏDƏNDİR?.....	290

21. İSTİXARƏ NƏDİR?	292
22. AY TƏQVİMİNDƏKİ (QƏMƏRİ) AYLAR NƏ ÜÇÜN BİR- BİRİNDƏN FƏRQLİDİR?.....	293
23. İKİ QƏMƏRİ AY ARDICIL ŞƏKİLDƏ OTUZ GÜN OLA BİLƏRMİ?	294
24. AŞURA HANSI GÜNDÜR?.....	295
25. “KUTUBE-ƏRBƏƏNİN” MÜƏLLİFLƏRİ KİMLƏRDİR?.....	295
26. ALLAHDAN QORXMAQ NƏ DEMƏKDİR?	297
28. NİYYƏT VƏ ƏMƏL	298